

Міністерство освіти і науки України  
Харківський національний педагогічний університет  
імені Г. С. Сковороди  
Харківське історико-філологічне товариство

*Випуск присвячений пам'яті  
професора Сергія Івановича Дорошенка,  
доктора філологічних наук,  
заслуженого діяча науки і техніки України*

# Український СВІТ

у наукових парадигмах

Збірник наукових праць

Випуск 11/2024



**УДК 811.161.2 + 39 (477)**  
**ББК 81.411.1 + 63.5 (4УКР)**

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до Державного реєстру  
видавців, виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції  
ДК №3281 від 18.09.2008.

#### **РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:**

**Маленко Олена**, д-р філол. наук, проф. (Харків)  
(головний редактор);  
**Борисов Володимир**, канд. філ. наук, доц. (Харків)  
**Голобородько Костянтин**, д-р філол. наук, проф. (Харків)  
**Єрмоленко Світлана**, д-р філол. наук, проф. (Київ)  
**Кравець Лариса**, д-р філол. наук, проф. (Берегове)  
**Лисиченко Тетяна**, канд. філол. наук (Харків)  
**Марцин Світлана**, канд. філол. наук, доц. (Харків)  
**Нестеренко Наталя**, канд. філол. наук, доц. (Харків)  
**Новиков Анатолій**, д-р філол. наук, проф. (Глухів)  
**Піддубна Вікторія**, канд. філол. наук, доц. (Харків)  
**Полозова Олена**, канд. філол. наук, доц. (Харків)  
**Сюта Галина**, д-р філол. наук, пров. наук. співроб. (Київ)  
**Ткач Ольга**, канд. філол. наук, доц. (Харків)  
**Умрихіна Любов**, канд. філол. наук, доц. (Харків)

#### **РЕЦЕНЗЕНТИ:**

**Нелюба Анатолій**, докт. філол. наук, професор; Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна.  
**Степаненко Микола**, докт. філол. наук, професор; Національний університет біоресурсів і природокористування України.  
**Шевченко Лариса**, чл.-кор. НАН України, д-р філол. наук, професор; Київський національний університет імені Тараса Шевченка.

Ухвалили до друку:

Редакційна Рада Харківського історико-філологічного товариства  
(*протокол № 1 від 25 березня 2024 року*)

учена рада українського мовно-літературного факультету  
імені Г. Ф. Квітки-Основ'яненка Харківського національного педагогічного  
університету імені Г. С. Сковороди (*протокол № 8 від 29 березня 2024 року*)

У 41 **Український світ у наукових парадигмах:** Збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди. Вип. 11. — Харків: ХНПУ; ХІФТ, 2024.— 288 с.

Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди,  
вул. Валентинівська, 2, м. Харків, Україна, 61168

**ISBN 978-966-1630-65-8**

© Автори матеріалів, 2024  
© Макет Т. Лисиченко, 2024  
© Обкладинка У. Мельникова, 2024

# ПЕРЕДМОВА

Шановні друзі, черговий випуск збірника «Український світ у наукових парадигмах» присвячений 100-літньому ювілею відомого українського мовознавця, заслуженого діяча науки і техніки України, доктора філологічних наук, професора Сергія Івановича Дорошенка. Цій події була присвячена XXI Міжнародна конференція з актуальних проблем лінгвістики і лінгводидактики, що відбулася в Харківському національному педагогічному університеті імені Г. С. Сковороди 6–7 березня 2024 року.

100 років як урочиста дата можуть видатися дуже віддаленими для тих, хто знає ім'я С. І. Дорошенка за його монографіями й статтями, підручниками й посібниками. Але ті, хто мав велику честь жити й працювати з професором, слухати його лекції і виступи, спілкуватися й товаришувати з ним, сприймають її по-іншому. 100-ліття виявилось не настільки й далеким у часі для нас — його колег, наукових учнів, студентів, однодумців, адже Сергій Іванович до останнього професійного кроку був поруч, віддавши повноцінному, сповненому глибокого змісту й наснаги життю свої 94 роки. І до останнього подиху він був звичним для оточення натхненним ученим, незмінним учасником багатьох наукових подій, життєлюбом і гумористом, тонким естетом і шанувальником красного слова. А ще — людиною совісті, високих чеснот і моральних цінностей.

Сергій Іванович Дорошенко — представник епохи великих учених. Науковців, які формували патерн українського мовознавства XX століття, спрямовуючи його на розвиток нових концепцій і дослідницьких парадигм. Саме ця здатність — розуміти наступність наявного наукового знання й прогнозувати його перспективи — характеризує постаті видатних учених, які вочевидь мали або мають метафізичне «третє око», зазираючи в незвідане й торуючи йому шлях власними пошуками істини.

Конференція, що збрала в науковому єднанні майже 180 досвідчених і молодих українських мовознавців та лінгводидактів з України, Європи й Америки, підтвердила вартість і позачасовість напрацювань Сергія Івановича Дорошенка в царині фонетики, лексикології, граматики, діалектології, стилістики української мови, методики її навчання в закладах освіти. Різномасштабна інтерпретація традиційних і новітніх лінгвістичних положень, представлена в авторських матеріалах конференції, уповні віддзеркалює стан сучасного українського мовознавства — онтологічно антропоцентричного, поліпарадигмального, компаративного, орієнтованого як на теоретичне осмислення мови, так і її практичне засвоєння в навчальній діяльності.

Робота конференції традиційно поєднала доповіді на пленарному й секційних засіданнях, які відбулися в атмосфері наукового натхнення, цікавих дискусій, спільного обговорення проблем сучасної лінгвістики й методики

навчання мови в закладах освіти. Пафосом цього наукового форуму став образ усіма шанованого професора Сергія Івановича Дорошенка, який залишив по собі потужний промінь світла — свої наукові праці, ідеї, думки; людські та громадянські цінності й чесноти. І свій духовний меседж наступникам — невпинне прагнення знань, інтелектуального розвитку, гармонійності, досконалості.

Ці настанови вченого вповні реалізовані в науково-педагогічній діяльності учнів професора, теоретико-практичний досвід яких у царині мовознавства й лінгводидактики оформився в потужну й переконливу школу професора С. І. Дорошенка: «Наукова школа дослідження лінгвостилістичного, функційного, культуромовного потенціалу мовних одиниць та лінгводидактичний аспект їх реалізації в мовленнєвій, комунікативній, освітній діяльності людини». Сповідуючи наукові, педагогічні й духовні пріоритети свого наставника, представники Школи здобули власні досягнення в лінгвістиці, методиці навчання мови в закладах освіти, в адміністративній та суспільно-громадській діяльності, стали провідними науковцями у своїй галузі.

Сподіваємося, що вміщені студії збагатять і розширять територію Вашого пізнання.

*Олена Маленко*

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ**  
**ІНСТИТУТ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ НАН УКРАЇНИ**  
**ІНСТИТУТ МОВОЗНАВСТВА імені О. О. ПОТЕБНІ НАН УКРАЇНИ**  
**ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ**  
**імені Г. С. СКОВОРОДИ**  
**УНІВЕРСИТЕТ ПЕЙС (НЬЮ-ЙОРК, США)**  
**АРДАХАНСЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ (ТУРЕЧЧИНА)**  
**УНІВЕРСИТЕТ імені Ф. ПАЛАЦЬКОГО В ОЛОМОУЦІ**  
**(ЧЕСЬКА РЕСПУБЛІКА)**  
**ЕСТФОЛДСЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТСЬКИЙ КОЛЕДЖ (ГАЛДЕН, НОРВЕГІЯ)**  
**УНІВЕРСИТЕТ ЯНА ДЛУГОША В ЧЕНСТОХОВІ (ПОЛЬЩА)**

## **МАТЕРІАЛИ**

**XXI Міжнародної конференції з актуальних проблем  
лінгвістики і лінгводидактики,**

**присвяченої пам'яті й з нагоди 100-річчя  
від дня народження**

**заслуженого діяча науки і техніки України,  
доктора філологічних наук, професора**

**СЕРГІЯ ІВАНОВИЧА ДОРОШЕНКА**

***6–7 березня 2024 року***

***Харків***



**СЕРГІЙ ІВАНОВИЧ ДОРОШЕНКО**  
**(1924–2018)**

# ДОПОВІДІ НА ПЛЕНАРНОМУ ЗАСІДАННІ

*Професор Сергій Іванович Дорошенко глибоко відчував зародження новітніх тенденцій у мовознавстві; ще в 90-х роках ХХ століття в працях перш за все дидактичного спрямування наголошуючи на важливості вивчення засобів мови не «самих у собі й для себе», як це часто спостерігалось у структуралістичних студіях, а в межах функціонування одиниць і категорій вищого рівня, зокрема в текстах різних стилів і жанрів*

**Флорій Бацевич**

*Теоретико-синтаксична спадщина С. Дорошенка вимагає новітнього прочитання та визначення тих засадничих основ, на яких вона ґрунтована, а також з'ясування принципів її значущості в сучасних лінгвістичних студіюваннях*

**Анатолій Загнітко**

*Спостереження за методологічними розробками українських мовознавців ХХ-ХХІ ст., зокрема і працями С. І. Дорошенка, виконаними в дусі Харківської лінгвістичної школи, дозволяють стверджувати, що на сьогодні вітчизняна лінгвістика озброєна необхідним інструментарієм, зокрема сучасними методами дослідження, котрі дозволяють здійснювати всебічні обстеження свого об'єкта, яким виступає мова як найдосконаліша інформаційна система.*

**Алла Лучик**

---

**Флорій Бацевич**

доктор філологічних наук, професор,  
завідувач кафедри загального мовознавства;  
Львівський національний університет імені Івана Франка  
floriy.batsevych@lnu.edu.ua

## ЛІНГВОНАРАТИВНІ АСПЕКТИ ТИПОЛОГІЇ ОПОВІДАЧІВ

Одна з найпомітніших тенденцій лінгвістики XXI століття — тексто- і дискурсоцентричний підхід до одиниць і категорій мовного коду. Світлої пам'яті професор Сергій Іванович Дорошенко глибоко відчував зародження новітніх тенденцій у мовознавстві; ще в 90-х роках минулого століття в працях перш за все дидактичного спрямування наголошуючи на важливості вивчення засобів мови не «самих у собі й для себе», як це часто спостерігалось у структуралістичних студіях, а в межах функціонування одиниць і категорій вищого рівня, зокрема в текстах різних стилів і жанрів [Дорошенко 1992 а; 1992 б]. Ці ідеї увиразнилися в працях ученого початку XXI ст. (див., напр.: [Дорошенко 2006; 2007]). Сподіваємося, що скромні спостереження, представлені в пропонованій в статті, дотичні ідеям лінгвіста-новатора — професора Сергія Івановича Дорошенка.

У межах загальної нараторології типологія оповідних інстанцій (зокрема нараторів) як правило зорієнтована на способи представлення ними наративної історії та змістових особливостей втілення дискурсу цієї історії. Одна з найповніших традиційних класифікацій нараторів враховує такі критерії:

- за способом зображення: *експліцитного* або *імпліцитного* оповідача;
- за його участю або неучастю в дієгезисі: *дієгетичного* або *недієгетичного*;
- за мірою обрамлення: *первинного*, *вторинного*, *третинного*;
- за мірою виявленості: *сильно* або *слабо виявленого*;
- за проявом особистісної сутності: *особистісного* або *безособистісного*;
- за антропоморфністю: *антропоморфного* або *неантропоморфного*;
- за гомогенністю: *єдиного* або *розсіяного*;
- за вираженням оцінки: *об'єктивного* або *суб'єктивного*;
- за інформованістю у поточних подіях: *обізнаного* або *обмеженого в знаннях*;
- за виявом у просторі: *всюдисутнього* або *обмеженого за місцем перебування*;
- за інтроспекцією: *такого, що перебуває всередині* або *зовнішнього*;
- за мірою професійності: *професійного* або *непрофесійного*;
- за надійністю: *надійного* або *ненадійного* [Шмид 2008, с. 80].

В основі цієї та подібних типологій нараторів лежать різноманітні змістовно-лінгвальні (семантичні, синтаксичні й прагматичні) «сигнали» мовного коду



втілення текстової (наративної) історії та формування її дискурсу: займенники, частки, вигуки, спеціалізовані дійктичні елементи, вставні слова і конструкції, засоби виявлення включення чи не включення наратора в оповідну історію, розуміння чи нерозуміння наратором того, що відбувається та інші. Разом з тим помітно, що в згаданій типології нараторів важливі чинники організації мовного коду оповідей, зокрема функційно-стильові, модусно-модальні та деякі інші, фактично, не враховуються: мовний код оповіди дослідниками пресупозитивно сприймається як нейтральний засіб («інструмент») утілення різних типів наративної історії, її дискурсу, виявлення різновидів оповідачів.

Разом з тим врахування специфіки вживання низки семантико-прагматичних чинників організації мовного коду оповідей (перш за все художніх) може стати засобом розмежування не лише ідіостилів творців наративу, як це традиційно представлено в дослідженнях мови і мовлення окремих авторів, а й опорою для глибшої, гнучкішої типології оповідних інстанцій у цілому. Йдеться, передовсім, про модусні характеристики оповіди; модальні чинники мовного коду, зокрема, елементи уточнення зображуваної в наративі історії як реальної, ірреальної, правдивої, вигаданої, бажаної, небажаної і т. ін.; тип письма (в розумінні Р. Барта, див., зокрема: [Барт 2001]); добір оповідачем стильової приналежності мовного коду наративу або його залежності від неї: літературне мовлення / діалект: літературне мовлення / жаргон (арго); ортологійне / обсценне мовлення і т. ін. Згадані та деякі інші характеристики (виміри, аспекти) втілення мовного коду тексту (наративу, дискурсу) традиційно вважають стильовими та/або стилістичними ознаками ідіостилу письменника; у наратологічних дослідженнях їх або не враховують, або імпліцитно вважають такими, що не впливають на типологію оповідних інстанцій. Однак згадані, так би мовити додаткові, аспекти розрізнення типів оповідних інстанцій особливо важливі в ситуаціях аналізу одивнених текстів, «неприродних» наративів та інших типів нетрадиційного втілення художньої оповіди (див., напр.: [Бацевич 2018]).

З метою прояснення низки характеристик уживаного наратором мовного коду для уточнення типу оповідача були проаналізовані два фрагменти художніх творів: початок роману М. Бриниха «Шахмати для дибілів: цейтнот доктора Падлючча» (Бриних) і початок оповідання Ю. Винничука «Дім смерті» зі збірника оповідань «Ги-ги-и» (Винничук 2015, с. 152–153).

Обидва фрагменти художніх оповідей створені експліцитними, недієгетичними, обізнаними, первинними, помітно (сильно) виявленими, особистісними, антропоморфними, суб'єктивними, всюдисутніми, надійними нараторами; загалом це тексти фантазмагорійного інфернального змісту, героями яких є диявол (М. Бриних) і домовичок (Ю. Винничук). Чим же різняться оповідні інстанції цих наративів? Перш за все — природою мовного коду художнього втілення: роман М. Бриниха написаний з використанням так званого суржику та просторіччя; оповідання Ю. Винничука створене з опертям на засоби українського літературного мовлення; дискурс наративу обох фрагментів помітно відрізняється. Тобто, на наш погляд, варто виділяти нараторів, зорієнтованих на два

різних функційно-стильові типи мовного коду: літературний і просторічний (у ситуації з фрагментом оповіді М. Бриниха — з використанням суржику).

Функційно-стильові характеристики мовного коду можуть також моделюватися наратором за іншими ознаками, наприклад, бути насиченими обценною лексикою на противагу оповідам, створеним з використанням літературного (ортологійного у своїй основі) мовлення. Зокрема, аналіз фрагментів фантазмагорійної п'єси без дійових осіб Леся Подерв'янського «Пять хвилин на роздуми» (Подерв'янський 2010, с. 6–7) і фантазмагорійного оповідання Юрія Винничука «Галушки» із циклу «Спогади про Олександра Євдокимовича Корнійчука» (Винничук 2015, с. 97), дозволяють говорити про нараторів, які мають спільні ознаки змістового втілення, однак зорієнтованих на використання різностильових засобів мови: обценних (Л. Подерв'янський) і ортологійних (Ю. Винничук).

Як уже згадувалося, модусні характеристики наративу можуть також певним чином характеризувати оповідача, зокрема, провідні перцептивні особливості сприйняття ним світу і, відповідно, відтворення в тексті. Так, наприклад, порівняння фрагментів художньої оповіді роману Алена Роб-Грійє «Ревнощі» (Роб-Грійє) і роману Патріка Зюскінда «Парфуми» (Зюскінд) дозволяє зробити висновок, що художня оповідь Роб-Грійє побудована як «чиста» зорова перцепція експліцитно невиявленого наратора без жодного сигналу його присутності в тексті; це, так би мовити, зоровий модус невітленого оповідача. Відомий роман Зюскінда «Запахи» («Парфуми») побудований на домінуванні нюхового модусу сприйняття. Недієгетичний обізнаний наратор зображує головного героя Жана-Батиста Гренуя як людину, сприйняття і навіть примітивне осмислення світу якого відбувається під домінантним впливом запахів довкілля. Хоча оповідь ведеться від третьої особи, наративні події представляються саме через відчуття Гренуя.

Як відомо з праць психотерапевтів, психолінгвістів, нейролінгвістів, дослідників змінених станів свідомості мовленнєвий код людей, які перебувають під значним впливом ендогенних та/або екзогенних чинників (втома, недосипання, сп'яніння, дія наркотичних психотропних засобів, різноманітні психічні захворювання і т. ін.), різною мірою трансформується; аналіз цих мовних видозмін стає важливим джерелом діагностування процесів, які відбуваються в психіці конкретного індивіда. У власне вербалізованому складникові висловлень людей у змінених станах свідомості спостерігаються суттєві зрушення між мотиваційним, комунікативно-прагматичним і поверхневим блоками породження мовлення; мають місце деформації та деструкції засобів мовного коду; спостерігаються зміщення узуальної частотності вживання тих чи тих елементів мови і, звичайно, як результат — породження в текстах (наративах) неuzuалізованих комунікативних смислів.

Так, наприклад, проаналізувавши мовлення Гриня — головного героя оповідання І. Франка «На роботі», що входить у цикл оповідань «Борислав» (Франко 1978, т. 14), — можна зробити висновок, що цей молодий робітник перебуває в зміненому стані свідомості під впливом низки наявних екзогенних чинників

у шахті, де добувають віск, і, відповідно, його внутрішнє і зовнішнє мовлення суттєво деформуються, набувають рис «одивненості» та наближаються до вивчених у межах лінгвістики змінених станів свідомості комунікативно-мовних виявів шизофренії (див. про це детальніше у: [Бацевич 2024, с. 72–74]). Зокрема, у фрагментах так званого потоку свідомості (точніше — потоку підсвідомого) героя спостерігаємо помітну деформацію засобів мовного (діалектного) коду, зокрема: зміну частини мовних співвідношень слів у бік частого вживання слів структурного характеру (дискурсивних слів і виразів — носіїв прагматики); домінування еліптованих висловлень; наявна значна кількість мимовільних вигуків; спостерігаємо породження неадресованих мовленнєвих актів, перш за все неадресованих запитань; має місце наявність експресивних синтаксичних структур, які за кількістю переважають мовлення у нормальному стані свідомості; наявне частотне виведення іменних груп висловлення у рематичну (і, відповідно, емпатичну) позицію, що помітно надає висловленням експресивного характеру; характерне породження у внутрішньому мовленні клішованих стереотипових висловлень і т. ін.

Отже, беручи до уваги суттєві зміни в мовному коді оповідей, які впливають на формування комунікативних смислів повідомлюваного, вважаємо, що в межах типології наративних інстанцій (зокрема оповідачів) можна й потрібно враховувати критерій перебування нараторів у нормальних або змінених станах свідомості.

Зрозуміло, що в аспекті традиційної наратології створення типології нараторів з орієнтацією на лінгвальні критерії організації мовного коду оповіді буде лише додатковим прийомом щодо відпрацьованих підходів розрізнення оповідних інстанцій, однак у межах лінгвонаратології врахування згаданих та інших характеристик мовного втілення оповіді буде далеко не другорядним, особливо у випадках так званих «неприродних» наративів, наприклад, абсурдистського чи фантасмагорійного змісту, які досить часто розрізняються лише низкою характеристик мовних засобів втілення. Інакше кажучи, розглянуті вище модусно-модальні, функційно-стильові особливості організації мовного коду, а також засоби мовлення, ужиті наратором у нормальному або зміненому станах свідомості, не варто розглядати лише в аспекті диференціації ідіостилів нараторів; вони можуть бути використані з метою поглибленої типології оповідачів, виявлення їх різновидів у межах одного провідного типу оповідних інстанцій (наприклад, всезнаючого недієгетичного оповідача).

Тобто у разі наявності складно диференційованих типів нараторів, виділених за «класичними» критеріями, зорієнтованими на змістові аспекти специфіки втілення оповідної історії та її дискурсу, важливим критерієм може стати врахування специфіки мовного коду втілення художньої оповіді, а також окремі аспекти її змістового наповнення. Врахування лінгвальних критеріїв — це, перш за все, — прояснення і уточнення специфіки дискурсивного втілення наратором оповідної історії, тобто переважно чинник дискурсу наративу.

Перспективи дослідження вбачаємо в поглиблених дослідженнях впливу засобів ідіотнічної мови на вияви особистостей нараторів, поглиблення

типології оповідних інстанцій, їх точок зору, домінантних пресупозицій і т. ін. Врахування особливостей вживання автором засобів мовного коду — важливий критерій лінгвістичної експертизи, а також уточнення складників поняття «письмо» — важливого функційно-комунікативного чинника і категорії сучасної лінгвістики.

## ЛІТЕРАТУРА

1. *Барт Р.* Лінгвістика текста. Текст: аспекты изучения семантики, прагматики и поэтики. Москва : Эдиториал УРСС, 2001. С. 168–175.
2. *Бацевич Ф.* Український одивнений художній текст: лінгвістичні виміри. Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2018. 336 с.
3. *Бацевич Ф.* Художня проза Івана Франка у вимірах сучасної лінгвістики. Вибрані статті. Львів : Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2024. 125 с.
4. *Дорошенко С. І.* (а). Співвідношення наукової і шкільної граматики. *Українська мова і література в школі.* 1992. № 2. С. 51–53.
5. *Дорошенко С. І.* (б). Вузівські програми з мовознавчих дисциплін потребують удосконалення. *Шляхи і засоби підготовки вчителя української мови і літератури на сучасному етапі: Матеріали Всеукраїнської науково-методичної конференції.* Херсон, 1992. С. 12–13.
6. *Дорошенко С. І.* Пізнавальні завдання початкового курсу загального мовознавства. *Лінгвістичні дослідження : Збірник наукових праць ХНПУ імені Г. С. Сковороди.* Вип. 20. Харків : ХНПУ імені Г.С. Сковороди, 2006. С. 138–146.
7. *Дорошенко С. І.* Українська мова професійного спілкування: Посібник для студентів вищих аграрних навчальних закладів III–IV рівнів акредитації. Суми : Довкілля, 2007. 282 с. (у співавторстві).
8. *Шмид В.* Нарратология. 2-е испр. и доп. изд. Москва : Языки славянской культуры, 2008. 304 с.

## ВИКОРИСТАНІ ДЖЕРЕЛА

1. *Бриних М.* Шахмати для дибілів: цейтнот доктора Падлючча. URL:[https://royallib.com/read/brinih\\_mihaylo/shahmati\\_dlya\\_diblv\\_tseytnot\\_doktorpadlyuchcha.html#0](https://royallib.com/read/brinih_mihaylo/shahmati_dlya_diblv_tseytnot_doktorpadlyuchcha.html#0)
2. *Винничук Ю. П.* Ги-ги-и. Харків : Фоліо, 2015. 345 с.
3. *Зюскінд П.* Запахи, або Історія одного вбивці (Парфуми). URL: <https://www.ukrlib.com.ua/world/printit.php?tid=123>
4. *Подерв'янський Л.* П'ять хвилин на роздуми. *Л. Подерв'янський. Множення в умі, або плинність часу.* Харків : Фоліо, 2010. С. 6–7.
5. *Роб-Гриє А.* Ревноці. URL: <https://libking.ru/books/foreign-contemporary/442144-alen-rob-griye-revnost.html#book>
6. *Франко І.* На роботі. *Іван Франко. Зібрання творів у 50 т.* Т. 14. Київ : Наукова думка, 1978. С. 292–306.

---

**Анатолій Загнітко**

доктор філологічних наук, професор кафедри  
загального та прикладного мовознавства і слов'янської філології,  
професор, член-кореспондент НАН України;  
Донецький національний університет імені Василя Стуса;  
головний науковий співробітник відділу інформатики  
Українського мовно-інформаційного фонду НАН України  
a.zagnitko@donnu.edu.ua

## **СИНТАКСИЧНА БЕЗСПОЛУЧНИКОВІСТЬ: ІНТЕРПРЕТАТИВНО-КОНЦЕПТУАЛЬНА МОДЕЛЬ СЕРГІЯ ДОРОШЕНКА**

Граматичні студії української безсполучниковості мають тяглість, певні традиції. В українських граматиках безсполучникові складні речення в XVII – XIX століттях здебільшого знаходили побіжний розгляд у межах висвітлення періоду, хоча сам термін не використовували (пор. дослідження І. Нечуя-Левицького, Є. Тимченка, В. Сімовича та ін.), основну ж увагу зосереджували на сполучникових різновидах складного речення. Такий підхід можна пояснити тим, що безсполучниковість досліджували в риторичі, оскільки період кваліфікували як «Довге зложене речення, але ж таке, що в ньому зміст повний і думка закінчена» [Сімович 1918, с. 355], що дає змогу мовцеві майстерно висловитися.

Так, за твердженням І. Нечуя-Левицького, «Періодом зветься довге складчасте речення, котре складається з головного речення з багатьма додавальними якими-небудь реченнями, і збудоване дуже штучно (гарно), з художньою красою штучництва <...> загалом, як от, прикладом, буває в інших штучництвах — в малярстві, архітектурі, різьбярстві та в скульптурі, <...> або в поезіях, чудових віршах» [Нечуй-Левицький 1918, с. 71]. Водночас осмислення теоретичних і прикладних основ лінгвістичної спадщини, пов'язаної з дослідженням безсполучниковості в межах складного речення, є актуальним, оскільки дає змогу простежити тяглість лінгвістичної традиції та визначити статус таких напрацювань далекого й не зовсім далекого минулого в сучасному науковому просторі.

Теоретико-синтаксична спадщина С. Дорошенка вимагає новітнього прочитання та визначення тих засадничих основ, на яких вона ґрунтована, а також з'ясування принципів її значущості в сучасних лінгвістичних студіюваннях, що й постає *метою* розгляду. Відповідно *завданнями* студіювання є: 1) проаналізувати концепцію синтаксичної безсполучниковості С. Дорошенка та скваліфікувати її основи; 2) встановити функційне навантаження інтерпретативної моделі, запропонованої дослідником, у характеристиці безсполучникових складних конструкцій; 3) розкрити цілісність концепції синтаксичної безсполучниковості, належно аргументованої в низці праць С. Дорошенка.

Зосередження уваги на безсполучниковості як граматичному явищі, очевидно, можна віднести до середини ХХ ст. Дослідження С. Дорошенка в цьому вимірі є першою спробою ґрунтовного вивчення безсполучниковості на розло-гому матеріалі зі встановленням: 1) підґрунтя становлення теорії безсполучни-ковості у вітчизняному мовознавстві з дефінуванням безсполучникових склад-них речень як окремого різновиду складних структур; 2) класифікаційних засад таких утворень із послідовним диференціюванням конструкцій з одно- та різ-нофункційними предикативними частинами; 3) у межах останніх простеження регулярності і/чи нерегулярності вияву утворень перелічувальної (однофунк-ційні), зіставно-протиставної, пояснювальної, детермінованої (різнофункційні) семантики та ін. [Дорошенко 2009, с. 53 – 162].

Істотним є те, що в характеристиці безсполучникових складних речень із не-обхідністю їх виділення в окремий різновид складних речень дослідник спира-ється на концептуальні міркування видатного українського лінгвіста О. Мель-ничука з покликанням на його міркування щодо основ вирізнення «безсполуч-никових складних речень, які без зміни їх загальної семантики можуть бути перетворені як у складносурядні, так і в складнопідрядні сполучникові (пор.: *Гаї шумлять — я слухаю; Гаї шумлять, а я слухаю, Коли гаї шумлять, я слухаю*), а ще інші взагалі важко піддаються перетворенню в сполучникові складні речення (напр.: *Подивився я на хати — нема в мене хати*)», визнають, що «ці структурні особливості безсполучникових складних речень змушують розглядати їх поза обома основними типами складних речень як окремий структурний тип» [Су-часна 1972, с. 28].

Концептуальна ідея О. Мельничука про формування сполучникових склад-них речень лише тоді, коли усталилися розуміння сполучникових формантів як абстрагованих носіїв відповідної семантики: *а, але, зате, проте, однак, або, чи то ... чи то* — сурядної (→ рівнорядної), *що, щоб, якби, якщо, наче, неначе, мов, немов, хоч* — підрядної, й на сьогодні залишається викінченою. Звичайно, у сучасному граматичному ладі української мови склад і рівно-, і нерівноряд-них сполучників істотно поповнився, розширилися їхні функційні статуси, ак-тивними постали тенденції виформування сполучникових аналогів [Загнітко 2023]. Але в цьому разі істотним є те, що саме концептуальне дефінування без-сполучникових складних речень стало підґрунтям для їх викінченого розгляду й тлумачення в усьому розмаїтті.

Узагальнювальний поділ усіх безсполучникових складних речень на одно-та різнофункційні є похідним в С. Дорошенка від його концептуальних зауваг про те, що «сурядність і підрядність — два різні типи смислових відношень», що має опертям логічний підхід до їх розгляду, і кваліфікацію термінів «су-рядність» і «підрядність» через призму сприймаються двох типів граматичного зв'язку [Дорошенко 2009, с. 66]. Останнє знову ж є похідним класифікаційних основ формальної школи в граматиці. Синтез двох підходів, а також врахуван-ня функційної природи компонентів безсполучникових складних речень вима-гало від дослідника не лише опертя на лінгвістичні традиції, а й належне їх до-повнення та поглиблення з наголошуванням, що «пов'язання предикативних

частин без матеріально вираженого синтаксичного показника накладає відбиток на характер вияву граматичного зв'язку, робить його відмінним від поєднання компонентів у сполучникових єдностях» [там само, с. 67], тому досить проблемно застосувати, наприклад, диференціювання усіх складних речень на закриті й відкриті структури щодо всього загалу досліджуваних одиниць.

Раціональність таких думок у тому, що безсполучникові складні речення є генетично первинними (за О. Потебнею [Потебня 2010, с. 99]) з-поміж усього загалу складних речень. У них найбільш аморфно зреалізована формалізація та семантизація поєднаних предикативних частин [Загнітко 2011, с. 687 – 696], навіть більше — значна частина інформаційного малюнка в них може імплікуватися, що накладає на адресата завдання розпізнавати, домислювати їх, укладаючи в послідовну логічно викінчену структуру, пор., наприклад, сполучникову послідовну упорядкованість зображуваного ландшафту: (1) *І якби обернувся, побачив би жінку, яка виходила з книгарні, згинаючись під вагою великих червоних яблук* [Андрухович 2008] і (2) *Батько здивовано обернувся до мене:— Тю! Чи не здурів хлопець? Та це ж заради* [Антоненко-Давидович 1999], де у (2) необхідно ідентифікувати імпліковану дієслівну лексему мовлення на зразок *сказати, зауважити, говорити*.

Для обґрунтування особливостей безсполучникових складних речень у синтаксичному ладі української мови саме «відсутність <...> диференційованих показників сурядності чи підрядності — сполучників і сполучних слів — нейтралізує їх протиставлення в системі складних безсполучникових утворень, що перешкоджає поділу всіх безсполучникових складних конструкцій на складносурядні і складнопідрядні» [Дорошенко 2009, с. 68] є визначальною, оскільки, цілком слушно наголошує С. Дорошенко, не завжди видається «однозначно трансформувати безсполучникові складні одиниці в складносурядні чи в складнопідрядні речення. Так, безсполучниковій структурі причиново-наслідкового типу *Защебетав соловейко — пішла луна гаєм* (Шевч.) можуть відповідати сполучникові утворення складносурядної (*Защебетав соловейко, і пішла луна гаєм*) і складнопідрядної будови (з ряду можливих перетворень виділимо один варіант: *Защебетав соловейко, тому пішла луна гаєм*).

Подібне спостерігаємо і в реченні, у якому перший компонент називає час, наприклад: *Зійде сонце — утру сльози* [ніхто не побачить] (Шевч.), що відповідає принаймні двом варіантам сполучникових конструкцій: *Зійде сонце і утру сльози та Коли зійде сонце, утру сльози*. Таке ж зауваження слід віднести і до безсполучникового утворення з умовно-наслідковим відношенням частин — *Людство не усвідомить себе як єдине ціле — не буде йому добра* (Гонч.): з ним стилістично співвідноситься два різновиди сполучникових речень: *Людство не усвідомить себе як єдине ціле — і не буде йому добра* та *Якщо людство не усвідомить себе як єдине ціле, не буде йому добра* [там само, с. 68]. Цей перелік можна доповнити також реченнями з другим компонентом причинової семантики, що, безперечно, розширюване за рахунок носіїв власне наслідкового, а також допустового, коментувального, сприймального та інших значень. Останнє згодом стало основою для покваліфікування таких і подібних утворень як таких,

що ґрунтовані на недиференційованому синтаксичному зв'язку [Вихованець 1993]: (3) *Питань багато назбиралося – вирішити на нараді не вдалося жодного* ↔ (4) **Хоч** *питань багато назбиралося, вирішити на нараді не вдалося жодного* ↔ (5) *Питань багато назбиралося, але вирішити на нараді не вдалося жодного* ↔ (6) **Хоч** *питань багато назбиралося, але вирішити на нараді не вдалося жодного*.

Розширюючи аргументування про відсутність універсальної аналогійності безсполучникових і сполучникових складних речень, навіть тих, у яких, здавалося б, ніщо не стоїть на перешкоді для цього, С. Дорошенко наводить цікаві фактичні мовні ресурси. Так, наприклад, безсполучникове утворення, що, на перший погляд, цілком може бути ототожене зі складнопідрядним: [Ангеліна:] *Дмитрику, наріж квітів, я зроблю букет для нареченої* (Корн.) (с. 69), де «постпозитивний компонент називає мету дії препозитивного компонента» [Дорошенко 2009, с. 69], за використання сполучника підрядності, подібно і в утвореннях з ірреальною умовністю, зазнає істотної видозміни морфологічних форм окремих лексем, водночас уживання сурядного сполучникового елемента цілком можливе. Глибоке спостереження дослідника над такими й подібними безсполучниковими складними реченнями виявило одну їхню очевидну своєдність — синтез двох і більше значень: *мета + умова, ірреальна умова + ірреальний допуст* та ін. Сурядні ж сполучники в силу своєї поліфункційності терпиміші до відображення подібних значенневих малюнків між предикативними частинами.

Відстоюючи цілком окремішний статус безсполучникових складних речень у синтаксичній системі української мови, С. Дорошенко обґрунтовує функційну значущість семантико-структурного принципу для: 1) ідентифікації безсполучниковості; 2) виокремлення в окремий різновид складних безсполучникових речень; 3) кваліфікації значенневої співвідносності предикативних частин у межах безсполучникових складних утворень; 4) встановлення структурних типів безсполучникових складних речень; 5) з'ясування корелятивності і/чи некорелятивності безсполучникових складних утворень зі сполучниковими складносурядними і/чи складнопідрядними реченнями; 6) обґрунтування класифікаційних основ безсполучникових складних речень; 7) визначення структурних особливостей предикативних частин та ін. Кожна з констатованих ознак потребує окремого розгляду.

Застосування семантико-структурного принципу уможливило послідовну ідентифікацію безсполучникових складних речень, що не вимагала в цьому разі звернення до послідовного вимірювання змоги використання сполучних засобів для поєднання предикативних частин. Власне, ідентифікація безсполучниковості як самодостатньої для поєднання предикативних частин у єдине смислове ціле, де останнє аж ніяк не дорівнює простій сумі значень кожної окремої предикативної частин, стала основою для покваліфікування безсполучникових складних речень як самостійного класу, пор., наприклад: (7) *Він згадує: східні алхіміки і фармацевти мали переконання, згідно з яким складні сполуки, що опинились в одному приміщенні, здатні впливати одна на одну* [Єшкілев 2005, с. 15]; (8) *Тіто посміхався, усміх не сходив зі змарнілого обличчя* [Кідрук 2015,



с. 78], де в (7) з'ясувальньо-компенсувальні семантичні відношення між предикативними частинами не є похідними від сумарного поєднання значень обох предикативних частин, оскільки з'ясувальність у поєднання з компенсуальністю формується лише в цілісній структурі, а у (8) поверхнева рівнорядність предикативних частин ускладнена глибинною причиновою наслідковістю, що мотивована ширшим контекстом, у якому (8) винесено в інтерпозицію, хоча лінійно конструкція мала б займати фінальну, див.: А що як удасться зловити декілька? (↔) *Тіто посміхався, усміх не сходив зі змарнілого обличчя* (↔) *Марліна вважають делікатесом, страви з нього подають у найкращих ресторанах Кіто, отже, все, що не з'їдять і не засолять, можна буде продати* [там само, с. 78].

На кваліфікації значеннєвої співвідносності предикативних частин у межах безсполучникових складних утворень С. Дорошенко ґрунтує диференціювання з-поміж них утворень зі значенням протиставлення, прямої зумовленості, часової послідовності, структури яких передають динаміку зображуваного, на томість експресивний малюнок усталений у структурних типах зі семантикою причини, результату, темпоральної зміни дій [Дорошенко 2009, с. 153]. Таким чином ще раз підтверджувано, що безсполучниковим складним реченням притаманний особливий статус у синтаксичній системі, оскільки, з одного боку, вони, подібно до інших різновидів складних речень, мають комунікативну цілісність і завершеність, складну пропозицію, що відбивається граматично в наявності двох і більше предикативних одиниць, а, з другого боку, особливі ознаки безсполучникових складних речень сигналізують про їхню периферійність у граматичному й комунікативному ладі мови, тому що відсутність формального індикатора зв'язку — сполучника — істотно впливає не лише на синтаксичну компонованість речення, а й на його комунікативну організацію: робить його експресивнішим, динамічнішим і найбільшою мірою відповідає основним принципам закону економії мовних ресурсів у висловленні.

Установлення структурних типів безсполучникових складних речень є, безперечно, у концепції С. Дорошенка похідним від ідентифікації, семантичної скорельованості і/чи нескорельованості предикативних частин і виокремлення безсполучникових складних речень у граматичній системі української мови. Покваліфікування конструкцій з одно- та різнофункційними предикативними частинами має опертям урахування попереднього критерію щодо семантичної співвідносності і/чи неспіввідносності компонентів-предикативних частин та особливості їхньої структурної організації: «Якщо предикативні частини в складі єдиної інтонаційно завершені синтаксичної побудови виконують однакову семантичну роль і граматично не служать одна для одної, то такі компоненти безсполучникових утворень слід вважати однофункціональними. Коли ж інгредієнти безсполучникових єдностей взаємодіють як різносемантичні, взаємообумовлені одиниці, тоді вони визнаються різнофункціональними. Урахування такої відмінної семантичної ролі складових компонентів дає змогу поділити безсполучникові утворення на класи речень з однофункціональними і з різнофункціональними предикативними частинами, перший з яких структурно відповідає відкритому ряду, другий — закритому» [там само, с. 79]. Внутрішнє ж

диференціювання семантичних різновидів у межах одно- та різнофункційних безсполучникових складних речень є похідним від ритмомелодійного малюнка, інтонування, але основна роль належить значенневим кореляціям.

З'ясування корелятивності і/чи некорелятивності безсполучникових складних утворень зі сполучниковими складносурядними і/чи складнопідрядними реченнями пронизує усю концепцію С. Дорошенка, що цілком природно, адже й сьогодні безсполучникові складні речення, попри фундаментальні теоретичні основи, сформульовані І. Вихованцем [1993, с. 126 – 138], потребують нового осмислення із заглибленням у принципи їх прагматизації, економії мовних ресурсів та ін. Доцільно в цьому разі ще раз нагадати концентрування уваги С. Дорошенком на стилістичних особливостях аналізованих безсполучникових складних речень, що максимально орієнтовані на запити мовця, його потреби та ін. І справді, якщо надавати перевагу комунікативному аспекту в аналізі таких складних конструкцій, то цілком слушним та аргументованим постає термін «складні безсполучникові комунікати» (І. Слинько, Н. Гуйванюк, М. Кобилянська [1994]). За наявності формальної ознаки кваліфікації безсполучникових складних речень, зокрема відсутність сполучного засобу, їх основною особливістю постає об'єднання двох і більше предикативних частин одним комунікативним завданням, цілісною пресупозицією, що є необхідною задля досягнення комунікативної мети, належного спілкування. Отже, у комунікативному вимірі конструкція функціонує як єдина й неподільна, з певною комунікативною настановою (комунікат), компоненти якої поєднані безсполучниково, лише інтонаційно та смислово.

Обґрунтування класифікаційних основ безсполучникових складних речень у синтаксичній концепції С. Дорошенка є послідовним та охоплює формально-граматичні (наявність і/чи відсутність сполучного засобу, співвідносність видочасових форм дієслів-присудків у предикативних частинах та ін.), семантико-синтаксичні (семантичну співвідносність і/чи неспіввідносність предикативних частин, лексичну наповнюваність окремих предикативних частин і т. ін.), стилістичні (співвідносність зі складними реченнями, частини яких поєднані сполучниковим зв'язком) виміри.

До опрацювання безсполучникових складних конструкцій С. Дорошенка повертався знову й знову, доповнюючи концепцію теоретико-прикладним осмисленням інваріантності та варіантності таких утворень, кваліфікуванням граматичної форми та граматичного значення безсполучникових складних конструкцій та ін. Синтаксична концепція С. Дорошенка й сьогодні не втратила своєї ваги, значущості, вона актуальна не лише в теоретичному осмисленні безсполучникових складних конструкцій, а й слугує надійним підґрунтям для розбудови теоретико-прикладних основ безсполучниковості уже у вимірах нової номінативно-екзистенційної лінгвістичної наукової парадигми.

## ЛІТЕРАТУРА

1. Андрухович С. Старі люди. Івано-Франківськ: Лілея – НВ, 2008. 144 с.
2. Антоненко-Давидович Б. Сибірські новели. Оповідання. Публіцистика. Споди. Листування. Антоненко-Давидович Б. Твори: В 2-х т. Т. 2. Київ : Наукова думка, 1999. 742 с.
3. Вихованець І. Р. Граматика української мови. Синтаксис. Київ : Либідь, 1993. 385 с.
4. Вихованець І. Р., Городенська К. Г., Русанівський В. М. Семантико-синтаксична структура речення. Київ : Наукова думка, 1983. 219 с.
5. Дорошенко С. І. Наукові простори: вибрані праці. Харків : «Новое слово», 2009. 488 с.
6. Єшкілев В. Ефект Яркоського. Те, котре — холод, те, яке — смерть... Харків : Фоліо, 2015. 288 с.
7. Загнітко А. П. Кваліфікаційні ознаки речення: категорійний і функційний аспекти (інтерпретаційна модель Олександра Мельничука). *Науковий вісник Криворізького державного педагогічного університету. Філологічні студії*. 2011. Вип. 6. С. 194–203.
8. Загнітко А. П. Теоретична граматики сучасної української мови. Морфлогія. Синтаксис. Донецьк : ТОВ «ВКФ «БАО», 2011. 992 с.
9. Загнітко А. Сполучникова парадигмальність: структурність і функційність. *Грама-тичні читання — XII : Матеріали Міжнародної науково-теоретичної конференції*. Вінниця : ТОВ «ТВОРИ», 2023. С. 51–58.
10. Загнітко А., Павлович О. Сучасна синтаксична семантика: функційно-структурні ви-яви. *Studia Ukrainica Posnaniensia*. 2013. Vol. I. Pp. 237–243.
11. Кідрук М. Бот. Гуаякільський парадокс. Харків : Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2015. 512 с.
12. Мельничук О. С. Розвиток структури слов'янського речення. Київ : Наукова думка, 1966. 321 с.
13. Нечуй-Левицький І. Граматика української мови. Ч. II: Синтаксис. Київ : Друкарня І. І. Чоколова, Велика-Житомирська с. д., 1914. 94 с.
14. Потєбня А. А. Из записок по русской грамматике. Глагол. Местоимение. Числитель-ное. Предлог. Изд. 2-е. Москва: Эдиториал УРСС, 2010. 320 с.
15. Сімович В. Практична граматики української мови. Раштат : Видавництво товари-ства «УКРАЇНСЬКИЙ РУХ», 2018. 368 с.
16. Слинко І. І., Гуйванюк Н. В., Кобилянська М. Ф. Синтаксис сучасної української мови : Проблемні питання. Київ : Вища школа, 1994. 670 с.
17. Сучасна українська літературна мова. Синтаксис / за заг. ред. І. К. Білодіда. Київ: Наукова думка, 1972. 512 с.
18. Тимкова В. А. Семантико-синтаксична структура двоскладних речень із предикатами якості в українській мові. Київ : Кондор, 2005. 134 с.
19. Zahnitko A., Myropova N. Семантико-синтаксична структура простого речення [В:] *Zahnitko A., Myropova N. Синтаксис української мови : теоретико-прикладний аспект. 1. vyd.* Brno: Masarykova univerzita, 2013. Pp. 71–73.

---

**Алла Лучик**

доктор філологічних наук, професор,  
професор кафедри загального і слов'янського мовознавства;  
Національний університет «Києво-Могилянська академія»  
allal@meta.ua

**Маргарита Надутенко**

кандидат філологічних наук, старший науковий співробітник  
Українського мовно-інформаційного фонду НАН України  
margo.nadutenko@gmail.com

## **КЛАСИФІКАЦІЯ МЕТОДІВ НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ У ПРАЦЯХ С. І. ДОРОШЕНКА НА ТЛІ СУЧАСНОЇ ЛІНГВІСТИЧНОЇ НАУКИ**

Пошуковій думці від кінця XIX і до середини XX століть був властивий аналітичний підхід у пізнанні навколишньої дійсності, що посприяло появі понад 15000 наукових дисциплін. З другої половини XX століття формується протилежна тенденція, у якій простежується взаємозв'язок процесів диференціації та внутрішньої інтеграції, зумовлених природним прагненням людини скласти цілісну картину світобудови. Із цього часового проміжку в лінгвістичних колах поширеними стають думки про зміну структурно-семантичної парадигми на антропоцентричну. Проте, у сучасному світі бурхливих інформаційних технологій, зокрема і перших передтренованих трансформерів, так званих чат-ботів GPT, робочим тілом яких є природна мова, лінгвістика мусить виходити за межі гуманітарності на рівень більших абстракцій. Постійне збільшення обсягів накопиченої лінгвістичної інформації та висока швидкість надходження нових даних зумовлюють потребу використання вискоелективних цифрових технологій та інтелектуальних систем автоматичної обробки цифрової лінгвістичної інформації. В основу цифрових технологій проведення лінгвістичних досліджень покладено перехід до цифрової інформації, трансформацію різноманітного контенту у відповідний цифровий ресурс [Надутенко, Семенов 2022, с. 9].

Синтез уявлень про мову і місце лінгвістики в загальнонауковій проблематиці дозволило В. А. Широкову та А. А. Лучик кваліфікувати сучасну парадигму як *еволюційно-інформаційно-феноменологічну* [Широков, Лучик 2021, с. 3–16]. Під поняття еволюційної лінгвістики зазвичай підпадають такі галузі, як порівняльно-історичне, генеалогічне мовознавство, мовна еволюція. Інформаційний напрям досліджень спрямований на обробку природномовних об'єктів, часто крізь призму штучних інформаційних систем. Третій компонент триади — феноменологічний — маніфестує галузі, спрямовані на створення лексикографічних систем і лінгвістичних корпусів. Запропонований підхід до визначення сучасної лінгвістичної парадигми, на нашу думку, забезпечує

і подальший розвиток гуманітарної традиції у мовознавстві, і технологічний статус мови. Основні тренди мережевого світу, які визначають розвиток лінгвістичних технологій: віртуалізація мовного середовища; інтелектуалізація; робота з Великими даними (Big Data).

Одночасно постає питання про методологію, інструментарій сучасних досліджень, адже наукова парадигма, будучи «найузагальненішою теорією», містить у собі, у тому числі, і те, як треба займатися певною проблемою. Очевидним є залежність методів від теоретичних посилок та наявність чи відсутність інструментарію для обстеження, на думку В. А. Широкова, найскладнішого інформаційного об'єкта, яким є мова. На сучасному етапі мовознавчих досліджень *метод штучного інтелекту* виділяємо як один із основних та найбільш перспективних. Водночас інноваційні методи дослідження не суперечать вже існуючим класичним методам та мають бути використані у комплексі.

В українському мовознавстві особливо активізувалися наукові пошуки в галузі методології вже з минулого століття. Так, дискусії щодо поділу наукових методів на власне лінгвістичні та загальнофілософські тривають і досі. Зокрема, стан сучасних поглядів на методологію і неузгодженість стосовно певних використовуваних методів ґрунтовно висвітлено у статті В. А. Глуценка «Лінгвістичний метод і його структура», який вважає, що «усі методи, що застосовуються в лінгвістиці, є лінгвістичними методами, бо вони залишаються в межах об'єкта та предмета мовознавства» [Глуценко 2010, с. 39]. Протилежні погляди щодо складу методів висвітлені у вагомих академічних виданнях таких, як «Українська мова. Енциклопедія», де до спеціальнонаукових методів відносять лише «експериментально-фонетичний метод, трансформаційний метод, дистрибутивний аналіз, метод безпосередніх складників та деякі ін.» [Українська мова. Енциклопедія 2007, с. 355]. Чи можна лише за допомогою цих власне лінгвістичних методів працювати в сучасній парадигмі наукових знань? Окреме запитання викликає визначення «та деякі ін.».

Із цієї скрутною ситуацією часом дозволяють вийти спостереження за працями фахівців у галузі науково-педагогічної діяльності, зокрема С. І. Дорошенка, який уже в 1974 році заклав основи поділу наукових методів [Дорошенко 1974], а у 2006 р. у посібнику для вищих навчальних закладів «Загальне мовознавство» виклав свої підходи до методології лінгвістичних досліджень логічно, максимально аргументовано. Автор пояснює важливість філософських методів для лінгвістичних досліджень, одночасно відмежовує від них дослідні методи мовознавства, які «становлять часткову методологію» [Дорошенко 2006, с. 15]. Прагнення до всеохоплювальної характеристики об'єкта свого дослідження спонукає лінгвістів до урізноманітнення аспектів його пізнання, які С. І. Дорошенко називає «зрізами» мови — синхронія і діакронія.

Зазвичай до діакронічних відносять лише порівняльно-історичний метод. Наслідуючи ж традиції Харківської лінгвістичної школи, очільник якої видатний О. О. Потебня ґрунтовно розробив і представив принцип історизму в описі фонетичних, синтаксичних явищ конкретної мови, С. І. Дорошенко виділив як окремих історичний метод дослідження, що допомагає встановити закони її

розвитку й динаміки. За допомогою цього методу, де за О. О. Потебнею, принципу, студіюються «звуки, словниковий склад, морфологічна система, синтаксична будова конкретної мови в процесі їх історичних змін» [Дорошенко 2006, с. 18].

З-поміж методів синхронічного обстеження мови С. І. Дорошенком виділені такі, як описовий, зіставний, статистичний, або метод обчислень. Особливо важливим був опис зіставного методу, навколо якого ще на початку нашого століття у вітчизняному мовознавстві тривали численні дискусії, починаючи з того, чи взагалі потрібна така галузь, як зіставне мовознавство. Свідченням останнього є «нерозсекречення» дисертацій із власне зіставного мовознавства, що і досі приховуються за спеціальністю 10.02.17 — порівняльно-історичне і типологічне мовознавство. Очевидно, варто було б цю спеціальність кваліфікувати як «порівняльно-історичне, типологічне і зіставне мовознавство». Надання «зіставному мовознавству» статусу окремої спеціальності активізувало б синхронічні порівняльні дослідження структурних і функційних властивостей мов незалежно від характеру генетичних зв'язків між ними, а також сприяло б розв'язанню питання доцільності зіставних студій близькоспоріднених мов.

Невирішеним лишається і методологічне питання щодо кількості зіставляваних мов у конкретному дослідженні. І хоча один із засновників зазначеного напрямку в українському мовознавстві М. П. Кочерган вважає, що зіставний метод спрямований на опис мови шляхом її «системного порівняння з іншою мовою» [Кочерган 2006, с. 77], очевидно, йдеться лише про дві мови — вихідну і цільову, за здійсненими нами обстеженнями авторефератів дисертацій для зіставного аналізу часом беруться факти трьох, чотирьох і навіть п'яти мов [Лучик 2014, с. 31–33].

У потрактуванні ж зіставного методу С. І. Дорошенком знаходимо відповіді на поставлені дискусійні запитання. Учений вважає, що зіставний метод «уводить в орбіту свого вивчення історично споріднені і не споріднені за своїм походженням мови. Зіставляються дві або кілька мов певного етапу розвитку переважно в стані їх сучасного існування» [Дорошенко 2006, с. 16]. Із цього випливає важливий висновок, що галузь зіставного мовознавства має право на самостійне існування, оскільки воно володіє власним методом досліджень. Крім того, це визначення дає відповідь на два важливих досі дискусійних питання: які за ступенем спорідненості мови можуть зіставлятися і яка повинна бути їхня кількість. На думку С. І. Дорошенка, зіставлятися можуть мови на синхронному «зрізі» як неспоріднені, так і споріднені, у кількісному ж складі таких мов може бути як дві, так і більше.

Спостереження за методологічними розробками українських мовознавців ХХ–ХХІ ст., зокрема і працями С. І. Дорошенка, виконаними в дусі Харківської лінгвістичної школи, дозволяють стверджувати, що на сьогодні вітчизняна лінгвістика озброєна необхідним інструментарієм, зокрема сучасними методами дослідження, котрі дозволяють здійснювати всебічні обстеження свого об'єкта, яким виступає мова як найдосконаліша інформаційна система. За допомогою розроблених методів, наявних сучасних лінгвістичних теорій,

у межах еволюційно-інформаційно-феноменологічної парадигми українські мовознавці сьогодні вже здійснюють вагомий внесок у пізнання цілісної картини світобудови.

#### ЛІТЕРАТУРА

1. Глущенко В. А. Лінгвістичний метод і його структура. *Мовознавство*. 2010. № 6. С. 32–44.
2. Дорошенко С. І., Дудик П. С. Вступ до мовознавства : навчальний посібник. Київ : Вища школа, 1974. 217 с.
3. Дорошенко С. І., Дудик П. С. Вступ до мовознавства. Київ : Вища школа, 1974. 296 с.
4. Кочерган М. С. Основи зіставного мовознавства. Київ : Видавничий центр «Академія», 2006. 424 с.
5. Лучик А. А. Українське зіставне мовознавство: стан і перспективи. *Мовознавство*. 2014. № 6. С. 31–39.
6. *Українська мова* : Енциклопедія. Київ : Видавництво «Українська енциклопедія», 2007. 856 с.
7. Широков В. А., Лучик А. А. Парадигмальні засади лінгвістики першої половини ХХІ століття. *Мовознавство*. 2021. № 5. С. 3–16.
8. Надутенко М. В., Семенов О. М. Застосування цифрового методу у викладанні філологічних дисциплін (на прикладі віртуальної лексикографічної лабораторії). *Волинська філологічна: текст і контекст*. 2022. № 34. С. 7–26.

---

**Микола Степаненко**

доктор філологічних наук, професор, професор  
кафедри журналістики та мовної комунікації;  
Національний університет біоресурсів і природокористування України  
e-mail: myk\_ivan@ukr.net

## МОВА СУЧАСНОЇ ВІЙНИ. ВОЄННИЙ АНЕКДОТ ТА ЖАРТ У КОГНІТИВНОМУ Й ВЕРБАЛЬНОМУ МОДЕЛЮВАННІ

Органічною ланкою сучасного українського фольклорного світу є короткі оповідання гумористично-сатиричного змісту про різні воєнні події, пригоди, що пов'язані з окупантами, українськими визволителями, та світські перипетії, які прямо чи завуальовано торкаються воєнних буднів, різних сфер немирного життя. Аналізований народнопоетичний креатив формується на фронті й за його просторами, що охоплюють усю Україну, для якої сучасна російсько-українська війна – найгостріша й найскладніша проблема.

Для більшості із цих дискурсів характерною є несподівана розв'язка, що дає підстави уналежнювати їх до анекдотичних наративів: *Святий Миколай у шоці. 50% українців попросили снайперську гвинтівку...* (Roz, 13.04.2023); *Белгород — хлопок. Брянськ — хлопок. Вороніж — хлопок. Поодинокі хлопки поступово*

*переходять в аплодисменти. Бурхливі овації... Бавовна в Криму! (АН, 14.04.20023); Російські війська спантелечені — їм обіцяли квіти, але не уточнили, що на могилу (УІ, 05.03.2022); Спіймали вагнерівця у полон. Запитують, скільки солдатів у нього в роті. Москалик мовчить. — За кожного чмобіка отримаєш по пляшці горілки. Вагнерівець: — Що я, дурень чи що, за 100 пляшок військової таємниці видавати? (АН, 14.04.20023).*

Після успішних оборонно-наступальних дій ЗСУ з'явилися ось такі жартівливо-іронічні прозові креативи: *У Підмосков'ї після двох вибухів загорівся спирт-завод. Схоже Україна почала бити по центрах ухвалення рішень у РФ (І, 10.06.2023); Том Купер порадив ЗСУ прислухатися до мови, якою розмовляють місцеві, — якщо китайською, то потрібно зупинитися (Roz, 13.04.2023); Ввела в Google запит: «Відстань Львів — Москва», а Google мене питає: «Із чого стріляти будемо?» (F, 11.03.2022) [пор.: Ввів у Google запит: «Відстань Львів — москва». А воно мене питає: «З чого будеш їб@шити?» (Roz, 13.04.2023)]. Персонажами воєнних анекдотів, які часто набувають диференційних ознак політичного анекдоту, є українці (бандерівці, залужнівці) та росіяни (москалі, московити, кацапи, рашисти, свинособаки, орки), прецедентні особи [Зеленський, Залужний, п(П)утін, пуйло, м(М)едведєв, л(Л)авров]. Концептуальне ядро цих дискурсів формують топоніми [Україна (-ненька), Львів, р(Р)осія, б(Б)єлгород, к(К)урськ, р(Р)остов, б(Б)єлгородська н(Н)ародна (Р)еспубліка і т. д.], лексеми на позначення різних видів зброї, стратегій (тактик) ведення оборонних та наступальних дій із боку рушійних сил тощо («Байрактар», танк, «м'ясний штурм» і под.).*

Окремий тип становлять анекдоти-монолози або діалоги, репліки яких є окремими інформативними лініями комічного сюжету. У нього часто вмонтовують, крім вербального, ще й невербальний контекст, що посилює зміст повідомлюваного й відчутніше орнаменталізує, а нерідко й конотує форму, напр.: *— Куме, після нашої перемоги, заберемо собі Санкт-Петербург і поміняємо йому назву на Степан-Бандербург (Roz, 27.04.2022), — Кожугетовичу, доповідай! — Половину Херсона взяли. — Східну чи західну взяли? — Хер взяли (І, 10.06.2023); Москвича запитують: Ти на війні був? — Був... — А руку тобі на війні відірвало? — Так, на війні... — А як це було? — Коли у військкомат тягли (І, 10.06.2023); Ворожка Путіну: Бачу, як їдеш у лімузині по червоній площі, всі аплодують, радіють, сміються, танцюють, махають тобі. Величезне свято! — А я? Я махаю у відповідь? — Ось цього не бачу, труна закрита (І, 10.06.2023).*

В інших коротких нарративах такої композиційний складник експліцитно не актуалізується, тому їх як специфічний жанровий модифікат можна номінувати жартами, напр.: *Путін звернувся до Зеленського з проханням повернути пару танків для параду 9 травня (І, 10.06.2023); В Московитів є шанс захопити Україну ще кілька тижнів, бо потім розтане земля, почнуться городи... А по копаному хто їм дасть пройти? (АН, 17.02.20022); В Україні все стабільно: риба смажиться, вареники варяться, сирена волає. Ми злі, але незламні. Слава Україні! (F, 11.03.2022). Ці тексти часто нагадують реклами, оголошення, акції і под., тому цілком логічно компонентами їхньої вербальної структури є лексичні маркери різних довідково-інформаційних документів (оголошення, акція і под.): **Акція!***



Для перших трьох республік, які вийдуть зі складу Росії, знижка на репарації 5% (І, 10.06.2023); **Оголошення на паркані**. Куплю 2-3 полонених москалів для роботи на городі у весінньо-осінній період (УНІАН, 05.03.2022).

І анекдоти, і жарти об'єднує те, що вони в них через лексико-семантичну, фразеологічну, словотвірну, синтаксичну площину, через майстерну гру неоднорідних із погляду значеннєвої структури слів послідовно маніфестують різні етнокоди з притаманними їм релевантними мікро- та макроконцептами: соціальний, культурний, побутовий, інтелектуальний, психологічний, ментальний, господарський (зокрема землеробський), гастрономічний, естетичний, емоційний, етичний та ін. Типові їхні репрезентанти семантично проакцентовані, поперше, народною лексикою та фразеологією, екзотизмами, діалектизмами й іншими конотованими лексико-семантичними засобами, по-друге, мілітарною лексикою і фразеологією, що віддзеркалює онтологічні ознаки війни. Описувані народнопоетичні твори відбивають специфіку соковитого українського розмовного мовлення. Вирізані й інші можливі лінгвоконцептуалізатори нерідко функціують на засадах контрастивності, універсальним об'єктиватором якої є опозиція «Україна, українці, українські захисники / Московія, московити, московські загарбники»: У конкурсі «**Україна очима москалів**» переміг **пан Василь з Львова**, який виклав очима **москалів** триметрове слово «**Україна**» (І, 10.06.2023); *А ви хто, бандєравці? — Ні, м@скалику, ми страшніше. Ми залужнівці...* (Roz, 13.04.2023). Самостійний різновид утворюють приповідки, мілітарний зміст яких передають тропи: *Якщо Росія — ведмідь, то Україна — вулик з бджолами!* (Укрінформ, 05.03.2022); *Мрія весни-2022: вигулювати собаку під дощем, а не під «Градом»* (УІ, 05.03.2022). Вони є вершинним виявом високохудожньої образності.

Як і інші фольклорні жанри та уподібнені до них авторські твори, анекдоти й жарти наснажені оптимістичними інтенціями, насамперед вірою в неминучу близьку перемогу над ворогом. Ці текстові настанови системно репрезентують позитивно марковані мовні одиниці, що фіксують досягнення ЗСУ, сміливість українських воїнів. Їхню значущість впотужнюють дискурсивні антагоністи — негативно конотовані одиниці: «*[Багато хто вірив, що в Росії друга за силою армія у світі.] Нині Росія має друга за силою армію в Україні*», — зазначив [Ентоні] Блінкен, викликавши сміх серед присутніх (УНІАН, 02.06.2022). Така гра протилежностей демонструє жорстокість, недолугість ворогів, розвінчує міф про «*другу армію світу*» (АІ, 21.06. 2022), яка, за українськими перифрастичними прогнозами, базованими на вітчизняному й зарубіжному аксіологічному досвіді, є *другою армією дегенератів* (Д., 02.05.2023), *другою армією з кінця* (АІ, 21.06. 2022), «*другою*» в лапках *армією світу* (АІ, 21.06. 2022), колишньою «*другою армією світу*» (ТСН, 25.00.2022), *уже навіть не двадцять другою армією за своєю ефективністю* (ТСН, 25.06.2022), *уже навіть не двадцять другою армією у світі* (ТСН, 25.11.2022), а ще — *армією збоченців* (Е, 05.04.2022), *військом рашистів* (АІ, 21.06. 2022), *найбільшим демоном на українській землі* (ГК, 15.08.2023), *нацистсько-фашистською зграєю якихось покидьків без моральних і цивілізаційних норм* (Е, 05.04.2022), *недисциплінованим збродом* (For, 10.05.2022) або навіть *дрібною*

дупочкою (Г, 07.07.2022), владною дупою, здатною зіпсувати повітря на всій планеті (Г, 07.07.2022).

Новий спалах постфольклорного дискурсу, який почався в 2014 році, коли Росія окупувала Крим та окремі регіони Донецької і Луганської областей, з особливою силою активізувався після повномасштабного вторгнення її в Україну 24 лютого 2022 року. Нової якості набули різні жанри народнопоетичної творчості, з-поміж яких і анекдоти та жарти. На їхнє традиційне когнітивно-онімаціологічне тло наклалися новосформовані під дією екстралінгвальних чинників денотати, які репрезентують особливості стратегії і тактики російсько-української війни, її рушійні сили, зосереджені на передовій і в тилу, а на цьому тлі постає модерний код українців, опертий на багатий і результативний кількостолітній національно-визвольний досвід. Нові мілітарні й національно-культурні доміанти промовисто відрефлексовує фольклорна лінгвокреативність, глибоко закорінена у традицію і чітко запроєктована на чутливі виклики часу з його яскравими мовними маркерами, що стосуються різних мовних рівнів. Основу сучасних анекдотів і жартів сформували майстерно вимодельовані монологи та діалоги з оригінальною вербальною структурою. Її осердям є соціально значуще просторіччя, поліфункційна воєнна лексика та фразеологія, неофіційні назви держави-агресора і тих, хто її представляє. Семантичним центром воєнних анекдотів та жартів є Україна й українці з їхніми мудрими настановами, застереженнями, іскрометним гумором, органічний складник яких – самокепкування.

#### ВИКОРИСТАНІ ДЖЕРЕЛА І ЇХ СКОРОЧЕННЯ

1. *AI* — Армія Inform: інформаційне агентство. URL: <https://armyinform.com.ua>
2. *АН* — Анекдоти UA: козацькі анекдоти. URL: <https://anekdot.kozaku.in.ua/>
3. *Г* — Гордон: інтернет-видання. URL: <https://gordonua.com>
4. *ГК* — Главком: новини. URL: <https://glavcom.ua>
5. *Д* — Диалог UA: українське інтернет-видання. URL: <https://www.dialog.ua>
6. *Е* — Еспресо: сайт телеканалу. URL: <https://espresso.tvhttps://informer.ua/uk/naysmishnishi-anekdoti-i-memi-pro-putina-rosiyan-i-viyunu>
7. *І* — Інформатор: найсмійніші анекдоти і меми про Путіна, росіян і війну. URL: <https://informer.ua/uk>
8. *ТСН* — ТСН: сайт інформагентства. URL: <https://tsn.ua>
9. *УІ* — Укрінформ: новини України та світу. URL: <https://www.ukrinform.ua>
10. *УНІАН* — УНІАН: інформаційне агентство. URL: <https://www.unian.ua/society>
11. *F* — Facebook: соціальна мережа. URL: <https://uk-ua.facebook.com>
12. *For* — Forbes: новини. URL: <https://forbes.ua/ru/news>
13. *Roz* — Rozdil.lviv.ua: свіжі анекдоти дня. URL: <https://rozdil.lviv.ua>

---

**Марія Федурко**

доктор філологічних наук, професор,  
професор кафедри фундаментальних дисциплін початкової освіти;  
Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка  
mfedurko@ukr.net

## **КОМУНІКАТИВНА КУЛЬТУРА ВЧИТЕЛЯ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ В КОНТЕКСТІ ЛІНГВОДИДАКТИЧНИХ НАСТАНОВ С. І. ДОРОШЕНКА**

*Так і ви, коли мовою не подасте зрозумілого слова, —  
як пізнати, що кажете? Ви говоритимете на вітер*

(Св. апостол Павло, 1 Кор 14.9)

Серед різнобічних наукових зацікавлень доктора філологічних наук професора Сергія Івановича Дорошенка не останнє місце посідають питання лінгводидактики й методики початкової мовної освіти [Дорошенко 2009, с. 308–387], а також мовно-мовленнєвої та методичної підготовки майбутніх учителів початкової школи [Дорошенко 2009, с. 238–240, 388–389]. І цілком не випадково: упродовж 10 років (з 1979 р. по 1989 р.) Сергій Іванович працював завідувачем кафедри методики викладання філологічних дисциплін у початкових класах Харківського державного педагогічного інституту імені Г. С. Сковороди [Семенов 2023, с. 34]. Тож про проблеми початкового навчання української мови, як і лінгвістичної та лінгводидактичної підготовки вчителів-класоводів мав не лише теоретичні уявлення.

Засадничими в цій царині належить визнати такі з настанов ученого:

- «Завдання предмета української мови в молодших класах — підготувати наймолодших школярів до вивчення систематичного курсу української мови й літератури в наступних класах. Тому основна увага в ньому зосереджується на розвиткові їхнього мовлення» [Дорошенко 2009, с. 242].
- Класоводам, щоб успішно впоратися з програмовими завданнями, «необхідно не тільки твердо знати, що і як подавати учням, а й володіти навичками <...> вимови звуків, звукосполучень, <...> уживання слів і їх форм, конструювання речень», інтонаційними прийомами усного мовлення та читання вголос, бо «вчитель володіє мовою не лише “для себе”, а й “для інших”, тобто для учнів» [Дорошенко 2009, с. 242].
- «Мова служить засобом повідомлення <...>, засобом навчання <...>, художнього відтворення (словесного змалювання) дійсності». В оволодінні нею учень «іде від елементарної ситуативної практики використання мови до цілеспрямованого застосування її в різних умовах спілкування», водночас осягаючи її «як засіб порозуміння, форму вираження думки, знаряддя впливу на інших, як елемент відтворення людських почуттів» [Дорошенко 2009, с. 314].

Ці настанови-пріоритети професор Дорошенко сформулював задовго (у 1992–2002 рр.) до прийняття заснованої на компетентнісному підході Концепції Нової української школи, яка серед ключових компетентностей особистості XXI сторіччя першою визначила компетентність «спілкування державною (і рідною у разі відмінності) мовами» [Нова... 2016, с. 11], інакше кажучи, комунікативну компетентність (далі — КК).

На сьогодні феномену КК присвячено низку лінгвістичних, психолінгвістичних і лінгводидактичних праць. Дослідники по-різному окреслюють сутність цього поняття та його складові елементи, називають відмінну їх кількість, в один голос натомість визнаючи її складноструктурованим феноменом. Наведемо на підтвердження зазначеного деякі з дефініцій: КК — це «сукупність знань і умінь учасників інтеракції спілкуватися в різноманітних умовах (ситуаціях) з різними комунікантами; набір стратегій разом з володіння комунікативними правилами, максимами, постулатами і конвенціями спілкування» [Бацевич 2004, с. 328]; «це здатність вільно й комунікативно виправдано користуватися засобами мови і мовлення з метою досягнення бажаного результату» [Голуб 2014, с. 38]; це «складно організоване, внутрішньо суперечливе поєднання комунікативних знань і вмінь, що відображають цілі та результати здійснюваної суб'єктом спілкування комунікативної діяльності» [Корніяк 2013, с. 544].

Усяка діяльність, з комунікативною включно, коригується певними настановами, правилами, нормами, співвідносними з поняттям *культури*, але не в тому його первісному значенні 'обробка, догляд, поліпшення', а в значенні 'система цінностей та ідей, що формують людську поведінку, також продукти цієї поведінки'. У світлі зазначеного *комунікативна культура* — це система прийнятих в суспільстві особистісно значущих для суб'єкта спілкування знань, норм, цінностей і візрців поведінки, а також ефективне використання їх для досягнення соціально-комунікативних цілей. Вона включає в себе вміння особистості встановлювати зворотний зв'язок, відгукуватися на думки, почуття, турботи й проблеми іншої людини; її готовність до гнучкої і тактовної взаємодії з іншими; здатність оцінювати цю взаємодію, робити правильні висновки щодо її успішності / неуспішності; здібність проектувати власні комунікативні вміння й застосовувати їх у новій комунікативній ситуації з метою реалізації певних навчальних, професійних чи особистісно значущих завдань.

Комунікативна культура — категорія вселюдська, бо жодне з суспільств не обходиться без взаємодії між його членами, а отже, і без правил та норм, які цю взаємодію регламентують. Протягом тисячоліть людство не тільки виробляло численні системи комунікативних кодів, а й певну конвенційність (домовленість) щодо норм спілкування. Це категорія також етнокультурна, бо кожен народ має свої правила спілкування, детерміновані різними чинниками — рівнем соціально-економічного розвитку суспільства, його мораллю, зовнішньополітичними цілями, звичаями, традиціями, обрядами. Вироблення цих норм — справа не одного дня і не одного покоління.

Комунікативна культура — це складник загальної культури особистості, показник її вихованості й освіченості; підґрунтя її життєвого успіху, запорука професійної ефективності.

Усі перелічені ознаки повною мірою торкаються й комунікативної культури вчителя початкової школи. В інтерпретації сучасних дослідників [Галацин, Хом'як 2019, с. 21] вона постає єдністю таких компонентів: когнітивного (знання правил, норм, стратегій і тактик фахового спілкування), мотиваційного (мотиви, потреби, цінності ефективної мовно-комунікативної діяльності), діяльнісно-практичного (уміння зрозуміло, чітко, логічно, доречно повідомляти власні думки в монологічній формі, налагоджувати успішну діалогічну взаємодію з учнями й колегами), рефлексивно-саморегулятивного (самопізнання, самоаналіз, самовиховання в ділянці комунікативної діяльності й комунікативної культури). Порівняймо з думками проф. Дорошенка про важливість формування в учнів початкової школи уявлень про мовлення як спосіб передачі повідомлень, про комунікативну значущість речень-висловлень і текстів; про необхідність «розкриття мотивів, що викликають мовлення» і чинників, які зумовлюють варіантність висловлень; про актуальність формування у молодших школярів оцінного ставлення до власного мовлення й потягу до його удосконалення [Дорошенко 2009, с. 315–316].

Акцентування на комунікативній культурі вчителя важливе й у тому сенсі, що від рівня її розвитку значною мірою залежить ефективність усього освітнього процесу початкової школи, особистісний поступ кожного з її учнів, бо, на переконання Сергія Івановича, «учитель для учнів має бути взірцем як у діях і зовнішності, так і в ставленні до рідної мови як засобу порозуміння, передачі думок, естетичного впливу» [Дорошенко 2009, с. 243].

З огляду на зазначене, формування комунікативної культури вчителя початкової школи має стати одним із провідних завдань його фахового становлення в період навчання в ЗВО. Попри значущість для цього процесу всіх предметів освітньої програми й укладеного відповідно до неї навчального плану, безперечний пріоритет у ньому належить предметам мовознавчого циклу. На цьому наголошує й професор Дорошенко, кажучи, що викладачі інших дисциплін з розумінням ставляться до цього, адже усвідомлюють «незаперечну вагомість надання майбутнім класоводам теоретичних основ української мови і практичного мовленнєвого вишколу» [Дорошенко 2009, с. 243], бо «вони повинні «не тільки засвоїти науковий курс сучасної української мови, але й володіти технікою мовлення, прийомами виразного читання, бути зразком логічного й образного оформлення думки» [Дорошенко 2009, с. 236].

На жаль, зафіксоване С. І. Дорошенком зменшення годин на вивчення основного мовознавчого курсу — сучасної української мови — через уведення нових дисциплін триває й сьогодні. Якщо на початку ХХІ століття цей курс студенти опановували впродовж семи-восьми навчальних семестрів, то сьогодні — упродовж трьох. Чи на користь такий стан речей мовно-мовленнєвому зростанню майбутнього вчителя, розвитку його комунікативної культури і його професійному становленню? Упевнені, що ні. Адже складно не погодитися

з твердженнями Сергія Івановича, що набути умінь і навичок досконалого мовлення неможливо без знань із фонетики, лексики й граматики української мови [Дорошенко 2009, с. 238] — це з одного боку, а з другого — що тільки знання фонетичного і лексичного складу мови, її граматичних законів може «забезпечити вчителю успішне навчання школярів» [Дорошенко 2009, с. 318]. «Практика доводить, — говорить далі вчений, — що якщо вчитель знає предмет, то в цьому випадку ясно, чому він уміло викладає й ефективно навчає дітей. Тому й зрозуміло, звідки в нього беруться методи і де він знаходить вдалі прийоми» [Дорошенко 2009, с. 318]. Попри те, вихід із такої непростой ситуації є. Він, наголошує професор Дорошенко, — в аналізі змістового наповнення навчальних програм (із сучасної української мови, культури й техніки мовлення, практикумів з орфографії й синтаксису та пунктуації) з тим, «щоб знайти оптимальне розв'язання проблеми фахової озброєності завтрашнього вчителя-класовода» [Дорошенко 2009, с. 236–237] насамперед шляхом уникнення дублювання в програмах фонетико-граматичного й лексичного матеріалу та поповнення їх такими відомостями, які забезпечать ефективну професійну підготовку студентів [Дорошенко 2009, с. 237], котра, треба визнати, неможлива поза високим рівнем розвитку їхньої комунікативної культури.

Сьогодні пропонує ще один шлях: використання на навчальних заняттях з предметів мовознавчого циклу інтерактивних технологій, заснованих на взаємодії учасників освітнього процесу з предметним змістом, іншими учасниками, їхнім досвідом. Вони (технології) допомагають студентам досягнути значущість спілкування і його культури, важливість розвитку комунікативних умінь і навичок, необхідність активізації власної самостійної діяльності стосовно їх удосконалення та забезпечення атмосфери співпраці в майбутній професійній діяльності.

Наведене дає підстави до висновку про злободенність лінгводидактичних настанов професора С. І. Дорошенка та їхню суголосність твердженням сучасної науки про комунікативну культуру вчителя початкової школи як осердя його професійного становлення й зростання.

## ЛІТЕРАТУРА

1. Бацевич Ф. С. Основи комунікативної лінгвістики. Київ : Академія, 2004. 342 с.
2. Галацин К. Комунікативна культура майбутнього фахівця: монографія / Катерина Галацин, Алла Хом'як. Луцьк : Вежа-Друк, 2019. 132 с.
3. Голуб Н. Компетентнісно спрямоване навчання української мови в школі : концептуальний підхід / Голуб Н. Б., Шелехова Г. Т., Ярмолук А. В., Новосьолова В. І. *Навчання української мови учнів 5 класу на засадах компетентнісного підходу*. Київ, 2014. С. 35–43.
4. Дорошенко С. І. «Методика викладання української мови» (Окремі розділи з навчального посібника. *Наукові простори : вибрані праці*. Харків : Нове слово, 2009. С. 308–387.
5. Дорошенко С. І. З увагою до принципу науковості в методиці української мови. *Наукові простори : вибрані праці*. Харків : Нове слово, 2009. С. 388–389.

6. Дорошенко С. І. Шляхи підвищення рівня усного і писемного мовлення майбутніх класоводів. *Наукові простори : вибрані праці*. Харків : Новое слово, 2009. С. 238–240.
7. Корніяк О.М. Комунікативна компетентність сучасного фахівця – педагога і психолога. *Гуманітарний вісник ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди»: Науково-теоретичний збірник*. Переяслав-Хмельницький, 2013. Вип. 30. С. 544–551.
8. *Нова українська школа : концептуальні засади реформування середньої школи*. 2016. 34 с.
9. Семенов О. М. Цінності академічної культури мовознавця Сергія Дорошенка. *Слобожанський науковий вісник*. Серія: Філологія. 2023. Вип. С. 1. 31–35.

---

**Світлана Марцин**

кандидат філологічних наук, доцент  
кафедри українознавства і лінгводидактики  
імені професора О. Г. Муромцевої;  
Харківський національний педагогічний університет  
імені Г. С. Сковороди

## **НАУКОВА ШКОЛА ДОКТОРА ФІЛОЛОГІЧНИХ НАУК, ПРОФЕСОРА СЕРГІЯ ІВАНОВИЧА ДОРОШЕНКА: ШЛЯХ ВІД МОВОЗНАВЧИХ ТРАДИЦІЙ ДО ЛІНГВІСТИЧНИХ НОВАЦІЙ**

У лютому 2023 року в ХНПУ імені Г. С. Сковороди була офіційно зареєстрована «Наукова школа професора Сергія Івановича Дорошенка» як послідовника лінгвістичних положень і напрацювань історично сформованої Харківської філологічної школи.

Назва наукової школи професора С. І. Дорошенка: «Наукова школа дослідження лінгвостилістичного, функційного, культуромовного потенціалу мовних одиниць та лінгводидактичний аспект їх реалізації в мовленнєвій, комунікативній, освітній діяльності людини».

Фундатором Школи — професором Сергієм Івановичем Дорошенком обґрунтовано системний підхід до наукового вивчення безсполучникових складних речень у їх структурно-граматичних, семантичних та стилістичних ознаках і характеристиках у межах структурного та функціонального підходів до опису одиниць української мови. Ці підходи до вивчення БСР апробовано в дослідженнях представників Школи й розширено завдяки актуалізації антропоцентричної парадигми, у вимірі якої мову розглядають як індивідуальну й колективну діяльність людини та етносу (це реалізовано в працях зі стилістики безсполучникового складного речення з опорою на ідіостиль письменників).

З позицій функціонального підходу фундатором і представниками Школи здійснено опис фонетичних явищ української мови, діалектних особливостей говірок Сумщини й Харківщини. У межах власне лінгвістичного, функціонально-стилістичного, лінгвокомунікативного й педагогічного підходів фундатором і представниками Школи описано особливості навчання української мови в різних регіонах України з урахуванням соціолінгвістичної (мовної) ситуації, розроблено методичні рекомендації до вивчення різних розділів шкільного курсу української мови й практичної стилістики.

Дорошенко Сергій Іванович народився 7 березня 1924 року. Після закінчення школи в 1940 році вступив до Харківського педагогічного інституту (нині — ХНПУ ім. Г. С. Сковороди) на філологічний факультет, але навчання перервала війна. Сімнадцятилітній юнак стає на захист Батьківщини, пройшовши всю війну; завершує свій бойовий шлях в Австрії 1945 року. За віддане служіння своїй країні в період війни, за мужність та героїзм Сергій Іванович був нагороджений двома медалями «За відвагу».

У 1945 році С. І. Дорошенко поновлюється студентом педагогічного інституту, після закінчення якого в 1948 році йде працювати вчителем української мови Мереш'янської середньої школи № 1. Згодом педагогічну діяльність Сергій Іванович продовжив у Сумському педагогічному інституті: асистентом кафедри української мови, старшим викладачем; з 1960 — проректором з навчальної і наукової роботи; з 1965 — завідувачем кафедри української мови.

Від 1967 С. І. Дорошенко починає працювати в Харківському педагогічному інституті (тепер — ХНПУ ім. Г. С. Сковороди) проректором з навчальної роботи. З 1973 року стає старшим науковим співробітником та працює над докторською дисертацією. З 1977 року доцент кафедри української мови, з 1979 — завідувач кафедри методики викладання філологічних дисциплін у початкових класах, а з 1990 — професор кафедри української мови.

Науково-педагогічна діяльність С. І. Дорошенка «була чітко підпорядкована двом основним спрямуванням: науково-методичному й науково-теоретичному. Праця в школі наснажила його думкою про те, що застосовувані методи і прийоми викладання шкільних дисциплін не завжди дієві, а відтак є потреба в пошуках нових, ефективних підходів до навчання української мови. Так виникає науково-методичний напрям, який було розпочато ще за часів роботи С. І. Дорошенка в Сумському педінституті» [Мовознавці України].

Лінгвістична школа професора С. І. Дорошенка почала формуватися на початку 80-х років ХХ століття, після успішного захисту докторської дисертації на тему «Безсполучникові складні речення в сучасній українській мові».

Здобутки фундатора Школи, проф. С. І. Дорошенка вимірюються якістю здійсненого ним наукового керівництва роботами аспірантів і докторантів, загальною кількістю захищених дисертантів; кількістю опублікованих наукових статей і монографій, у яких запропоновані нові ідеї й концепції наукового вивчення й опису української мови відповідно до тих чи тих напрямів і парадигм; кількістю навчальних підручників і посібників для потреб вищої та загальної середньої освіти; участю в науковому рецензуванні та опонуванні дисертацій



на здобуття наукового ступеня доктора (3) та кандидата філологічних та педагогічних наук (19); участю в роботі спеціалізованих учених рад як голови та члена ради (1989–2005); участю в наукових конференціях як доповідача на пленарних і секційних засіданнях; виконанням функцій голови та заступника головного редактора збірника наукових праць «Лінгвістичні дослідження» (1988–2018) та члена редколегії видання «Збірник Харківського історико-філологічного товариства» (1992–2018); обранням дійсним членом (академіком) Міжнародної кадрової академії члена європейської мережі національних інформаційних центрів з академічного визнання й мобільності Ради Європи / ЮНЕСКО (1999), а також участю в громадському житті вищого навчального закладу, міста Харкова й України загалом.

Отже, загальні результати наукової діяльності проф. С. І. Дорошенка такі: 1 захищений доктор філологічних наук під його науковим керівництвом (О. Тележкіна); 17 захищених кандидатів філологічних наук (М. Алексеюк, А. Гамова, О. Степул, О. Глотова, Н. Чернушенко, Т. Беценко, Є. Загrevський, С. Мясоедова, Н. Кринська, О. Тележкіна, Т. Беляєва, О. Ващенко, С. Марцин Л. Лисак, Н. Карпенко, Ю. Барабаш (2010), Н. Книшенко) і 2 захищених кандидатів педагогічних наук (С. Олійник, Р. Черновол-Ткаченко).

Дорошенко Сергій Іванович — автор праць із синтаксису сучасної української мови: Дорошенко С. І. *Складні безсполучникові конструкції в сучасній українській мові*. Харків : Вища школа, 1980. 150 с.; автор посібників для педагогічних вузів: Дорошенко С.І. *Практикум з курсу стилістики української мови* : посібник для студентів-заочників педагогічних інститутів з спеціальності «Українська мова і література». Київ : Рад. школа, 1967. 63 с.; Дорошенко С. І. *Вступ до мовознавства* : Навчальний посібник для студентів філологічних спеціальностей університетів і педінститутів. Київ : Вища школа, 1974. 295 с. (у співавторстві); Дорошенко С. І. *Методика викладання української мови* : навчальний посібник для учнів педучилищ. Київ : Вища школа, 1989. 398 с. (у співавторстві); Дорошенко С. І. *Методика викладання української мови* : навчальний посібник. 2-е перер. і доповн. видання. Київ : Вища школа, 1992. 396 с. (у співавторстві); Дорошенко С. І. *Основи культури і техніки усного мовлення*. Харків, 1997. 108 с.; Дорошенко С. І. *Основи культури і техніки усного мовлення* : навчальний посібник. 2-е вид., випр. і доп. Харків : «ОВС», 2002. 144 с.; Дорошенко С. І. *Основи наукових досліджень з лінгвістики*. Харків : Харків. держ. пед. ун-т ім. Г. С. Сковороди, 2001. 76 с.; Дорошенко С. І. *Культура усного мовлення державного управління*. Харків, 2001. 96 с.; Дорошенко С. І. *Граматична стилістика української мови* : Книга для учнів. Київ : Рад. школа, 1985. 200 с.

Така плідна наукова діяльність проф. С. І. Дорошенка зумовила формування когорти наукових послідовників у розробці теоретико-практичних питань українського мовознавства, зокрема фонетики, лексикології, діалектології, морфології, синтаксису, лінгвостилістики, лінгвопоетики, загального мовознавства.

Особливого наукового опрацювання в роботах фундатора й представників Школи набули дослідження *безсполучникового складного речення*, зокрема в працях Оксани Степул, Ніни Чернушенко, Євгена Загrevського, Олесі Тележкіної

зроблено поліаспектний опис безполучникових складних речень. Категорії синтаксису української мови стали об'єктом наукового опису в кандидатських дослідженнях представників Школи: Ганни Гамової, Олени Глозової, Тетяни Беляєвої та Юлії Барабаш. *Стилістично-функційний потенціал граматичних і синтаксичних одиниць* української мови досліджували в кандидатських дисертаціях Тетяна Беценко, Наталія Крипська, Світлана Марцин, Лариса Лисак, Олена Ващенко, Надія Карпенко; *технічна термінологія* стала предметом вивчення Наталії Книщенко. Також одним із напрямів наукових досліджень фундатора й представників Школи Раїси Черновол-Ткаченко та Світлани Олійник є *лінгводидактика*, зокрема *форми, методи й прийоми навчання української мови* в закладах загальної середньої та вищої освіти. У докторській дисертації Олесі Тележкіної було описано *лінгвостилістичні засоби творення поетичного тексту*. Представники Школи у своїх наукових працях поглиблюють і розвивають лінгвістичний та лінгводидактичний досвід професора С. І. Дорошенка як послідовника традицій Харківської філологічної школи.

Спираючись на науковий та навчально-педагогічний досвід Учителя — фундатора Школи, учні-мовознавці також мають видатні досягнення в науковій та педагогічній діяльності.

*Раїса Іванівна Черновол-Ткаченко* — канд., пед. наук, професор, завідувач кафедри наукових основ управління (2004–2015); директор Інституту післядипломної освіти і менеджменту ХНПУ імені Г. С. Сковороди (2012 р. — дотепер; 2012–2015 р. очолювала кафедру й інститут); голова оргкомітету Всеукраїнської науково-практичної конференції з проблем управління освітою, член редакційної колегії студентської науково-практичної конференції з питань управління розвитком сучасної організації, член Громадської організації «Науковий центр дидактики менеджмент-освіти», член Громадської організації «Міжнародна фундація науковців та освітян», член Громадської організації «Школа адаптивного управління соціально-педагогічними системами». Авторка 32 наукових праць, серед яких 7 колективних монографій (із них 4 англійською мовою), 18 наукових статей (4 — фахові, 3 — Web of Science, 3 — в зарубіжних виданнях (Польща, Швеція, Франція) решта в інших виданнях), 3 — навчальних посібники, 3 методичні рекомендації. Має 13 авторських свідоцтв на наукові твори. Має 6 захищених аспірантів.

*Олеся Олександрівна Тележкіна* — доктор філологічних наук, професор; доцент кафедри українознавства та латинської мови НФаУ (2003–2019); професор кафедри психології, педагогіки і мовної підготовки ХНУМГ імені О. М. Бекетова (2019 – дотепер); заступник головного редактора наукового видання, включеного до переліку фахових видань України «Філологічні трактати»; член редколегії наукового видання, включеного до переліку фахових видань України «Вісник науки і освіти»; авторка 2 одноосібних монографій, 20 навчальних посібників для здобувачів середньої та вищої освіти.

*Ніна Миколаївна Чернушенко* — канд. філол. наук, доцент, доцент кафедри теорії і методики викладання філологічних дисциплін у дошкільній, початковій і спеціальній освіті ХНПУ імені Г. С. Сковороди. Член організаційного комітету

Всеукраїнського конкурсу студентських наукових робіт (2003–2021). 1 етап. Керівник проблемної групи студентів «Формування мовленнєвої компетентності майбутніх педагогів Нової української школи». Має 8 одноосібних навчальних та навчально-методичних посібників для студентів факультету початкового навчання. Має 1 захищену аспірантку. Член організаційних комітетів науково-практичних конференцій студентів 1 курсу «Студентські ініціативи: теорія і практика початкової освіти» та наукової конференції старших курсів «Актуальні проблеми навчання і виховання молодших школярів». Експерт Державної служби якості освіти України (2020–2023). Тренер-педагог для підвищення кваліфікації вчителів НУШ. Член педагогічного товариства імені В. О. Сухомлинського. Член профкому працівників та співробітників ХНПУ імені Г. С. Сковороди. Член президії профкому. Голова профбюро ф-ту початкового навчання. Член ученої ради факультету початкового навчання.

*Світлана Олександрівна Марцин* — канд. філол. наук, доцент, доцент кафедри української мови Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди (2006–2012). З 2012 р. доцент кафедри українознавства і лінгводидактики імені проф. О. Г. Муромцевої ХНПУ імені Г. С. Сковороди. Автор більше 40 наукових публікацій. Член журі університетського етапу конкурсу імені Петра Яцика. Координатор педагогічної практики від українського мовно-літературного факультету імені Г.Ф. Квітки-Основ'яненка. Директор Українського культурного центру. Член журі III етапу Всеукраїнської учнівської олімпіади з української мови та літератури. Член журі на захистах манівських робіт Київського району. Голова журі III етапу Всеукраїнської учнівської олімпіади з української мови та літератури. Координатор профорієнтаційної роботи на факультеті.

*Наталія Петрівна Книшенко* — канд. філол. наук, доцент, доцент кафедри українознавства, заступник завідувача кафедри українознавства ХНАДУ; учасник Програми міжнародного оцінювання учнів — PISA, що проводилося під егідою Організації економічного співробітництва і розвитку (ОЕСР) — екзамінатор PISA з читання у 2018 році; член журі Міжнародного мовно-літературного конкурсу учнівської та студентської молоді імені Тараса Шевченка серед студентів ЗВО (2016–2018 р.); авторка 2-х монографій та декількох навчальних посібників; авторка електронних курсів-ресурсів з дисципліни «Українська мова (за професійним спрямуванням)» та «Автомобільно-дорожнє термінознавство»; член журі при Малій академії наук м. Харкова (Шевченківський район) — секція мовознавства; член оргкомітету з організації та проведення щорічних науково-методичних конференцій при кафедрі українознавства ХНАДУ «Сучасні тенденції в українській гуманітаристиці».

*Лариса Костянтинівна Лисак* — канд. філол. наук, доцент, завідувач кафедри гуманітарної підготовки Донбаської національної академії будівництва і архітектури (ДонНАБА) (2015 – дотепер); член Національної спілки краєзнавців України; голова атестаційної комісії щодо рівня володіння державною мовою при Донецькому національному медичному університеті (2017–2019 рр.); член регіональної експертної групи щодо визначення порогу «склав/не склав» ЗНО

з української мови і літератури при Донецькому регіональному центрі оцінювання якості освіти 2015–2021 рр.); член вченої ради ДонНАБА; співзасновник і організатор Регіональної студентської наукової конференції «Українська мова: історія і сьогодення» (ДонНАБА), Регіональної науково-практичної конференції «Економіко-гуманітарні проблеми сьогодення» (ДонНАБА), Міжнародної науково-практичної конференції «Вища технічна освіта XXI століття: виклики, проблеми, перспективи» (ДонНАБА); член редакційної колегії й укладач збірників наукових праць і колективних монографій за матеріалами регіональних, всеукраїнських, міжнародних конференцій ДонНАБА; член редакційної колегії збірника матеріалів щорічної Всеукраїнської історико-краєзнавчої конференції учнівської та студентської молоді з міжнародною участю «Південно-Східна Україна: зі стародавності у XXI століття»; керівник гуртка «Основи наукових досліджень» при Донецькому обласному центрі туризму та краєзнавства; співавтор чотирьох історико-краєзнавчих книг; автор однієї монографії і співавтор 6 колективних монографій; співавтор 8 навчальних посібників для студентів, лауреат ХХ (2019 р.), ХХІV (2023 р.) Загальнонаціонального літературного конкурсу «Українська мова — мова єднання».

*Тетяна Павлівна Беценко* — доктор філол. наук., професор кафедри української мови Інституту філології Сумського державного університету ім. А. С. Макаренка. У 1999 році захистила кандидатську дисертацію на тему «Структура і поетичні функції атрибутивних словосполучень у віршовій мові поетів-шістдесятників». У 2011 році захистила дисертацію на здобуття наукового ступеня доктора філологічних наук на тему «Мова українських народних дум: тексто-образні універсалії». Є автором двох монографій, словника, має понад 170 наукових статей у фахових виданнях, зокрема закордонних (США, Польща, Німеччина, Чехія) зі стилістики, лінгвістичного аналізу тексту, філологічного аналізу тексту, лінгвофольклористики, теорії мови, топоніміки, лінгвістичного краєзнавства, методики викладання лінгвістичних дисциплін у загальноосвітній та вищій школі, філологічної герменевтики.

*Наталія Володимирівна Кринська* — канд. філол. наук, доцент; координатор викладання англійської мови департаменту з питань міграції та реінтеграції Ковентрійської муніципальної ради (2022–2024), доцент кафедри іноземних мов ХНУРЕ (2018–2021); голова ГО «Професійна асоціація викладачів англійської мови» (2019–2024), член Міжнародної асоціації викладачів англійської мови як іноземної (2016–2024), стипендіат освітнього трасту А.С. Хорнбі (2019–2023); авторка монографії і 3 навчальних посібників для студентів.

Тож *загальний доробок* Школи проф. С. І. Дорошенка має такі результати: під керівництвом представників Школи захищено 7 кандидатських дисертацій, опубліковано понад 82 наукові праці, зокрема монографії, посібники, підручники, методичні рекомендації з мовознавства й лінгводидактики; понад 280 наукових статей у фахових виданнях України та закордонних журналах (серед них проіндексовані в базах Web of Science та Scopus). Щороку представники Школи долучаються до проведення конференцій з актуальних питань мовознавства, стилістики, лінгводидактики.

Імена представників Школи відомі широкій освітньо-науковій спільноті в Україні та за її межами, що підтверджує вагу їхніх напрацювань і послідовну реалізацію ідей і чеснот фундатора Школи — професора Сергія Івановича Дорошенка.

#### ЛІТЕРАТУРА

1. *Дорошенко С. І.* Наукові простори: вибрані праці. Харків : «Нове слово», 2009. 488с.
2. Кафедра української мови Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди: традиції, досвід, персоналії. Харків, 2014. 124 с.
3. *Лисиченко Л.А., Лисиченко Т. Ю.* Харківська філологічна школа. Лінгвістична традиція. Харків, 2015. 232 с.
4. *Маленко О., Борисов В.* Мовознавчий доробок представників Харківської філологічної школи (II пол. XX поч. XXI ст.). *Маленко О., Борисов В. Українське мовознавство як науковий дискурс: історія, теорія, практика.* Харків, 2021. С. 43–47.
5. *Мовознавці України* : Сергій Іванович Дорошенко / НАН України. Інститут української мови / автори вступ. ст., упоряд. бібліограф. Т.В. Беляєва. Харків : ФОП Панов А. М., 2019. 100 с.; порт., ілюстр. (Біобібліографія вчених України).
6. *Положення про наукові школи Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди.* URL : <http://hnpri.edu.ua>
7. *Філологічна школа ХНПУ імені Г. С. Сковороди. Наукові школи Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди* / за заг. ред акад Прокопенка І.Ф.; авторський колектив. Харків, 2014. С. 174–266.

## ПРОФЕСОР СЕРГІЙ ІВАНОВИЧ ДОРОШЕНКО — КОРИФЕЙ НА ОЛІМПІ СЛОВА

(за матеріалами видання:

*Сергій Іванович Дорошенко: Біобібліографія / НАН України.  
Інститут української мови. Автор вступ. ст., упоряд. бібліограф.  
Т. В. Беляєва. Харків, 2019. 100 с.)*

Сергій Іванович Дорошенко пройшов велику славу, майже столітню, путь від сільського школяра до професора, здолав усі сходинки викладацької кар'єри — шкільний учитель, асистент викладача, викладач, старший викладач, доцент, професор, завідувач кафедри, проректор вищого навчального закладу, а також наукової ієрархії — кандидат філологічних наук, доктор філологічних наук, заслужений діяч науки і техніки України, удостоєний високих нагород у воєнний і мирний час. На всіх посадах, які йому доводилось обіймати, він завжди сумлінний і дисциплінований, у спілкуванні з колегами й учнями коректний і доброзичливий, разом із тим вимогливий і принциповий.

Професор С. І. Дорошенко — людина, вимір життя якої стоїть поза рамками епохи: його інтелігентність і ерудованість, його відповідальність і виваженість, його непересічність і виняткова скромність, його наукова принциповість і толерантність були своєрідною основою і мірилом усіх його дій і вчинків, вони є орієнтирами й для його учнів та послідовників.

Мовознавець навчав не тільки науковим істинам і теоретичним постулатам. Сергій Іванович був для всіх прикладом, взірцем, ідеалом, який хотілося наслідувати в усьому — і в стосунках з рідними, учнями, колегами, адже гостинність, доброзичливість, щирість, приязнь — риси його вдачі.

На вістрія вітального слова, написаного в 2006 році давнім другом професором В. С. Калашником з нагоди дня народження Сергія Івановича Дорошенка, піднесено правдиву історію про неповторну життєву путь тривалістю майже століття, пройдену достойною Людиною, Учителем, Ученим.

*Життя прожить — не поле перейти.  
Вам довелось долати мінне поле.  
Тож мовимо слова: «Спасибі, доле,  
За оберіг і поклик висоти!»*

*У творчості висот — земна основа.  
Вас чесний труд привів до верховин.  
І нині Ви, Вкраїни вірний син,  
Між корифеїв на Олімпі слова.*

## СЕКЦІЯ І

# ПИТАННЯ ЗАГАЛЬНОГО МОВОЗНАВСТВА Й ТЕРМІНОЗНАВСТВА В СУЧАСНІЙ НАУКОВІЙ ПАРАДИГМІ

*Царина загального мовознавства стала знаковою  
в науковій та науково-педагогічній діяльності  
Сергія Івановича Дорошенка.*

*Власне, зі «Вступом до мовознавства» як елементарним,  
початковим курсом «Загального мовознавства»  
пов'язана його викладацька діяльність, яку розпочав  
у Сумському педінституті.*

**Марія Заборна**

---

**Anastasiia Bikezina**Postgraduate student at the Department of Germanic and Slavic Philology,  
Donbass State Pedagogical University  
nastyabikezina@gmail.com

## **LEVELS OF THE LANGUAGE PICTURE OF THE WORLD IN SCIENTIFIC RESEARCH OF L. LYSYCHENKO**

In the process of studying the question of the linguistic picture of the world, it becomes clear that it is a multidimensional phenomenon, which reflects the entire complexity of the world and its perception by a native speaker. Language pictures may differ in expression (sound shell) and content (semantic content of linguistic units). It should be noted that differences in pictures of the world are associated with the semantic content of certain linguistic units.

The linguistic picture of the world is a dynamic phenomenon and is constantly evolving. Sometimes this development is slow, and sometimes fast, but it does not stop for a minute. Modern linguistics is characterized by consideration of language and all its complexity. The concept of a linguistic picture of the world contains not only the traditional aspects of studying a language system with its structure, its sound, grammatical, lexical composition, and its semantics. There is also that level of the linguistic picture of the world that is on the verge of language and ideas. At this level, a kind of diffusion of speech and language phenomena occurs that arise on the basis of situations associated with extra-linguistic reality [Lysychenko 2009, p. 8].

In the literature there are terms such as «a language model», «a language picture» and «a linguistic image of the world», which are often used as synonyms. In fact, the language model correlates with the conceptual picture of the world; the linguistic image of the world is a term for an individual artistic picture and expresses the linguistic picture as an aesthetic category [Lysychenko 2009, p. 61–62].

In the linguosophical aspect of language, the psychomental preverbal level of the linguistic picture of the world is highlighted, in which numerous phantom imprints of phenomena are stored in memory. However, phantom images have the property of gradually fading away, therefore, to consolidate them, special linguistic signs of concepts about generalized images of homogeneous phenomena that make up the logical-mental (conceptual) cognitive level of the linguistic picture of the world appear. Finally, the third level is the lingual level — the level of linguistic phenomena and units and their meanings. Each level corresponds to a specific unit: at the psychomental preverbal level (level of ideas), the main unit is the concept (there is no terminological unanimity on this issue); At the conceptual level — the level of knowledge (of varying degrees of depth and reliability) about the world, the corresponding unit is the concept, at the linguistic level the unit is meaning. The basic units of each level can consist of small units — features. For a concept, these are frames — individual features and connections of the concept, for a notion — essential features, for lingual meaning — semantic components. The psychomental preverbal level represents the prerequisite and basis for the two subsequent verbal ones, already associated with linguistic



material [Lysychenko 2009, p. 6–7]. According to academician I. Pavlov, there was a difference between the preverbal and lingual levels. He emphasized that a person has the first and second signal systems (the preverbal world of ideas and language). The preverbal world of ideas is common to humans and animals, and language is a phenomenon that is unique to humans [Lysychenko 2009, p. 6–7].

All three levels are in close interaction. Thus, the structure of the linguistic picture of the world combines semantic entities of three levels: a) the semantic significance of the language system; b) categories of the objective world, uniquely reflected in the categories and units of language; c) mental categories characteristic of logic and psychology of human cognition. This definition does not sufficiently distinguish between phenomena at different levels of the linguistic picture of the world, and it is not so much about the linguistic picture of the world as about the language system, and these are not identical phenomena and concepts [Lysychenko 2009, p. 6–7].

As already mentioned, there are three main levels in the linguistic picture of the world — the mental prelinguistic level, the conceptual level as a generalization of preverbal knowledge about phenomena, and the lingual level as a linguistic expression associated with both the social conceptual and linguistic preverbal pictures. This double connection of lingual and mental phenomena is an endless source for language creation [Lysychenko 2009, p. 60–61].

The linguistic picture of the world is the highest level of speech structure, covering all aspects of its formation, existence and functioning. Analysis of the structure of the linguistic picture of the world reveals its deep essence and reveals the fundamental difference between the speech picture and the language system. The linguistic picture of the world also includes the level of prelinguistic perception, phantom imprints of which remain in memory, but are not necessarily expressed by linguistic means [Lysychenko 2009, p. 24].

At the conceptual level, not only the generalization of the phenomena of the objective world takes place, but also the selection and concentration into concepts of individual features of various phenomena of the inner, spiritual world. At this level, a complex process of forming abstract concepts takes place, which are not perceived directly, but only through their transposition with the help of language, dominance in language. This is the huge role of language and the language picture of the world in the formation of the spiritual world. With the help of the language picture of the world and the spontaneous determination of the place in it of abstract concepts and abstract vocabulary, a person can understand his own inner world, the corresponding world of another person and, ultimately, the spiritual values of the entire nation [Lysychenko 2009, p. 24].

The connections between pre-linguistic (mental), conceptual and linguistic world pictures are expressed in the sequence of the cognitive process from concrete contemplation (concept) to abstraction (notion) in the conceptual picture of the world and to linguistic meaning, thanks to the existence and functioning of which people communicate and express their knowledge about the world, about themselves, that is, they apply the language picture of the world in practice [Lysychenko 2009, pp. 26]. The mental picture of the world is enriched with the development of knowledge about the

world and linguistic means that consolidate and differentiate this knowledge. It reflects the individual experience of speakers, generalized in the process of communication [Lysychenko 2009, p. 27].

The results of prelinguistic mental activity in the linguistic picture of the world are transmitted primarily to certain meanings of a word, in turn, in the process of speech, meanings can change and influence both our previous prelinguistic ideas and the content of concepts that are the basis of lexical meaning. Therefore, changes in the lexical system at the level of the linguistic picture of the world can lead to changes in the conceptual picture and to the redistribution of features in prelinguistic representations [Lysychenko 2009, p. 27].

When the levels of the linguistic picture of the world interact, the stages of the dialectical path of cognition are reflected: from direct observation (cognition of concepts and their features at the prelinguistic level) to generalization (at the conceptual level), to language practice. Language practice provides new objects of observation, new ideas and material for new generalizations [Lysychenko 2009, p. 30]. The three levels of the linguistic picture of the world correspond to three units — a concept as an undivided idea of the phenomena of reality, a notion as a logical generalization of certain features of concepts, lexical meaning as a specification of content.

Three levels of the linguistic picture of the world are in close interaction: concepts are the source of the formation of concepts about phenomena, lingual units provide a material form of expression for concepts in the lexical sense, lexical meanings are clarified and specified on the basis of individual and social experience. In-depth knowledge through language itself becomes a source of enrichment of the mental level with ideas obtained not by direct perception, but through mental processes and inferences occurring with the participation of linguistic phenomena.

## REFERENCES

1. Лисиченко Л. А. Лексико-семантичний вимір мовної картини світу. Харків : Вид. група «Основа», 2009. 191 с.

**Марія Заборна**

кандидат філологічних наук, доцент,  
старший науковий співробітник відділу граматики та наукової термінології;  
Інститут української мови НАН України  
maria\_ternopil@ukr.net

## **РЕЧЕННЯ ЯК БАГАТОАСПЕКТНА ОДИНИЦЯ В КООРДИНАТАХ МОДУСІВ ВИЯВУ МОВИ**

*Світлій пам'яті Сергія Івановича Дорошенка  
з пошаною до його життя в науці*

Синтаксичні дослідження Сергія Івановича Дорошенка, зосереджені навколо структурно-семантичних особливостей безсполучникових складних речень, мають своїм добротним тлом теоретико-лінгвістичні міркування вченого, викладені в його навчальному посібнику «Загальне мовознавство». Йдеться, зокрема, про ті «схоплені» сутнісні параметри речення як центральної одиниці синтаксису, що дозволяють постулювати багатоаспектність його осмислення: а) речення як граматична структура, що співвідноситься з дійсністю [Дорошенко 2006, с. 230–232]; б) речення як одиниця мови, реалізація якої становить елемент мовлення, що кваліфікується як висловлення [Дорошенко 2006, с. 25]; в) речення як прагматично спрямована одиниця, функційний потенціал якої виявляється у висловленні [Дорошенко 2006, с. 26]; г) речення як сегмент, що, втілюючи «послідовність викладу думок, які ведуть до логічних умовиводів», забезпечує формування дискурсу [Дорошенко 2006, с. 55]. Тим самим траєкторія наукового мислення професора Дорошенка, випрацьована й огранена в логіко-граматичній та структурно-семантичній парадигмах лінгвістичних досліджень, виходила за межі традиційної дихотомії *мова — мовлення* й перспективою сягала в комунікативно-прагматичну та дискурсивну парадигми.

Водночас царина загального мовознавства стала знаковою в науковій та науково-педагогічній діяльності Сергія Івановича Дорошенка. Власне, зі «Вступом до мовознавства» як елементарним, початковим курсом «Загального мовознавства» пов'язана його викладацька діяльність, яку розпочав у Сумському педінституті. Сергій Іванович згадував: «Освоюючи цей курс, я збагнув сутність мови як загальнолюдського явища і мовознавства як однієї з найцікавіших наук з її здобутками, секретами й нерозв'язаними проблемами. Пригадую: завершуючи опрацювання теми, кожного разу відчував, як росли в мені теоретичні мовознавчі крила: я пізнавав систему взаємозв'язків фонетичних, лексичних чи граматичних одиниць» [Портрет ученого в контексті епохи 2014, с. 23]. У площині цих міркувань кожне окремо взяте речення виявляє себе в системних зв'язках як з іншими типами реченневих конструкцій синтаксичного рівня мови, так і в площині міжрівневих відношень. З іншого боку, сучасний етап розвитку наукової лінгвістичної думки передбачає осмислення мовної одиниці в силовому

полі різних способів вияву мови. Йдеться, зокрема, про поняття комунікації, що протягом другої половини ХХ – початку ХХІ ст. поступово вивищувалось над мовою й мовленням як найважливішими поняттями лінгвістики першої половини ХХ ст. [Бацевич 2008, с. 8–9], а також про текст як ключове поняття сучасного гуманітарного знання [Бацевич, Кочан 2016, с. 7].

Міркування, викладені в пропонованій розвідці, є спробою увиразнити багатоплановість речення під радикалом методологічного принципу координації часткового й загального, що дає можливість простежити, як елемент системи втілює в собі властивості системи загалом. На цій основі усвідомлення речення як багатоаспектної одиниці корелює з сучасним розумінням сутності мови як феномена, що виявляє себе в чотирьох модусах, — власне *мові, мовленні, комунікації, тексті*, — кожен з яких безпосередньо втілюється в межах певних одиниць і категорій.

Власне *мова* як система одиниць, локалізованих у свідомості, є тією площиною, де актуалізується й виявляє свої сутнісні особливості речення як структура. Цей модус існування мови передбачає усвідомлення таких реченневих параметрів: а) речення як синтаксична конструкція, що окреслюється з опорою на структурну схему; б) речення як формально-семантична єдність, що визначається сукупністю відносно самостійних власне синтаксичних, семантико-синтаксичних і власне семантичних ознак; в) речення як інваріант, що розгортає в мовній системі опозицію синтаксичних конструкцій симетричної та асиметричної будови (з них симетричними виступають ті структури, лексико-семантичне наповнення яких підпорядковується семантиці структурної схеми, — з другого боку, асиметричні структури позначені нетиповим лексико-семантичним наповненням синтаксичних позицій, що веде до руйнування схемної семантики або до її ускладнення новими типами змісту).

*Мовлення* як конкретна реалізація мови, вирізняючись діяльнісним, породжувальним характером, корелює з проблемою реалізації речення як висловлення. На цьому тлі розуміння мовлення як «залежного від структури мови поетапного лінгвокогнітивного процесу переходу від особистісних смислів адресанта до узуалізованих мовних значень, зрозумілих адресату» [Бацевич 2004, с. 88] актуалізує речення у зв'язку з породженням висловлення та увиразнює такі його параметри: а) речення як синтаксична форма, що, діючи на підсвідомому рівні, виступає основою об'єктивації певного способу думати про світ; б) речення як конструкція, що виформовує манеру плину думки; в) речення як основна база побудови лінгвокогнітивної моделі, на яку опирається закодований у висловленні характер мовомислення індивіда.

*Комунікація* як складний процес взаємодії лінгвальних та паралінгвальних засобів з метою передавання інформації, забезпечення смислової взаємодії та досягнення порозуміння між співрозмовниками у площині параметрів мовного втілення фокусує такі аспекти осмислення сутності речення: а) речення як форма, у якій реалізується мовленнєвий акт — наповнена енергетейною сутністю мінімальна одиниця комунікації, що постає як цілеспрямована мовленнєва дія адресанта в ситуації безпосереднього спілкування з адресатом; б) речення

як конструкція, прагматично зумовлені формально-семантичні репрезентації якої в мовленневих актах виформовують мовленнєвий жанр – розгорнуту мовленнєву побудову, що усвідомлюється як прийнятий в конкретних ситуаціях і призначений для передавання певного смислу типовий спосіб побудови мовлення, підпорядкований певній комунікативній стратегії й тактиці адресанта; в) речення як структура, закономірності лексико-семантичної організації якої випрацьовуються спрямованими на забезпечення цілісності комунікації дискурсивними механізмами актуалізації мовленневих висловлень.

*Текст* як найвища сенсотвірна реальність мови в складній взаємодії своїх одиниць (висловлювань; складних синтаксичних цілих; надфразних єдностей; смислових блоків; предикативно-релятивних комплексів; багаторівневих семантичних утворень тощо) — засобів реалізації смислу як основи текстотворення — дозволяє відстежити, як речення, будучи конститутивним сегментом текстових одиниць, корелює з тими смислами, що транслюються в тексті, підтримуючи неповторне світосприйняття автора. На цій основі увиразнюються такі сутнісні властивості речення як конструктивної одиниці мови: а) лексико-семантичне наповнення реченневих конструкцій, релевантне для відтворення індивідуально-особистісного бачення світу автора, виступає еманациєю тих смислів, втіленню яких підпорядковується вся змістова організація тексту; б) зв'язок зі смислами, що генеруються в тексті, визначає речення як одиницю, занурену в культуру.

Загалом у площині цілісного бачення мови речення як структура, одиниця власне мовна, осмислюється як така, що постійно залучена в складний когнітивно-дискурсивний та комунікативно-прагматичний процес. При цьому, з одного боку, речення слугує базою для побудови висловлення та реалізації мовленнєвого акту, мовленнєвого жанру, дискурсу. З іншого боку, як база для побудови основних одиниць *мовлення* та *комунікації* речення остаточно формується в тексті. Фактично, речення в типових виявах своєї формально-синтаксичної та лексико-семантичної організації постає результатом стабілізації мовленневих висловлень, що фіксуються в тексті.

На цьому тлі уточнюється й розуміння речення як багатоаспектної одиниці мови. Вірогідно, що декларована багатоаспектність речення сягає в усвідомлення речення як формальної та змістової одиниці. Вона не передбачає окреслення комунікативного, когнітивного, дискурсивного планів синтаксичної структури, а постулює відстеження власне мовних особливостей речення у стосунку до комунікативного, когнітивного, дискурсивного, смислового аспектів мови.

Запропоноване увиразнення сутності речення під радикалом модусів вияву мови не вичерпує багатогранного потенціалу цієї вершинної одиниці мовної системи. Але, воно, без сумніву, сягає в площину лінгводидактики, оскільки корелює з проблемою подолання, особливо у вищій школі, ізолюваного системно-структурного підходу до вивчення мови та вироблення методик навчання традиційних розділів мовознавства, зокрема синтаксису, з урахуванням новітніх досягнень у лінгвістиці. Вагома роль у цьому процесі мала би відводитись

виваженому дотриманню принципу науковості, над чим свого часу розмірковував у кількох статтях професор Сергій Іванович Дорошенко.

#### ЛІТЕРАТУРА

1. *Бацевич Ф. С.* Основи комунікативної лінгвістики : Підручник. Київ : Видавничий центр «Академія», 2004. 344 с.
2. *Бацевич Ф. С.* Філософія мови: Історія лінгвофілософських учень : підручник. Київ : ВЦ «Академія». 240 с.
3. *Бацевич Ф., Кочан І.* Лінгвістика тексту: підручник. Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2016. 316 с.
4. *Вихованець І. Р.* Граматика української мови. Синтаксис: Підручник. Київ : Либідь, 1993. 368 с.
5. *Дорошенко С. І.* Загальне мовознавство : Навч. посіб. Київ : Центр навчальної літератури, 2006. 288 с.
6. *Заборна М. С.* Прагмалінгвістичні параметри української синтаксичної класиології. *Актуальні проблеми синтаксису: Міжнародна наукова конференція.* Чернівці : Рута, 2006. С. 31–34.
7. *Портрет ученого в контексті епохи : інтерв'ю Т. В. Беляєвої з професором С. І. Дорошенком (20–27 січня 2014 року). У мереживі життя: професор С. І. Дорошенко / автор-укладач Т. В. Беляєва.* Харків : ХНПУ імені Г. С. Сковороди, 2014. С. 9–72.

---

**Віра Котович**

доктор філологічних наук, професор,  
завідувач кафедри української мови;  
Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка  
virako@ukr.net

### ПОГЛЯДИ С. І. ДОРОШЕНКА НА ГЕНЕЗУ ТОПОНІМІВ У КОНТЕКСТІ СУЧАСНИХ ОНОМАСТИЧНИХ СТУДІЙ

«Географічні назви — це така ж матеріальна культура, як залишки первісних поселень, посуду тощо. Зникають стародавні держави, руйнуються міста, зникають мови і самі народи, знищені іншими народами, а назви залишаються як красномовні свідки прогресу чи трагедій давніх предків» [Дорошенко 2006, с. 171]. Ця задекларована С. І. Дорошенком думка, а далі підтверджена тезою, що до пояснення онімів необхідно «застосовувати комплексний підхід: ураховувати історичні дані, місце розташування об'єкта, лінгвістичні ознаки слоназви» [Дорошенко 2009, с. 32–33], спонукає дослідників до висвітлення походження онімів в ономастичному та лінгвокультурологічному аспектах. Із таких позицій пропонуємо потрактування генези назв міст Харківщини.

**Балаклія.** Колишню козацьку слободу *Балаклея* заснував, найімовірніше, Яків Чернігівець з побратимами 1663 р. на місці давно обжитих сторожових варт та поіменував за назвою ріки *Балаклея* (*Балаклійка*), л. Сіверського Дінця п. Дону. Гідронім засвідчено в історичних джерелах у різному фонетичному ви-яві: *Балаклійка, Балаклея, Балаклея, Балыклея, Балыклея, Булуклея, Буликлея, Болыклея, Болоклея, Болаклея, Велоклея, Пелоклея* та ін. Дослідники вважають назву ріки тюркською за походженням і вбачають у ній апелятив *balaq, baliq* 'риба'. В. Лучик зазначає, що форми на *-лей /-лея* могли виникнути під впливом географічного терміна *лей, ляй* 'ріка, річка, яр', який унаслідок народної етимології нерідко заступає в гідронімах давній тюркський суфікс *-ли* [Лучик 2014, с. 32].

Поселення засноване на місці злиття річок *Крайня Балаклійка, Середня Балаклійка, Волоська Балаклійка* в річку *Балаклійка* та впадання останньої в Сіверський Донець, тож і перейняло на себе назву *Балаклія* [Котович 2021, с. 17].

**Барвінкове.** Колишнє поселення *Барвінкова стінка* засноване козаками на чолі з *Іваном Барвінком* 1651 р. З другої половини XVII ст. воно зафіксоване в історичних джерелах. Ойконім мотивовано антропонімом *Барвінок*.

Особова назва *Барвінок* походить від апелятива *барвінок* 'трав'яниста рослина з вічнозеленим листям і голубуватими квітами', який через польську і чеську мови запозичено з німецької.

*Іван Барвінок* (1620–1668) — історична постать, отаман Війська Запорозького, сподвижник Богдана Хмельницького.

Народні перекази пов'язують походження назви поселення як із прізвиськом отамана *Барвінка*, так і з особою козака *Шпака*, який поселився на теренах колишньої слободи *Барвінкова стінка*, а остання нібито отримала свою назву від заростей *барвінку*. Однак наприкінці 1960-х рр. зініційовано, а 1992 р. завершено спорудження пам'ятника *Іванові Барвінку* в *Барвінковому* з надписом «*Козак запорізький Іван Барвінок, засновник міста в 1652 р.*» [Котович 2021, с. 21].

**Богодухів.** На землях відомого з 1571 р. поселення *Дяків Острог* (*Дякове Городище*) майже через сто років виросло укріплення *Богодухівська Гать*, сього-днішнє місто *Богодухів*. 1662 р. у *Богодухів* прибули переселенці з Правобережної України на чолі з отаманом Тимофієм Крисию (засновником села *Крисине*, колишнього *Крисиного Яру*), тож роком постановня поселення вважають то 1662 р., то 1571 р. — час заснування *Дякового Острога*.

Походження назви населеного пункту пов'язують з церквою *Бога Духа Святого*. Документи не фіксують такої церкви в давньому *Богодухові*, однак дослідники припускають вірогідність її спорудження ще в *Дяковому Острозі* й присвоєння навколишній болотистій місцевості назви *Богодухівська гать*. Зважаючи на структуру назви, можна також вести мову про її утворення від не засвідченого у відомих ономастиконах антропоніма *Богодух* [Котович 2021, с. 49].

**Валки.** Поселення засноване не пізніше XVI ст. (1571 р.); 1645 р. місто згадується як *Можевський острог, Можевський город* (за назвою р. *Мжа*), а далі — *Можевський город на Валках* і знову *Валки*.

Назву *Валки* мотивовано апелятивом (географічним терміном) *валки*. Словники фіксують такі значення апелятива *валки* < *валок* — ‘продовгувате підвищення’, ‘насип понад канавою’, ‘група горбів’, ‘гребінь, невелике продовгувате підвищення’, ‘горбиста місцевість’, ‘верхні схили ярів’ тощо. Вали та штучні насипи оборонного призначення, якими пізніше було обведено *Можевський город*, послугували поверненню та утвердженню первісної назви *Валки* [Котович 2021, с. 68].

**Вовчанськ.** Поселення вперше засвідчено відомими історичними джерелами 1674 р. як *Вовчі Води*. Так тоді називалася й теперішня ріка Вовча, л. Айдару п. Сіверського Дінця, яка протікає через місто та послугувала мотивом його номінації.

Гідронім *Вовчі Води* / *Вовча* найчастіше асоціюється з апелятивом *вовк*. Проте вважаємо слушною думку С. Вербича, який не пов’язує цей гідронім з зоономом *вовк* («оскільки *вовк* — це не водяна тварина»), а розглядає інші значення апелятива *вовк*, як-от: українське діалектне (бойк.) ‘тілка ялини, що росте вниз або збивається вкupu’, ‘рівний відросток що відгалужується вбік від стовбура дерева’, ‘різновид орнаменту на вишивці’, гуцул. *вовк* ‘деталь ткацького верстата’, наддністр. *вовк* ‘отвір у даху, через який проходить дим’, поліськ. *вовк* ‘жердина, прибіта по діагоналі дахового схилу’ тощо. У зв’язку з зазначеним учений з’ясовує семантику гідронімооснови *Вовк* — \*‘річка з вигнутою (покрученою) течією’, див.: [Вербич 2017, с. 296–299].

В. Лучик припускає, що базове словосполучення *вовчі води* могло вживатися як у прямому, так і в переносному значенні — ‘погані води’ [Лучик 2014, с. 132].

**Зміїв.** *Змієво городище* засвідчене в писемних джерелах 1627 р. Первісну та теперішню назву міста, перейменованого упродовж 1976–1990 рр. на *Готвальд*, мотивовано антропонімом *Змі(ѣ)й*.

*Змі(ѣ)й* — відапелятивна власна назва з апелятивом *змії* в основі. Постановня поселення пов’язують із прізвиськом козацького старшини *Зміїв*, який володів частиною слободи в складі городища.

Народні версії (від цілком фантастичної про зв’язок назви поселення з багатоголовим *Змієм Тугарином* до припущень про утворення ойконіма від мікротопоніма, іменованого за змієподібною формою чи безпосередньо за назвою місцевості, де водяться змії) доповнює історичний факт існування *Змієвих валів*. *Змієві вали* (*Троянові вали*) — земляні споруди, створювані від другої половини II ст. до VI ст. н. е., відновлені в VII ст. з метою захисту від ворогів. Вали були не лише оборонними спорудами, а й умовною межею земель, що відділяла їх від завойовників та уособлювала страшного *Змія*. Тож назва *Змієві вали* — метафорична, ґрунтується на міфологічних уявленнях наших предків. Згодом вона могла позначитися й на назві поселення *Змієво*, заснованого на місці *Змієвих валів* [Котович 2021, с. 161].

**Ізюм.** Лексикографічні джерела вказують на 1571 р. як рік найдавнішої згадки про теперішнє місто. За назвою урочища *Ізюмь-Курган* поіменовано зведену тут у XVI ст. фортецю *Гузун-Курган*, а згодом і місто. Базовий мікротопонім *Ізюм-Курган* складено з двох компонентів: *Ізюм* < *ізюм* ‘виноград’ (< тур. *üzüm*,



аз., чаг. *üzüm*, кримськотат. *jüzüm*, уйг. *özüm* ‘виноград’, монг. *узут* ‘смородина, виноград; ізюм’ та географічного терміна *курган* ‘горб, гірка, що нагадують насип’ [Котович 2021, с. 170].

**Красноград.** Колишні назви міста — *Бельовськ* (поіменоване 1731 р. за назвою *Бельовської* фортеці Української оборонної лінії), *Костянтиноград* (перейменоване 1781 р. за іменем імператорського внука), *Конград* (скорочений, розмовний варіант Костянтинограда), з 1922 р. — і *Красноград*, і *Червоноград* (назва присвоєна місту з нагоди нагородження Трудовим Червоним Прапором), з 1932 р. — тільки *Красноград* [Котович 2021, с. 218]. Мотиваційна ознака препозитивного компонента назви міста — *красний (червоний)* — ‘революційний, радянський’. Зважаючи на ідеологічне маркування назви, перейменування міста — справа найближчого часу.

**Куп'янськ.** Поселення, відоме з 1655 р. по 1765 р. як слобода *Купенка*, отримало назву від р. *Куп'янка*, п. Осколу л. Сіверського Дінця п. Дону.

Базовий гідронім зафіксовано в історичних джерелах у різному фонетичному оформленні: *Купянка*, *Купенка*, *Купяваха*, *Купянськ*, *Купеньская*, *Курпянка*, *Купянськ* тощо. Його етимомом став географічний термін *купина* ‘острів на річці’; ‘підвищене сухе місце серед болота; мокра, заболочена низина; ‘ділянка землі серед озера; болото в лісі; мохове болото; випалене місце в болоті; низина, поросла травой’; ‘невеликий земляний насип; штучно насипана гірка’; ‘купина, горбик на болоті’ тощо.

Історичні джерела фіксують назву урочища *Купенка*, що також могла стати мотивом іменування поселення [Котович 2021, с. 226].

**Лозова.** Місто засноване наприкінці XIX ст. Його назву мотивовано назвою ріки *Лозова*, л. Бритаю п. Береки п. Сіверського Дінця п. Дону.

Гідронім утворено від форми жін. р. прикметника *лозовий* < *лоза* ‘народна назва деяких кущових порід верби; лозняк’ [Котович 2021, с. 226].

**Любомль.** Першу відому писемну згадку про поселення датовано 1287 р.: *приѣха в Любомль*. Ойконім мотивовано антропонімом *Любомъ*.

Слов'янська відкомполитна особова власна назва *Любомъ* — похідне утворення від імені-комполита *Любомиль*. Первісна апелятивна семантика відкомполитного компонента *Люб(о)-* < прасл. *ljubъ* ‘милий, приємний, коханий’. П. Чучка висуває припущення, що первісною назвою міста могла бути не *Любомль*, а *Любомиль* і мотивована вона безпосередньо іменем-комполитом *Любомиль* (*Любомиль* + \*-*ъ* → *Любомиль*) [Чучка 2011, с. 223; Котович 2021, с. 241].

**Люботин.** Слобода *Люботин* заснована на прадавніх українських землях у середині XVII ст. Назву поселення мотивовано антропонімом *Любота*.

Слов'янське ім'я *Любота* — суфіксальний дериват від антропоніма *Любъ*, похідного від якогось із імен-комполитів *Любгость*, *Любивою*, *Любимирь*, *Любодрагъ*, *Любомиръ*, *Люборадъ*, *Любославъ* тощо. Мотивом для творення особової назви *Любота* міг слугувати й безпосередньо апелятив *любота* ‘насолота, задоволення’ [Котович 2021, с. 242].

**Мерефа.** Про побутування поселення на місці теперішнього міста свідчать історичні джерела 1595 р., а від XVII ст. відомо, що воно було поіменоване,

як і тепер, *Мерефа*. Базовою для ойконіма стала назва ріки *Мерефа*, п. Мозу п. Сіверського Дінця п. Дону.

Етимологія назви р. *Мерефа* не цілком прозора. Дослідники схильні зіставляти її з праслов. \**myrks-* ‘меркнути’, пор. укр. *мерехтїти* ‘світити тремтливо, миготїти; ледь виднїтися’, діал. *мерхоть* ‘брижі на воді від бистрої течії’ [Лучик 2014, с. 325; Котович 2021, с. 251].

**Первомайський (Добродар).** 24 липня 2023 р. міська топонімічна комісія затвердила перейменування назви міста *Первомайський* на *Добродар*. Офіційно *Первомайський* ще не перейменовано. Однак немає сумніву, що ні *Первомайським* (від назви машинно-тракторної станції «*Первое мая*»), як це було з 1952 р., ні *Лихачовим* (чи то від прїзвища поміщика *Лихачова*, чи радянського партійного діяча *Василя Лихачова*), як це було з 1924 р., місто уже не буде. **Добродар** — штучна назва зі своєрїдним «топонїмним афіксоїдом» — ‘місто, яке дарує добро’.

**Південне.** Місто засноване 1963 р. шляхом об’єднання поселень *Комарівки* та *Південного*. Назву мотивовано ергонїмом *Південна залїзниця*.

Назва теперїшнього міста — трансонїмїзаційна. За просторовою характеристикою астіонїма прихована поселенська історія відомої принаймні з XVII ст. *Комарівки* (Роз’їзд № 8, Роз’їзд *Артемівка*) та поселення *Південного*, поїменованого за назвою *Південної залїзниці*.

Місто розташоване за 18 км. на південний захід від м. *Харкова*. Попередник м. *Південного* — с-ще *Південне (Южне)*, яке засноване 1906 р. та отримало назву від найменування *Південної залїзниці*, або від місця свого розташування — на південь від поселень *Липова Роца*, *Високий*, *Зелений Гай* [Котович 2021, с. 315].

**Харків.** Поселення засновано на початку 50-х рр. XVII ст. (в 1620–1629 рр.). Назва одного з найбільших сучасних міст України проблематична в планї первинності / вторинності етимона: чи то назва ріки *Харків*, л. Уди п. Сіверського Дінця п. Дону, *Харьковъ колодезь (колодязь)* — ‘річка, струмок’ поширилася на сумїжне поселення, чи вихідним слід уважати \**Харьковъ хуторъ (городокъ)*, за назвою якого згодом почали іменувати й річку.

Розглядаємо назву міста серед мотивованих іменем *Харко* < *Харитон*, позаяк такий антропонїм однозначно був причиною іменування або поселення, або річки [Котович 2021, с. 423].

**Чугуїв.** *Чугуївське городище* Лївобережної України стало місцем осїдку козаків гетьмана Якова *Остряниці*; від 1638 р. поселення зафіксовано як містечко *Чугуїв*. Його назву мотивовано антропонїмом *Чугуї*.

Базовий антропонїм — затемненої семантики й мїг походити від апелїятива *чуга* ‘верхній одяг у лемків: вид сукняної шинелї, прикрашеної мотузками, з пелериною; рукави зашитї і використовуються замість сумок, носиться тїльки як накидка’; ‘верхній одяг у галицьких верховинців — вид свитки без рукавів і коміра з косматого зверху сукна’; ‘те саме, що *чугай* — довгий кафтан’. Такий апелїтив запозичено, очевидно, з угорської мови (*csuha* ‘одяг, убрання (зазвичай із сукна); рїса, кожух; біла груба опанча’); вірогїдним є запозичення слова

в українську мову з турецької. Антропонім *Чугуй* міг бути прізвиськом одного з половецьких або калмицьких козаків [Котович 2021, с. 448].

Отже, коротко проаналізувавши походження назв міст сучасної Харківщини, можемо висновкувати словами професора С. І. Дорошенка: «В етимологізуванні географічних назв не можна покладатися на те, що та чи інша назва схожа на якесь слово, співзвучне з ним. Надто часто схожість назви з першим-ліпшим словом стає просто вигадкою» [Дорошенко 2009, с. 35]. Сучасні ономастичні студії вигадками воліють не оперувати.

#### ЛІТЕРАТУРА

1. *Вербич С. О.* Гідроніми басейну Дністра: монографія. Луцьк : Терен, 2017. 544 с.
2. *Дорошенко С. І.* Загальне мовознавство: навч. посібник. Київ : Центр навчальної літератури. 2006. 288 с.
3. *Дорошенко С. І.* Наукові простори: вибрані праці. Харків : Новое слово, 2009. 488 с.
4. *Котович В.* Назви міст України: лінгвокультурологічний словник. Дрогобич : Посвіт, 2021. 472 с.
5. *Лучик В. В.* Етимологічний словник топонімів України. Київ : Академія, 2014. 544 с.
6. *Чучка П. П.* Слов'янські особові імена українців: історико-етимологічний словник. Ужгород : Ліра, 2011. 230 с.

---

*Ольга Литвиненко*

кандидат філологічних наук, доцент кафедри мовної підготовки;  
Національний університет цивільного захисту України  
olytv@yahoo.com

*Єлизавета Литвиненко*

*Анна Полов'ян*

курсантки 2 курсу факультету цивільного захисту;  
Національний університет цивільного захисту України

## АНГЛІЗМИ ЯК ДЖЕРЕЛО УКРАЇНСЬКОЇ ТЕРМІНОЛОГІЇ В ГАЛУЗІ ЦИВІЛЬНОГО ЗАХИСТУ

У сучасному комунікативному просторі, яким прийнято позначати сукупність зв'язків між окремими людьми, державами, соціумами, континентами, виразно простежуються явища глобалізації — від світової економіки до сфери культури й особистого спілкування. Під комунікацією в сучасному мовознавстві прийнято розуміти інформаційне наповнення певного повідомлення, саме інформаційний обмін у процесі спілкування, на відміну від спілкування, яке визначається як складний процес встановлення й підтримання зв'язків між

людьми в суспільстві. Цікаво, що в англійській мові слово *communication*, запозичене з латини, означає як процес спілкування між людьми, так і саме повідомлення, меседж [Görlach Manfred 2021]. Таким чином, в українській мові використання запозиченого слова є виправданим через його сенсорозрізнавальне значення.

Сучасні лінгвісти розрізняють в українській мові поняття «запозичення» та «іншомовні слова». Отже, іншомовні слова, на відміну від запозичених слів, не засвоюються повністю мовою, яка їх запозичила, а усвідомлюються мовцями як «чужі», тобто такі, що зберігають ознаки свого походження як формальні, так і семантичні. Залежно від характеру запозичень розрізняють також запозичені слова, інтернаціоналізми, іншомовні вкраплення, або варваризми, екзотизми, кальки. З огляду на те, що лексика є динамічною та найбільш проникливою для іншомовних запозичених слів, можна вважати, що лексичні запозичення найбільш поширені в українській літературній мові.

У цій розвідці маємо на меті дослідити, чим саме англізми вирізняються з-поміж запозичень із інших мов та які комунікативні функції вони виконують. Крім того, спробуємо з'ясувати, яким чином англізми впливають на сучасний український комунікативний простір, та визначити, чи можливо й доцільно замінювати їх питомо українськими словами без суттєвої зміни контексту. Ще одним важливим аспектом нашого дослідження стала роль англізмів у формуванні сучасної української термінології у сфері цивільного захисту: з'ясувати, які групи термінів було запозичено, як творяться терміни на ґрунті української мови, які термінологічні запозичення перейшли до ділянки професіоналізмів та якими є шляхи адаптації запозиченої з англійської мови термінологічної лексики у сфері цивільного захисту в сучасній українській літературній мові. Предметом нашої наукової розвідки є елементи запозиченої з англійської мови лексики — англізми, які проникають до українського комунікативного простору, зокрема до сфери української термінології в галузі цивільного захисту [Лексико-семантичне дослідження 2021]. Нові процеси в сучасній українській лексико-семантичній системі, спричинені появою значної кількості запозичень, вимагають ґрунтовного дослідження їх адаптації, особливостей уживання та функціонування в сучасній українській мові, а також вивчення їхнього впливу на фонетичному, лексичному та морфологічному рівнях.

У сучасній українській термінології в галузі цивільного захисту можна виокремити велику кількість лексики, запозиченої з англійської мови, або з інших мов через посередництво англійської мови. Якщо взяти за основу документ, у якому подано визначення основних термінів цивільного захисту [Визначення основних термінів 2015], то одразу впадають в око такі запозичення:

- *евакуація* — організоване виведення чи вивезення із зони надзвичайної ситуації або зони можливого ураження населення, якщо виникає загроза його життю або здоров'ю, а також матеріальних і культурних цінностей, якщо виникає загроза їх пошкодження або знищення (від англ. *evacuate* — виводити, вивозити; має латинське походження);

- *епідемія* — масове поширення інфекційної хвороби серед населення відповідної території за короткий проміжок часу (від англ. *epidemic* — спалах захворювання; має грецьке походження);
- *епізоотія* — широке поширення заразної хвороби тварин за короткий проміжок часу, що значно перевищує звичайний рівень захворюваності на цю хворобу на відповідній території (від англ. *epizootic* — тваринний; має грецьке походження);
- *епіфітотія* — широке поширення на території однієї або кількох адміністративно-територіальних одиниць заразної хвороби рослин, що значно перевищує звичайний рівень захворюваності на цю хворобу на відповідній території (від англ. *epiphytotia* — рослинний; має грецьке походження);
- засоби *цивільного захисту* — протипожежна, аварійно-рятувальна та інша спеціальна техніка, обладнання, механізми, прилади, інструменти, вироби медичного призначення, лікарські засоби, засоби колективного та індивідуального захисту, які призначені та використовуються під час виконання завдань цивільного захисту (від англ. *civil* — громадянський, невійськовий; має латинське походження);
- *зона надзвичайної ситуації* — окрема територія, акваторія, де сталася надзвичайна ситуація (англ. *zone* — частина, смуга та *situation* — становище; має латинське походження);
- *катастрофа* — велика за масштабами аварія чи інша подія, що призводить до тяжких наслідків (від англ. *catastrophe* — біда; має грецьке походження);
- *ліквідація наслідків надзвичайної ситуації* — проведення комплексу заходів, що включає аварійно-рятувальні та інші невідкладні роботи, які здійснюються у разі виникнення надзвичайної ситуації і спрямовані на припинення дії небезпечних факторів, рятування життя та збереження здоров'я людей, а також на локалізацію зони надзвичайної ситуації (від англ. *liquidation* — знищення; має латинське походження);
- *медико-психологічна реабілітація* — комплекс лікувально-профілактичних, реабілітаційних та оздоровчих заходів, спрямованих на відновлення психофізіологічних функцій, оптимальної працездатності, соціальної активності рятувальників аварійно-рятувальних служб (формувань), осіб, залучених до виконання аварійно-рятувальних робіт у разі виникнення надзвичайної ситуації, а також постраждалих внаслідок такої надзвичайної ситуації, передусім неповнолітніх осіб (від англ. *medical* — лікарський та *psychological* (мають грецьке походження) та *rehabilitation* — відновлення; має латинське походження).

Як бачимо з наведених прикладів, значний шар термінологічної лексики було запозичено до української мови з англійської або з латини чи грецької за посередництвом англійської мови. З цього погляду цікавим видається дослідження графічного, фонетичного, та морфологічного засвоєння подібних термінів.

Наприклад, терміни *катастрофа*, *ліквідація*, *реабілітація* мають в українській мові жіночий рід, хоча англійська мова, як відомо, не зберігає граматичної категорії роду й ці лексеми в англійській закінчуються на приголосний, що цілком природно мало б зумовити їхнє запозичення до української як іменників чоловічого роду. Очевидним тут є вплив латини, у якій ці іменники теж мають жіночий рід.

Таким чином, погоджуємося з думкою дослідниці термінології цивільного захисту О. Кучеренко щодо наявності «суттєвих змін у визначеннях термінів сфери цивільного захисту, в обсязі понять термінолексем свідчить про постійну модернізацію відповідної терміносистеми в складі сучасної української наукової мови відповідно до розвитку суспільства й потребує фіксації в галузевих понятійних термінологічних словниках», а також «для стандартизації такої термінології законодавчі державні та міжнародні документи сфери цивільного захисту повинні уникати наявних синонімічних терміноодиниць» [Кучеренко 2014]. Вважаємо, що доцільно поглиблювати вивчення терміносистеми цивільного захисту з огляду на пошук шляхів проникнення запозиченої лексики до цієї термінологічної групи.

Зростання кількості запозичень із англійської мови є ознакою сприяння розумінню й розширення можливостей обміну інформацією за допомогою урізноманітнення комунікативних засобів. Результати нашої роботи можуть бути використані для підготовки спецкурсів з англійської та української лексикології, у вивченні іншомовних запозичень у галузі професійної термінології, для укладання сучасних словників іншомовних слів, термінологічних словників тощо.

## ЛІТЕРАТУРА

1. *Визначення основних термінів цивільного захисту*. URL : <https://don.kyivcity.gov.ua/files/2015/4/6/term.pdf>
2. Кучеренко О. Функціонування термінолексем «цивільний захист», «цивільна безпека» та «цивільна оборона» в сучасній українській термінології цивільного захисту. *Вісник Нац. ун-ту «Львівська політехніка»*. Серія «Проблеми української термінології». 2014. № 791. С. 127–129. URL : <https://science.lpnu.ua/uk/terminologiya/vsi-vypusky/visnyk-no-791-2014/funkciyvannya-terminoleksem-cyvilnyy-zahyst-cyvilna>
3. *Лексико-семантичне дослідження професійної термінології працівників ДСНС України* : Словник / За заг. ред. Ірини Боганової. Харків : НУЦЗУ, 2021. 204 с.
4. *Проблеми української термінології* : Збірник наукових праць. Львів: Вид-во Львівської політехніки, 2022. 129 с. URL : [http://tc.terminology.lp.edu.ua/ZIP/ConfSSXVII/Zbirnyk\\_XVII\\_NK\\_SlovoSvit2022.pdf](http://tc.terminology.lp.edu.ua/ZIP/ConfSSXVII/Zbirnyk_XVII_NK_SlovoSvit2022.pdf)
5. Görlach Manfred (ed.) *A dictionary of European anglicisms. A usage dictionary of anglicisms in sixteen European languages*. Oxford : Oxford University Press, 2001.

---

**Анжеліка Лихачова**

доктор філософії;  
викладач кафедри германської філології;  
Горлівський інститут іноземних мов  
ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет»  
anzhelikalikhachova@gmail.com

## **РОЗВИТОК МОВИ В СТУДІЯХ ФУНДАТОРА ХАРКІВСЬКОЇ ЛІНГВІСТИЧНОЇ ШКОЛИ О. О. ПОТЕБНІ**

Для компаративістики 70-х років XIX століття – 30-х років XX століття характерним став перехід від романтизму і натуралізму до психологізму. У межах психологічного напрямку було створено лінгвістичні школи. Поява яких стала важливою ознакою другого періоду порівняльно-історичного мовознавства. Це сприяло подальшому розвитку традицій, що склалися в порівняльно-історичному мовознавстві першого періоду. Так, проблема інтерпретації поглядів лінгвістів на ті чи ті проблеми має першорядне значення [Skorobohatova, Krasovytska 2022, с. 84].

Провідну роль у Харківській філологічній школі, як відомо, відігравав її фундатор О. О. Потебня. Його авторську позицію необхідно враховувати повно й послідовно.

О. О. Потебня разом із іншими представниками Харківської лінгвістичної традиції виходили з твердження щодо всеосяжності й універсальності категорій розвитку. У центрі їхньої уваги перебував розвиток мови. О. О. Потебня зазначав: «Мова перебуває в постійному розвитку, і ніщо в ній не повинне розглядатися як щось нерухоме» [Потебня 1876, с. 88]. На його думку, у розвитку мови слід убачати якісний процес, у ході якого старе змінюється новим. О. О. Потебня писав: «Заміна простої форми складною не є лише латкою на старий одяг, а є створенням нової форми думки» [Потебня 1871, с. 66]. Мовознавець високо оцінив тезу І. І. Срезневського про те, що мова розвивається внаслідок протиріч між новим і старим. О. О. Потебня зауважував: «У живих мовах руйнування старого є водночас створенням нового» [Потебня 1871, с. 86]. Звернення до праць ученого показує, що «нове» не лише й не стільки додається до мови, скільки, приєднуючись, змінює «старе» й може спричинитися до якісних змін у структурі об'єкта.

Відповідно до традиції компаративістики першого періоду, представники Харківської філологічної школи дійшли висновку, що зміни в мові, діалекті відбуваються поступово, у формі повільної еволюції. О. О. Потебня відзначав «повільність» процесу «роз'єднання мов» [Потебня 1876, с. 12]. За М. О. Колосовим: «Різкі особливості мови або наріччя не з'являються відразу. Для їх поступового вироблення потрібні сотні років» [Колосов 1878, с. 266]. Ще однією притаманною рисою розвитку є наступність. У зв'язку з цим О. О. Потебня стверджував: «Важливо враховувати зв'язок моментів життя мови» [Потебня 1876, с. 48]. Обов'язковою для вченого була об'єктивність процесу розвитку. Говорячи про

«роз'єднання мов», О. О. Потебня зазначав: «Повільність і правильність, з якою воно відбувається, указує на те, що шукати для нього містичне пояснення було б так само недоречно, як, наприклад, для змін земної кори або атмосфери» [Потебня 1866, с. 12]. На думку О. О. Потебні, метафізичне трактування розвитку постає необґрунтованим. Розвиток не є рухом по колу, а поступальним процесом, підпорядкованим прогресові: «Прогрес у мові є явищем... безсумнівним» [Потебня 1866]. Аналіз студій ученого засвідчив, що він уважав розвиток мови постійним вдосконаленням її ресурсів і можливостей. Розвиток є постійним рухом уперед (нерідко суперечливим) [Глуценко 1998, с. 44]. Подібна інтерпретація процесу мовного розвитку зумовлена критичним ставленням мовознавця до теорії двох періодів.

На думку сучасних науковців, внесок О. О. Потебні в з'ясування наукової неспроможності цієї теорії є безперечним. Саме харківський мовознавець завдав теорії двох періодів один з перших суттєвих ударів. Критикуючи тезу про руйнування граматичних форм упродовж другого періоду існування мови, мовознавець зауважував, що ніякого псування форм немає: занепадають флексії, проте кількість форм загалом є незмінною. Лінгвіст стверджував: «Факт полягає в стиранні флексій, що розглядаються як звукові елементи, але не в зменшенні загальної кількості форм і не в утраті формальності в мовах, що її виробили» [Потебня 1876, с. 61]. Зникнення окремих граматичних форм не призводить до занепаду формоутворення.

З погляду О. О. Потебні, проблема розвитку граматичних форм є дуже складною; простий підрахунок флексій виявиться безуспішним [Потебня 1876, с. 63]. Звертаючись до висловлювань ученого, можемо констатувати, що він убачав в аналітичних формах показник досконалості формоутворення. Лінгвіст зазначав: «Існування в мові описових форм не лише не є ознакою занепаду формальності, але, навпаки, свідчить про значущість цього принципу. Із цього погляду в нових мовах щодо давніх стає можливим переродження, а не виродження та спотворення» [Потебня 1876, с. 66].

За В. А. Глуценком, представники Харківської школи вбачали історизм і розвиток провідними методологічними принципами [Глуценко 1998, с. 45]. О. О. Потебня надав теоретичного обґрунтування цій тезі, відзначаючи історичний характер процесу пізнання: «Усяке пізнання по суті історичне та має для нас значення лише у відношенні до майбутнього» [Потебня 1871, с. 25]. Тому виникла думка про те, що кожна наука має підходити до досліджуваних об'єктів історично: «По суті історичні й такі науки, які не мають імені історії» [Потебня 1866, с. 42]. «Наукою історичною» О. О. Потебня називав і мовознавство: «Оскільки мовознавство шляхом розширення кола спостережень намагається перейти в історію, у ньому правильним методом є метод історичний» [Потебня 1876, с. 159].

Завдяки О. О. Потебні було розвинуто тезу про те, що в сучасній мові можна спостерігати сукупність шарів, які мають різну хронологію. Дослідник зазначав: «Сучасна культура є результатом тривалих нашарувань. Те ж саме треба сказати й про мову» [Потебня 1876, с. 156]. Звідси постає завдання лінгвіста,



сформульоване таким чином: «Необхідно встановити пропорції, у яких на оберненій до нас поверхні мови змішані різнохарактерні явища, і виявити історичні нашарування в системі мови» [Потебня 1876, с. 156]. Ідея вченого щодо тісного зв'язку процесів розвитку мови та мислення, поступового формування абстрактних понять із номінацій спочатку єдиної мови-основи в народів із спільною ментальністю спричинилося до осмислення відмінностей навіть у генетично подібних мовах [Радчук 2020, с. 118].

О. О. Потебня постулював поняття «синтаксису» й «етимології», що є взаємозалежними як студіювання сучасних мовних явищ і лінгвальних феноменів, розглядуваних у їх історії: «Буде перед нами речовинне або формальне значення слова, ми однаково а) або визначаємо його, що можливе лише з контексту, зі сполучення його з іншими — точка синтаксична; б) або відшукуємо шлях, яким мова дійшла до цього значення, — точка етимологічна» [Потебня 1876, с. 47–48].

Вивчення тверджень О. О. Потебні доводить, що мовознавство є історичною наукою як в «етимологічних», так і в «синтаксичних» дослідженнях [Глуценко 1998, с. 46]. Щодо зв'язку описового й історичного вивчення мовних явищ він зазначав: «Чим яснішим стає зв'язок моментів життя мови, тим менш потрібним видається з метою порядку та ясності далеко розносити пояснення етимологічні і синтаксичні. Оскільки історичність є суттєвою рисою мовознавства і оскільки синтаксис є моментом історії мови, неісторичне мовознавство як наука, неісторична етимологія і неісторичний синтаксис однаково неможливі» [Потебня 1876, с. 48]. З погляду дослідників, поняття «синтаксис» і «етимологія» О. О. Потебні корелюють із «синхронією» й «діахронією» Ф. де Соссюра та зі «статикою» й «динамікою» Я. О. Бодуена де Куртене [Глуценко 1998, с. 46]. Отже, О. О. Потебня постулював, що історизм має бути головним методологічним принципом не лише в студіях з історії лінгвальних феноменів, а й у дослідженнях явищ сучасних мов. Останні мають включати історичний коментар, який спостерігаємо в низці праць представників Харківської філологічної школи. Подібним студіям протиставлено власне історичні роботи.

На думку О. О. Потебні, аналіз тих чи тих мовних явищ мусить мати не просто історичний або порівняльний, а порівняльно-історичний характер. За В. В. Колесовим, саме у студіях О. О. Потебні, порівняльне та історичне вивчення мов стало науковою теорією [Колесов 1984, с. 169]. З погляду В. А. Глуценка, цьому слугував новий підхід до джерел дослідження мовної історії: у працях О. О. Потебні та інших представників Харківської лінгвістичної школи провідними постають сучасні мовні (діалектні) відомості як пріоритетне джерело вивчення історії мови, а матеріалу давніх писемних пам'яток відведено головне місце серед допоміжних за умови широкого використання різноманітних джерел [Глуценко 1998, с. 50–52, 99].

Отже, внесок нового в утвердження порівняльно-історичного методу лінгвістами Харківської школи та О. О. Потебнею зокрема, є значущим. Їхні студії містять низку тез, де відбито глибоке усвідомлення важливості в історико-

фонетичних дослідженнях принципу історизму в його зв'язку з принципом діалектичного розвитку мови.

## ЛІТЕРАТУРА

1. *Глуценко В. А.* Принципи порівняльно-історичного дослідження в українському і російському мовознавстві (70-і рр. XIX ст. 20-і рр. XX ст.) : монографія / відп. ред. О. Б. Ткаченко ; НАН України, Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні. Донецьк, 1998. 222 с.
2. *Голобородько К. Ю.* Природа і мова в науковому осмисленні О. О. Потебні. *Культура слова*. 2015. Вип. 83. С. 21–25.
3. *Колесов В. В.* Становление идеи развития в русском языкознании первой половины XIX в. *Понимание историзма и развития в языкознании первой половины XIX века / отв. ред. А. В. Десницкая*. Ленинград : Наука, 1984. С. 163–199.
4. *Колосов М. А.* Обзор звуковых и формальных особенностей народного русского языка. Варшава, 1878. 270 с.
5. *Лисиченко Л. А.* Теоретичні надбання мовознавчої діяльності Олександра Потебні. *Лисиченко Л. А., Олексенко О. А., Маленко О. О., Лисиченко Т. Ю. Кафедра української мови ХНПУ імені Г. С. Сковороди: традиції, досвід, персоналії*. Харків, 2014. 124 с.
6. *Лисиченко Л. А., Лисиченко Т. Ю.* Харківська філологічна школа. Лінгвістичні традиції. Харків, 2015. 232 с.
7. *Маленко О. О.* Українська художня мова як лінгвокреативне явище: актуалізація теоретичних передбачень Олександра Потебні. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. № 910. Серія «Філологія»*. Випуск 60. Частина 1. Харків, 2010. С. 665–669.
8. Памяти Александра Афанасьевича Потебни (29 ноября 1891 г.). Харьков : Типография К. П. Счасни, 1892. 90 с. URL: [www.books.google.com](http://www.books.google.com)
9. *Потебня А. А.* Два исследования о звуках русского языка : I. О полногласии, II. О звуковых особенностях русских наречий. Воронеж, 1866. 156, III с.
10. *Потебня А. А.* Заметки о малорусском наречии. Воронеж, 1871. 134 с.
11. *Потебня А. А.* К истории звуков русского языка. Воронеж, 1876. Ч. 1. VI, 243 с.
12. *Потебня А. А.* Мысль и язык. Киев : СИНТО, 1993. 191 с.
13. *Присяник О.* Фердинанд де Соссюр: деміфологізація концепції. Харків : Харківське історико-філологічне товариство, 2018. 276 с.
14. *Радчук О. В.* Семантика засобів вираження поняття «відсутність» у російській мові: лінгвокогнітивний аспект : дис. ... д-ра. філол. наук : 10.02.02. Дніпро, 2020. 400 с.
15. *Skorobohatova O. O., Krasovytska L. Y.* The linguistic framework of poetic interpretation (A case study: the poem «Children» by Yuri Levitansky). *Лінгвістичні дослідження : зб. наук. праць Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди*. Харків, 2022. Вип. 57. С. 84–97.

Павло Мельник

магістр філології, магістр педагогіки вищої школи, магістр права, народний депутат України, голова підкомітету з питань координації програм технічної допомоги Європейського Союзу та співпраці з Євратомом Комітету Верховної Ради України з питань інтеграції України з Європейським Союзом  
melnyk@rada.gov.ua

## АБРЕВІАТУРИ В ТЕРМІНОЛОГІЧНІЙ СИСТЕМІ ІНФОРМАЦІЙНОГО ПРАВА: ТИПОЛОГІЯ Й СТРУКТУРА

Еволюційні поступи науки супроводжуються об'єктивною необхідністю вдалого називання нових понять і уточнення обсягів значення вже наявних термінів. Результатом цих процесів стає утворення складних багатокомпонентних одиниць спеціального призначення, які іноді можуть спричиняти певні комунікаційні незручності серед фахівців. Формування та використання довгих термінологічних сполучень викликає у вчених потребу в «конденсації» певної інформації та її фіксації в скороченій формі. Комфортне професійне спілкування потребує максимальної лаконічності в передаванні інформації, що досягається шляхом перетворення термінів складної синтаксичної структури на простіші й зручні конструкції — абрєвіатури. Німецька філологиня А. Штайнхауер з цього приводу зазначає: «Щоб протидіяти надмірно довгим утворенням, які чіткіше характеризують термін, але порушують принцип мовної економії, використовують засоби скорочення» [Steinhauer 2000, s. 190]. Основною функцією абрєвіатур мовознавець В. Борисов називає «економію місця і часу, що підтверджується їх активним використанням, зокрема й у галузевих текстах» [Борисов 2022, с. 3].

За твердженням В. Горпинич, абрєвіація відрізняється від словоскладання (чи основоскладання) характером з'єднаних компонентів: у складанні з'єднані компоненти — це повноцінні семантичні одиниці (слова або їхні лексичні основи), а при абрєвіації з'єднані компоненти найчастіше асемантичні частини слова або окремі звуки [Горпинич 1999, с. 129]. Виникнення термінологічних абрєвіатур як паралельного варіанту багатокомпонентних термінів шляхом компресії без зміни значень вихідних термінів спричинене здебільшого потребою точності, мовленнєвої та графічної економії (*Public relations* — *PR*), тому, як підкреслює А. Письмиченко, «доцільність та особлива інформативна зручність абрєвіатурних утворень у термінології не викликає жодних сумнівів» [Письмиченко 1987, с. 29].

У термінології інформаційного права спостерігаємо функціонування значної кількості абрєвіатур, що зумовлено появою нових багатокомпонентних термінів унаслідок новизни й стрімкого розвитку цієї галузі права, а також структурною складністю інформаційного дискурсу. Постійне збільшення обсягів інформації, ускладнення механізмів та систем її поширення й зберігання, розвиток інтернет-комунікації впливають і на структуру мовних одиниць.

У мовознавстві по-різному розглядають природу й класифікаційні особливості утворених шляхом аббревіації лексем. Представник німецько-австрійської термінологічної школи Х. Фельбер запропонував такий поділ скорочень: графічні скорочення (abbreviations), ініціальні скорочення (initialisms), складноскорочені слова (akronyms) [Felber 1984, s. 178]. Німецький мовознавець І. Плег серед лексичних скорочень виділяє усічення (clippings), лексичні одиниці, утворені шляхом контамінації (blends), аббревіатури (abbreviations), акроніми (akronyms) [Plag 2003, s. 154–165].

Особливості уживання скорочених термінів дають підстави поділяти їх на дві групи: стійкі та контекстуальні (текстові скорочення, використовувані при часто повторюваному уживанні термінів). До контекстуальних належать окремі авторські чи спорадичні скорочення, які в процесі використання або закріплюються в науковій комунікації та стають стійкими скороченнями, або залишаються okazionalnymi.

У термінологічній *інформаційного права* відповідно до загальноновизнаних класифікацій представлені такі типи аббревіантів:

**1. Ініціальний тип аббревіатури** (аналіз терміноматеріалу виявляє домінування ініціальних літерних аббревіатур):

- аббревіатура, складена з початкових букв кожного зі слів вихідного словосполучення: *засоби масової інформації — ЗМІ; інформаційно-психологічні спеціальні операції — ІПСО (ІПСО); технічний захист інформації — ТЗІ; інформаційно-пошукова система — ІПС, інформаційні технології — ІТ, криптографічний захист інформації — КЗІ; інформація з обмеженим доступом — ІзОД; інформаційно-телекомунікаційна система — ІТС; комплекс засобів захисту — КЗЗ; конфіденційна інформація — КІ та інші.*
- текстове скорочення: *база даних — БД; інформаційний запит — ІЗ; інформаційне обслуговування — ІО; інформаційні технології — ІТ; персональні дані — ПД; досить активно текстові скорочення використовують при передачі номенклатурних назв: Державне підприємство (ДП) «Національні інформаційні системи»; Державне підприємство (ДП) «Інформаційні судові системи»; Закон України (ЗУ) «Про інформацію», Постанова Верховної Ради України (ПВРУ) Про Рекомендації парламентських слухань з питань розвитку інформаційного суспільства в Україні та ін.*

Необхідність стиснути об'ємний текст спричиняє появу ускладнених (або складених) аббревіатур [Клименко 2004, с. 7] як, наприклад, *МТЦ НТІ — Міжгалузевий територіальний центр науково-технічної інформації; Український інститут науково-технічної експертизи та інформації — УкрІНТЕІ.*

Контекстуальна аббревіація відрізняється від стійкої тим, що мета її використання — мовна економія, натомість мета стійкої термінологічної аббревіації — використання коротких галузевих термінів.

**2. Комбінований тип аббревіатури** (часткове скорочення) — у складі аббревіатури початкова частини одного терміна й цілий термін. Такі лексичні утворення Л. Халіновська називає *контрактурами* й указує на умову «обов'язкового

збереження одного повного слова, що сприяє більшій прозорості внутрішньої форми абрєвіатури, полегшує їх розуміння під час спілкування і активізує входження до фонду загальноновживаної лексики [Халіновська 2017, с. 133]. Дєривативи такого типу можуть містити як питомі компоненти, так і запозичені з іншої мови (*спецфонд* (спеціальний фонд), *спецпризначення* (спеціальне призначення), *техзахист* (технічний захист), *інформкомунікація* (інформаційна комунікація), *інформагентство* (інформаційне агентство), *інформмодель* (інформаційна модель), *інформресурси* (інформаційні ресурси) та інші), а також питомі в поєднанні з запозиченими з графічним відображенням літерами мови-джерела. Серед досліджуваних термінолексем виявляємо широко використовувані в документному мовленні й публіцистиці терміни, структура яких містить такі скорочення: *www-сервер*, *IP-телефонія*, *DDoS-атака*, *E-декларація*, *E-паспорт*, *ID-карта*, *E-правосуддя*, *web-сторінка*, *web-сайт*, *web-служба*, *HTML-документ* тощо.

Цє інтернаціональні скорочення, тому їх присутність в інформаційно-правовій галузі абсолютно закономірна й виправдана. У публіцистичних текстах, орієнтованих на читача-непрофєсiонала, значення вузькоспеціальних термінів супроводжуються поясненнями: «*Турецька влада 20 травня офіційно опублікувала рішення 2017/10324 про внесення змін до порядку взаємних поїздок і визнання **нового (внутрішнього) українського паспорта (ID-картки)** як проїзного документа (travel document) для поїздок громадян України до Туреччини*» («Економічна правда», 21 травня 2017, 12:03).

Для термінів-абрєвіатур інформаційно-правової терміносистеми, за нашими спостереженнями, характерний не лише процес неологізації, а й певна архаїзація деяких з них, пов'язана з переходом суспільства на значно вищий рівень інформаційних технологій — цифровий: *ЕОМ* — *електронно-обчислювальна машина*; *ІПМ* — *інформаційно-пошукова мова*; *МД* — *магнітний диск*; *ГМД* — *гнучкий магнітний диск*; *ТМД* — *твердий магнітний диск* тощо.

Отже, абрєвіація як специфічний тип дєривації термінології інформаційного права традиційно забезпечує ефективне утворення нової термінолексики та уможливує реалізацію принципів мовної економії, лаконічності й зручності профєсійної комунікації. Створення й використання значної кількості термінів-абрєвіатур вказує на актуальність і перспективність такого способу термінотворення.

## ЛІТЕРАТУРА

1. *Борисов В. А.* Абрєвіатури в терміносистемі освіти: основні типи, структурні характеристики, функціонування (на матеріалі англійської та французької мов). *Лінгвістичні дослідження: збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди*. Харків, 2022. Вип. 56. С. 3 – 11.
2. *Горпинич В. О.* Сучасна українська літературна мова. Морфеміка. Словотвір. Морфологія : навч. посіб. для студ. філол. спец. вищ. закл. освіти. Київ : Вища школа, 1999. 206 с.
3. *Клименко Н. Ф.* Абрєвіатура. *Українська мова: енциклопедія*. Київ : Українська енциклопедія, 2004. С. 7.

4. Письмиченко А. М. Абревіація у будівельній терміносистемі. *Культура слова*. Київ, 1987. № 33. С. 29–30
5. Халіновська Л. Українська авіаційна термінологія: формування і функціонування. Київ : КММ, 2017. 240 с.
6. Felber Helmut. Terminology manual. Paris : Unesco: Infoterm, 1984. 426 p.
7. Plag Ingo. Word-formation in English (Cambridge Textbooks in Linguistics). Cambridge : Cambridge University Press, 2003. 240 p.
8. Steinhauer, A. Sprachökonomie durch Kurzwörter. Bildung und Verwendung in der Fachkommunikation. Tübingen : Günter Narr Verlag, 2000. 368 S.

---

**Тетяна Петрова**

кандидат філологічних наук, доцент кафедри європейських мов;  
Державний біотехнологічний університет  
t.petrova.science@gmail.com

## СИСТЕМА КРИТЕРІЇВ АНАЛІЗУ ТЕРМІНОГРАФІЧНИХ ДЖЕРЕЛ

Термінографічні джерела як тип наукових видань, а також як особливий тип лексикографічних праць, надзвичайно складно оцінювати. Саме тому рецензенти аналізують термінографічні джерела, застосовуючи власні способи діагностування видань такого типу. Відповідно, виникає потреба зведення критеріїв аналізу термінологічних словників.

Р. Хартман та Г. Джеймс констатують, що нині «систематичну основу для формулювання критеріїв щодо охоплення, формату, обсягу, розміру, назви словника тощо ще належить розробити» [Hartman, James 1998, p. 53]. Мета-лексикограф С. Лендау в праці «Dictionaries: The Art and Craft of Lexicography» відзначив, що критик загальних словників англійської мови Дж. Макміллан сформулював *три основні критерії оцінювання словників*: (1) кількість інформації, (2) якість інформації і (3) ефективність презентування інформації в словнику. «Кількість» включає кількість статей, кількість дефініцій, кількість нових термінів (порівняно з іншими словниками), частоту використання предметно-тематичних характеристик, синонімів, етимологічних довідок і транскрипцій. *Якість* охоплює точність, закінченість, ясність, простоту і сучасність. <...> *Ефективність* подання полягає в порівнянні систем алфавітного презентування матеріалу, розміщення етимологічних довідок у словникових статтях, порядок групування дефініцій, системи вимови і типографічне виконання» (розрядка автор. — Т. П.) [Landau 1996, p. 306]. До перелічених можна ще додати *критерій оцінки концепції словника*.

Вивчивши «Лексикон Беринди», П. Горецький виділив *критерії встановлення наукової цінності словника* (зокрема, перекладного): (1) вдалі переклади,

доповнені багатомовною синонімікою; (2) наявність певних елементів, фразеологізмів; (3) розміщення джерел та ілюстрацій до слів; (4) застосування стилістичної характеристики слів-відповідників [Горецький 1963, с. 30]. Експертуючи термінографічні джерела, І. Ковалик і М. Паночко, Ю. Шеляг-Сосонко і Т. Андрієнко та інші актуалізують критерій науковий рівень / цінність словника, наголошуючи на відображенні сучасного рівня розвитку термінології науки й урахуванні тенденцій поступу термінологій інших мов [Ковалик, Паночко 1974, с. 92; Шеляг-Сосонко, Андрієнко 1984, с. 97].

Уже 1893 року в першій рецензії на академічне термінографічне джерело анонімний критик перевіряє його на наявність / відсутність плагіату, а також щодо наслідування кращих лексикографічних традицій [див. про це: «Німецько-руський словар... 1893». Аналізуючи академічний термінологічний словник, рецензент О. Байкар у 30-і рр. ХХ ст., установлює факт привласнення авторства праці, відповідно, умотивовує важливість експертування видання щодо наявності / відсутності плагіату, а також наслідування лексикографічних традицій [Байкар 1930, с. 134–137].

І. Огієнко в 10-х рр. ХХ ст. також наголошує на важливості наслідування лексикографічного досвіду [Огієнко 1909, с. 201]. На потребі оцінювання термінологічних словників за критерієм наслідування лексикографічних традицій акцентує і І. Гнатюк, пояснюючи, що кожен новий словник повинен створюватися «з урахуванням критичних матеріалів, уміщених у наукових статтях, рецензіях, оглядах, спеціальних монографіях, у яких підсумовувався досвід роботи, містилася оцінка попередніх словників чи їхніх перевидань» [Гнатюк 2010, с. 234].

Крім того, експертуючи фахові словники (наприклад, тримовний математичний словник), критики виявляють, що їх автори можуть покликатися не на первинні джерела інформації [Кравчук 1926, с. 361]. Тож важливим також є критерій дотримання правил використання першоджерел.

Сучасні українські лінгвісти окреслюють й інші критерії оцінювання лексикографічних видань. Наприклад, П. Гриценко виокремлює критерій відповідності словника запитам користувачів, порівн.: «словник як закрита інформаційна система <...> може забезпечувати чи не забезпечувати користувачів пошукованими елементами інформації; позитивний чи негативний результат пошуків формує, відповідно, його позитивну чи негативну оцінку» [Гриценко 2011, с. 239]. Уважаємо, що розглянуті критерії аналізу лексикографічних видань можна застосовувати для оцінювання термінографічних праць, оскільки термінографічна й лексикографічна критики мають єдиний об'єкт — словник — і спільне завдання — критичне оцінювання словникової продукції.

Отже, для експертування термінографічних джерел виокремлюємо систему критеріїв їх аналізу: (1) критерій аналізу концепції словника; (2) критерій аналізу кількості інформації у виданні; (3) критерій аналізу якості інформації у словнику; (4) критерій аналізу ефективності презентування інформації в спеціальному джерелі; (5) критерій установлення наукової цінності словника; (6) критерій аналізу наслідування лексикографічних традицій; (7) критерій аналізу наявності / відсутності плагіату; (8) критерій аналізу відповідності словника

запитаю користувачів; (9) критерій аналізу дотримання правил використання першоджерел. Цей зведений перелік критеріїв можна назвати інваріантним і рекомендованим.

## ЛІТЕРАТУРА

1. *Байкар О.* Кримсько-українська правнича мова. Критично-історичний етюд. Стаття дискусійна. *Червоний шлях*. Харків, 1930. № 1. С. 134–156.
2. *Гнатюк І.* Пріоритетні напрями досліджень з лексикології та лексикографії в сучасній славистиці. *Лексикографічний бюлетень*. Київ, 2010. № 19. С. 232–238.
3. *Горецький П. Й.* Історія української лексикографії. Київ : Видавництво АН УРСР, 1963. 244 с.
4. *Гриценко П. Ю.* «Слово поза словником»: реєстр словника як проблема сучасної тлумачної лексикографії. *Українська лексикографія в загальнослов'янському контексті: теорія, практика, типологія* / відп. ред. І. С. Гнатюк. Київ, 2011(б). С. 238–250.
5. *Ковалик І., Паночко М. Н. Й., Фірсель, В. М. Калюжна.* Російсько-український спортивний словник / За ред. канд. філол. наук С. І. Головащука. Київ : «Здоров'я», 1973. *Мовознавство*. Київ, 1974. № 5. С. 91–93.
6. *Кравчук М. Ф. Калинович.* Словник математичної термінології, ч. 1. Термінологія чистої математики. У Києві 1926. *Записки Історично-Філологічного Відділу Української Академії Наук*. Київ, 1926. Кн. IX. С. 360–361.
7. «*Німецько-руський словар висловів правничих і адміністраційних*». Уложив д-р Кость Левицкий. Накладом Наукового Тов. ім. Шевченка у Львові. Львів, 1883. З друкарні Наукового Товариства імени Шевченка Стор. 528 в 8°. *Дьло*. Львів, 28.06.1893. Т. X. URL: <https://zbruc.eu/node/81160> (дата звернення: 24.06.2023).
8. *Огієнко І.* Українсько-Російський словник В. Дубровського. Редакція І. Стешенка. Видавництво «Час» у Києві, 1909; 318 ст., ціна 75 коп. *Літературно-науковий вістник*. Львів-Київ, 1909. Річник XII. Кн. IV. Т. 46. С. 200–205.
9. *Шеляг-Сосонко Ю. Р., Андрієнко Т. Л.* Новий термінологічний словник з фітоценології. *Український ботанічний журнал*. Київ, 1984. Вип. 41. № 6. С. 97–98.
10. *Hartmann R. R. K., James G.* Dictionary of Lexicography. London; New York : Routledge, 1998. 176 p.
11. *Landau S. I.* Dictionaries: The Art and Craft of Lexicography. New York : Cambridge University Press, 1996. 370 p.



---

**Ярослава Сазонова**

доктор філологічних наук, доцент,  
завідувач кафедри загального мовознавства і романо-германської філології;  
Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди  
sazonova.yaroslava.hnpu@gmail.com

## **СТРАТЕГІЯ «ХИБНОГО ПОЄДАННЯ» В ПОБУДОВІ ТЕКСТІВ ДИСКУРСУ ЖАХІВ**

Продовжуючи серію досліджень про механізми створення почуття страху в текстах дискурсу жахів під кутом зору лінгвістично-прагматичного та феномено-герменевтичного підходу до текстів, які допускають залучення психологічного підґрунтя, висуваємо гіпотезу про те, що тексти жахів базуються на універсальних психологічних законах, що й стало поштовхом до виокремлення психологічного патерну «хибного поєднання» та дослідження його прагматичної значущості для побудови текстів жахів, а саме — референційних зв'язків у таких текстах. Мотивація дослідження зумовлена положеннями, викладеними в працях Ф. Бацевича, який першим висловив думку про цінність недиспозиційних предикатів в одивлених текстах, а також поглядами інших науковців, які досліджували феномен страху в мові.

Лінгвопрагматичний аналіз текстів жахів неможливий без глибокого розуміння психологічної основи феномену страху. По-перше, психологи підкреслюють, що страх — це не емоція: З. Фройд, а пізніше і його прихильники, вважають страх негативним афектом, подібним до болю чи незадоволення. По-друге, психологи вивчають його як симптом, що виникає внаслідок динамічного процесу взаємозв'язку тіла і розуму. Як стверджує Лапланш [Лапланш, 2011, с. 16], «ми маємо розрізняти дві складові психічних феноменів: афект (емоційна або чуттєва реакція), з одного боку, і уявлення про страх (його зміст), з іншого». З психологічного погляду і афект, і концепція страху можуть існувати самостійно і «рухатися»: афект може не мати відповідного джерела, що спричинило страх, або, навпаки, бути пов'язаним із джерелом, яке не співвідноситься з цим афектом. Це і є випадком «хибного поєднання», відображеного в різних фобіях.

Ми навмисно використовуємо психологічну термінологію, щоб виключити інші міждисциплінарні нашарування. Процес і характер створення цих «хибних поєднань» дуже суб'єктивний і залежить від інших чинників, які спонукають людину до довільної фіксації на поняттях і, як наслідок, на об'єктах. Як правило, неправильний зв'язок призводить до надмірного узагальнення після певного травматичного досвіду, «що означає зробити широкий висновок на основі однієї події» [Brown, 2017, с.55]. В іншому разі це окремі випадки переживання суб'єктивного страху. Обидві психологічні умови стають основою створення текстів жахів (наприклад, «Бельзенський експрес» Ф. Лейбера, «Він» Г. Ф. Лавкрафта та ін.). Попередньо привертаємо увагу до важливості двох складових страху — афекту та уявлення, взаємозв'язок і співпраця яких впливають на

лінгвопрагматичний аналіз створення відчуття страху в текстах. Такий погляд дає можливість дослідити розвиток і концентрацію страху в тексті та вивчити лінгвістичні маркери об'єктів, які фіксують «хибне поєднання» у сприйнятті реципієнта.

Прагматична стратегія за визначенням науковців (наприклад, С. Алексенко) — це когнітивний процес, який передбачає глобальний рівень осмислення ситуації, коли мовець співвідносить свою комунікативну мету з конкретною мовною репрезентацією. Тексти жахів мають загальну комунікативну мету передачі почуття страху, яке може бути реалізоване в традиційний і нетрадиційний спосіб [Сазонова, 2017]. Нетрадиційно організовані тексти хоррор-дискурсу ґрунтуються на співпраці реципієнта страху й умовно визначеного джерела страху, як верби у «Вербах» А. Блеквуда чи іграшка мавпи у «Мавпі» С. Кінга, побутові речі в «Червоному світанку» О. Міхеда та багато інших.

Умовність ідентифікації об'єктів як джерела страху виявляється в залежності їхнього сприйняття від прагматичного контексту, а не від лексичного значення одиниці, що їх номінує. Референція, здійснена лексемами *a willow, a monkey, колесо, черевик* та ін., ідентифікує та класифікує об'єкт як реальний і нейтральний референт. Крім того, ці лексеми не несуть жодної символічної культурно чи історично вмотивованої асоціації як в англомовній, так і в українській лінгвокультурах. Іншими словами, такі лексеми номінують нейтральні референти, які суб'єктивно можуть сприйматися як страхітливі в конкретному контексті, навмисно створеному автором. Ми припускаємо, що «хибні поєднання» — це стратегія навмисного створення почуття страху в текстах. «Хибні поєднання» спочатку виникають (виражаються в тексті мовними засобами) у свідомості страху реципієнта, а згодом (після вдалої комунікації автор — читач) — у читача. У текстах автор фіксує «хибні поєднання» на лексичному рівні.

Референтна специфіка умовно ідентифікованого суб'єкта-джерела страху розкривається через атрибути і предикати, які завершують референцію й відповідають інтенціональності тексту та його комунікативному змісту. У цьому ми спираємося на Хінтикку [Хинтикка, 1980], який виділив дескриптивні та модальні складові референції.

Референція базується на філософській ідеї диспозиції. Як стверджують вчені [Analyzing Conventional Dispositions], «аналіз диспозицій зазвичай ґрунтується на припущенні, що для будь-якої диспозиції ми можемо визначити її стимулюючі умови та прояви». Проблемним питанням аналізу є те, що в просторі дискурсу жаху референція до одного й того самого об'єкта може змінюватися залежно від приписаної предикації — ця зміна знаменує перетворення нейтрального об'єкта на страхітливий: зміна співвідношення умов стимулу та проявів впливають на диспозицію об'єктів. Як наслідок, виникає порушення в логіці сприйняття реальності реципієнтом, що викликає негативну психологічну реакцію у вигляді напруги, підозрілості, тривоги, страху тощо.

Вважаємо, що лексеми, які вербалізують умовно ідентифіковане джерело страху, повинні мати певну референтну та контекстуальну рамку, щоб сприймати їх як слова, які відносяться до страхітливого об'єкта. Прагматична стратегія

створення «хибних поєднань» передбачає поступову зміну проявів диспозицій, переконуючи таким чином читача, що умови стимулу змінюються разом з реальністю, і розкриваючи страшну природу суб'єкта. Ми робимо висновок, що «хибні поєднання» є комунікативно-ситуативною стратегією, яка може бути реалізована за допомогою двох мовно-прагматичних тактик:

- тактика приписування референту нехарактерних ознак;
- тактика приписування референту нехарактерних дій.

Одним із універсальних недиспозиційних атрибутів є висока розумова здатність референта-неживого об'єкта, зокрема мертвого тіла. Під «універсальним» ми маємо на увазі багатогранність можливості мислити, говорити та спілкуватися для досягнення певної мети, шкідливої для реципієнта:

**«Clever corpse!»** the doctor cried. *«Clever, carnivorous corpse! Able alien!»* (M. Shea, The Autopsy).

Якщо суб'єкт-джерело страху — людина, то її зовнішній вигляд є єдиним маркером недиспозиційних характеристик:

*Подертый одяг, нафтово-чорні нитки довкола очей, звивисті хмарки диму над вилицями* (М. Кідрук, Доки світло не згасне назавжди).

Дискурсивний простір жахів будується як протиставлення реальному світу: базові референційні опозиції «людина/нелюдина», «живий/мертвий» змінюють свою логіку. Таким чином, як люди/нелюди, так і живі/мертві об'єкти сприймаються як страшні, якщо вони виконують неможливі дії або перебувають у неможливих станах:

*Як, до дідька, марліни можуть потонуть?* (М. Кідрук, Бот. Гуаякільський парадокс);

*Burny's eyes slip closed. He goes to sleep with a smile on his face. And beneath their wrinkled lids, his eyes continue to glow like hooded lamps.* (S. King, Black House).

Основна стимулювальна умова диспозиційності більше не працює в новому світі — жива риба тоне, очі людей світяться, коли вони сплять: якщо риба тоне, то це не риба або вона не жива, або якщо жива риба тоне, реальність і закони її функціонування змінилися. Так починає вибудовуватися новий світ тексту жахів. Стратегія «хибного поєднання» допомагає побудувати перехідну онтологію страшної реальності, де референти набувають дивних або страхітливих рис і здійснюють дивні або агресивні та небезпечні для реципієнта дії. Транзитивність — це природа суб'єктів-джерел страху та оцінюваної ситуації в текстах жахів з умовно визначеним джерелом страху: диспозиції референтів при цьому змінюються та залишаються істинними відповідно до нової реальності та її стимулювальної умови. Іншими словами, всі атрибути та дії мають перебіг у своєму власному часі та місці. Недиспозиційність — це тимчасова оцінка реципієнта, яка існує лише до тих пір, поки нова реальність не встановить свій закон і порядок.

Це дослідження може бути продовжене з метою створення типології референтів з різними видами недиспозиційності, а також може бути використане

як джерело ідей для подальшого дослідження прагматичних стратегій смислотворення в текстах різного інтенційного характеру.

## ЛІТЕРАТУРА

1. *Алексенко С. Ф.* Мовна реалізація прагматичних стратегій аргументативного дискурсу у промовах Стіва Джобса та Білла Гейтса. *Науковий вісник кафедри Юнеско КНЛУ. Серія Філологія-Педагогіка-Психологія.* 2015. №31. С. 36–41.
2. *Бацевич Ф. С.* Недиспозиційні предикати і модальність в одивнених художніх текстах. *Мовознавство.* 2017. №9. С. 3–10.
3. *Лаплани Ж.* Проблематики І. Страх / пер. Т. И. Белова. Ижевск : ERGO, 2011.
4. *Сазонова Я. Ю.* Прагматика суб'єкт-суб'єктних відношень в україномовних та англійськомовних текстах жахів. *Мовознавство.* 2017. №6. С. 54–62.
5. *Хинтикка Я.* Логико-эпистемологические исследования. Москва : Прогресс, 1980.
6. *Analyzing Conventional Dispositions.* URL: <https://plato.stanford.edu/entries/dispositions/#AnaConDis>
7. *Brown T. A., Barlow D. H.* Casebook in Abnormal Psychology. Boston : Cengage Learning, 2017.

---

*Лілія Удовіченко*

здобувачка ступеня доктора філософії  
кафедри української мови імені професора Л. А. Лисиченко;  
Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди  
vorotnikova225@gmail.com

## ПОЛІЦІЙНА ТЕРМІНОЛОГІЯ В СИСТЕМІ ФАХОВОЇ МОВИ

Мова — інструмент, без якого неможливо спілкуватися, пізнавати навколишній світ, впливати на всі життєві процеси, обмінюватися інформацією, ділитися досвідом і передавати його майбутнім поколінням тощо. Із розвитком мови стає більш розвиненим освітній, науковий, культурний і творчий потенціал людини, і, відповідно, — її професійна реалізація в будь-якій галузі. Послуговуючися мовою в різних сферах життя, ми спостерігаємо її різноманіття та специфіку.

Для успішного засвоєння необхідних знань і подальшого застосування професійних умінь і навичок кожному фахівцеві потрібно на високому рівні володіти спеціальною термінологією, основним структурним елементом якої є термін. За висловом видатного українського мовознавця професора Івана Огієнка, «Своя, добре створена й усталена, національна наукова термінологія сильно збільшує цінність культури народу» [Огієнко 1935, с. 76].

Українська термінологія формувалася протягом століть у контексті розвитку всієї лексичної системи мови. Вона має глибокі корені, про що свідчать

три важливі пам'ятки документального характеру — договори з греками Олега, Ігоря та Святослава відповідно 911 й 941 років: «Сі договори крім високої історичної вартости важні також як літературні пам'ятки, даючи нам найстарші зразки актового язика і юридичної термінології дохристиянської Русі Х в.» [Франко 1890, с. 14]. Наприкінці ХХ століття виформовується українське теоретичне термінознавство як самостійна наука. Розробляється відповідний термінологічний апарат та методологія досліджень терміносистем.

На сьогодні науковці визначають такі ознаки терміна: «1) системність; 2) наявність класифікаційної дефініції; 3) прагнення до моносемічності й конкретики в межах терміносистеми; 4) прагнення до прозорості внутрішньої форми; 5) стилістичну нейтральність; 6) залученість до системи понять певної галузі; 7) відповідність нормам мови (що запобігають появі професійних жаргонів); 8) точність і короткість; 9) дериваційну здатність; 10) інваріантність як відсутність варіантів і синонімів; 11) високу інформативність» [Селіванова 2006, с. 61].

Термінологи в контексті розвитку науки акцентують увагу на варіативності термінів, зокрема констатуючи, що «виникнення термінів-варіантів найчастіше зумовлюють об'єктивні чинники: потреба найменування нових понять, заміни застарілих або недосконалих термінів, процеси інтернаціоналізації термінології та контрномінування запозичених терміноодиниць, стилістичні вимоги до наукових текстів» [Малевич 2018, с. 107]. Зважаючи на те, що термін є невід'ємною частиною мови, яка зі свого боку постійно змінюється й збагачується, науковці виділяють також деякі ознаки терміна, зокрема «сучасність, інтернаціональність та милозвучність» [Романова 2011, с. 58].

Сучасне поняття терміна можемо сформулювати на основі узагальнення напрацювань в означеній науковій галузі, а також сучасних термінознавчих досліджень: одиниця, що належить до сформованої термінологічної системи, у якій може будувати взаємозв'язки, має чітко сформульоване визначення, позначає поняття, виражається словом або словосполученням, належить до словникового складу національної мови й підпорядковується її законам. Термінологічна лексика — невід'ємна частина словникового складу будь-якої фахової мови, закономірний результат складного історичного процесу розвитку самої мови, а також науки, техніки, культури кожної країни.

Національна поліція України — новий етап розвитку української держави й смілива заява громадськості про важливість створення нового органу, який би гарантував почуття безпеки й захищеності вдома, на вулицях й на дорозі. Вхідження нашої держави у світовий простір вимагає відповідних трансформацій. Зокрема це стосується поліції, що сьогодні тяжіє до європейського правоохоронного досвіду, відійшла від воєнізованої концепції й направлена на захист життя, здоров'я, прав і свобод громадян. Тому на сучасному етапі виникла потреба обґрунтування доцільності дослідження, виокремлення й уніфікації поліційних термінів.

Для поліційної сфери основним поняттям буде «поліційна термінологія», що становить сукупність специфічних термінів. Відповідно, поліційна

термінологія — це сукупність поліцейських термінів. Однак у сучасній науці досі відсутнє визначення поняття «поліцейський термін», тому постала необхідність розробити дефініцію, що відображала б законність і демократичність Національної поліції України. Уважаємо, що визначення поняття *поліцейського терміна* має ґрунтуватися на загальних характеристиках з урахуванням способів його закріплення в професійній сфері, що й зумовлює специфічні ознаки зазначеної терміноодиді. Відзначмо також, що обов'язковою умовою визнання терміна як одиниці терміносистеми вважають його закріплення в лексикографічних джерелах і функціонування у фахових нормативно-правових документах.

У своїй діяльності поліція керується Конституцією України (1996 р.), міжнародними договорами України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, Законом України «Про Національну поліцію» (2015 р.) та іншими законами України, актами Президента України та постановами Верховної Ради України, ухваленими відповідно до Конституції та законів України, актами Кабінету Міністрів України, а також виданими відповідно до них актами Міністерства внутрішніх справ України, іншими нормативно-правовими актами (Правилами етичної поведінки поліцейських (2016 р.), Дисциплінарним статутом Національної поліції України (2018 р.) тощо).

Поліцейська термінологія фіксується передусім у тих джерелах, що мають законодавчу природу, тобто нормативно-правових актах: законах (Конституції України, кодексах України, законах України) і підзаконних нормативно-правових актах (постановах Верховної Ради України та Кабінету Міністрів України, указах Президента України, наказах, розпорядженнях, рішеннях міністерств та інших центральних органів виконавчої влади — наказах, постановах, статутах, положеннях, інструкціях, які мають однакову юридичну силу з нормативно-правовими актами, що їх затверджують).

Для більш аргументованого підходу до формування визначення «поліцейський термін» передусім звернемося до визначення поняття «Національна поліція України (поліція)», що розуміють як центральний орган виконавчої влади, який служить суспільству шляхом забезпечення охорони прав і свобод людини, протидії злочинності, підтримання публічної безпеки і порядку» [Закон України «Про Національну поліцію»]. Це дійсно новий орган, створений у 2015 році, що відмовився від репресивних методів роботи й перетворився на сервісну службу, покликану в певних аспектах допомагати населенню.

Зважаючи на широкий спектр повноважень і обов'язків поліції [Закон України «Про Національну поліцію»], висновуємо, що мова, якою послуговується поліція, має свої специфічні особливості. Дотичні до поліцейської діяльності терміни зафіксовані у фахових термінологічних словниках різного ґатунку, але якщо поліцейська діяльність пов'язана із цими сферами, то, відповідно, термінологічні системи є взаємопроникними.

Беремося стверджувати, що поліцейська галузь є окремим, спеціальним видом діяльності, тому має суто свій тезаурус, що містить специфічно означені терміни. Отже, вважаємо цілком закономірним і необхідним окреслення такої термінології як поліцейська.

**Поліційний термін** — слово чи словосполучення, співвіднесене з професійно дефініційованим поняттям, що функціонує у сфері захисту прав, свобод і законних інтересів громадян України, іноземних громадян, осіб без громадянства, захисту об'єктів права власності, протидії злочинності, охорони громадського порядку та забезпечення громадської безпеки й репрезентує специфіку діяльності сучасного українського поліцейського. Обов'язковою умовою віднесення лексеми до розряду поліційних термінів є її фіксація у професійних словниках і вживання під час виконання специфічних професійних обов'язків, наявність у відповідних офіційних і науково-професійних текстах, наприклад, законах, статутах, положеннях, спеціальних підручниках і посібниках. Поліційним термінам властиві як загальнономовні ознаки, притаманні усім термінам, так і специфічні поліційні.

Підсумовуючи, важливо зазначити, що формулювання дефініції «поліційний термін» ґрунтується на підході визначення специфічності позначуваного поняття поліційної сфери. За цим критерієм здійснюється відбір і аналіз поліційних термінів і окреслено перспективу їхнього лексикографування.

#### ЛІТЕРАТУРА

1. Лисиченко Л. А. Архаїчні назви одягу в східнословобожанських говірках. Київ : Наук. думка, 1971. С. 336–342.
2. Лисиченко Л. А. Говірки Східної Слобожанщини : поліаспектний аналіз : [монографія]. Харків : Монограф, 2013. 123 с.
1. Закон України «Про Національну поліцію». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19#Text> (дата звернення: 08.02.2024).
2. Малевич Л. Д. Термінологічна варіативність на сучасному етапі: теоретичні і прикладні виміри. *Українська мова*. 2018. Вип. 65. С. 100–111.
3. Огієнко І. Рідна мова. Київ : Наша культура і наука, 2010.
4. Романова О. О. Спеціальна лексика української мови як об'єкт лінгвістичного дослідження: термін і номен. *Термінологічний вісник*. Вип. 1. С. 55–62. Київ : ІУМ НАНУ, 2011.
5. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія. Полтава : Довкілля-К, 2006.
6. Франко І. Я. Нарис історії українсько-руської літератури до 1890 р. Львів : Наукове товариство ім. Т. Шевченка, 1910.

Любов Умрихіна

кандидат філологічних наук, доцент кафедри українознавства  
і лінгводидактики імені О. Г. Муромцевої;Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди  
lvum77@ukr.net

## МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ЛІНГВІСТИЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ (НА ОСНОВІ НАУКОВОГО ДОРОБКУ С. І. ДОРОШЕНКА)

Термін *методологія* має давньогрецьке походження (гр. *methodos* і *logos*) й буквально означає *шлях слідом за чимось*. Істинне пізнання мови як об'єкта лінгвістичних досліджень можливе за умови визначеного вектора спрямування перебігу наукової думки. Кожний метод передбачає певний підхід до вивчення конкретного явища з урахуванням відповідної системи теоретичних положень, концептуальної специфіки, наукових і технічних прийомів, процедур та операцій, покликаних розкрити сутність тих чи тих речей. Методологія лінгвістики як система науково-дослідницьких методів, прийомів, способів збирання, оброблення й аналізу мовного матеріалу, призначена для осмислення закономірностей виникнення, розвитку й функціонування мовних явищ.

Лінгвістична методологія становить сукупність принципів, що ними керується лінгвіст на різних етапах дослідження, починаючи з визначення його цілей і завершуючи формуванням висновків та узагальнень. Від чіткого встановлення методологічних засад наукового дослідження залежить успішність виконання завдань й досягнення відповідної мети.

В основі методології лінгвістичних досліджень лежать передусім філософські принципи осягнення мовної реальності, які визначають шлях осмислення й пізнання зовнішнього світу. С. І. Дорошенко акцентує на двох значущих базисних складових загальної філософії: метафізиці і діалектиці. Метафізика (гр. *meta* і *physika* — *понад фізику*) орієнтована на надчуттєве, граничне світорозуміння, таке, що неможливо осягнути експериментально. Це розгляд буття як незмінної системи, умоспоглядання безвідносно до досвіду сприйняття.

Суттєво відмінною до такого розуміння реальності є діалектика (гр. *dia* і *leuo* — *окремо говорю, dialektike* — *мистецтво сперечатися*), що за часи виникнення спиралася на особливе вміння вести бесіду з метою розуміння, прийняття та примирення протилежних точок зору. Діалектика в ракурсі пізнавальної методики орієнтована на вивчення руху й розвитку природи, людини, мислення з урахуванням поєднаних в світі суперечностей. Завдяки такому методу можливим стає точне уявлення про рух, зміну, взаємозв'язки речей в об'єктивній дійсності. У сучасній лінгвістиці очевидним є відхід від статичного споглядання мовних явищ до аналізу їх в динаміці, у процесі функціонування. Саме діалектика як метод пізнання дозволяє виявляти взаємозумовленості різних сторін мовної системи в синхронії і діахронії та тенденції її подальшого розвитку.



Вона допомагає усвідомити єдність матеріального та ідеального в мовній одиниці, що забезпечує розуміння мови як суспільного явища.

Лінгвістична методологія не обмежується філософськими підходами до опанування наукових знань. Існують суто наукові методи — *загальні* і *часткові* — для опису, аналізу та потрактування конкретного мовного явища у вимірі лінгвістичних понять і категорій. До *загальних* (таких, що застосовують не тільки в мовознавстві, а й в інших науках) С. І. Дорошенко уналежнює описовий, зіставний, гіпотетично-дедуктивний, історичний, порівняльно-історичний, метод автоматичного оброблення мовних даних з допомогою комп'ютера, квантитативний. Серед *часткових* (спеціальних) методів учений називає дистрибутивний, компонентний, метод опозиції, метод трансформації.

Найбільш універсальним і найдавнішим є *описовий метод*. Він базований на спостереженні над мовним матеріалом й приведенні його до певної сукупності з метою узагальнення уявлень про питомий об'єкт дослідження. Аналіз мовного фактажу за допомогою описового методу передбачає обов'язкову інвентаризацію. Виокремлення мовних одиниць (номінативних, комунікативних), їхня ідентифікація, структурування, членування, інтерпретація номінативно-комунікативних і структурних одиниць, виявлення особливостей, віднесення до групи за ознакою, класифікація – усе це становить своєрідну програму дослідження обраної теми з лінгвістики.

*Зіставний* (або порівняльно-зіставний, контрастивний, типологічний) метод первинно фігурував у сфері вивчення іноземних мов задля порівняння чужої мови з рідною. Пізніше стало очевидним, що вивчення структури іноземної мови дає більш глибоке розуміння устрою власної мови. Зіставний метод передбачає дослідження й опис мови через її порівняння з іншою заради виявлення її специфічності. Спершу цей метод застосовували для зіставлення мов, різних за генетичною приналежністю, проте особливо ефективним він виявився в дослідженні споріднених мов, оскільки їхні контрастивні характеристики особливо рельєфно проявляються на фоні спільних ознак.

*Гіпотетично-дедуктивний метод* є універсальним для лінгвістичних досліджень, що передбачають доведення правомірності висунутого припущення на основі логічних міркувань. У всіх випадках, коли потрібно розглянути якесь явище на підставі загального положення і вивести щодо цього явища необхідний висновок, ми робимо висновки у формі дедукції. Дедукцію вважають єдиним правомірним способом висновкування, оскільки логічний наслідок, сформульований на основі дедуктивного умовиводу підтверджує остаточну істинність порівняно з іншими видами силогізмів. Зазначений метод використовують для систематизації теорії чи системи знання, простеження логічних зв'язків тверджень, що входять до неї, побудови пояснень і розуміння, що спираються на загальні принципи, пропоновані теорією. Прояснення логічної структури теорії, зміцнення її емпіричної бази та виявлення її загальних передумов є внеском в обґрунтування тверджень, що входять до неї.

*Порівняльно-історичний* та *історичний* (або *лінгвогенетичний*) методи використовують для встановлення закономірностей мовного розвитку на основі

зіставлення споріднених мовних сімей і груп або співвіднесення мовних явищ у межах еволюційних процесів конкретної системи звукових і графічних знаків. Давня історія використання такого способу дослідження пов'язана з розробленням проблеми віднайдення прамови, якою спершу став санскрит. Для дослідника важать еволюційні зміни мовного явища на всіх етапах формування. Мовознавці вдаються до реконструкції праформ на основі писемних пам'яток, корелюючи їх із пізнішими мовними явищами, зафіксованими мовною практикою. Важливими видаються як внутрішньомовні, так і позамовні чинники виникнення аналізованих змін. З метою з'ясування питань поширеності мовних явищ застосовують прийоми лінгвогеографії та лінгвостатистики.

*Дистрибутивний, компонентний, трансформаційний та опозиційний методи* належать до структурних дослідницьких методів, що виникли в ХХ ст. на противагу порівняльно-історичному напряму з метою вивчення системи мови, її елементів та структури. Дистрибутивний аналіз (від лат. *distributio* — розподіл) мовної одиниці спирається на характер її сполучуваності із сусідніми одиницями. Відповідно до оточення одиниці можна розподілити на класи для визначення їхнього місця в системі мови. *Компонентний метод* (або метод компонентного аналізу) пов'язаний передусім із вивченням лексичного рівня мови, а саме аналізом семем й розкладанням їх на семи. *Трансформаційний метод* найбільше орієнтований на вивчення синтаксичної системи мови. Його застосовують як експериментальний прийом семантико-синтаксичної диференціації на базі можливої видозмінюваності. *Опозиційний метод* передбачає зіставлення і протиставлення мовних одиниць із метою встановлення їхніх диференційних і спільних ознак й об'єднання в парадигматичні групи.

Для з'ясування кількісних характеристик мови використовують *квантитивний* (кількісний) *метод*. Він передбачає доволі трудомісткий процес зібрання математичних даних з метою правильного розгрупування фактичного матеріалу, точного визначення результатів дослідження.

*Метод автоматичного оброблення мовних даних* з допомогою комп'ютера спершу зарекомендував себе в перекладацькій сфері. На сьогодні такий технологічний напрям дослідження мови максимально сприяє розвитку корпусної лінгвістики.

## ЛІТЕРАТУРА

1. *Дорошенко С. І.* Основи наукових досліджень з лінгвістики. *Наукові простори: вибрані праці*. Харків : «Новое слово», 2009. С. 397–418.

СЕКЦІЯ II

**НОВІТНІ ПІДХОДИ  
В ДОСЛІДЖЕННІ ГРАМАТИКИ  
УКРАЇНСЬКОЇ ТА ІНШИХ МОВ**

*Найяскравішим представником структурно-семантичного напрямку в українському мовознавстві був професор Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди Сергій Іванович Дорошенко, який у монографічному дослідженні «Безсполучникові складні конструкції в сучасній українській мові» (1980) одним із перших звернув увагу на функційні відношення, що виникають поміж предикативними одиницями, з яких складається складна синтаксична структура.*

**Олена Палатовська**

---

**Жанна Гончарова**

здобувачка ступеня доктора філософії  
кафедри зарубіжної літератури та слов'янських мов  
імені професора Михайла Гетманця;  
Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди  
zhannagoncharova803@gmail.com

## **СУБСТАНТИВНІ БІНОМИ З ВІДНОШЕННЯМ РІВНОПРАВНОСТІ В ПОЕЗІЇ ІВАНА СВІТЛИЧНОГО**

Аналіз ідіостильової мовотворчості є однією з центральних проблем сучасного мовознавства. Останнім часом дослідники-лінгвісти серед пріоритетних завдань лінгвопоетики обирають вивчення лінгвостилістичних характеристик художньої системи окремого автора, що відображають особливості індивідуального авторського способу мислення. Створюючи текст, майстер слова підпорядковує його певному художньому завданню, для реалізації якого використовує різні лінгвістичні й художні засоби. Серед таких авторських прийомів мовознавиця О. Скоробогатова окреслює поетичні прийоми морфологічного відбору («селекції») і «згущення». Згущення є одним із можливих результатів відбору. Морфологічне згущення науковиця визначає як скупченість подібних одиниць, зокрема морфологічних на невеличкому просторі віршованого тексту й виокремлює серед них ті, що слугують основою формування морфологічної домінанти [Скоробогатова 2015, с. 50]. Відзначимо, що майстри слова регулярно використовують прийом селекції, відбираючи морфологічні одиниці різних класів, категорій й розрядів (відбір дієслів за однією видно-часовою формою, станом, способом; відбір інфінітивних форм, іменників за їх різними категоріями, числівників, присвійних прикметників, ступенів порівняння й коротких форм прикметників тощо).

Активне використання поетичного прийому селекції фіксуємо в поезії Івана Світличного, представника шістдесятницького руху в Україні. Відзначаємо згущення морфологічних біномів — «дефіснооформлених одиниць, що складені з морфологічно однорідних елементів, які утворюються за моделями «іменник – іменник», «дієслово – дієслово», «прислівник – прислівник» тощо» [Скоробогатова 2023]. Такі граматичні одиниці, а саме ті, що утворені за моделлю «іменник – іменник», ретельно схарактеризовано ще в працях О. Потебні [Потебня 1968]. Теоретичні положення науковця щодо функціонування морфологічних біномів розвивають сучасні представники Харківської філологічної школи. Так, у роботі О. Скоробогатової схарактеризовано функціонування субстантивних, дієслівних й прислівникових біномів, що описані в українському фольклорному віршовому дискурсі [Скоробогатова 2023]. О. Бувалець досліджує подвійні субстантивні конструкції в російській поезії ХХ–ХХІ століть [Бувалець 2014].

Аналіз використання морфологічних біномів у творчості Івана Світличного показав, що тут здебільшого представлені субстантивні типи біномів (*друзі-побратими, камери-печери, мороки-химери*), які за спостереженням дослідників становлять більшу частину біномних одиниць, що використовуються у різних дискурсах; між компонентами подвійних субстантивних конструкцій виникають різні семантичні й різні синтаксичні відношення, що свідчить про морфосинтаксичний статус цих одиниць. Їх локалізація в зоні, що є спільною для морфології й синтаксису, дозволяє розглядати такі конструкції як граматичні двочлени, до складу яких входять граматично самостійні компоненти із різними семантико-синтаксичними відношеннями, за якими їх можна розподілити на типи. Два основних типи семантичних відношень між елементами субстантивних біномів схарактеризовано в дослідженні О. Скоробогатової [Скоробогатова 2015]. До першого типу належать біноми із семантико-синтаксичним відношенням залежності, у яких один із елементів виконує роль означального компонента по відношенню до головного. До другого типу дослідниця відносить субстантивні сполуки із семантико-синтаксичним відношенням рівноправності, де елементи є рівнонавантаженими як семантично, так і синтаксично. Жоден з компонентів такого поєднання не є головним. Для того, щоб класифікувати субстантивні біноми за двома ознаками (відношення залежності/рівноправності), Олена Бувалець використовує метод трансформаційного аналізу, який уможливорює трансформацію субстантивних сполук із семантико-синтаксичним відношенням залежності у словосполучення, а сполуки із семантико-синтаксичним відношенням рівноправності — у поєднання зі сполучниками і/й, що свідчить про сурядний синтаксичний зв'язок між компонентами [Бувалець 2014].

Ми зупинимось на аналізі функціонування одного з типів субстантивних біномів у поезії Івана Світличного — іменникових конструкцій, між компонентами яких виникають семантико-синтаксичні відношення рівноправності.

*Ми вранці киснем без пуття, / Вставати **лінь-морока**. / Штани тісні, вузьке взуття, / Вода холодна й мокра* (І. Світличний «Чорний горб»). *Потворна гуля — чорний горб / В ледачого верблюда. / А в лінтюхів і **сплюх-нероб** / І ще брудніша буде. / Затямте всі — дорослі й діти, / Хто любить сиднями сидіти: / Росте в нероб / Потворний горб, / Верблюжий чорний горб* (І. Світличний «Чорний горб»). *Не сніг — суха сипуча потерть. / Паде розгойданий каскад / Із висі, рине низом, потім / Стовпом розвихреним назад, / У вись, у **вирі-коловерті...** / Все зрушилося. Сто стихій. / Без суходолу. Світ без тверді. / Сипка безодня — й ти у ній* (І. Світличний «Завія»). *Обсіли **мороки-химери**, / Снується сутінь спроквола... / Тужаві драглиста мла, / Принишки **камери-печери**. / І раптом — вічність ожила! / Здригнулися небесні сфери, / Й зоря достотністю Венери, / Над телевежею зійшла...* (І. Світличний «Вечірня містерія»).

Семантична й синтаксична рівноправність у сполуках *лінь-морока, сплюх-нероб, (у) вирі-коловерті, мороки-химери* надає відносну самостійність елементам таких поєднань. Компоненти цих сполук, на наш погляд, або можна замінити один одним: *(у) вирі-коловерті (вир=коловерть)*, або трансформувати в

поєднання із сполучником *і*: *лінь-морока* (*лінь і морока*); *сплюх-нероб* (*сплюх і нероб*), *мороки-химери* (*мороки і химери*), що характеризує ці поєднання як субстантивні біноми із синонімічними відношеннями між компонентами. Проте складові цих субстантивних конструкцій мають різні типи синонімічних відношень. Компоненти сполучення *вир-коловерть* є семантичними синонімами: «вир» — ‘коловорот, крутіж, круговерть, вирва’ [Електронний словник синонімів], їх умовно можна замінити один одним у тому самому контексті, а поєднання *лінь-морока*, *сплюх-нероб*, *мороки-химери* є прикладами контекстуальної синонімії, коли семантика складових компонентів повністю не співпадає, але в контексті, в умовах поетичної будови компоненти цих поєднань наближаються один до одного за значенням.

Контекстуальна синонімія формується в умовах індивідуального авторського висловлювання. У цьому разі відзначаємо контекстуальні синоніми в складі субстантивних біномів у поетичнім ідіостилі Івана Світличного. Авторський індивідуальний спосіб організації мовного матеріалу уможливив актуалізацію спільних сем у значеннях компонентів субстантивних сполук. Контекстуальні синонімічні відношення між елементами субстантивних біномів *лінь-морока*, *сплюх-нероб*, *мороки-химери*, на нашу думку, підкріплені іншими — тими, що формують узагальнене значення цих поєднань: *лінь-морока* — ‘небажання щось робити’; *сплюхи-нероби* — ‘ледарі’; *мороки-химери* — ‘страховиська’.

Як морфосинтаксичні одиниці в структурі поетичного тексту ці іменникові поєднання представляють складну взаємодію як усередині елементів субстантивної конструкції, так і взаємодію з іншими елементами поетичного тексту. Наприклад, узагальнене значення граматичного біному *сплюхи-нероби* (‘ледарі’) актуалізовано завдяки його синтаксичній позиції: субстантивний біном *сплюх-нероб* поєднаний із іменником *лінтюхів* сурядним зв’язком. *Потворна гуля — чорний горб / В ледачого верблюда. / А в лінтюхів і сплюх-нероб / І ще брудніша буде. / Затямте всі — дорослі й діти, / Хто любить сиднями сидіти: / Росте в нероб / Потворний горб, / Верблюжий чорний горб* (І. Світличний «Чорний горб»). Також відмічаємо поетичний прийом співпозиції слів, що підсилює семантику біному. У близькій локалізації з біномом *сплюх-нероб* розташовані прикметник *ледачого*, фразеологічне сполучення *сиднями сидіти* та іменник *нероб*, що повторює один з компонентів біному.

Поетичний простір є сферою актуалізації граматичних значень. На прикладі іменних категорій й розрядів О. Скоробогатова описує актуалізацію морфологічної складової поетичного тексту, яка слугує підґрунтям для створення поетичних смислів [Скоробогатова 2015]. Водночас в умовах поетичного тексту можлива й нейтралізація граматичних значень. У сфері граматики, саме синтаксису, поняття «нейтралізації» однією з перших використовує І. Ковтунова. Дослідниця, застосовуючи лінгвістичний підхід до поетичної мови, виявила здатність поетичних текстів слугувати позицією нейтралізації граматичних протиставлень (цит. за: [Скоробогатова 2015]), коли в одній граемі неможливо чітко виокремити одне граматичне значення завдяки контекстуальній невизначеності одиниць.

Звернемо увагу на деякі субстантивні біноми в ідіостилі Івана Світличного, наприклад, *(за) слово-усмішку*, який виявляє здатність функціювати як поєднання із семантико-синтаксичним відношенням залежності, так і відношенням рівноправності: *За слово-усмішку Михасі, / Та Світи, та Галинки — вас я, / Усіх вас гамузом віддам* (І. Світличний «Моїм любаскам»). У даному випадку, на наш погляд, виникає нейтралізація відношень залежності — рівноправності. Субстантивну сполуку *слово-усмішка* можна трансформувати як у сполучення із сурядним зв'язком «слово і усмішка», так і у порівняльну конструкцію «слово, як усмішка», або атрибутивну «слово, яке викликає усмішку».

Отже, особливості індивідуального авторського мислення, мовні та стильові характеристики творчості Івана Світличного створили умови для окреслення певних морфосинтаксичних одиниць, скупченість та згущення яких дозволяє визначати їх як домінуючі граматичні одиниці — морфологічні біноми, утворені за моделлю «іменник – іменник». Іменникові конструкції, які представляють однотипні одиниці і характеризуються рівноправністю компонентів одне до одного, є субстантивними біномами, між компонентами яких виникають або синонімічні відношення, або антонімічні. В ідіостилі Івана Світличного такі сполуки мають синонімічні відношення різного характеру: семантичні (*вир-коловерть*) або контекстуальні (*мороки-химери, сплюх-нероб*). Контекстуальні синонімічні відношення між компонентами цих поєднань підкреслені відношеннями, що формують узагальнене значення даних сполук: *сплюхи-нероби* — 'ледарі'; *мороки-химери* — 'страховища'. Антонімічні відношення між компонентами морфологічних біномів такого типу нами не виявлено. Деякі біноми (*слово-усмішка*) функціонують як поєднання із семантико-синтаксичним відношенням залежності, так і відношенням рівноправності, що свідчить про нейтралізацію відношень залежності — рівноправності в цій сполуці.

Дослідження подібних граматичних одиниць у руслі морфосинтаксису дозволяє описувати їх у поєднанні лексико-семантичних й граматичних характеристик, що є важливим як на рівні окремого твору, так і поетичного ідіостилю. Авторський відбір таких субстантивних сполук окрім змісту підкреслює граматичну специфіку тексту. А індивідуальне творче використання подібних одиниць характеризує креативність автора, віддзеркалює його індивідуально-авторську картину світу та слугує граматичною ознакою ідіостилю митця.

## ЛІТЕРАТУРА

1. *Бувалець О. В.* Подвійні субстантивні конструкції в російській поезії ХХ–ХХІ століть: автореф. дис. ... канд. філол. наук. Харків, 2014. 20 с.
2. *Потебня А. А.* Из записок по русской грамматике. Т. III. Об изменении значения и заменах существительного. Москва : Просвещение, 1968. 551 с.
3. *Скоробогатова О. О.* Поетичний потенціал іменних граматичних категорій (на матеріалі російської поезії ХІХ–ХХІ століть): автореф. дис. ... доктора філол. наук. Київ, 2015. 36 с.
4. *Скоробогатова О. О.* Морфологічні біноми в колядках і щедрівках. *Матеріали ІІІ Міжнар. славіст. конф., присвяч. пам'яті святих Кирила і Мефодія* : Національні наукові

- традиції в слов'янському світі. (23 травня 2023, м. Харків). Харків : ХНПУ імені Г. С. Сковороди; ХІФТ, 2023. С. 305–309.
5. *Скоробогатова О. О.* Морфологічні біноми різних типів у доробку фундаторів Харківської філологічної школи, сучасний стан і перспективи дослідження проблеми. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Філологія»*. 2023. № 93. С. 79-83. URL: <https://doi.org/10.26565/2227-1864-2023-93-12>.
  6. *Електронний словник синонімів*. URL: <https://synonymy.info/%D0%B2/%D0%B2%D0%B8%D1%80> (дата звернення: 5.01.2024).

---

**Володимир Демченко**

кандидат філологічних наук,  
доцент кафедри державного управління і місцевого самоврядування,  
Херсонський національний технічний університет  
[d.vovchuk@gmail.com](mailto:d.vovchuk@gmail.com)

## ПЕРСПЕКТИВИ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ: ВИМІР РЕАЛЬНОСТІ

Важке й складне сьогодення України актуалізувало філософське питання «життя продовжується чи зупинилося?», акцентоване контраверсійною тезою «це не на часі», що стосується будь-якого явища життєдіяльності, не пов'язаного з війною. Так, від самого початку її активної фази цю тезу чимало хто проголошував щодо зокрема спорту, музики й мови — мовляв, у такий час потрібно всім на війну й відкласти на деякий період інші проблеми.

Проте війна не обмежується суто збройним протистоянням: скажімо, інформаційне поле містить якщо не більше проблем, адже дезінформаційний дискурс від ворога, який століттями відточував «майстерність» у створенні міфів — віроломної брехні (візантійська традиція), впливає не лише на сотні мільйонів росіян, мільйони українців, але й на багатьох людей в іншому світі, які давно вже всотують російську пропаганду. Тобто інформаційний фронт потребує не просто активної роботи багатьох людей, але й саме тих із них, хто здатен ефективно її здійснювати, тобто швидко реагувати на ворожі фейки, викриваючи брехню, записувати патріотичні й бойові пісні для широкого загалу. Перемоги спортсменів, зокрема на міжнародній арені, також стають частиною такої інформації, що впливає як на українців (риторика: «Україна жива, життя продовжується»), так і на росіян, які мають бачити й розуміти, що терор (залякування) від їхньої влади не впливає жодним чином на українців.

Таким самим суспільним організмом, що продовжує свій невпинний розвиток, є українська мова, яка після отримання конституційного статусу державної впродовж десяти років залишалася в анабіозі, стримувана певними політичними силами — майбутніми зрадниками й колаборантами. Надалі мова стала пріоритетною в певних сферах публічного життя й нарешті отримала



конкретний законодавчий захист з ухваленням Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» від 2019 року, за яким уже вся публічна сфера зобов'язана функціювати національною мовою [Про забезпечення функціонування української мови].

Після ж повномасштабного вторгнення агресора дуже багато до того часу російськомовних українців принципово припинили таку практику, хоча та мова мала для них уже статус рідної (материнської). І виявилось, що генетичний код дуже сильний та невмирущий: українська мова таких новоявлених носіїв доволі природна й органічна. При цьому залишається ще чимала частка українців, які не наважуються нею спілкуватися через побоювання власної мовленнєвої незграбності, хоча вимушені це робити в публічних ситуаціях. Також перспективним конгломератом мовців залишаються діти, які навіть у російськомовній сім'ї зберігають цю перспективу за умови небайдужості батьків і вчителів.

Отже, важливість національної мови в умовах війни з імперією є незаперечною: це і зброя, і засіб об'єднання народу, і головний знак, що маркує Україну як унітарну державу. Тобто її розвиток має бути невпинним і самодостатнім, що мова й виявляє навіть у такі важкі часи. Так, що б не говорили мовні пуристи, а чинна останнім часом форма «доброго дня» перемогла кодифіковану словникову «добрий день» — можливо через частотність уживання чи через підсвідоме відчуття логічності (побажання, а не констатація), або й через прагнення принципового відходу російської форми.

Саме останній чинник вимагає негайних змін у мові, адже впродовж кількох століть вона під впливом мови імперії, тобто російської, не лише втратила свою функційну вагу, залишившись лише в побутовій сфері, але й зазнала істотного структурного впливу, зокрема через калькування російських форм — найбільше на рівні граматики та фразеології. Ці форми поступово замінювалися на питомі українські (хоча часом поетапно: *необхідно* — *слід* — *потрібно*), і певний новий державний акт отримував інші терміни порівняно з попереднім (*зложники* — *заручники*), проте чимало таких форм залишилося (*у тому числі, прийняти закон, як правило*), хоча правильні відповідники не викликають жодних зауважень (*зокрема, ухвалити закон, зазвичай*).

При цьому є терміни, що також є логічними й органічними на ґрунті української мови, але фахівці тієї сфери, де існує ця колізія, уперто відмовляються замінювати старі кальковані російські мовні форми. Скажімо, одиниця *спір*, що є прямою калькою (рос. *спор*), має питомий український відповідник *суперечка*, а також іншомовний *конфлікт*, проте юристи намагаються протиставити їм аргумент маркування першого як побутового, а другого — як більш широкого за змістом. Гадаємо, що ці аргументи є звичайною відмовкою (аналогічно дехто з фахівців публічного управління розмежує іменники *урядування* та *врядування*). У мові права, до речі, існує також група складних слів однієї моделі (...-*правовий*), що також узяті з російської ще за царських часів із неправильним їх написанням (із дефісом, хоча походять вони від моделі означального словосполучення «певне право», і в самій російській мові таке написання не пояснюється). Тобто українські мовознавці взяли цю модель і зробили пряму кальку

(адміністративно-правовий, публічно-правовий тощо), також не пояснюючи її написання. А при тому вчителі, починаючи від початкової школи, мають навчати дітей, що такі словосполучення складають ціле складне слово.

Звісно, науковці, зокрема представники інших наук, що не такі ортодокси, як правники, намагаються якось «розрулити» ситуацію зі складними словами в межах своєї термінології, і ті ж педагоги, скажімо, пишуть уже окремо такі терміни: на кшталт *педагогічно орієнтовані, індивідуально спрямовані*, що все одно семантично не правильно, але ж не так, як було з дефісом. Ми не пропонуємо власного вирішення цієї колізії, а лише намагаємося звернути увагу вищих академічних інституцій, які, на жаль, ніяк не можуть зробити категоричних змін в українській мові, що виявив останній Правопис [Правопис], де такі проблемні моменти було проігноровано, хоча і ми, і багато хто ще про них написав у своїх пропозиціях до Мовного закону.

З другого боку, авторитетні фахівці вочевидь мають визначальний вплив на кодифікацію певних нових термінологічних форм, які не завжди є органічними й логічними, але через частотну їх повторюваність і використання в державних актах є кодифікованими в українській мові. Скажімо, у мовленні це калька від російського сленгізму *просунутий* зі значенням «передовий, прогресивний» (!) — емоція наша — В.Д.) та в юриспруденції переосмислене слово *нікчемний* зі значенням «недійсний» (*нікчемний акт*), що вже генетично асоціюється з негативною характеристикою людини.

Коло мовних проблем не обмежується калькуванням. Наприклад, у правилах написання слів із великої літери також немає однозначного рішення щодо назв посад (*міністр, голова*), звань (*заслужений, лауреат*) і деяких інших форм на кшталт *Український народ, Перемога, Революція Гідності*. Гадаємо, що й у назвах «вищих державних органів» лише перше слово має писатися з великої літери (*Верховна рада України*), множинна форма — лише з малої (*Кабінет міністрів України, Збройні сили України*). Така невизначеність зумовлює хаотичність у мові, коли кожен може писати, як йому подобається (аналогійно феномену правописного вибору: хочу *катедра*, а хочу — *кафедра*).

Є й більш прості колізії, що також потребують конкретики. Скажімо, означення *незалежна* (від когось) уже так само «навічно» кодифіковане в цільній формі, хоча за правилом пов'язаний із ним додаток зумовлює окреме написання. Певно, через те, що форма *незалежна* є вже настільки маркером нашої сутності, що окремо не сприймається взагалі. Аналогічно: *неможлива*, де варіант *не можлива* все ж таки більш звичний за *не залежна*. Тобто маємо феномен звикання до мовної одиниці, і тому будь-яка форма, але логічна (не *просунутий* і не *нікчемний*) може стати кодифікованою. Скажімо, *державно-владний* стане *державновладним* (ще: *публічновладний*), адже походить від словосполучення *державна влада*.

Якщо на проблеми в написанні складних слів, слів із великої літери звертають увагу хоча б на шкільному рівні, то є цікава колізія, що залишається непомітною й не достатньо аналізованою. Це прикметники, що походять із латинської мови й мають чіткий корінь, який зумовлює правильне написання

(вимову). Скажімо, іменник *функція* утворює прикметний *функційний* та дієслово *функціювати* (через суфікси *-н-* та *-ува-*). Тобто суфікс *-онал-* тут недоладний (навіть слово *функціональний* не є логічним, адже втрачає десь кінцевий *л*). Примітно, що деякі правильні форми цієї моделі не викликають заперечень (тобто ці форми не «ріжуть око»): *позиціювання* (від *позиція*), *інформаційний* (*інформація*), *традиційний* (*традиція*), а тому мають бути й інші — *санкційний* (*санкція*), *хронологійний* (*хронологія*) і навіть *морфологічний* (*морфологія*) тощо.

Можна навести й приклади синтаксичної неоднозначності. Наприклад, так звані вставні слова не завжди сприймаються як категорично відокремлені. Як приклад — одиниця *зокрема*, яка зазвичай стосується якогось одного слова, тобто виконує функцію видільної частки, а тому з обох боків ніяк не може відокремлюватися:

– *Ми написали цей виступ, що складається **зокрема** з прикладів кодифікованих мовних одиниць.*

– ***Зокрема** це лексичні, морфологічні та семантичні мовні форми.*

Аналогічно (бо ж від аналогії) — виділення початкових *крім того, поряд із тим, попри це тощо*, що мають відповідник *також*, а тому не мають відокремлюватися.

Як висновок зазначимо, що до будь-якої інновації в мові потрібно звикнути, особливо якщо це заміна старої узвичаєної форми. Потрібно лише усвідомити, що та стара форма — не лише чиясь помилка в далекому минулому, а умисно впроваджена в українську мову для її подальшого структурного колапсу та злиття в якийсь російський піджин на українській території (*піджин* — говірка, що виникає при міжетнічних контактах за участю трьох і більше мов; зазвичай має невеликий словниковий запас). Хотілося б побачити нових мовознавців-академістів, які очистять українську мову від імперських нашарувань.

## ЛІТЕРАТУРА

1. Про забезпечення функціонування української мови як державної. Закон України. *Відомості Верховної Ради (ВВР)*. 2019. № 21. Ст. 81. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2704-19#text>
2. *Правопис української мови*. Схвалено Кабінетом Міністрів України від 22 травня 2019 р. Київ, 2019. 282 с. URL: <https://osvitoria.media/experience/novyj-pravopys-povnyj-tekst-ta-osnovni-zminy/>

---

**Лариса Марчило**

кандидат філологічних наук, доцент,  
докторантка кафедри української мови;  
Український державний університет імені Михайла Драгоманова  
l.m.marchylo@udu.edu.ua

**Ірина Дудко**

кандидат філологічних наук, доцент,  
професор кафедри української мови;  
Український державний університет імені Михайла Драгоманова  
i.v.dudko@udu.edu.ua

## **ПЕРЕНОСНЕ ВЖИВАННЯ ЧАСОВИХ ФОРМ ДІЄСЛОВА В УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ**

Час як універсальний феномен є предметом дослідження в різних наукових галузях — природничих і гуманітарних. На відміну від природничих наук, де досліджують об'єктивні характеристики часу, у гуманітарних науках дослідження цього поняття пов'язане із суб'єктивними чинниками, адже пізнання часу проходить через свідомість людини чи певного колективу. Граматична система є інтерпретацією поняттєво-світоглядних складників модельованого світу, які лише певним чином орієнтовані на об'єктивну реальність [Барчук 2011, с. 5–6].

Час у мові може бути виражений морфологічними, синтаксичними, лексичними, комбінованими засобами. Центральне місце серед них, безумовно, посідає категорія часу як морфологічна словозмінна категорія дієслова, що виражає відношення процесуальної ознаки (дії, стану, відношення) до моменту мовлення. Треба розрізняти момент мовлення, що постійно рухається, як елемент об'єктивного часу і відображення поняття про цей момент, зафіксоване в системі граматичних форм дієслова. У мовленні, у конкретному висловленні мовець, встановлюючи час дії, орієнтується на момент свого висловлення або на який-небудь інший момент позамовного часу. Але для вираження часової віднесеності дії в конкретному випадку використовують граматичні форми мови, у яких уже закладене граматичне значення часу, встановлене не мовцем, а граматичною мовною системою [Дудко 2013, с. 49].

Кожна часова форма, крім своєї категорійної семантики, може виражати семантику своїх суміжних часових форм. Вживання часових форм у невласній значеннєвій сфері називають транспозицією граем часу [Теоретична морфологія 2004, с. 255]. Транспозиція (від лат. *transpositio* — перестановка) — використання однієї мовної форми у функції іншої. В основі транспозиції лежить семантичне чи функціональне зіставлення мовних одиниць [Українська мова 2000, с. 638]. Часова транспозиція є результатом обміну формально-семантичних характеристик суміжних граем категорії часу: граматична часова форма, функціонуючи у не властивих для неї умовах, набуває нового темпорального

значення — значення іншої граматичної форми, а семантична сфера, відповідно, отримує додатковий засіб вираження — граматичну форму іншої грами [Наконечна 2008, с. 4].

Транспозиційний потенціал у часових формах різний. Найбільший він у грамах теперішнього часу, що зумовлено його центральною позицією в сукупності часових грамах, а також їхньою внутрішньою рухливістю [Теоретична морфологія 2004, с. 255].

Серед різновидів переносного вживання форм теперішнього часу виділяють, зокрема, такі [Теоретична морфологія 2004, с. 255; Сучасна українська літературна мова 1969, с. 370]:

1. *Теперішній історичний*. Форми теперішнього історичного можуть позначати минулі дії, процеси та стани, які відбувалися (відбулись) до моменту мовлення. Таке використання служить засобом наближення до читача або слухача минулих подій, наприклад: *Зовсім маленьким був, а як зараз **бачить: несе** його тато, загорнутого в кожух, і так тепло в тому кожусі на грудях у тата, тільки за ніс хтось **щипає**. Місяць **світить** їм на шляху, і від нього **світиться** сніг довкола, лунко так **хрумкає** під ногами у тата, аж **завмирає** серце в малого: **здається**, ще хтось за ними **іде**; Степанко **втягує** голову глибше в кожух і **заплющує** очі, але все одно **бачить** гострий місяць, жовтий сніг і чийсь кроки чує позаду: хрум-хрум, хрум-хрум (В. Шкляр). Теперішній-минулий час, вживаючись із частками або вставними словами *було, бувало*, увиразнює розповідну модальність повідомлення, яке сприймаємо як спогад: *Надьчина мати була доброю ткалею та вишивальницею, мистецтво це й Надька ще змалку від матері перейняла, і всі оті квіти, солов'ї та калина на рушниках – то якраз її, Надьчина, робота. Влітку під час ходінь до колодязя не раз, бувало, застаємо її за вишиванням. **Сидить** під вишнею в затінку, схилившись над шматиною полотна, і голкою тільки блись! блись!* (О. Гончар).*

2. *Теперішній емоційної актуалізації*. Це такий тип переносного вживання форми теперішнього часу, коли в контексті минулого часу вона підкреслює здивування чи обурення мовця яким-небудь фактом, демонструючи цей факт як подію теперішнього: *Колись я мав телевізор, але він мене сильно нервував. А в мене й без того робота нервова, а тут **приходиш** до хати і тільки й **чуєш**, як десь літак упав, а там потяг перекинувся, а там хтось когось підірвав, а тут загорілося, а там затопилося... Не-е, то не для мене (Ю. Винничук). Порівняти зі вставним словом *чуєш*: *Ганнусю, Ганнусю, душе моя пречиста, хвилинка тобі не вистачило до порятунку, ти кинулась у прірву разом із дитятком, і як же так, як же так, як же так, що розум твій був потьмарений, а ти летіла у провалля з дитиною, так дивно її тримаючи, що коли ти впала на глинисте дно, то навіки затихла, лиш цівочка крові потекла з твого рота, а дитинка завмерла також, тільки не навіки, Ганнусю, **чуєш**, моя дорога, не навіки, — дитинка заціпеніла (В. Шкляр).**

3. *Теперішній на позначення майбутніх дій*. Виділяють два різновиди такого вживання: 1) теперішній наміченої дії: *Завтра до Києва **їдемо** (В. Шкляр); 2) теперішній уявної дії: *Завтра **повторюється** все спочатку: удавана прогулянка, повторена байдужість, моя нетерплячість, серце, що **колотиться**, листоноша з**

сумкою для листів, і жадного на моє ім'я листа (В. Домонтович). Важливо, однак, наголосити, що вживані в тому чи тому контексті відповідні дієслівні форми не втрачають свого інваріантного граматичного значення, виявленого не за віднесеністю дієслівної форми до позначуваної нею реальності, а за її місцем в системі видо-часових форм дієслова в українській мові. При так званому метафоричному вживанні граматичної форми притаманне їй значення не зникає, а певною мірою контрастує зі значенням контексту. У цьому контрасті між власним значенням форми і змістом контексту або мовленнєвої ситуації і полягає сутність транспозиції, тобто переносного вживання граматичної форми [Піддубська 2001, с. 13].

Уживання часових форм у невласній семантичній сфері зафіксовано, крім сучасної української мови, також у її давніх писемних пам'ятках. Зокрема, форми теперішнього історичного виявлено в документах «Луцької замкової книги 1560–1561 рр.» у конструкціях з прямою мовою. Наприклад, у тексті справи № 15 вжито форми теперішнього часу на позначення подій, які відбулися в минулому: *А потом, деи, и понеделок прошлыи мсца декабра девятог дѣна видѣл есми [т]ог кнѣза Василя. А он мимо двор кнѣгни Ивановои Четвертенскои самошост едет, а в руках несеѣт ручници, жакгов с огнем* (ЛЗК 1560, с. 159). У тексті «Повісті временних літ» ужито форми теперішнього часу на позначення майбутніх дій: *нь же вшедѣ в горѣдѣ. к Бѣловзерьчѣмь и реч имѣ. аще не имете. волхвѣ сею. и не идѣ ѿ васѣ за лѣт* (якщо не схопите волхвів цих, не піду від вас; ЛІ 1071).

Отже, мовні факти, представлені в писемних пам'ятках різних періодів, свідчать про те, що в українській мові здавна використовувалися засоби для збагачення й увиразнення мовлення, пов'язані з транспозиційними процесами в часовій системі дієслів. Функціонування граматичної категорії часу в синхронії та діячності в усьому різноманітті значень часових дієслівних форм, зокрема переносних, відбиває загальні тенденції розвитку граматичної системи української мови.

## ЛІТЕРАТУРА

1. Барчук В. М. Граматична темпоральність: Інтервал. Час. Таксис. Івано-Франківськ, 2011. 416 с.
2. Вихованець І. Р., Городенська К. Г. Теоретична морфологія української мови: Академ. граматики укр. мови. Київ, 2004. 400 с.
3. Дудко І. В. Функціонально-ономасіологічні аспекти дослідження транспозиційних значень часових форм дієслова в українській мові. *Studia Ucrainica Varsoviensia*. Warszawa, 2013. № 1. S. 47–67.
4. Наконечна Л. Б. Семантико-функціональна транспозиція часових форм дієслова в поліпредикативних структурах сучасної української мови: автореф. дис. ... канд. філол. наук, Івано-Франківськ, 2008. 20 с.
5. Піддубська І. В. Модальна і темпоральна транспозиція дієслівних форм: втореф. дис. ... канд. філол. наук. Донецьк, 2001. 19 с.
6. Сучасна українська літературна мова. Морфологія / За ред. І. К. Білодіда. Київ, 1969. 583 с.

7. *Українська мова: Енциклопедія* / ред. кол.: В. М. Русанівський, О. О. Тараненко, М. П. Заблук та ін. Київ, 2000. 752 с.

#### УМОВНІ СКОРОЧЕННЯ ДЖЕРЕЛ ФАКТИЧНОГО МАТЕРІАЛУ

1. *Лі*: Літопис Руський за Іпатіївським списком [видання 1908 року]. Режим доступу: <http://litopys.org.ua/index.html>
2. *ЛЗК*: Луцька замкова книга 1560–1561 рр. / Відп. ред. В. В. Німчук, підгот. до вид. В. М. Мойсієнко, В. В. Поліщук. Луцьк, 2013. 733 с.

---

**Олександр Межов**

доктор філологічних наук, професор,  
професор кафедри української мови та лінгводидактики;  
Волинський національний університет імені Лесі Українки  
[mezhov@ukr.net](mailto:mezhov@ukr.net)

### КОМУНІКАТИВНО-СИНТАКСИЧНА ПАРАДИГМА РЕЧЕНЬ-ЗАГОЛОВКІВ У СУЧАСНИХ МЕДІАТЕКСТАХ

Грамати́чна наука, інтегруючись з іншими науковими галузями, вийшла за обрії суто формального опису морфологічного, словотвірного та синтаксичного рівнів мовної системи. Активний розвиток на рубежі століть новітніх лінгвістичних напрямів сприяв переосмисленню ролі граматичних одиниць і категорій мови, сучасній їх інтерпретації у функційно-семантичному, психо-лінгвістичному, комунікативно-прагматичному, когнітивно-дискурсивному, лінгвомедійному та інших аспектах. Об'єктом синтаксичних студій все частіше стає спрямована у сферу мовлення комунікативна організація речення-висловлення, яку формує ситуативний контекст відповідно до ілокутивної мети адресанта. Залежно від комунікативного наміру мовець може послуговуватися в конкретних актах спілкування розповідними, питальними та спонукальними висловленнями, функційні різновиди яких утворюють комунікативно-синтаксичну парадигму (поняття *комунікативної парадигми речення* увів до наукового обігу І. Р. Вихованець [Вихованець 1993, с. 164], а уточнила — Н. В. Гуйванюк [Гуйванюк 2009, с. 393–400]). Кожному жанрово-стильовому різновидові мовлення притаманні свої специфічні комунікативні парадигми. Найширший спектр різнотипних розповідних, питальних і спонукальних висловлень простежуємо в сучасному медіадискурсі, зокрема й у заголовках до журналістських текстів.

З метою привернення уваги реципієнта до публікації автори експресивізують заголовки за допомогою не лише лексичних засобів (переносних вживань слів, їх повторів, синонімії, антонімії, паронімії, омонімії, сленгізмів, англізмів

тощо), а й виразних синтаксичних конструкцій (еліптичних, номінативних, вокативних, генітивних, інфінітивних, асиндетонних, полісиндетонних та ін.), серед яких різні комунікативні типи висловлень. Вдале авторське поєднання виражальних можливостей лексики й синтаксису створює надзвичайний стилістичний, а відповідно, й перлокутивний ефект, впливаючи на свідомість читачької аудиторії, у якій формується попереднє оцінне уявлення про подану інформацію.

Попри те що чимало публіцистичних заголовків оформлені реченнями розповідної модальності, в останні роки простежуємо тенденцію до активізації різнотипних питальних конструкцій, нерідко в поєднанні з розповідними. У синтаксичній теорії існують різні класифікації питальних висловлень. Загальноприйнятим вважають поділ їх на власне питальні (прямої питальності) та питально-риторичні (непрямої питальності) речення [Дудик 2010, с. 229–231]. Власне питальні, питально-спонукальні, питально-стверджувальні, питально-заперечні, питально-риторичні типи синтаксичних конструкцій виділяє А. П. Загнітко [Загнітко 2011, с. 447]. С. Т. Шабат, зробивши ґрунтовний аналіз питальних речень, запропонувала більш детальний їх поділ за такими трьома критеріями: *комунікативно-функціональним спрямуванням* (власне-питальні, невласне-питальні речення); *формально-синтаксичною організацією* (з питальним компонентом, без питального компонента); *за типом запитання і передбачуваною відповіддю* (загальнопитальні, частковопитальні) [Шабат 2000, с. 5].

Аналіз заголовків сучасних українських інтернет-видань засвідчує найбільшу частотність уживання комунікативних різновидів висловлень питальної парадигми: 1) власне питання-роздуми, що підкреслюють потрібну думку, висловлюють припущення: *Війна, яка нас змінила (?)* (Українська правда, 12.05.2022); *Чи є Бог?* (Високий замок, 13.04.2022); *У чому різниця між українцями та росіянами?* (Високий замок, 02.03.2022); 2) власне питання, які вказують на те, про що буде йтися в газетному тексті: *Що робити, якщо в аптеці немає потрібних ліків?* (Високий замок, 06.04.2022); *Які місця в будинку безпечні для укриття?* (Високий замок, 01.03.2022); 3) риторичні питання, що містять у собі твердження і не вимагають відповіді: *Чому перемога — це тільки початок?* (Високий замок, 16.06.2022); *Чому російська воєнна пропаганда іде услід за кораблем?* (Українська правда, 02.05.2022); 4) речення уточнювальної питальності, які мають у складі частки хіба, невже, чи або тільки питальну інтонацію: *Чи розквітне квітень магнітними бурями?* (Високий замок, 06.04.2022); *Чи вийде у росії імпортозаміщення?* (Високий замок, 12.04.2022); *Рублю тут не місце. Чи може росія витіснити гривню з окупованих територій?* (Українська правда, 05.05.2022); *Lenovo та Xiaomi тихо йдуть з росії. Huawei, Alibaba, Tencent наступні?* (Українська правда, 13.05.2022).

У ролі сучасних газетних заголовків уживають речення з різними питальними словами. Найчастіше це питальні займенники: **хто, що, який, чий**. Наприклад: *Держзрада: хто наступні після Царьова і головне — коли їх посадять?* (Українська правда, 04.05.2022); *Якою буде матеріальна відповідальність держави-агресора?* (Українська правда, 17.05.2022); *Що ви знаєте про українські вишиванки та їхню історію?* (Українська правда, 19.05.2022). Дещо рідше трапляються



займенникові питальні прислівники **як, де, коли**: *Шарія затримали в Іспанії. Коли його передадуть Україні?* (Українська правда, 05.05.2022); *Заблоковані сайти та цензура. Як на тимчасово окупованих територіях отримувати інформацію?* (Українська правда, 05.05.2022); *Як хочуть штрафувати за носіння військової форми?* (Українська правда, 09.05.2022); *Де можна оформити паспорт?* (18.03.2022).

Досить поширеними останнім часом серед синтаксичних конструкцій газетних заголовків є так звані подвійні заголовки, перша частина в яких — розповідне двоскладне або односкладне речення, а друга — це не тільки назва підтеми, а й з'ясувальна, уточнювальна або компенсувальна частина [Гуйванюк 2009, с. 406]. Питальні речення в такого виду побудовах значно рідше використовуються, ніж розповідні, але їх стилістичну вагу підсилюють завдяки виключенню певних компонентів питальної конструкції, і таким чином досягають лаконізму, стислості, чіткого формулювання основної думки публікації. Наприклад: *ЄС скасує всі торговельні обмеження для України. Хто від цього може виграти?* (Українська правда, 02.05.2022); *Економіка проти Третьої світової. Чи зможуть санкції стримати Китай?* (Українська правда, 03.05.2022); *Росія заплатить українцям за війну. Місія (не)здійсненна?* (Українська правда, 09.06.2022); *Уряд затвердив ще три грантові програми для бізнесу. Хто може отримати кошти?* (Голос України, 28.06.2022). Як бачимо, питальна частина не має конкретної інформації, а лише додає заголовку більшої експресивності.

В окрему групу варто виокремити модель «питання-відповідь», яка створює своєрідну ілюзію розмови з читачем, «є виразником авторської модальності, дієвим емоційно-експресивним засобом» [Завальнюк 2009, с. 226]. У таких цілісних діалогічних єдностях відповідь по суті лише знімає певний ступінь неозначеності, але не є прямою відповіддю на поставлене питання: *Тепер лише лапті? Виробники взуття покидають росію* (Високий замок, 10.03.2022); *Невиліковно хворий? Діагнози кремлівського «фюрера»* (Високий замок, 06.04.2022); *«План путіна був самоізолюватися від усього світу? Тоді він його виконав»* – Блінкен (Газета по-українськи, 04.03.2022); *Чи здатний Зеленський стати Черчиллем? Покаже час* (Високий замок, 25.03.2022); *ЗНО не буде? Шкарлет розповів подробиці навчального процесу та атестації у 2022* (Газета по-українськи, 08.03.2022); *Знову бреше? Путін заявив, що не буде відправляти в Україну строковиків і резервістів* (Газета по-українськи, 08.03.2022); *Ви все чули? Дует Pink Floyd і Хливнюка, Ед Ширан у Києві та інші музичні присвяти Україні від закордонних зірок* (Українська правда, 01.05.2022). Основне завдання, яке виконує поєднання «питання-відповідь», повернути увагу читача та зосередити її на найважливіших аспектах думки, яку хотів виразити журналіст.

Як слушно констатує В. В. Бадрак, «нині функціонування засобів масової інформації спрямоване не лише на пізнання й відображення дійсності, а й на її перетворення шляхом впливу на свідомість та підсвідомість суспільства, на спонукування мас до активних дій» [Бадрак 2000, с.3]. Тому заголовок часто набуває категорійних ознак спонукальної модальності, що виявляє емоційно-вольові зв'язки між комунікантами. У більшості випадків журналісти послуговуються

спонукальними реченнями з таких намірів: 1) комунікація (зближення з адресатом), 2) нав'язування адресатові власних ідей, що спонукає його до якоїсь діяльності (розв'язання суспільних і політичних питань, розповсюдження певних ідей, переконань та втілення їх у життя).

У сучасних газетних заголовках із засобів вираження спонукання найчастіше використовують конструкції у формі другої особи множини наказового способу, наприклад: **Подбайте про людей!** (Голос України, 07.07.2022); **У День родини вітайте найрідніших!** (Голос України, 08.07.2022); **Будьте уважними!** (Високий замок, 02.03.2022); **Дитячі видання не відкладайте на потім!** (Голос України, 14.07.2022); **Читайте своє! Будьте разом з нами. Видання на будь-який смак!** (Високий замок, 16.05.2022); **Дитячі видання не відкладайте на потім!** (Голос України, 14.07.2022); **«Танцюйте, мийте підлогу, рубайте дрова! Тілу потрібний рух»** (Високий замок, 04.03.2022). Спостерігаємо також і нагромадження спонукальних речень в одному заголовку: **«Допомагайте одне одному! Підтримуйте одне одного! Підтримуйте оборону! Захищайте державу!»** (Високий замок, 14.03.2022); **«Боріться! Воюйте і допомагайте! Гоніть цих рабів! Гоніть окупантів!»** (Високий замок, 22.03.2022). Такі емоційно забарвлені спонукальні ампліфікаційні ряди надзвичайно підсилюють авторську інтенцію заклику, не залишаючи байдужою читацьку аудиторію.

Натомість конструкції з формою другої особи однини наказового способу, хоч і мають ті самі ознаки, проте у газетних заголовках трапляються набагато рідше, що зумовлено офіційністю стосунків між комунікантами в публіцистичній сфері мовлення. Наприклад: **Обмолотив ячмінь — і мерщій гречку сій!** (Голос України, 07.07.2022); **«Скажи «ні» війні в Україні»** (Високий замок, 25.02.2022). Так само рідко використовують і форму першої особи множини: **Господь посеред нас! Славимо Його всім серцем і всім розумінням своїм!** (Голос України, 27.07.2022); **Не «з'їдаймо» одне одного, а допомагаймо!** (Високий замок, 16.03.2022). Спонукальні речення з частками **хай, нехай** також є маловживаними в газетних текстах: **Хай несе благословення Медовий Спас!** (Голос України, 13.08.2022); **«Відкрийте двері навчальних закладів! Хай вступають усі, хто мріє вчитись»** (Високий замок, 29.03.2022).

Як засвідчують наведені текстові фрагменти, спонукальні речення з окличним емоційним забарвленням набагато вживаніші в ролі заголовків сучасних українських газет, аніж власне спонукальні. Це зумовлено прагненням журналіста якомога активніше вплинути на читача, спонукати до дії.

Спонукальні висловлення можуть функціонувати у структурі безсполучникових складних речень з однорідними та неоднорідними предикативними частинами, напр.: **Блокуйте дороги, валіть дерева, розтягуйте сітки: як цівільним зупиняти ворога. ПОРАДИ СИЛОВИКІВ** (ВолиньPost 26.02.2022); **Україна — не росія: формуйте різницю** (Високий замок, 07.04.2022); **Історія програних росією війн каже: не списуйте з рахунків Україну!** (Українська правда, 02.03.2022). У першому реченні простежуємо однорідну та неоднорідну безсполучниковість (єднально-перелічувальні та пояснювальні відношення між частинами); у другому та третьому — неоднорідну безсполучниковість (із причиновими та

з'ясувальню-об'єктними відношеннями між частинами відповідно). Як відомо, перше ґрунтове монографічне дослідження безсполучникових складних речень в українському мовознавстві здійснив С. І. Дорошенко [Дорошенко 1980].

У сучасній українській публіцистиці не лише спонукальні та питальні висловлення, а й речення розповідної модальності можуть бути окличними. Вони не тільки констатують певний факт, а й виражають емоції адресанта — автора газетної статті; при цьому не змінюється модальне значення й мета повідомлення. Такі окличні речення можуть передавати в публіцистичній мові оцінку різного роду: презирство: *Ще одні вороги України — палії!* (Високий замок 15.03.2022); *росія — це держава-терорист!* (Голос України, 02.08.2022); іронію: *Хочеш перекусити «з потяга» — покажи паспорт!* (Високий замок 23.06.2022); *Здається в оренду бункер!* (Високий замок, 12.03.2022); попередження, застереження: *Обережно, хакерська атака! Зловмисники надсилають небезпечні електронні листи* (Високий замок 26.06.2022); *Обережно: міни! Як і коли можна безпечно повернутися додому* (Українська правда, 13.05.2022); *Стоп, автобус!* (Голос України, 29.07.2022); *Відпрацьовані лампи — на переробку!* (Голос України, 05.08.2022); співчуття: *Ми завжди пам'ятатимемо! — стаття про загиблого Героя України Романа Ратушного* (Голос України, 05.07.2022); захоплення: *Вже — 31050 окупантів!* (Високий замок, 04.06.2022); *Весільні 100 тисяч віддали на армію!* (Високий замок, 07.07.2022); *За індустріальними паками — майбутнє!* (Голос України, 30.06.2022); *Чергова нагорода українок на ЧС — золота!* (Голос України, 28.06.2022); *Збірна України — чемпіон Європи серед кадетів!* (Голос України, 29.06.2022); *Добрі справи не можуть бути непоміченими!* (Високий замок, 12.03.2022); *Байрактар на захисті нашої незалежності!* (Високий замок, 04.03.2022); спонукання до дії: *Україні потрібна сіль, яку видобуватимуть на Львівщині!* (Високий замок 10.04.2022); *Майбутнє будуватимемо на наших перемогах!* (Голос України, 30.07.2022); *Повний бойкот!* (Високий замок 10.03.2022); *Разом до Перемоги!* (Голос України, 24.02.2022); *За свою державу, за свій народ!* (Голос України, 30.06.2022). Як бачимо з наведених прикладів, у газетних заголовках зросла кількість експресивного вживання окличних речень з еліпсацією присудків. Такі конструкції здебільшого виконують функцію реклами та функцію встановлення контакту з реципієнтом.

Отже, комунікативно-синтаксична парадигма заголовкових речень сучасних медіатекстів досить строката, що сприяє експресивізації мовлення та приверненню уваги реципієнтів до авторської інформації. Модальні різновиди висловлень у поєднанні з їх специфічною синтаксичною структурою та лексичними засобами вираження ефективно впливають на свідомість потенційних читачів, спонукаючи їх до прочитання журналістського тексту. У зв'язку з цим комунікативний синтаксис журналістських текстів є одним із перспективних напрямів дослідження в медіалінгвістиці.

## ЛІТЕРАТУРА

1. *Бадрак В. В.* Фактори ефективності впливу друкованих ЗМІ (преси) на електорат : дис. ... кандидата філол. наук: 10.01.08. Київ, 2000. 250 с.

2. *Вихованець І. Р.* Граматика української мови. Синтаксис : підручник. Київ : Либідь, 1993. 368 с.
3. *Гуйванюк Н. В.* Слово — Речення — Текст: Вибрані праці. Чернівці : Чернівецький нац. ун-т, 2009. 664 с.
4. *Дорошенко С. І.* Складні безсполучникові конструкції в сучасній українській мові. Харків : Вища школа, 1980. 150 с.
5. *Дудик П. С.* Синтаксис української мови: підручник. Київ : ВЦ «Академія», 2010. 384 с.
6. *Завальнюк І. Я.* Синтаксичні одиниці в мові української преси початку ХХІ століття: функціональний і прагматичний аспекти: [монографія]. Вінниця : Нова Книга, 2009. 400 с.
7. *Загнітко А. П.* Теоретична граматики сучасної української мови. Морфологія. Синтаксис. Донецьк : ВКФ «БАО», 2011. 992 с.
8. *Шабат С. Т.* Категорія питальної модальності в сучасній українській мові : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 ; Прикарпатський державний університет імені Василя Стефаника. Івано-Франківськ, 2000. 20 с.

---

**Олена Олексенко**

кандидат філологічних наук, професор,  
професор кафедри української мови імені професора Л. А. Лисиченко;  
Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди  
oleksenkoolena@gmail.com

## **СТИЛІСТИЧНІ ФУНКЦІЇ ДІЄПРИСЛІВНИКА В РОМАНІ ЛІНИ КОСТЕНКО «БЕРЕСТЕЧКО»**

У науковій спадщині професора Сергія Івановича Дорошенка значна увага приділена дослідженню такої морфологічної одиниці, як дієприслівник. Це й окремі статті «До питання про граматичний статус дієприслівника», «Одиничні прислівники і дієприслівникові звороти як елементи образної системи мови» [Дорошенко 2009], і наукова концепція щодо морфологічного статусу дієприслівника та його стильових і стилістичних можливостей, яка покладена в основу дисертаційної роботи його аспірантки Л. К. Лисак [Лисак 2006], і згадки про сутність дієприслівника в інших дослідженнях, присвячених питанням граматики і стилістики.

Неодноразово на кафедрі й у виступах на конференціях велися дискусії щодо поглядів на дієприслівник чи то як форму дієслова, чи то як віддієслівний прислівник, чи то як окрему частину мови. С. І. Дорошенко незрушно стояв на тому, що це окрема частина мови, аргументуючи свою позицію низкою власне дієприкметникових особливостей [Дорошенко 2009]. Хоча ми з ним були по різні сторони наукових «барикад», зокрема щодо наявності категорії стану в дієприслівника [Олексенко 2017; 2019], але дискутували завжди коректно й

толерантно. Однак, досліджуючи художні функції різних морфологічних класів і категорій у поетичному мовленні, зокрема й дієприслівника, ми спиралися саме на здобутки шановного Сергія Івановича та його учнів.

Відомо, що одиничні дієприслівники і дієприслівникові звороти вживаються у всіх стилях мови, але більшою мірою в офіційно-діловому й книжних стилях. Що ж до художнього стилю, то тут теж їхнє вживання простежується активніше в прозових текстах, де є простір для великих за обсягом речень, у поетичному ж мовленні через щільність тексту ускладнені відокремленими обставинами, вираженими дієприслівниковими зворотами, речення вживаються обмежено. Утім історичний роман у віршах «Берестечко» Ліни Костенко як великий за обсягом і епічний за змістом текст має свої особливості. У ньому ми виокремили 26 випадків уживання дієприслівника. Розглянемо його стилістичне навантаження.

С. І. Дорошенко зауважує, що дієприслівники, як і будь-які інші морфологічні одиниці, беруть участь у формуванні експресивно-стилістичних значень, у художньому тексті вони сприяють створенню емоційного настрою, служать естетичною окрасою зображуваного [Дорошенко 2009, с. 168].

Л. К. Лисак відзначає, що «до естетизації в художньому відтворенні дійсності залучається весь арсенал конструкцій з участю дієприслівника. Як означально-обставинний засіб функціонують одиничні дієприслівники і дієприслівникові звороти, фразеологізми й оксиморони, крилаті вислови. Стилістично навантаженими в художніх текстах є також порівняльні звороти, еліптичні й парцельовані структури з дієприслівником» [Лисак 2006, с. 115].

У романі «Берестечко» найбільш поширеною художньою функцією дієприслівника є функція аргументації дій головного героя-наратора — гетьмана Богдана Хмельницького, внутрішній монолог якого і є формою оповіді в романі. Тому зрозуміле функціональне навантаження дієприслівника — називати причину тих чи тих своїх дій. Наприклад: *Відпоясавши шаблю, ти вже так — / іще людина, але вже не гетьман; або При Бродах **взявши** сорок п'ять гармат, / я ними Чигирин ще більше убезпечив; або А що найгірше — **не чекавши** зради, / за ханом **знавши** в зливу грозову, / я там залишив знак своєї влади — / мою печать, бунчук і булаву.* В останньому прикладі спостерігаємо ще й згущення дієприслівникових форм недоконаного виду супровідної до основної дії, що відображає передумови і пояснення вчинку гетьмана. Щільність дієприслівників — рідкісне явище в поетичному мовленні, але коли таке трапляється, можемо спостерігати варіювання завершеною й супровідною в часовому плані додатковою дією, завдяки чому вимальовується широка картина переживань гетьмана, його самооцінки: *Писав прошення, як оди, / у грудях **стлумивши** плачі. / Я знаю грамоту свободи — / її підписують мечі! / А я ламаю пера гусячі / на довгих титулах царя, / свою вогненну муку **гасячи** / в колодязі каламаря.*

Причинно-наслідкові відношення, виражені дієприслівниковим зворотом й основним дієсловом, образно характеризують не тільки дії оповідача — гетьмана, а й дії ворогів: *Усе орли, все птиці гонорові, / або ще сокіл чи стріла і лук. / Але ж **проливши** стільки тої крові, / уже б їм личив двоголовий крук!*

Особливо вияскравлюється причинно-наслідковий зв'язок, виражений дієприслівниковим зворотом, коли зворот має метафоричне значення: *Колись в огидне зборище лакуз, / розхриставшись в своїх святих обуреннях, / я кинув серце, як чирвовий туз, / єдиний козир. І зостався в дурнях або Лежить твоя зглузована Вкраїна, / схрестивши руки всіх своїх шляхів.*

Емоційність вислову посилюється, коли на допомогу автору слів приходять фразеологічні одиниці, до складу яких увіходять дієприслівники: *Знов скували вози. І, поклавши на Бога надію, / одбивались од ляхів, од зливи і од чуток або І прийде час, безвихідний наш час, — / вона візьме нас високо під руку, / не ворухнувши й пальцем задля нас.* У таких дієприслівникових зворотах напівпредикативна функція приглушена іншою — означально-обставинною.

Дієприслівники беруть участь й у вираженні протиставного значення, у створенні антитези: *Повзявши намір визволити край, / о, як я міг ганебно так програти?! Така стилістична фігура слугує для вираження емоції відчаю, картання себе за вчинок, вдало доповнює образ Богдана Хмельницького, його стан після поразки під Берестечком. Ця функція дієприслівника відображена й у таких філософсько-життєвських роздумах гетьмана: У чомусь винні, **скоївши й не скоївши**, / як винен той святий Варфоломій / за те Варфоломіївське побоїще.*

Як відомо, парцельовані структури — вид експресивного синтаксису. Використання в їхньому складі дієприслівника без основного дієслова акцентує зміст тексту на цій додатковій дії, яка стає семантично виразною: *Вночі скриплять вози. Переселенці їдуть. / Світ за очі, покидавши своє. / Шукати Україну в Україні.*

Найбільш поширена функція дієприслівника — разом з основним дієсловом передавати динаміку подій, вносячи в неї обставинно-означальні чи обставинно-зумовлювальні смисли: *Здійнявся вихор, **засліпивши** вічі, / зривав покрівлі, дуба розщепив, — / обніс мене довкруг костьолу тричі / й поставив там, ізвідки й прихопив, або І **розхитнувши** живоплоти тлуму, / летіло військо в сніжному пилу..., чи Уже Пшепюрський з лівого крила / рвонув навтьоки, **загубивши** прапор.* Виразна також роль дієприслівника для передачі розгортання подій, оповіді про них, коли використання тільки однорідних присудків збіднило б зміст епічного твору, бо зникла б особлива функція дієприслівника — обставинна із широкою гамою значень, наприклад: *І циган з циганчам, / **погравши** нам на скрипці, / іще лишився і не вкрав коня.*

Наведені зразки використання дієприслівника в історичному романі у віршах «Берестечко» Ліни Костенко засвідчують здатність цієї форми дієслова (чи окремої частини мови за С. І. Дорошенком, чи віддієслівного прислівника за І. Р. Вихованцем) до виконання образотворчої й естетичної функцій як один із стилістичних засобів багаті палітри української мови, який взяла на озброєння поетеса для створення епічного й високохудожнього викладу одного з моментів славної історії України через призму внутрішнього світу Богдана Хмельницького — його емоцій, переживань, помилок та їхнього осмислення, а також його надбань і перемог.

**ЛІТЕРАТУРА**

1. *Дорошенко С. І.* До питання про граматичний статус дієприслівника. Наукові простори: вибрані праці. Харків: «Нове слово», 2009. С. 36–39.
2. *Дорошенко С. І.* Одиначні дієприслівники і дієприслівникові звороти як елементи образної системи мови. *Наукові простори: вибрані праці.* Харків: «Нове слово», 2009. С. 168–171.
3. *Костенко Ліна.* Берестечко. Історичний роман. Київ: «Либідь», 2010.
4. *Лисак Л. К.* Синтаксико-стилістичні функції речень з дієприслівником у стилях сучасної української мови: дис. ... канд. філол. наук зі спец. 10. 02. 01 — Українська мова. Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди. Харків, 2006.
5. *Олексенко О. А.* Дієприслівник у проекції категорії стану. *Лінгвістичні дослідження: збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди.* Харків, 2017. Вип. 46. С. 80–86.
6. *Олексенко О. А.* Деякі проблеми морфології у світлі наукової концепції С. І. Дорошенка. *Лінгвістичні дослідження: збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди.* Харків, 2019. Вип. 50. С. 18–22.

---

**Олена Палатовська**

доктор філологічних наук, доцент,  
професор кафедри східної і слов'янської філології;  
Київський національний лінгвістичний університет  
olenapalatovska@gmail.com

## **РОЗВИТОК ТЕОРІЇ БЕЗСПОЛУЧНИКОВИХ СКЛАДНИХ РЕЧЕНЬ У СИНТАКСИЧНИХ ПРАЦЯХ С. І. ДОРОШЕНКА**

У вітчизняному мовознавстві визначення статусу безсполучникових складних речень (БСР) дотепер залишається одним із «вічних» питань синтаксису. На сьогодні в синтаксичній науці співіснують три погляди на природу безсполучникового зв'язку на рівні БСР:

1. БСР вважають реченнями з «випущеними сполучниками» (О. Пешковський) і розподіляють між сурядними і підрядними конструкціями;
2. БСР виносять за межі складного речення внаслідок неможливості об'єктивного розмежування тексту та безсполучникового об'єднання предикативних частин і визначають одиницями текстового рівня (І. Слинько, Н. Гуйванюк, М. Кобилянська);
3. Відповідно до структурно-семантичного підходу БСП вважають окремим класом складних речень, а безсполучниковий зв'язок визнають оригінальним типом з'єднання предикативних одиниць, що не спирається на систему сполучникового складного речення (С. Дорошенко, І. Вихованець, А. Загнітко, Л. Кадомцева та ін.).

За такого підходу безсполучникові складні речення є особливим структурно-семантичним класом складних речень, «частини якого поєднані між собою без сполучників шляхом відповідного інтонування, лексичного наповнення предикативних частин, співвідношення форм дієслів-присудків, що зумовлює відповідне семантико-синтаксичне відношення між предикативними частинами – складниками речення» [Загнітко 2020, с. 637–638].

Найяскравішим представником структурно-семантичного напрямку в українському мовознавстві був професор Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди Сергій Іванович Дорошенко, який у монографічному дослідженні «Безсполучникові складні конструкції в сучасній українській мові» (1980) наголошував, що БСР «являють собою поліпредикативні конструкції, не залежні від сполучникових складних структур ні граматично, ні семантично. Вони становлять окремий структурно-семантичний тип складних речень, здатних виражати думки з такими значенневими і стилістичними нюансами, які неможливо передати ні складносурядними, ні складнопідрядними реченнями» [Дорошенко 2009, с.76].

Наслідуючи прийнятю на той час структурно-семантичну класифікацію БСР М. Поспелова, С. Дорошенко робить до неї два суттєвих уточнення. По-перше, учений обґрунтовано пропонує «замість термінів *речення однорідного (однотипного) складу і речення неоднорідного (неоднотипного) складу* використовувати терміни *речення з однофункціональними предикативними частинами і речення з різнофункціональними предикативними частинами*» [Дорошенко 2014, с. 7]. По-друге, висловлює сумніви щодо зарахування конструкцій із протиставними (зіставними) відношеннями до класу однорідних (однофункціональних) безсполучникових складних речень: «Перераховані ознаки: протиставлення однієї частини іншій, вираження логічної антитези, заперечення одного і твердження іншого — не можна співвіднести ні з рівноправністю, ні з незалежністю, ні з однорідністю предикативних частин, властивих конструкціям однорідного складу. Вони відповідають особливостям безсполучникових речень неоднорідного складу» [Дорошенко 2014, с. 6].

Отже, за класифікацією С. Дорошенка, до БСР належать:

- складні конструкції з **однофункційними** предикативними частинами з перелічувальною семантикою (зі значенням одночасності та послідовності): *Малі озера блискають незлісно, колише хмара втомлені громи* (Л. Костенко);
- складні конструкції з **різнофункційними** предикативними частинами (зіставно-протиставні, пояснювальні та з детермінантним відношенням): *Буде каяття на світі — вороття не буде* (Т. Шевченко).

Отже, у своїй класифікації С. Дорошенко зосереджується не тільки на структурно-семантичній організації БСР, а й звертає увагу на функційні відношення, що виникають поміж предикативними одиницями, з яких складається складна синтаксична структура. І хоча структурно-семантичний синтаксис не зміг надати відповіді на всі питання теорії складного речення, у його межах було описано природу та розмаїття структурних моделей цієї синтаксичної одиниці,



а також схарактеризовано семантичний складник як усїєї складної структури, так і її компонентів. Структурно-семантичний підхід став важливим теоретико-методологічним підґрунтям для розробки семантичних класифікацій складного речення, а також вивчення цієї синтаксичної одиниці у функційно-комунікативному і когнітивно-дискурсивному аспектах.

#### ЛІТЕРАТУРА

1. *Дорошенко С. І.* Безсполучникові складні конструкції в сучасній українській мові / *Дорошенко С. І.* *Наукові простори: вибрані праці*. Харків : «Новое слово», 2009. С. 53–162.
2. *Дорошенко С. І.* Два уточнення до класифікації безсполучникових складних речень. *Мовознавство*. 2014. № 1. С. 71–76.
3. *Загнітко А.* Сучасний лінгвістичний словник. Вінниця : ТВОРИ, 2020.

---

*Олена Полозова*

кандидат філологічних наук,  
доцент кафедри українознавства і лінгводидактики  
імені професора О. Г. Муромцевої;  
Харківський національний педагогічний університет  
імені Г. С. Сковороди  
polozoval@ukr.net

## ПРОЯВИ АСИМЕТРІЇ НА РІВНІ ПРИСЛІВНИХ СКЛАДНОПІДРЯДНИХ РЕЧЕНЬ

Вітчизняні синтаксичні студії засвідчують, що прислівним складнопідрядним конструкціям сучасної української мови властивою є внутрішньорівнева якісна формально-змістова асиметрія, тобто коли на основну семантику певного типу складнопідрядних речень накладається додаткова семантика іншого типу цього самого класу конструкцій. За спостереженнями науковців [Вихованець 1993; Загнітко 2001; Слинько 1994; Христіанінова 2012; Шитик 2014], на рівні складнопідрядних прислівних речень якісна асиметрія є доволі поширеним явищем.

З-поміж формального типу складнопідрядних прислівних конструкцій яскравою формальною специфікою вирізняються з'ясувальні (об'єктні) й означальні (атрибутивні) конструкції.

**З'ясувальні ССР.** Питання про граматичну природу складнопідрядних з'ясувальних речень в українському мовознавстві вирішувалося неоднозначно, хоча їх дослідженню присвячено чимало наукових праць [Доценко 2000; Зарицька 2005; Каранська 1995; Олійник 2007; Шинкарук 2003]. Вивчаючи ці конструкції, науковці звертали увагу на те, що лексико-семантичне оформлення може ускладнювати з'ясувальні речення додатковими семантичними відтінками

[Олійник 2007, с. 9; Христіанінова 2012, с. 293–296; Шитик 2014, с. 156]. Так, Е.В. Олійник визначає два різновиди складнопідрядних з'ясувальних конструкцій із синкретичною семантикою: з'ясувально-атрибутивні та з'ясувально-причинові речення [Олійник 2007, с. 10]. Р.О. Христіанінова, Л.В. Шитик виділяють об'єктно-атрибутивні, об'єктно-причинові, об'єктно-часові та об'єктно-цільові речення [Христіанінова 2012, с. 293–296; Шитик 2014, с. 156].

Відповідно до семантики структурної схеми для симетричних, тобто ядерних, з'ясувальних речень притаманна низка ознак: прислівний підрядний зв'язок, який є передбачуваним й обов'язковим; підрядна частина звичайно підпорядковується дієслівному предикату в головній частині, безпосередньо приєднуючись до нього й розкриваючи його валентність; постпозиція підрядної частини; наявність сполучників підрядності *що, як, чи, щоб, ніби* та ін. і сполучні займенникових слів *хто, що, який, чий, коли, як, де* та ін., напр.: *Чули, **що** любов живе три роки* (В. Наймановська); *Ще маленькою я дуже любила, **коли** мене брали на руки й притискали до грудей* (І. Мацко).

Під час аналізу з'ясувальних речень було виявлено, що на рівні цих складних одиниць можуть формуватися додаткові значення 1) означальності, 2) часу, 3) причини, 4) мети.

Додаткове **означальне** значення в з'ясувальних реченнях виникає, коли опорним компонентом є іменник-девербатив або іменник, що має здатність до керування й зберігає семантичний зв'язок із дієсловами та має категорії, властиві іменникам, як-от: *висновок, телеграма, пісня, гіпотеза* тощо. Поєднуючи диференційні ознаки дієслова та іменника, цей компонент передбачає наявність атрибутивного поширювача, характерного для субстантива, й об'єктного, що вимагає дієслово (здатність керувати). Означена особливість опорного компонента головної частини досліджуваних утворень дає можливість поставити до нього два запитання — атрибутивне й об'єктне [Олійник 2007, с. 10], напр.: *Його не полишала думка, [яка? про що?] **що** він не встигне на зустріч вчасно* (з усн. мовл.).

Основні семантичні групи девербативів уже були предметом вивчення багатьох синтаксистів [Каранська 1995, с. 209; Слинко 1994, с. 498]. Найпоширенішими в з'ясувально-означальних конструкціях є такі семантичні групи опорних девербативів, утворених від перехідних дієслів: 1) зі значенням мовлення, повідомлення, сприймання та передачі інформації (*заява, звістка, посвідка, твердження, чутка* тощо), напр.: [*Постраждалого під час фотозйомки Віталія Лазебника викликають на допит*] надійшла **заява, що** він когось побив (режим доступу: <http://ru.telekritika.ua>); *У розпал відповідальної угоди Максиму приходиться **звістка, що** його кохана померла* (режим доступу: [kanalukraina.tv/ua](http://kanalukraina.tv/ua)); 2) зі значенням мислення (*гадка, думка, згадка* тощо), напр.: *Існує **згадка, що** він був сином Поліфрадмона та учнем Феспіда* (режим доступу: <https://uk.wikipedia.org>); *В Україні поширена **думка, що** нашій країні в майбутньому потрібно розібратися з «ДНР» і «ЛНР» так само, як Хорватія свого часу розібралася з самопроголошеною державою сербів на своїй території* (режим доступу: <https://uk-ua.facebook.com>); 3) зі значенням відчуття та емоційного стану (*віра, відчуття,*

загроза тощо): *Необхідна критична маса людей, які точно мають віру, що ми здатні і спроможні, а добро непереможне* (В. Маринчак); *Ще існує відчуття, що все гаразд, та до пуття це відчуття ні я, ні ти в собі не можемо віднайти, тому сприймаємо життя з відсутністю мети* (С. Жадан). Крім того, у конструкціях, які мають додатковий атрибутивний відтінок, у головній частині вживаються сполуки фразеологічного типу: *доходити висновку, прийти до висновку, мати думку, мати надію, мати підозру, спіймати на думці*, напр.: *Григорій перевірів гвинтівку і дійшов висновку, що має добру рушницю* (І. Багрянний).

Деякі лексичні одиниці вище названих семантичних груп не походять від дієслів, але зберігають здатність до керування (*висновок, версія, гіпотеза, проблема, свідомість, теорія, телеграма, щастя* тощо), тобто характеризуються дієслівними ознаками, напр.: *Галич висунув гіпотезу, що Замкова гора використовувалась з метою оборони ще задовго до XIV ст., коли на ній з'явилося кам'яне укріплення* (режим доступу: <http://old.helsinki.org.ua>); *Есемека, що приїздить батько, прийшла якраз вчасно* (з усн. мовл.).

Як засвідчує матеріал, важливим фактором у побудові саме таких конструкцій є не лише опорний компонент — девербатив та іменник, що має здатність до керування, а й сполучний засіб, яким поєднуються їхні частини. У всіх реченнях зафіксовано переважне вживання асемантичного сполучника *що*.

З'ясувальні речення можуть ускладнюватися **часовою** семантикою. На думку Р. О. Христіанінової, об'єктно-часові семантико-синтаксичні відношення виникають у складнопідрядних реченнях з опорними дієсловами внутрішнього стану, почуття, дієсловами сподівання, віри, подиву та сполучними словами *коли, доки, допоки* — виразниками часового значення [Христіанінова 2012, с. 296], але найяскравіше виражають часове значення дієслова *ждати, чекати, перечікувати*, напр.: *... мусив **зачекати, доки** з'явиться вартісний сценарій* (І. Ігнатівич); *Сашко терпляче **ждав, перечікував, поки** люди наговоряться, надивуються, нарозпитуються — бо це ж свої!* (В. Близнець).

З'ясувальне значення може ускладнюватися **причиною** семантикою в реченнях на зразок *Я рада, що ти мене зустрів* (з усн. мовл.). Деякі вітчизняні дослідники відносять їх до складнопідрядних причинових речень [Каранська 1995, с. 218; Сучасна українська літературна мова: Синтаксис 1972, с. 377;], що не відповідає дійсності, адже для структурної схеми причинових визначальним є детермінантний зв'язок і гнучкість структури, чого немає у наведеному вище прикладі. На думку Е. В. Олійник, основним фактором, який зумовлює появу причинового відтінку значення в цих конструкціях є предикат з оцінним значенням [Олійник 2007, с. 10].

Особливістю вияву цих речень є наявність специфічної головної частини й в основному сполучник *що* в підрядній. Опорний компонент таких речень виражено: 1) дієсловами емоційного стану (*дивуватися, жалкувати, боятися, ображатися, переживати, радіти, скаржитися, стерегтися, сумніватися, турбуватися, хвалитися, шкодувати* та ін.), напр.: *Я **дивуюсь, що** на Майдан сказати цій владі «такий сценарій не пройде» виходить тільки кожен сотий українець* (В. Кучер); *У Вінниці **всесвітньо відомий** вчений Богдан Гаврилишин **жалкував, що***

не пішов у політику (режим доступу: [www.vinnitsa.info](http://www.vinnitsa.info)); 2) прикметниками й предикативами (дивно, рада, щасливий та ін.): **Дивно, що** комусь взагалі знадобилося викрадати таку людину, як Гончаренко (режим доступу: <http://gordonua.com/ukr/news>); Микола Тищенко **щасливий, що** екс-дружина не народила йому дитину (режим доступу: <https://tsn.ua/glamur>).

Складнопідрядні з'ясувальні речення також ускладнюються семантикою **мети**. Така семантика з'являється в конструкціях, які мають у своєму складі сполучник *щоб*, який, на думку деяких науковців, у з'ясувальних складнопідрядних реченнях асемантизувався, але свого первинного цільового значення не втратив [Олійник 2007, с. 6], а також опорні дієслова мовлення й передавання інформації [Христіанінова 2012, с. 296; Шитик 2014, с. 197]: 1) мовлення, (говорити, інформувати, писати, натякати, кричати, молитися), напр.: *І я молюсь, щоб ти була щаслива, Щоб ти була здорова, як вода* (С. Литвин); 2) сприймання, одержання інформації (пильнувати, стежити, слідкувати), напр.: *О, я не сплю — я ватерку пантрую, пильную, щоб не плакало дитя, шкарпеточку стареньку зацерую, послухаю твоє серцебиття* (Н. Стефурак).

Таким чином, у системі з'ясувальних речень нерідко основна семантика ускладнюється додатковими відтінками значень, які формуються все ж зі збереженням з'ясувальних відношень. Основним фактором, що зумовлює асиметрію форми й змісту з'ясувальних конструкцій, виступає опорний компонент головної частини (девербатив або іменник, що має здатність до керування, або предикат з емоційним значенням).

**Складнопідрядні означальні речення.** Складнопідрядні означальні речення мають досить характерні ознаки, тому їх послідовно виділяли представники майже всіх лінгвістичних шкіл, щоправда, номінуючи по-різному, наприклад, речення з підрядними означальними [Сучасна українська літературна мова: Синтаксис 1972, с. 332], відносні складнопідрядні речення [Каранська 1995, с. 188], складнопідрядні присубстантивно-означальні речення [Слинько 1994, с. 446], атрибутивні приіменникові складнопідрядні речення [Вихованець 1993, с. 334; Христіанінова 2012, с. 242].

Відповідно до структурної схеми означальні складнопідрядні речення мають у головній частині опорний іменник, який може виконувати функцію будь-якого члена речення й виступати в будь-якій граматичній формі, оскільки його здатність поширюватися означальною підрядною частиною зумовлюється морфологічною природою, а не синтаксичною функцією; постпозитивну щодо опорного слова підрядну частину, спеціалізовані сполучні слова — відносні займенникові прикметники *який, котрий, чий*, а також неспеціалізовані сполучні слова — займенникові іменниками *хто, що* й займенникові прислівники *де, куди, звідки, коли* [Вихованець 1993, с. 334–335], напр.: *Там був дивний простір, який відкривався за гущавинами враз, зненацька, ошелешував негадано* (П. Загребельний).

Досліджуючи складнопідрядні означальні речення, науковці звернули увагу на конструкції з ускладненою семантикою [Христіанінова 2012, с. 20; Шитик 2014, с. 178]. Так, на думку Р. О. Христіанінової, означальні речення представлені

двома семантичними підтипами: власне-атрибутивними й невластиво-атрибутивними конструкціями, тобто такими, що мають додаткові відтінки значень [Христіанінова 2012, с. 296], Л. В. Шитик зазначає, що в «присубстантивно-означальних реченнях нерідко накладаються додаткові значення, що спричинено переважно специфікою сполучних засобів, лексичним наповненням предикативних частин, подвійними синтаксичними зв'язками» [Шитик 2014, с. 178].

Проаналізований матеріал дає змогу говорити про схильність складнопідрядних означальних речень ускладнюватися 1) причинною, 2) допустовою, 3) часовою, 4) просторовою, 3) єднальною семантиками.

Додаткове **причинове** значення простежується, наприклад, у таких конструкціях: *Український письменник, який завжди намагався тримати руку на пульсі світового культурного розвою, не раз звертався до прийомів і засобів художнього зображення, що належать до здобутків різних літературних напрямів* («Дивослово», 2005, № 12), пор.: *Український письменник, оскільки завжди намагався тримати руку на пульсі світового культурного розвою, не раз звертався до прийомів і засобів художнього зображення, що належать до здобутків різних літературних напрямів*. Як відомо, причинова зумовленість передбачає такий зв'язок двох ситуацій, за якого одна є достатньою підставою для реалізації іншої. Так, у реченні *Він з нетерпінням чекав на Олену, про яку чув багато хорошого* (з усн. мовл.) підрядна частина *про яку чув багато хорошого* є носієм значення достатньої підстави: її зміст виконує роль аргументу щодо того, що повідомляється в головній частині, яка інформує про наслідок: *Він з нетерпінням чекав на Олену*, пор.: *Він з нетерпінням чекав на Олену, бо чув про неї багато хорошого*. Крім того, Л. В. Шитик до речень з атрибутивно-причинною семантикою відносить складнопідрядні конструкції, побудовані за такою моделлю: *з (тієї) причини... що, з того приводу... що* [Шитик 2014, с. 191], напр.: *А вона не прокидається лише з тієї причини, [якої? з якої причини?] що боїться, прокинувшись, не побачити його коло себе* (С. Жадан); *[Герінг в сорок третьому році сказав зятеві Муссоліні Чіано:] Нема потреби морочити собі голову з того приводу, [якого? з якої причини?] що греки голодують* (П. Загребельний).

У семантичній структурі означальних речень додатковим може виступати **допустове** відношення. У реченнях, що виражають ці відношення, протиставляються дві ситуації. Одна з них репрезентована в підрядній частині і є базовою для ситуації, яка протилежна за будь-якою ознакою тій, про яку йдеться в головній. Зворотний характер зумовленості в допустових реченнях, окрім спеціальних сполучників, виражається також лексично — у значенні предикатів та їх оточенні: якщо подія — прямий наслідок має вигляд негативного виразу, то подія, названа в його головній частині, вираз позитивний, і навпаки, напр.: *Молодь іноді обирає професії, які навіть прогледувати їх не можуть* («Україна молода», 2012, № 42), пор.: *Молодь іноді обирає професії, хоча вони навіть прогледувати їх не можуть*. Оскільки сполучник, який маркує наявність у реченні допустової семантики, відсутній, в означальних реченнях важливими стають непрямі показники допустового зв'язку між пропозиціями в семантичній структурі, наприклад, частки *все-таки, усе одно, лише, тільки, навіть, і*, використання яких

характерне й для розчленованих допустових речень, напр.: *Султанські еміни, яким звелено було забрати майно колишнього великого візира до державної скарбниці, зацікавилися тільки коштовними оправами* (П. Загребельний); *Вона іноді запитувала себе, чому так сильно любить чоловіка, який не відповідає на її почуття* (з усн. мовл.)

На думку дослідників, у складнопідрядних означальних реченнях, підрядна частина яких приєднана сполучниковими словами *коли, де, куди, звідки*, а в головній частині опорними словами виступають іменники на позначення часу або іменники з просторовим значенням, до основного значення додаються **просторові** й **часові** відтінки значень [Христіанінова 2012, с. 296–297], напр.: *Ночами, коли розшумиться море, то, звісно, лізуть всякі думки* (О. Гончар); *Її зустрів він у той час, коли падав сніг* (режим доступу: [nashe.com.ua](http://nashe.com.ua)); *Себастьян зустрічався з ним лише раз на тиждень у барі, куди той приходив по повну козу джину* (Т. Прохасько).

Підсумовуючи, варто наголосити, що на ускладнення базової семантики складнопідрядних прислівних речень впливають, зокрема, такі чинники, як лексичне наповнення предикативних частин, характер опорного слова й специфіка засобу зв'язку.

## ЛІТЕРАТУРА

1. *Вихованець І. Р.* Граматика української мови. Синтаксис. Київ : Либідь, 1993. 348 с.
2. *Доценко О. Л.* Модальність у вираженні об'єктно-з'ясувальних відношень : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01. НПУ ім. М.П. Драгоманова. Київ, 2000. 235 с.
3. *Загнітко А. П.* Теоретична граматики української мови: Синтаксис : [монографія]. Донецьк : ДонНУ, 2001. 662 с.
4. *Зарицька В. Г.* Синкретичні типи підрядності у системі складного речення : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : 10.02.01. Дніпропетровськ, 2005. 20 с.
5. *Каранська М. У.* Синтаксис сучасної української літературної мови : навч. посіб. Київ : Либідь, 1995. 312 с.
6. *Олійник Е. В.* Семантика та прагматика з'ясувальних складнопідрядних речень : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01. Харків, 2007. 19 с.
7. *Слинько І. І., Гуйванюк Н. В., Кобилянська М. Ф.* Синтаксис сучасної української мови : Проблемні питання. Київ : Вища школа, 1994. 670 с.
8. *Сучасна українська літературна мова: Синтаксис / за заг. ред. І. К. Білодіда.* Київ : Наук. думка, 1972. 515 с.
9. *Христіанінова Р. О.* Складнопідрядні речення в сучасній українській літературній мові : [монографія]. Київ : Ін-т укр. мови; Видавничий дім Дмитра Бураго, 2012. 368 с.
10. *Шинкарук В.* З'ясувальні відношення між диктумом і модусом. *Науковий вісник Чернівецького університету.* Чернівці, 2000. Вип. 93. С. 197–205.
11. *Шитик Л.* Синхронна перехідність синтаксичних одиниць в українській літературній мові : [монографія]. Черкаси : видавець Чабаненко Ю. А., 2014. 474 с.

---

**Олена Скоробогатова**

доктор філологічних наук, доцент,  
професор кафедри зарубіжної літератури та слов'янських мов  
імені професора Михайла Гетманця;  
Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди  
skorobogatova.elena@gmail.com

## **ПРО СИНТАКСИЧНУ ПРИРОДУ ПАРЦЕЛЯЦІЇ І ПРИЄДНАННЯ В РОБОТІ С. І. ДОРОШЕНКА «ДО ПРОБЛЕМИ РОЗРІЗНЕННЯ ПОНЬ ПРИЄДНАННЯ І ПАРЦЕЛЯЦІЯ» ТА ЇХ ВИКОРИСТАННЯ ЯК ПРИЙОМІВ ЕКСПРЕСИВНОГО СИНТАКСИСУ**

Синтаксичні напрацювання С. І. Дорошенка мали й сьогодні мають про-спективний характер. Учений не лише створив потужну теорію безсполучни-кового складного речення, яка стала вагомим внеском в українські граматичні студії другої половини ХХ століття, але й окреслив низку проблем, висунув гі-потези, які можуть бути підтверджені або спростовані лише в просторі синтак-сичних здобутків початку ХХІ століття, бо потребують поєднання когнітивних та функційних підходів до синтаксичної будови мови.

Одна з проблем, яку порушував у своїх синтаксичних працях С. І. Доро-шенко, торкається граматичного статусу понять приєднання й парцеляція [До-рошенко 2009, с. 42-45]. У 60-х роках ХХ століття до цієї проблеми звертала-ся низка вітчизняних синтаксистів. У працях І. Чередниченко і М. Каранської парцельовані елементи розглядалися як приєднувальні, у роботах П. Дудика і П. Коструби як видільні [Дудик 1973].

Незважаючи на довгу історію обговорення сучасні теорії не мають одно-стайної відповіді на питання сутності парцеляції і приєднання як прийомів експресивного синтаксису, то поєднуючи ці два поняття у єдину фігуру мов-лення, то розмежовуючи їх на підставі різного комунікативного завдання і різної читацької рецепції. Сьогодні дослідники більшою мірою схиляються до думки, що парцеляція і приєднання є різними явищами, бо мають різні кому-нікативні завдання та використовують відмінні механізми будови мовлення. Але чи можна розмежувати їх на мовному рівні?

У цій розвідці ми хотіли б показати, що міркування С. І. Дорошенка щодо мовної природи конструкцій з парцеляцією і приєднанням дають підставу розглядати їх як різні не лише з комунікативно-мовленневої точки зору, але й як різні мовні будови, а стилістичні прийоми парцелювання (членування за допомогою парцеляції) і приєднання як діалектично комплементарні мож-ливості мовців.

Дослідження парцеляції поліпредикативних синтаксичних одиниць [Рад-чук, Скоробогатова, Стаканкова 2022] дало можливість наголошувати на не-рівномірній спроможності до членування різних типів речень, що пов'язана

з їх структурно-семантичними характеристиками. Підрядні відношення між компонентами синтаксичної конструкції при членуванні зберігаються, тоді як у складносурядних парцеляція викликає багато питань щодо зберігання або зникнення смислової цілісності, а безполучниковий зв'язок у спробі парцелювання в багатьох випадках розпадається, що призводить до того, що цілісний поліпредикативний безполучниковий конструкт перетворюється на низку самостійних синтаксичних об'єктів.

Неоднозначність при членуванні різних типів складних речень — складно-підрядних, складносурядних та безполучникових, які багатомірно досліджував С. І. Дорошенко, і викликала його зацікавленість означеною проблемою.

Важливим, на нашу думку, для вирішення поставленого питання на сучасному етапі є розуміння мовної природи і мовної діяльності, яке притаманне сучасному тлумаченню сосюривської теорії [Присяник 2018].

Якщо послуговуватись широко відомим визначенням парцеляції як стилістичного прийому, який призводить до розчленування цілісної змістовно-синтаксичної структури на інтонаційно ізольовані комунікативні частини, які на письмі виокремлюються пунктуаційно [Мацько 2003, с. 369], то не зовсім зрозуміло, чи всі синтаксичні конструкти можуть бути парцельованими, зберігаючи при цьому смислову й структурну цілісність. С.І. Дорошенко наполегливо підкреслював, що «парцеляція використовується як стилістичний прийом підкреслення смислової ролі члена речення чи предикативної частини підрядного речення у вираженні думки» [Дорошенко 2009, с. 45]. Учений вважав зберігання структурної єдності синтаксичної одиниці при парцеляційному членуванні обов'язковим чинником, що вказує на використання саме цього стилістичного прийому, орієнтованого на комунікативне виділення частини цілісної структури. Синтаксичні зв'язки при парцелюванні зберігаються в структурах, де розрив відбувається на рівні підрядності, при цьому мовець підкреслює найважливішу, на його думку, частину речення, виокремивши її в комунікативно самостійну рему.

Членування, на думку вченого, викликане «потребою посилити смислове та експресивне навантаження члена речення чи підрядної частини в оформленні думки» [Дорошенко 2009, с. 45]. Приєднання ж зазвичай трактується як прийом додавання (приєднання) «до основного висловлення додаткових повідомлень» [Там само, с. 42].

З погляду автора висловлення, парцеляція і приєднання виконують різні, навіть протилежні завдання: парцеляція ділить цілісний синтаксичний конструкт на окремі комунікативно значущі частини, а приєднання — додає до вже створеної комунікативної одиниці додатковий елемент, приєднуючи його до попередньої одиниці. У першій ситуації зрозуміло, що синтаксичний об'єкт, навіть коли він парцельований, є цілісною синтаксичною одиницею (звернімо увагу! С. І. Дорошенко пише лише про зберігання при парцелюванні синтаксичних відносин підрядності в складних реченнях або зв'язків у словосполученні у вузькому розумінні терміну).

Але залишається питання, чи завжди при приєднанні також створюється цілісний синтаксичний об'єкт? Чи зв'язок між базовою частиною нового



конструкта та частиною, що приєдналася, завжди достатній для ствердження про їхню синтаксичну цілісність?

На це питання в роботі С. І. Дорошенка «До проблеми розрізнення понять *приєднання* і *парцеляція*» надається ґрунтовна відповідь. Учений наголошує, що частина конструкцій, що мають приєднаний елемент, поєднують у собі «підрядність, закладену у зв'язках слів, і сурядність, маніфестовану сурядними сполучниками, які з'єднують не відкритий ряд членів речення, а частини, що мають ознаки речення: одна з частин, препозитивна, має предикат, друга (постпозитивна) — потенційно предикативна» [Дорошенко, 2009, с.43]. Сурядні відношення припускають існування рівноправних щодо синтаксичного погляду структур. У такому разі в спробі парцеляційного членування рівноправність частин призводить до самостійного функціонування частин членованої конструкції: складносурядне або безсполучникове речення ділиться на рівноправні частини (одна з яких може бути неповною, але неповні речення не втрачають синтаксичної самостійності).

Якщо подивитися на це питання з погляду сучасного розуміння когнітивних механізмів синтаксису складного речення й теорії мовної діяльності, то можна припустити, що мовні можливості підрядності й сурядності для передачі інтенцій мовця щодо поєднання або відокремлення частин синтаксичного конструкту не лише комунікативно, але й системно різняться: підрядність дозволяє виокремлювати й актуалізувати частини конструкту, зберігаючи між ними тісний синтаксичний зв'язок на рівні складного речення, а сурядність — лише «нанизувати» елементи до вже наявної комунікативної структури, додаючи, але не актуалізуючи їх. При цьому синтаксична єдність з цілісною комплексною предикативністю не формується.

Підтвердження або спростування цієї гіпотези можливе на сучасному етапі дослідження синтаксичної системи мови не лише в комунікативному, але, у першу чергу, когнітивному аспекті.

#### ЛІТЕРАТУРА

1. *Дорошенко С. І.* Наукові простори: вибрані праці. Харків : Нове слово, 2009. 488 с.
2. *Дудик П. С.* Синтаксис сучасного українського розмовного літературного мовлення: просте речення; еквівалент речення. Київ : Наук. думка, 1973. 284 с.
3. *Мацько Л. І., Сидоренко О. М., Мацько О. М.* Стилістика української мови. Київ : Вища школа, 2003. 462 с.
3. *Присяник О. П.* Фердинанд де Соссюр: деміфологізація концепції: моногр. Харків : Харківське історико-філологічне товариство, 2018. 276 с.
4. *Радчук О. В., Скоробогатова О. О., Стаканкова Т. П.* Розвиток мовознавчих ідей Г. Ф. Калашнікової в наукових працях учнів. *Структурно-семантичні складові дискурсу.* Матеріали наукових читань, присвячених ювілею доктора філологічних наук, професора, засновника Харківської філологічної школи з синтаксису складного речення і тексту Галини Федорівни Калашнікової. Харків : ХНПУ імені Г. С. Сковороди, 2022. С. 11–19.

---

**Оксана Халіман**

доктор філологічних наук, доцент,  
викладач Відокремленого структурного підрозділу  
«Полтавський фаховий коледж  
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого»  
khaliman\_oksana@ukr.net

## **ІМПЛІЦИТНІ ЗАСОБИ ВИРАЖЕННЯ ЗАПЕРЕЧЕННЯ В АСПЕКТІ ЛІНГВОАКСІОЛОГІЇ**

До граматичних засобів вираження оцінки належать і морфологічні одиниці, і синтаксичні конструкції, що зумовлює поділ граматики оцінки [див. про це Космеда, Халіман 2011] на два підрозділи (морфологія оцінки й синтаксис оцінки), які перебувають у нерозривному зв'язку.

Оцінну специфіку синтаксичних структур формує комплекс засобів, що реалізують певні відтінки значень як експліцитно, так й імпліцитно. Останні демонструють асиметрію між синтаксичною реалізацією речення та його семантичною інтерпретацією, між формою і змістом.

У відповідному аспекті привертають увагу синтаксичні структури, що імпліцитно виражають заперечення, тобто «приховано, за допомогою не маркованих запереченням словоформи або синтаксичної конструкції» [Паславська 2005, с. 93] й пов'язані з репрезентацією оцінних відтінків значень. Реалізацію імпліцитного заперечення на рівні речення лінгвісти кваліфікують як продуктивну [Паславська 2005, с. 103].

Формування заперечного змісту цілого висловлювання, як наголошує А. Паславська, «відбувається через наявність комплексу комунікативних умов, які мають виконувати мовець та слухач» [Паславська 2005, с. 107]. Як основні чинники реалізації імпліцитного заперечення на рівні речення названа вище дослідниця називає синтаксичну структуру, інтонацію та лексичний матеріал [Паславська 2005, с. 107]. Варто наголосити й на вживанні певних морфологічних форм у складі конкретних шаблонних синтаксичних моделей. Обов'язковою реалізацією таких засобів є і вживання певної морфологічної форми, і сталість синтаксичної конструкції.

У результаті проведеного аналізу було виявлено продуктивні моделі, що імпліцитно реалізують заперечення та супроводжуються оцінними відтінками значень. Ці структури відзначаються шаблонністю форми й типовістю відтвореного змісту, що дає підстави відносити їх до синтаксичних фразеологізмів — конструкцій, компоненти яких «пов'язані ідіоматично, а прямі лексичні значення компонентів, що утворюють структуру, дещо послаблені» [Космеда 2000, с. 234]. Виокремлені моделі номінуємо за принципами наукового абстрагування шляхом узагальненого опису семантики як типової конструкції, що репрезентує відповідний прецедентний смисл, порівн.:

а) безособово-інфінітивні речення на зразок **Треба мені з вами розмовляти!; Хочеться мені з вами розмовляти!** І. Шкіцька виділяє такі особливості досліджуваних структур: 1) непрямий спосіб вираження значень небажаності, неpotрібності та неможливості здійснення дії; 2) препозиція та акцентуалізація модальних слів; 3) форма недоконаного виду інфінітива в складі предикативного мінімуму; 4) контамінація модальних та оцінних значень; 5) домінування негативної оцінки, що корелює з експресивністю висловлення; 6) уживання в контекстах осуду та іронії [Шкіцька 2005, с. 10].

Обов'язковими умовами реалізації такої моделі є використання (1) модальних слів *треба, хочеться*, (2) займенника (рідко – іменника) в давальному відмінку, що називає особу, негативне ставлення якої до названої дії репрезентовано в реченні; (3) інфінітива недоконаного виду, що називає дію, яку мовець оцінює негативно, (4) шаблонного порядку слів, (5) інтонаційного оформлення (окличне речення). Саме остання особливість часто є вирішальною для розуміння переносного значення висловлювання. Названа дія оцінюється мовцем негативно як недоречна ('не треба розмовляти', 'не хочу розмовляти', 'не буду розмовляти', 'розмовляти — це погано, недоречно' й т. ін.);

б) модель **Буде він мене вчити!**, у якій дію, здійснену в минулому, таку, що здійснюється в теперішньому чи передбачається, вербалізує форма майбутнього часу.

Обов'язковими умовами реалізації цієї моделі є використання (1) складеної форми майбутнього часу недоконаного виду та (2) інтонаційного оформлення (іронічний відтінок, часто — окличне речення). Фіксуємо вживання такої синтаксичної конструкції як з прямим (**Він буде мене вчити!**), так і зі зворотним порядком слів (**Буде він мене вчити!**), зокрема останні відзначаються більшим інтонаційним увиразненням. Мовець виражає негативне ставлення до названої дії через її несумісність із відповідним суб'єктом ('він мене вчив / учить / планує вчити' — це погано), дія мислиться як неприпустима ('він не має мене вчити'). У межах цієї моделі повторюваністю вживання вирізняється синтаксичний фразеологізм **Будуть тут всякі + Inf** (Див. про це Халіман 2019, с. 295–296);

в) структури на зразок **А я знаю... (А я бачив...)** У наведеній моделі обов'язковою є підсилювальна частка *а*, що доповнює предикативний центр (предикат — дієслівна форма теперішнього чи минулого часу), а інтонаційне оформлення відіграє вирішальну роль. Мовець виражає обурення ('я не знаю; звідки я можу знати?', 'я не бачив; як я міг бачити?') щодо певної, наданої йому інформації.

Аналізуючи синтаксичні фразеологізми, Г. Ситар виділяє серед них інтонаційно марковані. Названа вище дослідниця наголошує, що такі висловлювання мовець будує в більш чи менш готовому вигляді, а їхнім основним призначенням є не номінація, а вираження суб'єктивно-модальних значень — оцінки, згоди, заперечення, необхідності, неможливості та ін. [Ситар 2017, с. 215]. Досліджувані синтаксичні фразеологізми теж є інтонаційно маркованими й вживаються для вираження не лише прихованого заперечення, а й оцінки.

Отже, серед чинників, що зумовлюють асиметрію морфолого-синтаксичної реалізації та семантико-прагматичної інтерпретації речень з імпліцитним вираженням заперечення, які супроводжується репрезентацією аксіологічних відтінків значень, насамперед важливу роль відіграє інтонаційне оформлення. Саме воно найчастіше дає змогу розрізнати пряме й переносне вживання морфологічних форм, які теж є умовою функціонування описаних структур, і висловлювання загалом. Інтонація реалізується з огляду на певний шаблонний порядок слів. Очевидно, пряме експліцитне вираження думки, що відзначається меншою експресивністю, у цьому разі є менш ефективним для досягнення комунікативної мети. Завдяки поєднанню шаблонності форми досліджуваних структур і типовості їхніх значень комуніканти сприймають їх як прецедентні — такі, що актуалізуються завдяки наявності попереднього подібного вживання.

Серед імпліцитних, тобто неспеціалізованих засобів, що реалізують заперечення опосередковано та супроводжуються оцінними відтінками значень, — низка питальних конструкцій (*Чого б я це робила? Та чи я знаю?* та ін.), що в перспективі потребує висвітлення в окремому дослідженні. Також плануємо більш детальний аналіз функціонування описаних та інших моделей у конкретних комунікативних контекстах.

#### ЛІТЕРАТУРА

1. *Космеда Т.* Аксіологічні аспекти прагмалінгвістики: формування і розвиток категорії оцінки : [монографія]. Львів : ЛНУ ім. І. Франка, 2000. 349 с.
2. *Космеда Т. А., Халіман О. В.* «Грамматика оцінки» як актуальна проблема сучасного мовознавства. *Лінгвістичні студії*: зб. наук. пр. / укл. А. Загнітко (наук. ред.) та ін. Донецьк: Донец. нац. ун-т, 2011. Вип. 22. С. 17–23.
3. *Паславська А. Й.* Заперечення як мовна універсалія: принципи, параметри, функціонування. Львів : Вид. центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2005. 290 с.
4. *Ситар Г. В.* Синтаксичні фразеологізми в розрізі конструкційної граматики: [монографія]. Вінниця : ТОВ «Нілан-ЛТД», 2017. 458 с.
5. *Халіман О.* Грамматика оцінки: морфологічні категорії української мови: [монографія]. Харків: Майдан, 2019. 458 с.
6. *Шкіцька І. Ю.* Реалізація суб'єктивно-модальних значень у структурі безособово-інфінітивних речень сучасної української мови : автореф. дис. ... канд. філол. наук. Харків, 2005. 19 с.

---

**Тетяна Яковлева**

здобувачка ступеня доктора філософії  
кафедри української мови імені проф. Л. А. Лисиченко;  
Харківський національний педагогічний університет  
імені Г. С. Сковороди  
tanya25091997@gmail.com

## **МОДАЛЬНІ СЛОВА ЯК ЗАСОБИ ВИРАЖЕННЯ СУБ'ЄКТИВНОЇ МОДАЛЬНОСТІ Й ОЦІНКИ**

На сучасному етапі розвитку української лінгвістики одним із найбільш дискутованих питань є поняття текстової категорії модальності та засобів її реалізації. Інтерес до вивчення цієї категорії виявляли Ш. Баллі, Ф. Бацевич, В. Виноградов, І. Вихованець, А. Загнітко, К. Городенська, Ю. Невська, М. Плющ, В. Шинкарук та ін. Найбільш відомою й традиційною є концепція швейцарського мовознавця Ш. Баллі, за якою модальність — це ставлення мовця до висловленої думки: «Наша думка додає до найменшого сприймання елемент оцінки, інстинкт самозахисту співвідносить всі явища навколишнього світу з нашим «я», з нашим життям і благополуччям. Тому навіть абстрактні речі постають у мові пропущеними через призму наших потреб і бажань у невиразному світі суб'єктивного сприймання» [цит. за: Руденко 2019, с. 30].

Однак актуальним залишається питання розгляду модальності крізь призму дискурсу, що вперше було розглянуто австрійським лінгвістом В. Дреслером, який наголошував, що модальність є комунікативно-текстовою категорією, «об'єктивно-модальні значення якої найчастіше обмежені рамками речення, а суб'єктивно-модальні — знаходять вираження в одиницях, що виходять за його межі» [цит. за: Степаненко 2019, с. 15]. Крім того, Ю. Невська звертає увагу на зв'язок категорії модальності, емпатії та оцінки й зазначає, що «прагматична категорія емпатії видається нам тим підмур'ям і відправною рушійною силою, яка зумовлює використання експліцитів функціонально-семантичної категорії модальності. Емпатія є складовою категорії оцінки, отже, модальності, тому що модальність — це завжди оцінка, завжди суб'єктивна, завжди з присутністю мовця, навіть коли його нібито немає у висловленні чи тексті. <...> З іншого боку, функціонально-семантична категорія модальності є вираженням певного погляду, який проявляється і через емпатію [Невська 2014, с. 187].

Дослідниця вважає їх «антропоцентричними категоріями, тобто такими, які, по-перше, виникають у людській свідомості, а по-друге, повністю орієнтовані на людину, її сприймання світу довкола себе, у тім числі й інших людей» [Невська 2014, с. 188]. На її думку, категорія суб'єктивності притаманна як оцінці, так і модальності й емпатії, однак «модальність, на відміну від оцінки, виявляє не лише емоційно-емотивно-оцінні характеристики, а ще й має у своїй структурі денотативний / сигніфікативний компонент для розрізнення

пропозиційних характеристик семантики експлікантів модальності, як то: можливість, необхідність, оптативність, докір та ін.» [там само].

Як відомо, у лінгвістиці розрізняють суб'єктивну й об'єктивну модальності. За визначенням А. Приходько, об'єктивна модальність «висловлює ставлення повідомленого до дійсності в плані реальності і ірреальності. <...> Суб'єктивна модальність, тобто ставлення мовця до повідомленого, не є обов'язковою ознакою висловлювання, а виступає як формально-граматичне значення. Смиисловою основою суб'єктивної модальності є оцінка мовцем описуваних фактів (впевненість або невпевненість, згода або незгода, позитивна або негативна оцінка) [Приходько 2015, с. 78].

Мовними засобами вираження суб'єктивної модальності є інтонація, вигук, дієслова, порядок слів у реченні, модальні (вставні) слова та ін. У цій науковій розвідці розглянемо лише модальні слова як засоби вираження суб'єктивної модальності та оцінки.

За спостереженнями Н. Герцовської, «модальні слова передають суб'єктивне ставлення мовця до висловлювання, виражають оцінку мовця, відношення між твердженням у реченні та реальністю. Ця оцінка може бути представлена різним ступенем упевненості, сумніву, бажаності дії, вираженої в реченні» [Герцовська 2017, с. 84]. В. Горпинич поділяє модальні слова на такі семантичні розряди: 1) слова, що виражають впевненість// невпевненість (*безперечно, напевно*); 2) слова, що вказують на джерело думки (*кажуть, по-моєму*); 3) слова, що виражають емоції мовця щодо змісту висловленого (*ясна річ, чого доброго, на щастя, на радість, на жаль*); 4) слова, що виражають звертання до співрозмовника (*дозвольте, бачите*); 5) слова, що вказують на чужі думки (*буквально, так би мовити*); 6) послідовність думок (*по-перше, нарешті*); 7) наслідок, висновок (*навпаки, отож*) [Горпинич 2004, с. 244].

Розглянемо детальніше особливості функціонування модальних слів, пов'язаних із категорією суб'єктивної модальності та категорією оцінки. Наприклад, модальне слово *на щастя* вживається для вираження модального значення полегшення або радості від події, порівн.: *Якось мене викликав директор школи І. Ш., на щастя, українець, якого ми всі любили* (О. Гай-Головка). Як бачимо, досліджувана одиниця за допомогою позитивно конотованих лексем *українець* та *любили*, що функціонують у реченні, демонструє вираження схвального ставлення мовця до особи, про яку йдеться, що й моделює позитивнооцінну тональність мовлення.

Однак це модальне слово може актуалізувати й негативне забарвлення, напр.: *Місіс Ліліан усміхнулася: — О сер, що скажете ви, коли приїдете до Нурі! — Можу собі уявити, — пробурмотів Коломієць. — На щастя, я їду туди ненадовго* (Ю. Смолич). Тут спостерігаємо негативне ставлення мовця до жінки Нурі та їхньої майбутньої зустрічі, що виражається за допомогою манери мовлення мовця *пробурмотів*, лексеми *ненадовго*. З урахуванням усього контексту спостерігаємо моделювання негативнооцінної тональності мовлення на рівні дискурсу.

Модальне слово *на жаль* виражає модальність суму або жалю з приводу якоїсь події, розчарування або обурення станом справ, порівн.: **На жаль**, звістки з-за кордону приходять до нас так рідко і такі неповні, як би ми були з собою не сусіди, а жили принаймні в різних частих світу (М. Коцюбинський). Уживання оцінно маркованих одиниць *рідко, неповні* та протиставлення *не сусіди, а жили принаймні в різних частих світу* засвідчує негативне ставлення мовця до ситуації загалом, забезпечує вербалізацію значення негативної оцінки.

Модальне слово *звичайно* вживаємо для підтвердження думки, однак ця лексична одиниця може відбивати суб'єктивне ставлення до ситуації, порівн.: — *А що, хіба не можна?* — *спитав я, аби не показати, що зразу так і здаю позиції.* — *Та вже-ж не можна, траву м'яти!..* — *Я й не подумав...* — *Ач!., всяка шантрапа шалається...* — *проводив мене дідок...* — **Звичайно**, коли-б я був солідніший, та ще й з портфелем під пахвою, він-би мені цього не сказав... *А то що-ж ви хочете, коли я мав те саме обличчя, якого ще ніколи не торкалась бритва, а матеріал редакційний носив у кишені в штанях!* (К. Гордієнко). Як бачимо, мовець сам негативно оцінює себе й свій зовнішній вигляд, а вживання умовного способу з часткою *б*, окличного речення підсилюють емпатичність висловлювання й реалізацію негативнооцінної тональності мовлення.

Крім того, модальне слово *звичайно* може актуалізувати й іронічне забарвлення, напр.: — *Ти, негіднику, за мною стежиш?!* — *Квіти також від нього? Ну, звичайно, айстри для зірки,* — *іронічно прицмокнув.* — *Так, він знає, що мені потрібно,* — *роздратовано кинула в обличчя* (Ева Гата). Моделювання негативнооцінної тональності мовлення забезпечує вигук *ну* та вербалізація невербаліки *іронічно прицмокнув*. Загалом увесь контекст розмови демонструє негативне ставлення мовця до співрозмовниці або вияв ревнощів.

Модальне слово *шкода* зазвичай вживається для вираження жалю або суму про щось втрачене, нездійсненне або відсутнє, порівн.: *А Боровська закінчила дискусію:* — **Шкода**, що тут між вами нема ні одного порядного мужчини, щоб міг спокусити паню Оксану ще раз піддатися цій зрадливій самоомані.. (В. Марська). У цьому разі мовець негативно оцінює ситуацію загалом через відсутність *порядного мужчини* та відповідно відбувається моделювання негативної оцінки.

Таким чином, модальність — це складна функційно-семантична категорія мови, що поділяється на об'єктивну та суб'єктивну модальності. Остання, у свою чергу, перебуває в тісному зв'язку з категорією оцінки й емпатії. Особливе місце в реалізації значень суб'єктивної модальності та оцінки, тобто ставлення мовця до повідомлюваного, займають модальні слова. Перспективу вбачаємо в дослідженні впливу інших модальних слів у художніх та публіцистичних текстах на вираження авторського задуму, на досягнення комунікативного ефекту.

## ЛІТЕРАТУРА

1. Бацевич Ф., Кочан І. Лінгвістика тексту : [підручник]. Видання 2-ге, доповн. та доопр. Львів : ЛНУ ім. Івана Франка, 2022. 326 с.

2. Герцовська Н. О., Зейкан К. І. Модальність як багатоаспектна лінгвістична категорія. *Науковий вісник Мукачівського державного університету*, 2017. № 23 (18). С. 82–87.
3. Горпинич В. О. Морфологія української мови : [підручник]. Київ : Академія, 2004. 335 с.
4. Невська Ю. В. Модальність, оцінка, евіденціальність, емпатія: проблема визначення (на матеріалі епістолярію М. Куліша). *Лінгвістичні дослідження: збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди*. Харків : ХНПУ. 2014. Вип. 37. С. 185–192.
5. Приходько А. И. Оценочная модальность в языке. *Science and Education a New Dimension. Philology*, III(12), Issue: 60, 2015. С. 78–80.
6. Руденко Н. П. Поняття модальності та засоби її вираження. *Мовознавчий вісник*. 2019. Вип. 27. С. 30–34.
7. Степаненко М. Семантика і функціонування модальних часток у сучасній українській літературній мові : [монографія]. Полтава : ПП «Астрая», 2019. 222 с.

---

**Олена Половинко**

здобувачка ступеня доктора філософії  
кафедри української мови імені проф. Л. А. Лисиченко;  
Харківський національний педагогічний університет  
імені Г. С. Сковороди  
paniolena15@gmail.com

## **ЧАСТИНОМОВНИЙ СТАТУС ФОРМ ОРУДНОГО ПОРІВНЯЛЬНОГО**

Однією з ключових складових морфологічного рівня в системі та структурі мови є частини мови. Питання їх виділення і класифікації залишається активно обговорюваним у мовознавчих колах. С. Дорошенко своєю увагою теж не оминав цю проблематику. Наша розвідка покликана з'ясувати статус компаративем з орудним відмінком, що потрапляють у дифузну зону частиномовної категорії.

Порівняння як своєрідне мовне явище досліджували такі вчені: О. Потебня, І. Кучеренко, М. Плющ, І. Вихованець, С. Єрмоленко, Н. Сологуб, М. Пилинський, М. Каранська та ін. Українські мовознавці (Л. Ставицька, А. Мойсієнко, В. Забеліна, А. Довженко, С. Рошко, Н. Шаповалова, Л. Прокопчук, З. Сікорська, К. Буркут, В. Васильченко, О. Марчук та ін.) переважно з'ясовують семантику й структуру порівнянь, поширених у текстах окремих письменників (М. Коцюбинського, О. Чорногуза, Лесі Українки, Т. Шевченка та ін.). Орудний відмінок з огляду на його семантико-граматичні значення й функції досліджували Д. Овсянико-Куликовський, О. Пешковський, Є. Тимченко, А. Вежбицька, І. Вихованець, Г. Золотова, М. Лукін, Н. Луценко, О. Мельничук, Р. Мразек, О. Панфілов, М. Плющ, А. Романченко, І. Слинько, Г. Судаков, М. Хлебникова та ін.



Після О. Потебні лінгвісти аналізують переважно лише наслідки адвербіалізації форм орудного відмінка, а не причини. М. Лукін причиною адвербіалізації іменників у словосполученнях «летіти стрілою, дивитися вовком» вбачає метафоризацію [цит. за: Луценко 1998, с. 12]. Н. Луценко вважає трансформацію актуальної частини речення з орудним порівняльним на семантично віртуальне словосполучення причиною відриву відмінкової форми від парадигми, редукації частини синтагматичних зв'язків, семантичного переосмислення відмінка і т. ін. [Луценко 1998, с. 13].

Таке твердження є повторенням поглядів І. Вихованця, який зазначав, що дієслівні категорії способу, часу й особи нейтралізують відмінок як основну категорію іменника. Цей процес нейтралізації стає каталізатором адвербіалізації орудного порівняльного: основна категорія іменника в орудному відмінку поряд з дієсловом відійшла на другий план, але дієслівних ознак ще слово не набрало повністю, тож залишається «покинутим» напризволяще і йде до тієї частини мови, котра не вимагає жодних категорій – до прислівника [Вихованець 1998, с. 25]. Таким чином, науковець форми орудного порівняльного (стрілою, дзигією, вихром, вовком) відносить до прислівників способу дії, що передають порівняльно-уподібнювальне значення [Вихованець 2004, с. 303].

Відповідно до його теорії такі лексеми знаходяться на синтаксичному рівні частиномовної транспозиції. Процес адвербіалізації тривалий і, на думку вченого, розпочинається зі зміни синтаксичної позиції, у якій поступово закріплюється відмінкова форма іменника. На сучасній стадії розвитку української мови перехід іменників у прислівники здійснюється у типових виявах синтаксично — за допомогою аналітичної синтаксичної морфеми — приіменника [Вихованець 1988, с. 192]. Такої самої позиції дотримувався В. Виноградов: «Розширення функцій орудного відмінка паралізується й обмежується перетворенням багатьох його форм на окремі слова-прислівники. Так форма «стрілою» в словосполученні «летіти стрілою» тяжіє до категорії прислівника» [Виноградов 1972].

Т. Павлюк звертає увагу на факт перетворення конструкцій з орудним порівняльним при дієсловах з конотативною семантикою на фразеологізми або адвербіалізовані придієслівні відмінкові форми [Павлюк 2011, с. 80].

О. Потебня, Є. Тимченко, Л. Лисиченко, О. Олексенко, Г. Золотова, М. Плющ, А. Романченко, Н. Луценко компаративами з орудним відмінком розглядають в межах класу іменника. Синтаксична функція таких слів заперечує їхню належність до прислівника, адже він майже ніколи не буває обставиною при іменнику, крім того означення із прислівником не вживаються. Натомість форми орудного порівняльного в реченні виконують функції приіменної частини складеного присудка, неузгодженого означення або обставини.

Ті мовознавці, які в гетерогенному наборі ознак частиномовного статусу слова на перше місце висувають синтаксичну функцію, небезпідставно вважаючи, що семантика відмінка народжується в реченні і виявляється в синтагматичній словоформі, розглядають орудний відмінок в аспекті його функціонування за первинною інструментальною семантико-синтаксичною функцією

придієслівного слабкокерованого другорядного члена речення (зряддя і засобу дії) і вторинною функцією об'єкта дії і стану, суб'єкта дії та за просторовою функцією. При цьому наголошується на найбільших, порівняно з іншими безприйменниковими формами, транспозиційних позаіменникових можливостях орудного відмінка: «Ця відмінкова форма використовувана у всіх можливих синтаксичних транспозиціях в інші частини мови — прислівниковій, дієслівній, прикметниковій» [Олексенко 2018, с. 170].

Н. Луценко не вважає орудний порівняльний керованим відмінком, бо його зв'язок з дієсловом не трансформується у словосполучення подібно до того, як не перетворюється на словосполучення зв'язок між підметом і присудком. Обидва види зв'язку, «називний відмінок — дієслово», «орудний порівняльний — дієслово», ситуативні, обидва представляють суб'єктно-предикативне відношення [Луценко 1998, с. 19]. Таким чином, науковець дає поштовх для розвитку ідей О. Потебні про історичну першість порівняльної семантики над інструментальною в межах семантичного поля орудного відмінка: «Для розвитку відмінків і речення головне — понятійно-смісловне врегулювання відношень між іменами, іменами і дієсловом у структурі речення. Зазначені вище особливості використання орудного відмінка в значенні порівняння відображають один із варіантів такого врегулювання: співвіднесення двох суб'єктних концептів при одному дієслові логічно виправдовується їх різною розстановкою в структурі порівняння, причому дієслово в цьому випадку водночас реалізує два значення: пряме — у реляції з орудним відмінком і переносне — у реляції з номінативом. При дієсловах, що не мають можливості і/або стимулів для семантичного двоїння, орудний суб'єктний перетворюється на орудний предикативний, зряддя, причини, способу і т. ін.» [Луценко 1998, с. 20].

Аргументом для доведення цієї думки слугує сама природа порівняльної конструкції. Щоб порівняння відбулось, потрібні такі елементи: 1) референт (предмет, який порівнюють); 2) агент (предмет, з яким порівнюють); 3) основа (спільна ознака, за якою порівнюють); 4) дієслово (для поєднання агента, референта та ознаки порівняння в одне ціле на рівні висловлювання). Як бачимо, для функціонування орудного відмінка з компаративною семантикою однаковою мірою важливі як дієслово, так й іменник у називному відмінку.

На нинішньому етапі розвитку філологічної науки превалує думка про те, що метафора зумовлює смисловий пошук відповідності між сферами референції слів, що включені у вислів, а вислів у свою чергу складається з двох предикативних частин, між якими відбувається понятійно-смісловне урегулювання [Олексенко 2018, с. 171]. На підставі цього ряд лінгвістів (Р. Мразек, О. Панфілов, А. Романченко, М. Хлебникова та ін.) вказують, що речення типу «*Дорога звивалася вужем*» є синонімічними до порівняльних зворотів. У контексті викладеного вважаємо за доцільне звернути увагу на проблему взаємоперетворення компаративем з орудним відмінком та сполучникових порівняльних зворотів. Будь-яке порівняння з орудним відмінком можна перетворити на сполучникову конструкцію, але не всі сполучникові порівняльні звороти можливо згорнути до орудного порівняльного. На нашу думку, так відбувається тому, що

«конструктивно зумовлені значення виникають на рівні ЛСВ, йому властиві всі словоформи й синтаксичні функції іменника» [Лисиченко 2008, с. 174].

В основу наших наукових розвідок лягла методика когнітивно-ономасіологічного аналізу, розроблена О. Кубряковою, О. Селівановою та ін. Такий підхід до компаративем з орудним відмінком дозволив виявити превалювання архетипної мотивації, це у свою чергу наштовхує на продовження наукових пошуків у річищі етнологістики. За зовнішньою образною формою підтягується глибинний зміст архетипа. Так, в українців у порівняннях з орудним відмінком *брови* можуть бути *шнурком/шнурочком, дугою, серпом, підковою*. Це символи втілення місяця. *А очі сяють сонцем або світять зорями*. Таким чином у дуальності небесних світил закодовано апокрифічний сюжет створення людини з 8 частин, за яким Творець очі взяв від сонця. Слов'янська антропонія простежується й у виразах типу *ходити хмарою* (ходити замисленим), *думки хмарами обсіли* або *прокляття хмарою зіп'ялися*. Це вказівка на те, що думки (слово як продовження думки) Творець узяв від хмар. Вирази *впасти каменем* (впасти за-мертво), *сірий колір каменем холоне* (вказівка на відсутність життя, песимістичні мотиви), *спати каменем* (дуже міцно спати, наче мертвий) несуть в собі семантику відсутності душі, чогось мертвого, бо саме кістки (у ширшому розумінні тіло загалом) Бог творив з каменю, у них нема душі, тільки фізична тлінна оболонка. У В. Стуса знаходимо ілюстрацію до найдавнішого міфу створення людини вуглинка, що залишилась після удару блискавки. Письменник мотив народження і смерті співвідносить з вогнем і димом: *Тільки мить — і дивом задивлюсь, І задимію димом, І вогнем прорвуся* [ГРАК].

Негативне забарвлення має образ вовка, собаки чи козла в конструкціях: *Взявся Хома собакою на земляків* [ГРАК]; *Хотілося кричати, бити стіни, двері, вити вовком* [ГРАК]; *Звіром вити, горілку пити — і не чаркою, поставцем, і добі підставляти спите вірнопідданого лице* [ГРАК]; *Ясно, є йому чого сумувати і є причини дивитися вовком на кожного, хто приперся після особистого дзвінка хазяїна* [ГРАК]; *Диявол смердить козлом, або ж смолою та сіркою, як повідав ксьондз в костелі* [ГРАК]; *Отут спочатку зизували односельці на Самуїла — що-що, а стрибати козлом новий баца був незугарний* [ГРАК], бо за одним із антропоморфних міфів Бог з глини ліпить людину, а сатана намагається Його наслідувати, але в нього виходить козел або собака (вовк), тому назви цих тварин є носіями негативних конотацій.

Аналіз поглядів провідних науковців дозволяє зробити висновок про належність форм орудного порівняльного придієслівного та приіменного до класу іменника, зважаючи на їх реалізацію на семантико-синтаксичному та морфологічному ярусах мови за умови розгляду таких конструкцій у реченні, без відриву від контексту. Докази щодо історичної першості порівняльного значення в семантиці орудного відмінка вважаємо непрямыми через відсутність достатньої кількості писемних пам'яток для підтвердження цієї тези. Дослідження представників когнітивно-ономасіологічної школи (І. Литвин, Г. Кочерги, О. Коновалової, Н. Рибалки, С. Стройкової, Г. Ярмоленко та ін.) дають змогу зробити висновок про те, що вибір донорської зони і перехід до реципієнтної

не випадковий, а мотивований досвідом мовця. Тобто українці у порівняльних конструкціях з орудним відмінком актуалізують «константи національної духовності, що виражають та закріплюють основоположні властивості етносу як культурної цілісності» [Белехова 2015].

#### ЛІТЕРАТУРА

1. Белехова Л. І. Архетип, архетипний смисл, архетипний образ у лінгвокогнітивному висвітленні (на матеріалі віршованих текстів американської поезії). *Науковий вісник Дрогобицького державного пед. університету ім. І. Франка*. Сер. : Філологічні науки (мовознавство). 2015, № 3. С. 6–16. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvddpufm\\_2015\\_3\\_3](http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvddpufm_2015_3_3)
2. Виноградов В. В. Русский язык. Грамматическое учение о слове. Москва, 1972. URL: <https://studfile.net/preview/1621458/page:9/>
3. Вихованець І. Р. Транспозиція українських відмінкових форм, *Opera Slavica*. 1998, vol. 8, iss. 4, с. 21–26. URL: <https://digilib.phil.muni.cz/sites/default/files/pdf/116409.pdf>
4. Вихованець І. Р., Городенська К. Г. Теоретична граматики української мови. Київ: Пульсари, 2004. 398 с. URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/UKR0000844>
5. Вихованець І. Р. Частини мови в семантико-граматичному аспекті. АН УРСР, Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні. Київ: Наук. думка, 1988. 255 с. URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/UKR0002950>
6. ГРАК: Генеральний регіонально анотований корпус української мови (ГРАК) / М. Шведова, Р. фон Вальденфельс, С. Яригін, А. Рисін, В. Старко, Т. Ніколаенко та ін. Київ, Львів, Єна, 2017–2023. — [uas Corpus.org](http://uas Corpus.org).
7. Лисиченко Л. А. Багатозначність у лексико-семантичній системі: структурний, семантичний, когнітивний аспекти. Харків : Вид. група «Основа», 2008. 272 с.
8. Луценко Н. А. Творительный сравнения: условия реализации, исторические и функционально-смысловые святы. Восточноукраинский лингвистический сборник. Сборник научных трудов. Донецьк : Донеччина. 1998, вып.4. С. 3–19.
9. Олексенко О. А. Орудний відмінок із семантикою порівняння в приіменному вживанні. *Лінгвістичні дослідження: Зб. наук. праць ХНПУ ім. Г. С. Сковороди*. 2018, вип. 47. С. 169–174.
10. Павлюк Т. П. Семантико-синтаксичні особливості організації порівнянь з орудним відмінком. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Лінгвістика»*. Херсон : ХДУ, 2011. Вип. 15. С. 78–83. URL: <http://ekhsuir.kspu.edu/handle/123456789/2546>
11. Селіванова О. О. Лінгвістична енциклопедія. Полтава : Довкілля-К, 2011. 844 с.

## СЕКЦІЯ III

# СЕМАНТИКА, ПРАГМАТИКА, СТИЛІСТИКА РІЗНИХ ТИПІВ ДИСКУРСІВ. КУЛЬТУРА МОВИ

*Постать знаного лінгвіста С. І. Дорошенка  
привертає пильну увагу як відомих мовознавців,  
так і молодих дослідників відданістю науці,  
грунтовністю знань, обширом зацікавлень,  
виваженістю аргументів в обстоюванні  
наукових позицій.*

**Наталія Варич**

**Наталія Бабко**

кандидат економічних наук, доцент  
кафедри економіки та готельно-ресторанного бізнесу;  
Мелітопольський державний педагогічний університет  
імені Богдана Хмельницького;  
магістрантка;  
Харківський національний педагогічний університет  
імені Г. С. Сковороди  
natalia.babko@ukr.net

## УКРАЇНСЬКА ІДЕНТИЧНІСТЬ У ТВОРЧОСТІ МИКОЛИ АДАМЕНКА

Українська ідентичність, як складна сукупність культурних, історичних та соціальних аспектів, завжди посідала особливе місце в серцях своїх представників. Вона відображається в різних проявах життя країни: у мові, традиціях, обрядах і, безумовно, у творчості. Одним із митців, який зумів втілити ці ідеали у своїй поезії та прозі, є Микола Адаменко.

Микола Петрович Адаменко народився 20 грудня 1931 року в селі Загребля Сосницького (нині Корюківського) району Чернігівської області в селянській сім'ї. Після закінчення школи вступив до Київського університету, де успішно вивчав українську філологію. Ще до вступу він мав у своєму творчому доробку кілька віршів, які були опубліковані в районній газеті. Будучи студентом, відвідував літературну студію, брав активну участь у громадській роботі, мав непохитну проукраїнську позицію [Решодько 2002, с. 55–57].

Проте незабаром за ним почали стежити співробітники КДБ. До доносів на Миколу були приєднані конспекти, чернетки віршів та особисті листи. Усі ці матеріали стали підставою для його засудження як потенційного ворога сталінського режиму. 18 січня 1953 року студента третього курсу Миколу Адаменка було заарештовано і звинувачено в «антирадянській націоналістичній діяльності». Вирок: 10 років ув'язнення. Він відбував покарання на Північному Уралі, працюючи на лісоповалі [Потапчук 2005, с. 11].

*На холоднім Уралі  
Туга давить на груди.  
Рідні маряться далі,  
Рідні маряться люди.  
Відшукав горобину,  
Задивився на неї,  
Заспівав про калину  
З України моєї...*

[Микола Адаменко: поет-патріот  
нелегкої долі 2020, с. 7].

Через три роки (у 1956) його звільнили з табору, але реабілітації йому вдалося добитися лише у 1962 році. Микола Петрович відновив навчання в університеті на заочному відділенні та почав учителювати у рідному містечку.

*Потяглись до сонця віти,  
Сіє музику дзвінок.  
Починаймо, любі діти,  
Мови рідної урок [Роздерій 2018].*

Упродовж усього цього часу Микола Адаменко із захопленням творив вірші та прозу. Його творчий доробок включає публікації в журналах, збірниках, а також окремі видання. Поезія поета відзначається сміливістю, щирістю та глибоким патріотизмом, відданістю майбутньому України. Лише у 1985 році побачила світ його перша поетична збірка «Повінь», а після неї з'явилися й інші твори: 2001 рік — книжка прозових творів (роман і 13 новел), 2003 рік — продовження роману «Закон — тайга» (друга та третя частини під назвою «Рідна чужина» і «Ланцюг»). Перші дві книги отримали нагороду «Книга року» у регіональному конкурсі. За ці твори письменника було відзначено преміями імені Бориса Грінченка та Михайла Коцюбинського [Сосницький край 2005].

У творчому доробку письменника також знаходиться посібник з виховання патріотизму «Планета Україна» (2003), збірки катренів «У центрі кола» (2006) та «На терезах часу» (2013) і четверта частина роману «Закон — тайга» (2009) [Сапон 2006, с. 8].

У 2005 році Миколу Адаменка було нагороджено орденом «За мужність» III ступеня за «вагомий особистий внесок у національне та державне відродження України, самовідданість у боротьбі за утвердження ідеалів свободи і незалежності, активну громадянську діяльність». У 2009 році він отримав звання «Почесний громадянин Сосниччини» за «вагомий особистий внесок у відродження історико-культурної спадщини Сосницького району та активну громадську діяльність» [Орехович 2011, с. 14].

Микола Адаменко — це своєрідний інтерпретатор української душі, а його творчість відтіняє велич і барвистість національної культури, у ній проглядається глибока рефлексія над історією, традиціями та духовними цінностями українського народу.

Однією із головних тем у творчості Миколи Адаменка є зображення української ідентичності через призму рідної природи, мови, національних пісень і традицій та людських цінностей.

*Я знаю: мова мамина — свята,  
В ній вічний незнищений дух свободи,  
Її плекали розум і вуста  
Мільйонів. Це жива вода народу.  
Її зневажить — зрадити народ,  
Який до сонця зводиться крізь муки,*

*Це — забруднити плеса наших вод,  
Це — потоптати материнські руки...  
[Адаменко 2008, с. 39].*

Митець не тільки відтворює українську ідентичність, але й спонукає глядача до саморефлексії та самоідентифікації, роздумів над сутністю українського національного духу. У свою поезію він вкладає частинку душі, сподіваючись, що вона відгукнеться у серці кожного, хто до неї доторкнеться.

У віршах Миколи Адаменка переплітаються традиційні українські мотиви з власним баченням світу. Він оспівує красу української природи, відтворює атмосферу сільського життя та піднімає теми національної гідності та боротьби за свободу.

*Львів, Тернопіль, Донецьк чи Горлівка —  
Споконвічна свята Вітчизна.  
Україна за волю бореться  
Проти дикого деспотизму  
[Адаменко 2026, с. 11].*

У прозових творах Миколи Адаменка відбивається весь спектр українських національних особливостей та атмосфера народної культури. Він описує життя простих людей, відтворює ландшафти рідного краю та висвітлює історичні події, що вплинули на долю українського народу.

На особливу увагу заслуговують його дослідницькі роботи як краєзнавця: «Сосницький край у серці України» (2005) та «Володар казкових скарбів (слідами Ю. С. Виноградського)» (2013), які присвячені історичним розвідкам Сосницького краю та непересічній постаті українського юриста, історика, краєзнавця, музейного діяча і діалектолога Юрія Степановича Виноградського, ім'я якого носить Сосницький краєзнавчий музей.

До сьомої поетичної збірки «Плавба» (2016) Миколи Адаменка увійшли балади, поеми, казки у віршах, катрени. Серед порушених автором тем — боротьба України за волю і незалежність, Революція Гідності, російська збройна агресія на сході України, духовне становлення і розвиток особистості. Через поетичне мистецтво автор відтворює інтимні почуття та емоції, а також виражає свою позицію стосовно важливих для нації подій, спонукаючи читачів до роздумів і саморефлексії. Його твори не лише відображають реальність, а й піднімають проблеми, що хвилюють кожного українця та надихають на активні дії на шляху до покращення долі народу [Адаменко 2016].

*Нас прагне Москва у концтабір запхати,  
Українців зігнути в дуги.  
Та не буває у нашій хаті  
Безголої смуги  
[Адаменко 2016, с. 44].*



Кожен вірш, кожна поема, кожен катрен у збірці «Плавба» є своєрідною частинкою мозаїки української душі, яка доповнює та відображає унікальність національного досвіду та ідентичності. Щоб передати глибокі почуття, враження та думки щодо сьогодення та майбутнього України, Микола Адаменко вміло використовує мову поезії. Кожен образ, кожне слово стає кольоровим пензлем, що розмальовує картину національного відродження та боротьби за свободу.

Важливою частиною творчості письменника є його здатність висловити глибокі філософські міркування та підняти гострі соціальні питання. У його віршах простежується бажання зрозуміти, відтворити та вплинути на світ навколо, надати йому нові смисли та перспективи. Через свою творчість Микола Адаменко створює міцний зв'язок між минулим, сучасним і майбутнім українського народу, відтворюючи його духовний шлях та здатність до перемоги.

Творчість поета і прозаїка відкриває перед читачем широкий світ та пропонує зануритися в глибини української душі. Це своєрідний путівник з мандрівки українською культурою та історією. Через призму творчості Миколи Адаменка ми бачимо, що слово може стати могутнім інструментом перетворення, воно здатне об'єднати націю та сприяти розвитку українського суспільства. Винятковими рисами творчості Миколи Адаменка є вміння передати душу народу через виразні образи та мовні засоби. Він не лише розповідає про українську ідентичність, але й втілює її у своїх творах, надаючи їм велич та глибину.

Таким чином, творчий доробок Миколи Адаменка, як поета і прозаїка, є важливим етапом у розвитку української літератури, який відзначається високою майстерністю та виразністю відображення української ідентичності. Його твори стали своєрідним кодом національного самовизначення, який зберігає та передає цінності українського народу через покоління.

## ЛІТЕРАТУРА

1. Адаменко Микола. Вибране. Київ : Вид. дім. «Кієво-Могилянська академія», 2008. 231 с.
2. Адаменко М. П. Плавба [Текст] : поезія. Чернігів : Десна. Поліграф, 2016. 216 с.
3. Микола Адаменко: поет-патріот нелегкої долі. *Струна*. Чернігівська обласна літературно-мистецька газета. №2 від 11 грудня 2020 р. URL: [https://ukrsvit1.com.ua/wp-content/uploads/2020/12/Struna\\_-2\\_2020.pdf](https://ukrsvit1.com.ua/wp-content/uploads/2020/12/Struna_-2_2020.pdf).
4. Орехович О. Почесний громадянин Сосниччини. *Отчий поріг*. №12, грудень 2011. С. 14.
5. Потапчук Н. Книжки в палітурках зі шпалер. *Сіверщина*. 25 листопада 2005. С. 11.
6. Решодько Н. Кипить у ньому правди сила. *Дивослово*. 2002. № 12. С. 55–57.
7. Сапон В. Мужній, мудрий і ніжний: Миколі Адаменку — 75. *Деснянська правда*. 21 груд. 2006. С. 8.
8. *Сосницький край* у серці України: Краєзнавчі розвідки / Упор. Адаменко М. Харків : Прапор, 2005. 262 с.
9. Роздерій О. Чисте золото правди. Валерій Помаз. Особистий блог. Криголам «Україна». 2018. URL: <https://libri4youth.blogspot.com/2018/06/blog-post.html>.

---

**Beata Adamek**

a student of the Master's degree program  
in Specialised Business in English  
Jan Dlugosz University in Częstochowa, Poland  
adamek010500@gmail.com

## **THE IMPORTANCE OF EFFICIENT COMMUNICATION IN BUSINESS ENGLISH: A STUDY OF ACRONYMS**

Effective communication is the key to success in the contemporary business world, and mastering Business English is essential for professionals to keep up in the global landscape. This thesis explores the significance of efficient communication in Business English, with a focus on the use of acronyms. Acronyms are prevalent in business communication, offering a shorthand method to convey complex ideas quickly.

This study critically examines the impact of acronyms on communication efficiency, comprehension, and the overall effectiveness of business interactions. Moreover, this thesis seeks to investigate the substantial influence of the English language and its associated culture on business interactions within the Polish context. Through a detailed examination of acronym usage, this research aspires to provide valuable insights that contribute to the refinement of communication skills among business professionals.

In recent years, there has been an increasing amount of literature on the problem of efficient business English communication, with particular attention to the role of acronyms. To investigate acronyms from a linguistic standpoint of view, researchers have employed various linguistic methods and approaches in research on acronyms. In the context of our study, some key methodologies can be singled out as relevant:

The initial stage of our analysis involves morphological analysis, which facilitates the examination of morphological aspects governing the formation of acronyms. This includes processes such as truncation and abbreviation. The analysis conducted not only explores how acronyms are formed, but also investigates variations in their morphological structure within a linguistic context.

From a pragmatic perspective, our shifts focus to understanding the pragmatic functions of acronyms in discourse. This encompasses their roles in enhancing communication efficiency, formality, and context-specific usage. This approach also entails identifying instances of polysemy, where acronyms may exhibit multiple meanings or ambiguity in their interpretation.

Cognitive Linguistics principles are integral to our research, allowing for an investigation into how individuals, particularly business people, cognitively process acronyms. It includes considerations of memory recall, recognition, and comprehension. Furthermore, the research explores the conceptual metaphors associated with acronyms and their impact on understanding.

The investigation of Business Discourse Functions takes a comprehensive approach by delving into broader discursive contexts. The emphasis here is on understanding how acronyms function within business discourse, focusing specifically on their role in fostering discourse cohesion and coherence. This complete examination aims to uncover the intricate ways acronyms contribute to the overall dynamics of business communication.

According to the aim of the research, the paper has been divided into three parts. The first part gives an overview of the recent history and ubiquity of acronyms in business communication. They are ubiquitous in business and serve as linguistic tools, facilitating concise and effective communication. The first subsection explores the history of acronyms, starting with the Roman inscription [Bloom, 2000], through various work sectors like biology [Ménard, Ratté, 2010], illustrating their role in streamlining communication processes. The second one begins with laying out the theoretical dimensions of the research. It delves into the reasons behind the widespread adoption of acronyms, examining how they contribute to brevity, clarity, and the establishment of a shared language within professional communities. Additionally, a list of the most popular acronyms from different fields of knowledge is introduced, based on internet and literary references.

Chapter 2 investigates the impact of acronyms on communication efficiency and the importance of optimal acronym usage. While acronyms are widely used, their impact on communication efficiency is not always straightforward. This section analyses the positive and negative aspects of employing acronyms in business discourse. It discusses how acronyms can enhance communication by saving time, reducing redundancy, and fostering a sense of camaraderie among professionals. Simultaneously, the potential for misinterpretation and confusion arising from ambiguous or industry-specific acronyms is explored, emphasizing the need for a balanced and context-aware understanding. This section presents practices for the effective use of acronyms, considering factors such as audience awareness, industry norms, and the importance of providing explanations when introducing unfamiliar acronyms. By understanding how to navigate the nuances of acronym usage, business professionals can contribute to clearer and more efficient communication within their organizations.

Chapter 3 presents similarities and differences between the usage of acronyms in English and Polish. This chapter attempts to analyse and compare the business language employed in both English and Polish contexts. Notably, within the corporate sphere in Poland, a significant portion of acronyms has been adopted from English, reflecting the swift expansion of globalization and its influence on the business landscape [Planken, 2010]. This assimilation of terminology underscores the interconnected nature of international business practices in the contemporary era. The chapter examines the absence of the presence of Polish acronyms in English and whether the global aspect of cross-culture in English and Polish is one-sided.

In conclusion, this thesis showcases the importance of efficient communication in Business English through the study of acronyms. Through a comprehensive exploration of the prevalence, impact, and optimal usage of acronyms in business, and

English-Polish communication, this research provides knowledge helpful in diverse business contexts. The findings presented contribute to the broader conversation surrounding language in the business world, emphasizing the importance of clarity, precision, and adaptability in fostering successful professional interactions. As businesses continue to operate in an increasingly globalized and interconnected environment, the ability to communicate with efficiency and effectiveness remains a critical skill for success.

## REFERENCES

1. Bloom D. A. Acronyms, abbreviations and initialisms. *BJU Int.* 2000 Jul;86(1):1-6. doi: 10.1046/j.1464-410x.2000.00717.x. PMID: 10886074.
2. Ménard Pierre André & Ratté, Sylvie. Classifier-based acronym extraction for business documents. *Knowledge and Information Systems.* 29, 2010. Pp. 305–334. 10.1007/s10115-010-0341-9.
3. Planken B. The effects of the use of English in Polish product advertisements: Implications for English for business purposes Radboud University Nijmegen, The Netherlands, 2010, 29–47.
4. Ungerer Friedrich Acronyms, Trade Names and Motivation Narr Francke Attempto Verlag GmbH Co. KG, 1991.

---

**Юлія Браїлко**

кандидат філологічних наук, доцент, провідний науковий співробітник;  
Полтавське відділення Національного наукового центру  
«Інститут судових експертиз ім. засл. проф. М. С. Бокаріуса»  
santie@ukr.net

**Наталія Кисла**

кандидат філологічних наук, старший судовий експерт;  
Полтавське відділення Національного наукового центру  
«Інститут судових експертиз ім. засл. проф. М. С. Бокаріуса»  
kislaya\_nataliya@ukr.net

## АТРИБУТИВНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ ВОРОГА В СУЧАСНОМУ УКРАЇНСЬКОМУ ПОЕТИЧНОМУ ДИСКУРСІ

Під час найстрашнішої війни ХХІ століття поети творчо осмислюють / переосмислюють образ ворога, утілюючи в художніх пошуках оновлену картину світу українців, ґрунтовану на бінарній опозиції «свій — чужий», складники якої максимально далекі один від одного. «Образ ворога — це якісна характеристика “ворога”, сформована в суспільній свідомості, це сприйняття ворога

й уявлення про нього. Перцепція ворога в суспільстві відображає не тільки об'єктивну реальність, а й характерні інтерпретації та емоційні компоненти», — зазначає С. Булик-Верхола [Булик-Верхола 2022, с. 30]. О. Кирилюк зауважує, що «найчастіше ворог узагальнює ненависть, спричинену проблемами в суспільстві» [Кирилюк 2020, с. 46].

Словник української мови у 20 томах наводить таке визначення лексеми «ворог»: «1. Той, хто перебуває в стані ворожнечі, боротьби з ким-небудь; недруг, супротивник. 2. *перев. збірн.* Супротивник на війні. 3. *перен.* Шкідник сільськогосподарських рослин, лісу і т. ін. 4. *перен.* Те, що спричинює шкоду, зло // Той (те), що спричинює щось негативне для кого-небудь» [Словник української мови 2015]. У контексті сучасного соціополітичного дискурсу актуальними є 1, 2 і 4 значення, різноаспектно актуалізовані в поетичних текстах.

Образ ворога в сучасному українському поетичному дискурсі експлікований лексемами на позначення Росії, росіян, російських військових, «братнього» зв'язку, конкретних осіб (Путіна, Кадирова, Гундяєва), абстрактних понять (зло, гидь, навала) тощо. Важливою компонентою його репрезентації є атрибутивні характеристики, що мають такі способи вираження:

- узгоджене означення: «**дика орда**», «**вічний злодюга**» (В. Алексеев); «**безумні і сліпі сини**», «**кремлівський параноїк**» (В. Базилевський); «**шовіністичний "рускомірський" зброд**», «**відвічні недруги**», «**азійсько-московитські орди**» (В. Вербич); «**зайди озвірілі**», «**позірний брат**», «**протухлий кремль**» (В. Вознюк); «**кляті москалі**» (А. Джус); «**зомбована Росія**» (М. Джус); «**рашистська гидь**», «**знеславлений ізгой**», «**рашистське зло**» (Н. Гуменюк); «**непутній Путін**», «**немудра Росія**» (П. Засенко); «**голодна московська орда**», «**недобиті москалі**» (В. Клічак); «**мокшанський солдат**» (Є. Красніченко); «**маленький нелюд**», «**клятий нелюд**» (В. Кузан); «**кляте московське зло**», «**проклятий супостат**», «**клятий російський кат**» (А. Кузів); «**путінські нелюди**», «**ворожа навала**», «**жахний сатана**» (Т. Левицька); «**ворожі окупанти**» (О. Горголь-Ігнат'єва); «**криваві хлопчики**» (І. Шувалова); «**вузькоокий лисий упир**» (О. Ірванець); «**кремлівський канібал**», «**бункерний дракула**», «**орда осатаніла**» (П. Чорний); «**злочинці розбиті**», «**рашистська наволоч**» (С. Гейко); «**кремлівські кати**» (В. Кондратенко-Процун); «**кацапська сучка**» (Є. Красніченко); «**хворий урод**», «**поганська рать**», «**кляті московіти**» (Р. Любарський); «**злобливий гномик**», «**знаний ненажера**», «**холуї слухняні**» (В. Могилюк); «**російський солдат**» (К. Сокол); «**руський солдат**» (М. Романюк); «**обезчещений народ**» (Н. Фесенко); «**Гундосий Гундяєв**» (Л. Горлач); «**двоголова потвора**» (М. Ларченко); «**продажні і безжальні московити**» (О. Могильда); «**кремлівський виродок**», «**незнаєчко підневільне**» (Г. Білик); «**клятий ворог**» (Н. Талипова); «**кацапська навісна орда**» (Ю. Манойленко); «**ірод бункерний**» (Р. Салахутдінов); «**мертвяк нещадний**» (В. Коскін); «**ублюдки сучі**» (О. Репіна); «**дикі орки**» (Л. Лисогурська); «**прокляті рашисти**», «**карлик злий**» (Я. Ткачівський); «**проклята русня**» (Г. Сергеева); «**рашистська федерація**» (А. Пермяков); «**путінська москва**» (В. Коваленко);

- неузгоджене означення: «мокша **із болота**» (В. Алексеев); «**смерті зло**», «**нечисті рашистської кубло**», «раби **нікчемності своєї**», «**заблудів паскуди**» (В. Вознюк); «орки **двоголової гієни**» (Л. Єременко); «окупанти **з рашки**» (Н. Габінська); «**криваві хлопчики із пермі**», «**криваві хлопчики з-під іркутська**» (І. Шувалова);
- відокремлене означення: «**нелюд, крові спраглий**»; «**зверхник-супостат, брехливістю, злостивістю протятий**» (В. Вознюк); «**Путін ваш, зажерливий, мишавий**» (М. Джус);
- прикладка: «**москаль-бандит**», «**путлер-маньяк**», «**кадилов-собака**» (В. Алексеев); «раби-**кати**», «**нелюди-убивці**», «**імператор-карлик**» (В. Вербич); «**фашисти-московити**», «**зверхник-супостат**» (В. Вознюк); «**банди-заброди**» (П. Засенко); «**Прийшли ординці — бісівська личина**» (О. Кіс); «**кацап-диявол**» (В. Кузан); «**браття"-вороги**» (А. Кузів); «раби-**москалі**» (Т. Левицька); «**потвори-мутанти**» (О. Горголь-Ігнатєва); «**путін-злодюга**» (Р. Любарський); «**Ерефія, відьма зрадлива**» (Н. Талипова); «**чужинці-брати**» (Л. Паламарчук);
- конструкція прикладкового типу у звертанні: «**Рашо, гадюко слизька і стоока**» (А. Солдатова).

Атрибутив також уживають у функції риторичного звертання. Наприклад, В. Базилевський експлікує його в заголовку «*Прощай, немита!*» — ремінісценції до відомого вірша М. Лермонтова «*Прощай, немытая Россия*», перший рядок якого для полегшення декодування читачем наведено в епіграфові. Заголовкове звертання реінтерпретоване в основній частині поетичного тексту («*Безжив'я згариш. Трупи незариті, / бронемашин розплющений метал. / У вирвах закатовані і вбиті, / гримаси пекла, смерті капітал. / <...> / Це б р а т н і й дар **немитої Росії**, / умом, яку і справді «не понять»*) та повторене далі без змін для посилення експресії презирства («*Прощай, немита! / Час. Нема прощення / твоїм безумним і сліпим синам*»).

Семантика атрибутивів, ужитих для характеристики ворога, зосереджена передовсім на таких компонентах, як 'етнос' / 'громадянство', 'топос' / 'локус': «**кацапська навісна орда**» (Ю. Манойленко); «**кацапська сучка**» (Є. Красніченко); «**руській солдат**» (М. Романюк); «**російський солдат**» (К. Сокол); «**фашисти-московити**» (В. Вознюк); «раби-**москалі**» (Т. Левицька); «**голодна московська орда**», «**мокшанський солдат**» (Є. Красніченко); «**клятий російський кат**» (А. Кузів); «**кремлівський канібал**», «**кремлівські кати**» (В. Кондратенко-Процун); «**азійско-московитські орди**» (В. Вербич); «**мокша із болота**» (В. Алексеев); «окупанти **з рашки**» (Н. Габінська); «**криваві хлопчики із пермі**», «**криваві хлопчики з-під іркутська**» (І. Шувалова). Особливої популярності набуло означення «**рашистський**».

<sup>1</sup> Рашизм — «новий різновид тоталітарної ідеології та практики, який лежить в основі режиму, що сформувався у Російській Федерації під керівництвом президента В. Путіна та ґрунтується на традиціях російського шовінізму й імперіалізму, практиках комуністичного режиму СРСР та націонал-соціалізму» [Заява Верховної Ради України 2023].

Цей неологізм, що з'явився в роки війни, поєднує в собі етнічний, територіальний, політичний<sup>1</sup> складники й виразну пейоративну аксіологію, якою зазвичай підсилено такі ж конотації означуваного слова: «**рашистська федерація**» (А. Пермяков); «**рашистська гидь**», «**рашистське зло**» (Н. Гуменюк); «**рашистська наволоч**» (С. Гейко); «**нечисть рашистська**» (В. Вознюк).

Досліджувані атрибутиви здебільшого надають негативно-оцінних конотацій референтові означуваного слова або увиразнюють, доповнюють наявні в означуваному слові. Найчастотніші означення, що актуалізують ядерну сему 'ненависть': «**кляті москалі**» (А. Джус); «**клятий нелюд**» (В. Кузан); «**кляте московське зло**», «**клятий російський кат**» (А. Кузів); «**клятий ворог**» (Н. Талипова); «**прокляті рашисти**», «**проклята русня**» (Г. Сергеева) тощо.

Різнобічних характеристик надано В. Путіну, зокрема оприявлено риси його зовнішності («**маленький нелюд**» (В. Кузан), «**вужькоокий лисий упир**» (О. Ірванець), «**Путін ваш, зажерливий, миршавий**» (М. Джус), «**імператор-карлик**» (В. Вербич)), вади характеру чи розуму («**непутній Путін**» (В. Кузан), «**злобливий гномик**» (В. Могилюк), «**карлик злий**» (Я. Ткачівський), «**хворий урод**» (Р. Любарський)), ставлення українців до цього ворога («**клятий нелюд**» (В. Кузан), «**проклятий супостат**» (А. Кузів)). З-поміж інших на перший план висунуто семи 'одержимість', 'жорстокість', 'злочин': «**мертвяк нещадний**» (В. Коскін); «**нелюд, крові спраглий**» (В. Вознюк); «**путлер-маньяк**» (В. Алексеев); «**путін-злodusя**» (Р. Любарський). Таких же характеристик надано й загалом агресорам-росіянам: «**раби-кати**», «**нелюди-убивці**» (В. Вербич); «**орда осатаніла**» (П. Чорний); «**криваві хлопчики**» (І. Шувалова); «**кацап-диявол**» (В. Кузан); «**москаль-бандит**» (В. Алексеев).

Отже, дослідження сучасного поетичного дискурсу, у якому віддзеркалене нищівне ставлення українців до російського агресора, засвідчує активний процес використання письменниками атрибутів як дієвого засобу створення образу ворога.

## ЛІТЕРАТУРА

1. Булик-Верхола С. З. Мовний образ Росії як ворога (на матеріалі ЗМІ періоду російсько-української війни). *Закарпатські філологічні студії*. 2022. Вип. 23. Т. 1. С. 29–33.
2. Заява Верховної Ради України «Про визначення існуючого в Російській Федерації політичного режиму як рашизму та засудження його ідеологічних засад і суспільних практик як тоталітарних та людоненависницьких» від 02.05.2023. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/41531> (дата звернення: 02.02.2024).
3. Кирилюк О. Мовні засоби творення образу ворога в умовах інформаційної війни. *Наукові записки*. Серія: Філологічні науки. 2020. Вип. 187. С. 45–50. URL: <https://journals.indexcopernicus.com/api/file/viewByFileId/1248788.pdf> (дата звернення: 02.02.2024).
4. *Словник української мови online* : у 20 т. Т. 1–14 (а-преференція). URL: <https://sum20ua.com/Entry/index?wordid=15888&page=5262> (дата звернення: 02.02.2024).

---

**Наталія Варич**

кандидат філологічних наук, доцент  
кафедри українознавства і лінгводидактики  
імені професора О. Г. Муромцевої;  
Харківський національний педагогічний університет  
імені Г. С. Сковороди  
natalymonika@ukr.net

## **ПІДНЕСЕННЯ МОВЛЕННЕВОЇ КУЛЬТУРИ В НАУКОВОМУ ВИСВІТЛЕННІ ПРОФЕСОРА СЕРГІЯ ДОРОШЕНКА**

Постать знаного лінгвіста С. І. Дорошенка привертає пильну увагу як відомих мовознавців, так і молодих дослідників відданістю науці, ґрунтовністю знань, обширом зацікавлень, вираженістю аргументів в обстоюванні наукових позицій тощо. Багатий науковий доробок професора, засадничим для якого є різноаспектне вивчення живої української мови й плекання рідного слова, слугує для багатьох поколінь педагогів і дослідників, а також усіх небайдужих до долі української мови як джерелом фундаментальних знань, так і спонукою для власних наукових звершень і для копіткої роботи над удосконаленням мовленнєвої культури.

Тут зупинимося лише на окремих аспектах піднесення мовленнєвої культури в науковому висвітленні Сергія Івановича Дорошенка. Безперечно, одним із провідних шляхів в означеному напрямку, окреслених і пройдених науковцем, є формування у дитини змалку допитливості в осягненні світу, сімейне виховання «на принципах добра і справедливості», пізніше до «багатства засвоєних з дитинства рис людяності» додається «усвідомлення себе членом колективу, суспільства», на чому наголошував у змалюванні підвалин свого «пізнавально-го і морального багатства» професор Дорошенко [Дорошенко 2009, с. 4].

Саме опертя науково-педагогічної діяльності С. І. Дорошенка на виховні традиції своєї родини й народу, увага до інтелектуально й емоційно наснаженого слова кращих учителів, пізніше наставників і колег, визнання й пошана наукової ерудиції педагогів і науковців, дієве захоплення єдністю теоретичних здобутків із практикою їх застосування у власній діяльності, що супроводжувалося особистими вдумливими спостереженнями, засвідчує бажання безупинно пізнавати мовні явища й наслідувати кращі зразки мовлення в своїй практиці як головну вихідну позицію людини, спраглої до знань в царині мови і в опануванні культурою мовлення.

Наполеглива робота С. І. Дорошенка на освітянській і науковій ниві, його потяг до самовдосконалення слугують взірцем формування яскравої мовної особистості, якою, власне, і був сам науковець, на що слушно вказує професор О. М. Семенов: «Особистість дослідника Сергія Івановича Дорошенка формувалась під впливом мовознавця Харківського університету Олександра Потєбні і відзначалась духовною елітарністю, інтелігентністю [Семенов 2023, с. 34].



Прояв внутрішньої роботи над собою та над вдосконаленням нормативного мовлення школярів та студентів спостерігаємо також в осмисленні Дорошенком, ще досить молодим викладачем-науковцем на Сумщині, тих труднощів, яких зазнають українські учні під час вивчення рідної мови в умовах російськомовного оточення чи діалектного мовлення в ареалі перехідних говорів. Результатом спостережницької та аналітичної діяльності став вихід програмових робіт — «Боротьба за грамотність і культуру мови учнів в умовах діалектного оточення» (1956 р.) та «Викладання фонетики української мови в школах із російською мовою навчання» (1959 р.).

Дослідник-методист наголошує на комплексному засвоєнні норм сучасної літературної мови. Він зокрема аргументовано й послідовно доводить думку про те, що навчити орфографії без засвоєння орфоепічних норм неможливо, тому варто спершу зосередити зусилля на правильній артикуляції звуків та звукосполучень відповідно до орфоепічних норм, показати відповідність і розбіжність звукового й буквенного оформлення тощо. Плідність і результативність такого підходу відзначає зокрема наукова учениця професора Дорошенка Т. В. Беляєва, котра наголошує на підтвердженні доцільності його через науковий експеримент, репрезентований у дисертаційній роботі аспірантки Сергія Івановича Р.І Черновол-Ткаченко, засвідчений практикою багатьох класоводів міста Харкова, під час якої було сформовано «міцні підвалини освоєння російськомовними школярами спочатку орфоепічних, а згодом і орфографічних умінь і навичок української мови» [Беляєва 2019, с. 15–16].

Опанування мовленнєвою культурою, як видається, було для Сергія Івановича наскрізним завданням не тільки для словесника, а й для будь-кого з громадян, оскільки піднесення такої культури нерозривно пов'язане з розвитком творчих індивідуальних якостей, сприяє формуванню гармонійної особистості. Протягом своєї науково-методичної діяльності, навіть за зміни наукових інтересів, професор залишався вірний означеній проблематиці. Прикметно, що він при цьому не боявся відходити від усталених поглядів, низкою аргументів спонукаючи опонентів до перегляду певних позицій. Приміром, і досі точаться дискусії навколо міркувань, висловлених професором у статті «Оглушення дзвінкх у кінці слова — орфоепічна норма української мови» (1998 р.). Спираючись на спостереження за мовленням учених, державних діячів, письменників, представників різних верств інтелігенції, навіть учених-мовознавців, учителів-словесників, та аналіз віршованих текстів М. Бажана, І. Франка, І. Драча та інших, дослідник доводить, що дзвінки в кінці слів оглушуються. Про кількісну характеристику прикладів подібних рим, стверджує мовознавець, «дають уявлення такі цифри. На 150 сторінках збірника віршів І. Драча «Соняшник» зафіксовано 36 рим з кінцевими дзвінками [б], [д], [ж], [г]. З них у п'ятнадцяти випадках римуються слова з переліченими звуками, а двадцять рим ґрунтуються на співвідношенні дзвінкх і глухих, наприклад: *сніп — німб, амплітуд — тут, помреш — теж, стяг — гостях*» [Дорошенко 2009, с. 17]. Учений доходить висновку, що це не тільки наслідок діалектних особливостей, а й поширене явище, відповідність реаліям української мови: «Критерії поширеності

й відтворюваності дають змогу кваліфікувати оглушення дзвінких у кінці слів як загальнономовний фонетичний процес, що в свою чергу дозволяє визнати його нормативною орфоепічною рисою сучасної української літературної мови» [Дорошенко 2009, с. 18].

Професор Дорошенко неодноразово наголошує на тому, що важливо навчати майбутніх учителів не просто засвоювати систему української мови, а й опанувати всіма нормами як усного, так і писемного мовлення, відповідально ставитися до власної мовленнєвої культури й цінувати зусилля, спрямовані на її вдосконалення. Він розкриває причини такої настанови: «Інакше кажучи, вчителеві треба піклуватися і про те, що говорити на уроці, і про те, як говорити. У цьому немає перебільшення, адже на відміну від інших професій учитель володіє літературною мовою не лише «для себе», а й «для інших», тобто для учнів Звідси зрозуміло, що його ненормативна вимова звуків, неточність у вживанні слів, кострубаті фрази можуть закріпитися і примножитися в мовленні дітей, яких він навчає» [Дорошенко 2009, с. 242].

Для полегшення виконання вчителями означеного завдання Сергій Іванович наводить основні причини відхилень від літературної норми:

- по-перше, хиби, спричинені мовленнєвим оточенням, у якому живуть, навчаються ті, хто їх припускає, як діалектним, так і багатомовним;
- по-друге, помилки, викликані слабкими знаннями фонетики і граматики, поганою обізнаністю зі словниковим складом літературної мови, зокрема з лексичними запозиченнями;
- по-третє, недбале ставлення до своєї мовленнєвої діяльності, байдужість до того, де, коли і як сказане те чи інше слово: доречне воно чи недоречне, приемне чи образливе [Дорошенко 2009, с. 244].

Прикметно, що поціновувач і обстоював мови, лінгвіст-викладач розглядає недостатню роботу вчителя над удосконаленням мовленнєвої культури як сутнісну характеристику особистості — це в його системі цінностей рівнозначно зраді, «адже рідна мова — не тільки засіб порозуміння в колективі, а й показник загальної культури носія мови. Він повинен розуміти, що мова дозволила йому стати людиною розумною, інакше кажучи, вона створила його. То хіба можна зраджувати свого творця?» [Дорошенко 2009, с. 244].

Ґрунтовна розвідка «Основи культури і техніки усного мовлення» цікава й тим, що дослідник, свідомий індивідуального стилю мовлення, не ставить за завдання виробити уніфіковане усне мовлення всіх, хто опрацює цю роботу. Натомість автор пропонує цікаві форми опанування навичками дикції й орфоєпії української літературної мови, а також, що вважаємо дуже важливим, вироблення чуття мови для розпізнавання нормативного й ненормативного, дає практичні рекомендації для досягнення правильності, чистоти, точності, логічності, дохідливості мовлення. Такий підхід — спонука до творчості, методичне виконання різнопланових завдань з можливістю їх вибору як шлях до цікавої, а не одноманітної рутинної роботи — спостерігаємо і в практикумі з курсу стилістики української мови, у «Граматичній стилістиці української мови» тощо.

Не можна оминати увагою і плідної співпраці Сергія Івановича з журналом на допомогу вчителів, який, утім, прислужився й для допитливців із інших галузей, — «Українська мова і література в школі». Низка статей із проблематики культури мови, рецензії на відповідні праці дохідливо й переконливо розкривають таємниці рідної мови, надихають читача на власні мовнокультурні звершення.

Наукові розвідки професора Сергія Дорошенка, присвячені піднесенню культури мови, визначаються ґрунтовністю, об'єктивністю, вишуканістю, насиченістю ілюстративного матеріалу, водночас через них оприявнюється неординарна постать науковця й педагога, залюбленого в слово, що власним прикладом надихає до нових звершень в опануванні мовленнєвою культурою.

#### ЛІТЕРАТУРА

1. *Беляєва Т. В.* Професор Сергій Іванович Дорошенко і його наукові простори. *Сергій Іванович Дорошенко : Біобібліографія*. Харків : ФОП Панов А.М., 2019. С. 3–29.
2. *Дорошенко С. І.* Наукові простори : вибрані праці. Харків : Новое слово, 2009. 488 с.
3. *Семенов О. М.* Цінності академічної культури мовознавця Сергія Дорошенка. *Слобожанський науковий вісник*. Серія Філологічні науки: науковий журнал. Одеса : Видавничий дім «Гельветика». 2023. Вип. 1. С. 31–35. DOI: <https://doi.org/10.32782/philspu/2023.1.6>

---

**Богдан Дурнев**

здобувач ступеня доктора філософії  
кафедри української мови  
імені професора Л. А. Лисиченко;  
Харківський національний педагогічний університет  
імені Г. С. Сковороди  
[durnevbogdan@gmail.com](mailto:durnevbogdan@gmail.com)

## СТИЛІСТИЧНІ ЗАСОБИ МОДЕЛЮВАННЯ ІНФОРМАЦІЙНОГО МОВЛЕННЯ ВОЄННОГО ЧАСУ

Розвиток інформаційного мовлення під час війни є унікальним явищем, яке відображає трансформаційні процеси в суспільстві й мові, збагачує її в лінгвістичному, соціокультурному та комунікативному контекстах.

Під час воєнних дій виникає потреба в новій лексиці для опису військових стратегій, технологій, зброї, а також в інформуванні про умови та обставини, що впливають на хід бойових дій. Зокрема застосування безпілотних літальних апаратів — військових дронів — спровокувало введення в інформаційне

мовлення нових слів, які водночас характеризують функційні особливості цих літальних апаратів, номінуючи їх *мопедами, газонокосарками, шахедрами* [Інф. сайт «Галичина», URL]. Таким чином, вони відображають сучасні реалії військового життя, сприяючи ефективній комунікації серед військових та цивільного населення.

Інформаційне мовлення відображає соціокультурні зміни, що відбуваються в суспільстві під час війни. Воно може містити в собі нові поняття, цінності та перспективи, що формуються як реакції на них під час війни. Такі лексеми й словосполучення відображають психологічні, буттєві, етичні та моральні цінності воєнного часу, а також ставлення суспільства до цих понять. Вони пов'язані зі змінами у військовій медицині, гуманітарними викликами або післявоєнною реабілітацією. Зокрема це актуалізація в мовленні позитивно забарвленої лексеми *волонтерити* на позначення добровільної суспільно корисної діяльності [Інф. сайт «Суспільне Новини», URL]. Це слово є похідним від слова *волонтер* — з французької *volontaire* (доброволець), яке утворилося з латинського *voluntarius* (*voluntas* — волевиявлення, *volō* — бажання, намір). Волонтерство в Україні починаючи з 2014 року стало суспільно важливим рухом, який єднає людей у їхніх прагненнях допомагати всім, хто потерпає від війни.

Війна супроводжується інтенсивними емоційними переживаннями, такими як тривога, страх та розчарування. У зв'язку з цим виникають нові слова та вирази, що допомагають людям краще виражати свої емоції й досвід. Зокрема фраза *Доброго вечора, ми з України!* стала популярним, позитивно забарвленим привітанням в Україні після 24 лютого 2022 року [Інф. сайт «Україна молода», URL]. Використання цього привітання в мовленні набуло екстралінгвальних характеристик, виявилось маркером проукраїнської позиції мовця, його патріотизму й підтримки Україні. Частотність уживання цієї фрази забезпечила їй певну лексико-семантичну стійкість у дискурсі.

Поповнення лексичного складу мови під час війни забезпечує ефективне спілкування, формує адекватне розуміння змісту повідомлення, фіксує й передає динаміку воєнних подій, а також формує громадську думку в цілому.

Евфемізація та дисфемізація мовлення — це стратегії мовленнєвого впливу, що використовуються з метою регулювання мовної експресії, «навмисна заміна знака певного поняття описовим найменуванням або іншим знаком для усунення небажаних, надто різких, недостатньо ввічливих слів шляхом їхнього пом'якшення або шифрування» або, навпаки, «надання нейтральному знакові негативного змісту (...) часто з метою епатажу, бравади» [Селіванова 2006, с. 135]. У воєнний час, коли суспільство перебуває в кризовому й стресовому стані, ці стратегії мають особливе значення, оскільки допомагають зберегти життєву енергетику або вивільнитися негативним емоціям.

Евфемізми використовують для згладжування або приховування жорстокості воєнних реалій. Вони допомагають уникнути мові агресії, що може викликати паніку або негативні емоції в суспільстві. Така м'якість у висловленні

допомагає зберегти емоційний баланс у людини та підтримує певний рівень моралі. Так, наприклад, евфемізми широко використовують у соціальних публіках, з яких українці дізнаються про стан безпеки у своєму регіоні, порівн.: **4 Шахеди в Чугуївському районі, може бути гучнувато** ⚠️ (Труха ⚡️ Харків); **Гучно в області!** (Труха ⚡️ Харків); **Криворожата — може бути пиу пиу пиу!** («Николаевский Ванёк»); **Перебувайте за стіночкою, може бути гучнувато — наші** (RADAR KH)

Засобом дисфемізації мовлення досягають різкого, грубого опису події або факту, що сприяє формуванню негативного ставлення або викликає миттєву реакцію на подію, що загрожує життю людей, порівн.: **Балаклія, є шлюха і у вашому напрямку!** (Труха ⚡️ Харків); **Зміїв, ще металобрухт у вашому напрямку** (Труха ⚡️ Харків); **Мопеди сунуть на область!** (Труха ⚡️ Харків); **Біль... Йо\*\*\* рашисти обстрілюють мирне населення...** («Лачен Пише»).

Важливо розуміти, що й евфемізація, і дисфемізація можуть бути використані з різною метою — від елементарного інформування до запобігання паніки серед людей. Однак при цьому важливо враховувати, що використання цих стилістичних засобів має бути обережним, щоб не спотворити справжню картину подій та не викликати дезінформації серед громадськості.

Процес поповнення лексики новими лексемами та номінаціями під час воєнного часу має не лише важливе значення, але й стимулює своєрідний ланцюжковий процес розвитку лексичного складу національної мови.

Військова термінологія, ставши об'єктом активного вжитку, фіксує появу нових видів зброї, бойових тактик та військових технологій, водночас підтримує бойовий дух українців, їхню віру в перемогу і в спроможність ЗСУ відстояти незалежність країни. Відповідно, українці міфологізують своїх захисників, даючи їм номінації легендарного характеру, зокрема героїчних льотчиків-випишувачів, захисників столиці, у народі нарекли **привидами Києва**, як і одного з асів ЗСУ аналогічним прізвиськом [Інф. сайт «BBC NEWS Україна», URL].

Еволюціонує й політична термінологія на рівні мовної гри, внаслідок якої відбувається формально-сміслові обігрування лексем [див. про це: Космеда, Халіман 2013], порівн.: **гітлер — путлер; фашизм — рашизм**, зокрема остання не обмежується роллю лексико-семантичної новації, а претендує на статус політичного терміна, порівн.: «Комітет Верховної Ради України з питань гуманітарної та інформаційної політики підтримує ініціативу українських науковців, журналістів, політологів, усього громадянського суспільства щодо популяризації та визнання терміна «рашизм» на національному та міжнародному рівнях» [Інф. сайт «Chytomo», URL].

Отже, моделювання сучасного інформаційного мовлення залежить від виликів воєнного часу й ціннісних пріоритетів суспільства. Стилiстичні трансформації лексичного фонду відбуваються внаслідок запозичень, евфемізації, дисфемізації мовлення, мовної гри. Перспектива цієї наукової розвідки передбачає подальше дослідження розмовного й публіцистичного мовлення, виявлення нових стилістичних засобів, мовних стратегій і тактик.

## ЛІТЕРАТУРА

1. Космеда Т. А., Халіман О. В. Мовна гра в парадигмі інтерпретативної лінгвістики. Граматика оцінки. Граматична іграма (теоретичне осмислення дискурсивної практики). Дрогобич : Коло, 2013. 228 с.
2. Селіванова О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія. Полтава : Довкілля-К, 2006. 716 с.
3. Абетка повномасштабної війни. *Офіційний сайт «Chytomo»*. URL: <https://chytomo.com/>
4. Доброго вечора, ми з України. *Офіційний сайт «Україна молода»*. URL: <https://umoloda.kyiv.ua/>
5. Допомогти та не нашкодити. Як стати волонтером під час війни. *Офіційний сайт «Суспільне Новини»*. URL: <https://suspilne.media/>
6. Привид Києва. Як народилась легенда, яка підняла дух Українців». *Офіційний сайт «BBC NEWS Україна»*. URL: <https://www.bbc.com/>
7. «Шахеда», «мопеди» і «газонокосарки»: чому Україна не виготовляє власних безпілотників? *Офіційний сайт «Галичина»*. URL: [www.galychyna.fm](http://www.galychyna.fm)

---

**Ольга Гнатишева**

викладач кафедри іноземних мов та перекладу;  
Харківський національний університет  
міського господарства імені О. М. Бекетова,  
здобувачка ступеня доктора філософії  
кафедри української мови імені професора Л. А. Лисиченко;  
Харківський національний педагогічний університет  
імені Г. С. Сковороди  
[taria.eihani@gmail.com](mailto:taria.eihani@gmail.com)

## ОЦІННІ ЗАСОБИ ОПИСУ МІСЦЬ БОЙОВИХ ДІЙ У СУЧАСНІЙ ПОЕЗІЇ ВОЄННОГО ЧАСУ (НА МАТЕРІАЛІ ВІРШІВ, ПРИСВЯЧЕНИХ МІСТУ БАХМУТ)

Поетії, присвячені Великій війні, почали з'являтися в мережі Інтернет з початку повномасштабного вторгнення. Основними мотивами їх написання може бути як бажання проінформувати широкий загал про конкретну трагічну подію, таким чином спонукаючи до конкретних дій (наприклад, допомогти постраждалим або надати Україні більше систем захисту), так і суспільна терапія, де поетичний твір стає безпечним простором для емоційного розвантаження як автора, так і читача [Eriksson 2004, с. 50]. Утім, емоційність в описі реальних подій не може оминати їх оцінність з точки зору автора та його життєвих

орієнтирів [Космеда, Халіман 2011, с. 18]. Тому такі поезії неминуче стають своєрідним моральним компасом суспільства.

Мета цієї розвідки — окреслити основні лексичні та тропеїстичні засоби вербалізації оцінності в поезіях, присвячених боям за місто Бахмут у 2022-2023 роках. Аналіз проводиться на матеріалі творів, які існують у відкритому доступі на сайтах для авторів-аматорів Поезія Вільних та Клуб Поезії.

Серед лексем, у семантиці яких негативне значення входить до предметно-понятійного ядра, для опису сучасного стану міста Бахмут часто використовується лексема *біль*, яка може бути як у формі іменника, так і дієслова: *Бахмут, Авдіївка... Це — біль і втрати* (М. Савка); *Бахмут... Фортеця? Місто боли!* / *Його тримали понад рік* (А. Кузнецова); *Болить Маріуполь, Ізюм і Бахмут — / Обпалені крила моєї країни* (В. Погоріла). Також широко використовується лексема *пекло* та похідний від неї прикметник *пекельний*: *Посеред пекла — зранений Бахмут* (Чайка Білоозерянська); *Бахмут і Соледар сьогодні — / То справжнє пекло на землі* (Л. Кондратюк); *Бахмут – пекельне місце людських душ* (С. Клоб). Ще однією із часто вживаних лексем можна назвати лексему *руїна*: *А Бахмут — увесь у руїнах!* / *З будинків й один не вцілів!* (І. Панський); *Моя земля — квітучий сад, / Перетворилась у руїни* (В. Панасюк).

В окрему категорію слід виділити ті лексеми, які, несучи негативнооцінне значення, вербалізують концепцію небезпеки для всіх, хто знаходиться в місті під час бойових дій (*пастка, мішень*): *Не питай мене як, і коли я повернусь додому, / Не проси обіцяти берегти себе, бо я у пастці* (А. Турунцева); *Бої жорстокі точаться не день, / Не день там гинуть дорогі герої, / Бо ці міста для ворога — мішень* (К. Дмитрів).

У творах, присвячених боям за Бахмут, також домінують негативнооцінні лексеми, які пов'язані з експлікацією концепту *смерть*. Сюди входять уособлення смерті як істоти — міфічного персонажу, часто з певними традиційними атрибутами або діями, що асоціюються з нею: *Крізь дощ крижаний привид сунеться смерті, / Він душі збирає з тіл, що роздерті, / Поводить косою над лісом завмерлим* (С. Цимбал); *Бій набирає сили, / Крові земля напилась, / Хиляться небосхили... / Смерть за життя вчепилась* (І. Панський). Цей концепт також доповнюється лексемами, які пов'язані з фізіологічними аспектами смерті *скелети, кістки*, але вживаються вони в метафоричному сенсі, таким чином прирівнюючи знищені будівлі до мертвих істот: *Кістками голими без шкіри / Стоять будівлі та тремтять* (А. Кузнецова); *Скелети всюди — від розбомблених споруд [...] З окопу бачу — вщерт, зруйнований Бахмут* (Віталій). Концепт смерті також експлікують лексеми, які позначають місця поховання — *могильник, цвинтар*: *Могилянником смердючим стало / Й пірнуло вже у небуття [...] А цвинтарем тваринам стало, / Німим пристанищем птахам* (А. Кузнецова). До цієї категорії належать і слова, які означають душі померлих, а саме *привид, примара, тінь*: *Давно вже привид з міста став, / Бо крила ворог розпластав* (К. Дмитрів); *Ти зараз примара... / Не місто, а тінь!* (М. Жванія).

Дихотомія *життя-смерть* у таких поезіях може мати як негативнооцінну, так і позитивнооцінну конотацію. З одного боку, її основна функція — показати, як

колись квітуче місто перетворилось на руїну, за допомогою протиставлень слів із семами живе та мертве: *Там де місто жило і раділо, / Що поранене — страшно **вмирає*** (О. Осташевська); *Не бігають діти, відлуння лунає, / То **тіні** забуті у іграшки грають* (С. Цимбал). З іншого — ця дихотомія демонструє віру в краще майбутнє, у відродження зруйнованого міста, де ворог не зміг скорити волю його захисників (*Топтав твоє **тіло...** та **душу** не зміг!* (М. Жванія); *Та вірю — відродяться й знову зростуть / І злинуть до неба, як **Фенікс з руїни*** (В. Погоріла). В останньому випадку, для більшої експресії, задіяне порівняння із міфологічною істотою — птахом Феніксом, який здатний відроджуватись з попелу.

Один із незвичайних прийомів, який трапляється в поезіях, присвячених Бахмуту — перенесення геологічних особливостей ландшафту до категорії оцінних. Головною в цьому випадку стає лексема сіль та похідний прикметник *солоний*, бо саме на Донбасі зосереджені найбільші запаси кам'яної солі в Україні [Шехунова 2022]. Так, ми спостерігаємо дихотомію *сіль як корисна копалина — солоність як головна характеристика крові та сліз*, тобто відбувається перетворення фізичних характеристик предмету на символічні, які несуть у собі негативне значення занепаду багатой землі: *Солоні ці землі були від природи, / Багаті лиш **сіллю** і зайвим нічим. / Тепер же солоні ці землі й дороги / Зовсім із інших причин* (АЄ); *Солоному сонцю услід / Душа понад степом злітає... / За давню іржу ланцюгів — / **Солоною** кров'ю — відплата* (В. Шаблівська); ***Сіль** Землі стала чорним вугіллям, / Що не гасне, а болісно тліє* (О. Осташевська).

Використання бібліїзмів — дуже поширене явище в таких поезіях. Так, типовим є використання лексеми *янгол*, або *ангел*, для надання позитивних конотацій опису українських захисників [Піддубна 2023, с. 287], напр.: *І несе на незримих скрижальях, / наче **янголів**, душі їх* (Л. Пилипенко); *В окопах вітер / Ламає **ангелам** крила* (С. Слободян). Це отождоження воїнів земних з воїнством небесним може відбуватися опосередковано, через надання захисникам певних ознак, типових для янголів (напр., наявність крил або знаходження на небесах): *Мій друг згорів у полум'ї пожару, / Зламались **крила** на шляху в Бахмут* (І. Дантист); *Він залишився тим героєм для держави, / І майже з **неба** теж боронить рубежі* (Віталій). В описі страшних подій фігурує і термін *апокаліпсис* — біблійний кінець світу: *Тут **апокаліпсис** знайшов свій заповіт* (Віталій). Лексема *Господь* найчастіше позначає щиру авторську молитву за долі захисників міста, утім, іноді цей релігійний ритуал може приймати й саркастичне значення, порівн.: *Сьогодні Бахмут кровоточить, / і хлопці йдуть за край межі, / веди їх, **Господи**, до раю* (Л. Мельник); *Кожен день я із долею й **Господом** гаряче лаюсь* (А. Турунцева). Серед інших позитивнооцінних значень — порівняння Бахмуту із *Віфліємом*, місцем народження Ісуса Христа, що вказує на невтрачену для українців надію на відродження країни: *А БахмУт і Авдіївка — то наш східний новий **Вифлеєм**, / Де в замерзлім окопі рождається знов Україна, / Під зірками і кулями, вкрита небесним вогнем* (Б. Квятковська).

Щоб показати масштаби трагедії й додати експресивності в оцінному полі, автори поезій іноді використовують історичні паралелі: наприклад, захисників міста порівнюють зі *спартанцями* — воїнами античної держави Спарти,



які прославилися майстерністю в боях: *Вже забули спартанців / Там де місто Бахмут / Нескорені люди / Своє заберуть* (А. Голубович), а прифронтове місто — із французьким регіоном Верден, місцем однією із найкривавіших битв Першої світової війни: *Здається часом — не знайти свого спасіння: / Верден французький, нагадав свій краєвид* (Віталій). Такі порівняння можуть мати як позитивно-, так і негативнооцінні значення.

Важливу роль також грає експлікація оцінних значень через використання кольорів. Два основних кольори, які вживаються для демонстрації негативнооцінних значень — лексема *чорний* та його похідні форми, що вказує на попелище, яке залишилось від міста: *Квітуче місто догоріло... / Під чорним попелом земля* (А. Кузнецова); *Там ворог місто спопеля, / Чорніє спалена земля* (К. Дмитрів), а також лексеми *червоний* або *багряний*, що позначають пролиту кров захисників: *Вирує пекельний лютий — / багрянить поля і ріки* (К. Попова); *Вже сіра зона / Червона від крові стала* (С. Слободян). В останньому випадку ми спостерігаємо, як термін «сіра зона», що означає нейтральну територію, використовується для створення контрасту з іншою кольоровою семою, тобто лексема *сірий* вживається у своєму прямому значенні.

Що стосується засобів тропеїстики, багато з них мають одну мету — показати місто як живе створіння, яке має фізичні відчуття та почуття, щоб підкреслити негативну конотацію подій повномасштабного вторгнення. Усі ці засоби стають своєрідною синекдохою: дії, типові для жителів та захисників Бахмута, переносяться на саме місто, яке їх уособлює. Найчастіше для показу такої паралелі використовуються традиційні метафори: *Мовчить сумне місто, за людом сумує, / Будівлі порожні відкрито нудьгують* (С. Цимбал); *Закрила очі / Й від болю ридає земля!* (С. Слободян); *А Бахмут бореться, а Бахмут не тікає* (О. Капиніс). Таку ж саму роль відіграє використання лексем, пов'язаних із проблемами зі здоров'ям — *рана, тромб*, у складі порівнянь: *Так що місто це для них — як незагойна рана* (А. Яриновський); *Став час, мов закупорив тромб* (М. Савка). Цікаво, що цей прийом може працювати й у зворотному напрямку, коли захисників міста, гіперболізуючи, прирівнюють до споруд, які вони захищають, щоб показати, які надлюдські зусилля були необхідні для тримання оборони: *Солдат ЗСУ він з каміння та сталі* (С. Цимбал).

Серед інших троп можна виділити ті, які мають сему *фосфор* — вони використовуються для опису пейзажів прифронтового міста та надають їм ще більш страшної негативної конотації, бо фосфор є одним із компонентів боеприпасів, заборонених для використання Женевською конвенцією, які, тим не менш, активно використовуються ворогом [Суспільні Новини]. Вони можуть ставати як епітетами, так і частинами метафоричних конструкцій: *Бахмут запалав, то фосфорні зорі, / Які запустила скажена орда* (В. Погоріла); *Фосфориться оскалена паца / І палають земля і поля* (О. Осташевська).

Отже, у поезіях, присвячених героїчній обороні міста Бахмут, домінують негативнооцінні конотації, які виражаються як за допомогою лексем, що мають негативне значення у своєму предметно-понятійному ядрі (*біль, руїна, пекло*, концепт *смерть* та пов'язані із ним лексеми), так і за допомогою різноманітних

троп (метафори, епітети, порівняння), що перетворюють місто в уяві читача на живе, страждальне створіння. До позитивнооцінних виразів у таких поезіях належать лише ті, що характеризують українських захисників (бібліїзм *янгол*, історичні порівняння зі *спартанцями*). Особливою тенденцією є використання мінералів або хімічних речовин для експлікації оцінних виразів з різними конотаціями (*фосфор* як смертоносна частина пейзажів, *сіль* як багатство землі й пролита за неї кров).

#### ЛІТЕРАТУРА

1. *Клуб Поезії*. URL: <https://www.poetryclub.com.ua>
2. *Космеда Т. А., Халіман О. В.* Граматика оцінки як актуальна проблема сучасного мовознавства. *Лінгвістичні студії*. Випуск 22. 2011.
3. *Піддубна Н. В.* Вербалізація біблійності в сучасній українській поезії про війну. *Матеріали III Міжнародної славістичної конференції, присвяченої пам'яті святих Кирила і Мефодія: «Національні наукові традиції в слов'янському світі»* / за заг. ред. О. О. Маленко. Харків – Шумен : ХНПУ; ХІФТ, 2023. С. 285–290.
4. *Поезія Вільних*. URL: <https://warpoetry.mkir.gov.ua> (дата звернення 20.02.2024).
5. *Суспільні Новини*. Фосфорні боеприпаси: які наслідки та що робити при пораненні. URL: <https://suspilne.media/256199-fosforni-boepripasi-aki-naslidki-ta-so-robiti-priporanenni/>
6. *Шехунова С. Б.* Артемівське родовище кам'яної солі. *Велика українська енциклопедія*. URL: [https://vuc.gov.ua/Артемівське родовище кам'яної солі](https://vuc.gov.ua/Артемівське_родовище_кам'яної_солі) (дата звернення: 5.03.2024).
7. *Eriksson I.* Communicating existential issues through reading poetry. *Creative writing in health and social care*. London, Jessica Kingsley. 2004. pp. 38–57.

---

**Костянтин Голобородько**

доктор філологічних наук, професор,  
декан українського мовно-літературного факультету  
імені Г. Ф. Квітки-Основ'яненка;  
Харківський національний педагогічний університет  
імені Г. С. Сковороди  
konceptikos@gmail.com

## **СЛОВО, СЛОВЕСНА ОБРАЗНІСТЬ, ІДІОСТИЛЬ В АСПЕКТІ ВИВЧЕННЯ ХУДОЖНЬОЇ МОВИ**

У своїх розвідках з лінгвостилістики професор С. І. Дорошенко відзначав важливу роль стилістичних фігур у відтворенні в поетичному тексті образності, а також «внутрішнього світу ліричного героя, буття якого невіддільне від світу навколишнього» [Дорошенко 2009, с. 178]. І додамо: від власного світу (світосприймання, світогляду) самого письменника. Адже поет пропускає крізь себе й художньо відтворює «розмаїття власних переживань — бентежних і радісних, хвилюючих і обнадійливих, спричинених багатоманітним і суперечливим життям, у якому співіснують щастя і біда, радість і горе [Дорошенко 2009, с. 174].

Словесна образність як вияв індивідуального світовідчуття поета безпосередньо пов'язується з його естетико-філософською концепцією, крізь призму якої й відбувається мовностилістичне створення образу — чи то ліричного героя, чи то пейзажу, чи будь-якого іншого об'єкта мистецького змалювання в літературному тексті. У художній семантиці тексту слово постає насамперед як одиниця смислу, тобто реалізується здатність слова «втягувати» у свою орбіту додаткові уявлення, розширювати свій семантичний потенціал, у результаті чого певна група лексем, проходячи через макротекст художньої творчості, включає низку естетично і ціннісно наповнених спільною семантикою слів, що й формують образність.

Вивчення теорії й практики творення словесної образності — це галузь лінгвостилістики й лінгвопоетики (відмінності між цими галузями полягають «у диференціації предметної сфери: для лінгвопоетики предметом вивчення й опису є художня мова як мистецький феномен, для лінгвостилістики — стилі мови, форми мовлення, задіяні в тій чи тій комунікативній ситуації або дискурсивній практиці» [Маленко 2021, с. 101]. В аспекті лінгвопоетики й лінгвостилістики художність слова розглядають з опорою на поетичний, прозовий чи драматургійний контекст (реалізуючи тезу О. Потебні, що будь-яке значення слова розпізнається з контексту [Потебня 1993]).

У сфері досліджень з лінгвостилістики й лінгвопоетики наявні дві «однаково мірою неправильні тенденції: одна з них перебільшує роль контексту і тим самим заперечує самостійність слова, інша недооцінює функції контексту і зосереджує увагу на ізольованому від контексту вивченні слова» [Кочерган 1980, с. 13]. Це судження справедливо в тому сенсі, що слово, уведене у художній

текст, стає його конструктивним компонентом. Водночас у художньому творі смисл слова ніколи не обмежується його прямим номінативно-предметним значенням. Буквальне значення слова в художньому тексті «обростає» новими, іншими смислами. Слова і вислови в контексті всього твору вступають у тісну взаємодію, набувають різноманітних додаткових смислових відтінків, сприймаються у складній і глибокій перспективі цілого.

Уведення того чи того слова в мову художніх творів — механізм значно складніший, ніж побудова природної мови, оскільки мова художніх творів виступає одночасно і як результат спеціалізації природної мови, і як результат її розширення шляхом включення авторських знакових систем. Художня мова становить собою системне утворення, де положення кожного образу залежить від навколишніх слів. Кожне вербалізоване поняття такої мови системне, його поява пов'язана з авторськими інтенціями, художнім задумом та валентністю слів. Для введення конкретного знаку автор нерідко вводить коментування відповідного слова-образу.

Мова творів художньої літератури — специфічний різновид літературної мови й взагалі мови як засобу комунікації та пізнання. Вона відчуває вплив естетичних законів художньої творчості й характеризується своєрідними закономірностями функціонування і розвитку, певною автономністю своїх форм. Вивченню сутності й специфіки мови художньої літератури в цілому і художнього слововживання, зокрема, присвячені численні дослідження художньо-семантичної, а також функціонально-стилістичної спрямованості.

Тривалий час у східнослов'янській лінгвостилістиці мовні виражальні засоби розглядалися переважно за канонами античної стилістики, яка з різних мовних рівнів (фонетичного, лексико-семантичного, фразеологічного, словотворчого, прагматичного) здебільшого враховувала семантичну сутність слова. Вивчалися тропи, так чи інакше пов'язані з лексичними значеннями (епітети, порівняння, перифрази); тропи, побудовані на збагаченні основного значення слів: (метафори, синекдохи, метонімії); тропи, засновані на різних зрушеннях в основному значенні слів (гіперболи, літоти, іронія); тропи, що спираються на зміни у відтінках основного значення слова. До мовних виражальних засобів належать ті, в яких так чи інакше виявляється «природа» мови, свідомо використана художником слова. Справжні художні цінності є естетичними відкриттями, в яких закладено розуміння цінностей самого життя в їх історичному, соціальному і моральному значенні. При аналізі художнього тексту дослідник відзначає зв'язок експресивно вжитої одиниці зі змістовим задумом письменника, здійснюється вихід на «позамовну дійсність», що складається із міркувань про виражальні функції мовних фактів, вказівок на задуманий автором ефект (співчуття, іронія, сарказм тощо) і т. ін.

Художньо-естетична функція мови здійснюється в різних способах художнього перетворення, у результаті якого мовні одиниці збагачуються певними «обертнами смислу», що розвиваються в системі цілого авторського макротексту. Одиниці мови, в яких реалізуються такі перетворення, називають мовно-художніми образами, на відміну від власне літературних образів, що мають

мовне вираження, але надмовний зміст. Термін «мовно-художній образ» розуміємо не як широку загальну категорію літературної художньої творчості, що є і способом, і формою освоєння дійсності, а як певну мовну одиницю, що є засобом поетичного відбиття елементів дійсності.

У лінгвостилістичних дослідженнях виокремлюється галузь вивчення мовної картини світу окремої творчої особистості — ідіостиль письменника. Ідіостиль значно ширше, ніж репрезентант своєї рідної стилістичної манери. Слід розуміти, що творча особистість — це письменницька індивідуальність, яка виокремлюється в авторській художньо-естетичній позиції, конкретно-історичній своєрідності життєвого і творчого шляху, проблемно-тематичній специфіці творів, їх жанровостильових уподобаннях, сюжетно-композиційних особливостях, мовно-образних домінантах, художньо-семантичних площинах.

Тож філологічна наука I половини XXI століття продовжує активно вивчати процеси словесно-художньої творчості, оскільки творчий процес — надзвичайно складне і, водночас недостатньо досліджене явище, хоча цій галузі присвячено чимало досліджень.

#### ЛІТЕРАТУРА

1. Голобородько К. Ю. Ідіостиль Олександра Олеся: лінгвокогнітивна інтерпретація : [монографія]. Харків : Харківське історико-філологічне товариство, 2010. 527 с.
2. Дорошенко С. І. Антоніми в ліриці В. Симоненка. *Наукові простори : вибрані праці*. Харків, 2009. С. 174–178.
3. Єрмоленко С. Я. Нариси з української словесності: стилістика та культура мови. Київ : Довіра, 1999.
4. Кочерган М. П. Слово і контекст. Львів : Вид-во при ЛДУ; вид. об'єднання «Вища школа», 1980. 183 с.
5. Маленко О.О. Лінгвопоетика як науковий досвід: питання методології і методів лінгвістичного аналізу художньої мови. *Лінгвістичні дослідження : Зб. наук. праць ХНПУ імені Г. С. Сковороди*. Випуск 54. Т. 2. Харків : ХНПУ імені Г. С. Сковороди, 2021. С. 99–111.
6. Потебня А. А. Мысль и язык. Киев : Синта, 1993. 192 с.

---

*Olena Gonchar*

dr hab.,  
prof. Jan Dlugosz University  
in Czestochowa, Poland  
helengo2006@gmail.com

## **BUSINESS ENGLISH CHALLENGES IN INTERNATIONAL COLLABORATION WITHIN TECHNICAL PROJECTS**

International collaboration within technical projects has become a cornerstone for innovation and progress in the ever-evolving global business world. As numerous organizations of the energetic branch transcend their geographical boundaries to work collectively on intricate technical endeavours, a crucial aspect that emerges is the role of language, specifically Business English, in shaping the success or complexity of such collaborations.

International collaboration within technical projects has become a cornerstone for innovation and progress in the ever-evolving global business world. As many organizations of the energetic branch transcend their geographical boundaries to work collectively on intricate technical endeavours, a crucial aspect that emerges is the role of language, specifically Business English, in shaping the success or complexity of such collaborations. The emergence of English as a global language has not only enabled people from diverse backgrounds to communicate effectively, but it has also created a sense of shared cultural experience [Crystal 2013]. Nevertheless, this linguistic phenomenon has also presented a range of issues, including the potential for misunderstandings and misinterpretations.

As businesses are increasingly embracing the global marketplace, understanding and addressing Business English challenges become paramount. This has brought the urgent necessity to navigate through the intricacies of communication, highlighting the pivotal role business language plays in fostering seamless cooperation and revealing the challenges that could impede progress.

The primary purpose of this research is to illuminate the linguistic complexities and intricacies inherent in international collaborations within the context of technical projects. This article aims to analyse the difficulties encountered by international teams engaged in technical projects, specifically focusing on the collaboration between Kyrgyzstan, China, and France. Through an exploration of practical scenarios and issues in the realm of the mentioned real-world international energetic project, the paper seeks to shed light on the nuances of challenges, addressing both cross-cultural and linguistic barriers that arise during global technical collaborations.

In addition, from establishing effective communication channels to mitigating misunderstandings arising because of linguistic nuances, this exploration aims to provide valuable insights for professionals engaged in international technical projects.

Recently, researchers have demonstrated a heightened interest in the dynamic realm of international collaboration, particularly focusing on cross-cultural

communication and addressing Business English challenges. This surge in scholarly attention is driven by the recognition that effective and precise communication is paramount for the success of international teams operating in diverse linguistic landscapes. Scholars such as E. Meyer, a professor at INSEAD and author of "The Culture Map," have delved into the intricacies of cross-cultural communication. Meyer's work emphasizes the significance of understanding cultural differences in communication styles, decision-making processes, and hierarchical structures. Her research provides valuable insights for navigating the complexities of international collaboration, shedding light on the role of cultural nuances in effective teamwork. Additionally, the work of I. Piller (2012) highlights a critical perspective on intercultural communication, shedding light on potential challenges and solutions. Meanwhile, John Hooker emphasizes that "there is no better arena for observing a culture in action than business ... because economic survival is at stake. The scholar noted that "communication is fundamental in business because business is a collaborative activity" [Hooker, p. 389].

The analysis of the practical activity of the international team of the investigated energetic project shows that in a collaborative technical project involving partners from China and France, the term "deadline" is often discussed during online meetings because many technical stages must be coordinated and must be performed in a strict order. Such a term as a "deadline" is widely spread and is used with a similar or identical meaning in various languages of many European countries, not causing misunderstandings. So, in English and French business cultures, the term "deadline" is often associated with a fixed and non-negotiable endpoint. The European counterparts usually interpret it as a strict commitment and expect tasks to be completed precisely by the specified date under the timetable and without any allowances for delays. However, in Chinese technical discussions, the term might be understood more flexibly, allowing for some leeway in the project schedule. In other words, the emphasis is on completion within a reasonable timeframe rather than a strict deadline.

The analysis of the real-world project realization has demonstrated that this difference in interpretation is constantly leading to misunderstandings and potential project delays since it had not been addressed early on. It underscores the importance of understanding cultural differences in business communication according to the theory of Edward T. Hall (1976) and clarifying their belonging to low-context and high-context cultures to ensure a harmonious collaboration between the Chinese and French teams.

Another key problem is connected with the translation of technical terms across languages, which can often pose significant challenges, leading to potential misunderstandings and inefficiencies within multinational teams. One of the primary issues stems from the inherent nuances embedded in technical terminology. A term that seems straightforward in one language may lack an equivalent in another, or worse, have multiple translations with slightly different meanings. The use of the term "hydraulic turbine" in English is a good illustration of it. While the English term conveys a specific concept related to water-powered turbines, its translations into

French, Chinese, and Kyrgyz may introduce subtle variations. In French, "turbine hydraulique" is an accurate translation. However, if a conversation revolves around a broader "turbine" context, it might include various types beyond hydropower, potentially confusing. In Chinese, "水力涡轮" (Shuǐlì wōlún) accurately captures the essence but encompasses a variety of water turbines. In Kyrgyz, "Суук билиги" (Suuk biligi) appropriately translates to "water turbine," yet a more general term like "турбина" (turbina) might lead to diverse interpretations.

These translation challenges underscore the importance of establishing a shared understanding of technical terms within a specific context. Engineers, scientists, and project managers must actively collaborate to bridge linguistic gaps, clarify meanings, and ensure that the intended nuances are accurately conveyed. This process involves not only linguistic expertise but also a deep comprehension of the cultural and industrial contexts in which these terms are applied.

Thus, effective communication strategies can include the development of multilingual glossaries, ongoing dialogues to address potential ambiguities, and leveraging technology to facilitate real-time clarification. Additionally, fostering a culture of open communication where team members feel comfortable seeking clarification on technical terms is essential for maintaining precision and efficiency in collaborative projects. So, while technical term translation challenges are inherent in multinational collaborations, active measures and a commitment to clear communication can mitigate the risks of misunderstandings. Embracing a collaborative approach that values linguistic and cultural diversity strengthens the foundation for successful technical projects across borders.

In the intricate landscape of international collaboration, particularly within engineering teams, a linguistic phenomenon known as "code-switching" often takes centre stage during working meetings. This phenomenon involves the seamless alternation between two or more languages within a conversation, and it plays a crucial role in facilitating effective communication, especially when dealing with diverse linguistic backgrounds. Within the context of engineering meetings, this code-switching behaviour becomes particularly noticeable. The engineers drawn from different countries such as France, Kyrgyzstan, and China, might employ a multilingual approach during discussions. Specifically, they tend to utilize their local national language when delving into the intricacies of working details, addressing current challenges, or expressing nuanced ideas. However, when the discourse shifts towards technical aspects, the language of choice universally becomes English.

For instance, during a meeting discussing project timelines and immediate challenges, a French engineer might seamlessly switch to French, stating, "Nous devons résoudre ce problème rapidement" (We need to resolve this issue quickly). Simultaneously, a Kyrgyz engineer might interject with "камчылыктарды жакшы учуу келебиз" ("We need to handle the difficulties well") in Kyrgyz. This code-switching allows for a more nuanced and culturally resonant discussion of immediate concerns.

However, as soon as the conversation shifts to technical specifications or the detailed analysis of engineering components, a seamless transition to English occurs.



The French engineer, discussing turbine efficiency, might say, "We need to optimize the turbine blades for better performance." Simultaneously, the Kyrgyz engineer might contribute, "Our calculations indicate that ефективність [?][?] [?]к жогору болот" ("efficiency is increasing").

This strategic utilization of code-switching not only reflects a deep understanding of linguistic nuances but also underscores the importance of effective communication in a multinational engineering context. It allows for a harmonious blend of local expressions for nuanced discussions and a universal technical language for precision and clarity. Code-switching thus becomes a dynamic tool, enabling engineers to navigate seamlessly between languages, fostering understanding, and driving successful collaboration.

To sum it up, the problems investigated in this paper underscore the importance of proactive measures, such as the development of multilingual glossaries, ongoing dialogues, and a steadfast commitment to clear communication. Embracing a collaborative approach that values linguistic and cultural diversity becomes pivotal in fortifying the foundation for successful technical projects across borders.

The conclusion drawn emphasizes a critical perspective on the common job advertisement demand for proficiency in English at a level B2. It contends that meeting this language proficiency criterion is merely the tip of the iceberg when it comes to thriving in an international team setting. The understanding goes beyond linguistic capabilities and delves into the intricate dynamics of cross-cultural collaboration, highlighting the significance of proficiency in both Business English and technical English. In the realm of international collaboration, working effectively in diverse teams necessitates a comprehensive grasp of the principles governing cross-cultural interactions. Proficiency in Business English becomes essential not just for effective communication but for navigating the nuanced social and cultural aspects embedded in professional discourse. This includes an awareness of communication styles, decision-making processes, and hierarchical structures across various cultural contexts.

Furthermore, technical English, specific to the industry or field of work, becomes a crucial component for professionals engaging in international projects. It extends beyond general language proficiency to encompass a specialized understanding of industry-specific terminology, ensuring clarity and precision in communication. The ability to articulate technical concepts accurately in English is pivotal for avoiding misunderstandings and ensuring seamless collaboration within multinational teams. When crafting job advertisements, the conclusion underscores the importance of moving beyond a narrow focus on language proficiency levels. Instead, it suggests that employers should broaden their criteria and explicitly mention the need for candidates to possess a nuanced understanding of social dynamics, cross-cultural collaboration principles, and proficiency in both business and technical English. This approach ensures that potential candidates are not only proficient in English but are also equipped with the cultural intelligence and communication skills necessary for successful collaboration in international teams. By incorporating these broader criteria into job advertisements, employers set the stage for a more inclusive and

effective working environment, where professionals can navigate the complexities of international collaboration with confidence and competence.

Although challenges in international technical collaborations are inherent, adopting proactive measures and maintaining a commitment to clear communication can pave the way for efficient and harmonious collaboration across linguistic and cultural landscapes. By embracing the richness of languages and cultures, businesses not only enhance their global competitiveness but also contribute significantly to the advancement of innovation in the technical realm.

## REFERENCES

1. *Crystal D.* English as a Global Language. 2nd edition. Cambridge: CUP, 2003. 212 pp.
2. *Hall E. T.* Beyond Culture. Anchor Books, 1976. 256 pp.
3. *Hooker J.* Cultural Differences in Business Communication. In C. B. Paulston, S. F. Kiesling, & E. S. Rangel (Eds.) *The Handbook of Intercultural Discourse and Communication*, 2012. PP. 389-407. Blackwell Publishing Ltd. <https://doi.org/10.1002/9781118247273>
4. *Meyer E.* The Culture Map: Breaking Through the Invisible Boundaries of Global Business. Public Affairs, 2014. 165 pp.
5. *Piller I.* Intercultural Communication: A Critical Introduction. Blackwell Publishing Ltd., 2012. 178 pp.

---

**Катерина Дюкар**

кандидат філологічних наук,  
доцент кафедри української мови;  
Харківський національний університет  
імені В. Н. Каразіна  
[kateryna.dukar@karazin.ua](mailto:kateryna.dukar@karazin.ua)

## **РОСОСІЯНИ VS УСРАЇНЦІ: АЛОЕТНОНИМИ НА ЛІНІЇ НАРАТИВНОГО ВОГНЮ**

Слово є початок і кінець усьому — цю аксіоматичну тезу, давню і незрушну, апробовану віками, абсолютно правомірно можна експлікувати на ім'я нації. Як влучно підмітив І. Наконечний, «спільне національне ім'я формує та організовує людей навіть більшою мірою, ніж спільна мова, спільне походження, територія, ніж звичаї та вірування», указуючи на те, «що єдність його [роду, племені — *К. Д.*] членів, як чогось відмінного від представників інших етнічних об'єднань, уже цілком усвідомлена» [Наконечний 2004, с. 11]. Якою онтологічно тернистою має бути історична путь цілого народу, що він, свідомо відштовхнувши від себе власне ім'я, кілька століть поспіль перебуває в стані екзистенційної розтяжки, шукаючи ідентифікаційної квінтесенції поза буттєвими межами етноніма «українець»... Цю історичну травму українцям як титульний нації

суверенної держави ще належить усвідомити повною мірою і належним чином пропрацювати, не впадши в стокгольмський синдром і знявши врешті-решт питання: «А ми хто? Хто ми? Хто ми?!/ Хто наші предки? Прийшли? Автохтони? <...> як наших предків називав Гомер?» [Костенко 1987, с. 88].

У такому контексті цікавим видається досвід Індії, котра, прагнучи позбутися британських колоніальних зв'язків, минулого року ініціювала зміну хороніма на Бгарта, тоді як майже після трьох десятків років мешканців Мумбаї продовжують називати бомбейцями і самі містяни, і мандрівники, а про актуалізацію відповідного ад'єктива *мумбаївець* наразі не випадає говорити навіть на рівні спорадичних галузевих мовленнєвих практик. Вочевидь, спроба дистанціюватися від минулого досвіду через формулу математичної заміни формально може бути успішною, а от чи спрацьовує вона на рівні ментальної програми — питання риторичне. Етніонім — і оберіг, і святина, і обличчя нації, з якого «не можна глузувати, над яким не можна знущатися» [Наконечний 2004, с. 9], однак саме ім'я нації на полі гібридного бою наразі опинилося під перехресним наративним вогнем.

Зауважимо, що світова академічна спільнота, й українська не є винятком, давно тим чи іншим чином звертається до розгляду різних аспектів ономастики, зокрема й під час дослідження інновацій: М. Карпенко, Ж. Колоїз, М. Степаненко, О. Стишов, О. Суперанська, М. Торчинський, Р. Vacot, М.-М. Magda, D. Crystal та інші. Водночас роль інновацій-алоетнонімів у сучасному протистоянні наративів російсько-української гібридної війни наразі не стала об'єктом окремої наукової розвідки, що зумовлює актуальність нашої роботи. У зв'язку із цим убачаємо потребу в розгляді тих чинників, що подолали вето на неогенно-інвективні вербалізації в межах алоетнонімів. Мета нашої роботи полягає в спробі розглянути алоетноніми як артефакти сучасної наративної війни в контексті тяглого історичного російсько-українського протистояння. Об'єктом вивчення є нові номени на позначення українців і росіян у відповідно українському та російському дискурсах, предметом — когнітивно-сміслова атрибуція цих неовербалізаторів.

Потужний екстралінгвістичний імпульс у вигляді конвенційного російсько-українського протистояння органічно вписався в демократизацію, деталізацію, десакралізацію та низку інших де-тенденцій «“вербальної свободи”, яка в буквальному розумінні знехтувала всіма соціально-етичними заборонами й канонами, сприяла ліквідації мовленнєвих стереотипів минулого і спонукала до демонстрації креативності та “мовних смаків” у різних сферах людської діяльності» [Колоїз 2015, с. 3]. Тут, вочевидь, варто додати, що відсутні в попередньому досвіді сучасного покоління мовців реалії, явища, події тощо спричиняються до постійного пошуку найбільш точних вербальних утілень не лише образів предметного ряду довоколишньої об'єктивної дійсності, а насамперед — емоційно-суб'єктивних рефлексій. Ідеться, на нашу думку, про усталення своєрідного патерну — відрефлексовувати потужні екстралінгвальні імпульси неовербалізаторами неuzuальної структури. Скажімо, конвенційна фаза війни з Росією стала тригером появи таких інновацій, як *дамбасянін*, *запаребріковий*,

*іхтамнети, кримнашист, пуйловець* тощо, продукування яких у стандартизовані словотвірні практики не вписується. Указана тенденція настільки агресивна, що поширилась на сферу онімів, зокрема антропонімів і етнонімів. Мусимо zarazом визнати, що «етнонімічні баталії» віддавна властиві російсько-українським стосункам: зневажливому хохол завжди протистояв *кацап*, а на малороса неодмінно знаходився свій москаль.

В умовах гібридної війни ХХІ століття між Україною і Росією триває справжня когнітивно-сміслова битва в активно-гострій її фазі: й уже до дещо буденних із боку росіян інвективних екзоетнонімів [Савчук 2004, с. 69] *бендерівець* і *салоїд* додаються *парашоїд, укронацист, укropecь, укросвідомит, щеневмерлик* та інші, контрбатареїним вогнем яких зустрічають українські етноніми-дисфемізми *отсосіяни, кремляді, путіноїди, путлерівці, рашисти, русачки, спідорашики, узькі* тощо. Варто акцентувати на тому, що в сучасному дискурсі поза комунікативним контекстом (а подекуди й у ньому) важко прокреслити чітку межу між атрибутивною функцією подібних новотворів і власне номінативною, їхнім статусом етноніма чи просто негативно конотованого прізвиська: «**Брудно-дупі** воєнкори вже почали кукарекати, що людина на відео — “мирна”» та «**бруднодупі** ведуть обстріл модифікованими ракетами С-300 із Білгородської області росії». Складно не помітити, що в лінійках наведених інновацій домінуючим є виразно інвективний складник як наслідок «вербально-агресивної дії у грубій формі, що відбувається в стані афекту і продукується комунікативним актом, у якому реалізується інтенція мовця принизити, образити, збезчестити, зганьбити адресата будь-якими засобами» [Форманова 2019, с. 94].

До речі, метамодерний характер дискурсу, у межах якого відбувається ця «ритуальна інвективна дуель» [Ставицька 2008, с. 28], значною мірою нівелює негативну дію інвективи на реципієнта, спричиняючись до пошуку мовцем усе нових шляхів досягнення результату. Лінгвальні спроби росіян принизити соціальний статус українців, завдати їм моральних збитків, з-поміж іншого й через алоетноніми, протягом останніх років наштовхуються на дзеркальну реакцію, підґрунтя якої складає радше «установлення духу корпоративності та самопідбадьорювання» [Ставицька 2008, с. 27], стратифікування простору в межах опозиції «норма — перверзія», ніж приниження опонента як таке. Важливо підкреслити, що йдеться про тяглу в часі та поширювану на різні мовні рівні тенденцію, як-от: «Реакцією на зневажливе ставлення до “державницької форми” в Україні є активне вживання не тільки в інформаційній, а й в інших сферах конструкції *на Росії* із закріпленою за нею семантикою “територія Російської Федерації”...» [Степаненко 2021, с. 13]. Можемо висновувати, що в битві наративів задіяні конструкції всіх мовних рівнів без винятку.

Когнітивно-сміслова війна — це передусім двобій гібридних наративів, що мають на меті «...певну *буттєву модель* (наратив як “слово для позначення певної онтології”), специфічну аналогію, котра “пов’язує невідоме з відомим, використовуючи для пояснення (чи інтерпретації) кола явищ шляхом послання до правил (або ж схем, структур, сценаріїв, рамок, порівнянь, метафор, алегорій тощо), які так чи інакше включають у себе узагальнене значення”» [Капленко

2003, с. 11]. У цьому контексті особливо прикметною видається лексема *усраїнець*, яка, на наш погляд, є елементом російського футуристичного автонаративу, у якому суб'єктивно-модельоване вербалізовано як об'єктивно-реальне, а бажане — як дійсне: «*Усраїнці воюють за те щоб їхні діти були кастратами (так званими "трансгендерами")*». Специфіка футуристичного автонаративу полягає в тому, що він «є, по-перше, відображенням особистісних цінностей і смислів (уявлення саме тих, а не інших подій майбутнього); по-друге, в ньому розкриваються способи інтерпретації світу та рівні розуміння особистістю реальності майбутнього і себе в ньому; по-третє, такий наратив є способом упорядкування майбутнього, оволодіння його невизначеністю» [Гавриленко 2009, с. 149]. Ідеться, на наш погляд, за термінологією Ф. Гайдера, про диспозиційну атрибуцію [Heider 1958] сценарію розвитку подій, у якому *українець* — це *ви-порожнена* форма.

Не можемо оминати увагою той факт, що фіксованому в російськомовному ментально-ідеологічному полі автонаративу *усраїнець* із 2022 року активно антагонізує український новотвір *рососіянин*. Зі структурно-семантичних позицій український алоетнонім складніший за тривіальну заміну знака чи сегмента слова, відому носіям будь-якої мови від моменту оволодіння словотвірним інструментарієм з дитинства як одна із спрощених стратегій створення гумористичного чи дисфемістичного ефекту. Водночас несправедливим буде твердження про те, що українці повністю ігнорують цей спосіб: *1+1* → *Г+Г*, *сопротівленіє* → *копротівленіє*, *підручник* → *підрючник*, *соціологиня* → *соціолохиня* тощо, зокрема для алоетнонімної лінгвокреативності (*роzzіянин*). На нашу думку, такий засіб є дещо примітивним, зважаючи на контекст когнітивно-смыслового протистояння. Українська сторона шукає інших шляхів, звертаючись до візуально простих, ґрунтованих на дії структурно-семантичної аналогії, однак із погляду процесу продукування значно складніших та інтелектуально більш креативних моделей, як-от серединна неморфемна вставка, яку під час творення нерідко супроводжують додаткові неузвальні трансформації. Структурне розширення твірного завдяки вставці не деформує вихідну внутрішню форму, навіть за наявності супровідних засобів, а ніби нашаровує на неї додаткові смисли: *росіянин* → *ро[со]сіянин* чи *русня* → *[д]рисня*.

Звернімо увагу на те, що автонаративному посилові росіян українці протиставляють вербалізатори прецедентно-констатувального типу, що на смысловому рівні однозначно вказують на реальну доконану дію в минулому, а не ефемерному майбутньому. Іntenційно алоетнонім-дисфемізм *рососіянин*, обертаючи росіян до їхнього власного пропагандистського наративу *затридні*, без жодних пом'якшень указує на результат завдяки легко зчитуваній лексемі (до речі, у власне транслітерованому російському варіанті) *отсосати* зі значенням 'зазнати невдачі, поразки'. Такий само механізм задіяний у продукуванні алоетноніма *дрисня*, котрий віддзеркалює наративні *жести доброї волі* та *непростіє рішення* внаслідок прозорого співвіднесення інновації зі словосполученням *русня дристає*, тобто 'тікає', адже саме з таким значенням це дієслово функціонує в російськомовному просторі. Хоча не відкидаємо вірогідності того, що

мотиваторами алоетноніма є *русня* і *дристач* — синонімічні відповідники *росіянин* і *базікало*. У будь-якому разі неолексема є виразним маркером *shit*-культури, притаманної українцям, та своєрідною ментальною вказівкою на, м'яко кажучи, неохайність росіян.

Структурно-семантична організація алоетноніма *усраїнець*, внутрішня форма якого асоціативно співвідноситься з обсценним *усиратися*, сама собою спричиняє когнітивний дисонанс у реципієнта внаслідок антагоністичності інтенційних посилів. Із одного боку, етнонім — це тотем, зміна якого українцями свого часу дала чудовий привід нав'язати штучний ментальний конструкт, «що нема окремого українського й білоруського народів, а існує тільки один російський народ» [Наконечний 2004, с. 26]. А отже, *усраїнець* — порожнє ніщо поза парадигмою *адіннарот*. Прикметним zarazom у цьому плані є і спосіб продукування алоетноніма, утвореного шляхом субституції — незузальної моделі, часто застосовуваної дітьми на етапі оволодіння навичками творення слів: *колоток* (молоток), *ободрація* (операція), *гвинтолїт* (вертолїт) [Маргітич, с. 77]. Із цих позицій нам ідеться про моделювання когнітивно-перцептивних реакцій, ґрунтованих на стосунках «домінування — підпорядкування», а мовлячи інакше, «старший — молодший» і вписаних у ментальну парадигму *руського міра* з виразною інтенційною домінантою в її межах етнічної вищості та винятковості росіян.

Із другого боку, новотвір *усраїнець* є своєрідною відсилкою до *shit*-культури, тобто тієї інвективної стратегії, якою послуговуються серед інших і українці, але не росіяни. Знову ж таки й українці застосовують цю тактику, відсилаючи до *sex*-культури росіян (*рососіяни*), яка самим українцям від природи не властива. Віддзеркалюючи культурні коди одне одного, ми оприявнюємо межу між своїм і чужим, адже вказуємо на те, що фіксуємо навіть мінімальні, інтуїтивно відчутні розбіжності. Ця грань набуває виразних обрисів у дисфемістичному характері новоутворюваних алоетнонімів, які є агональними знаками з бінарною природою: «“боротьба проти” (боротьба з “ворогом”, боротьба за повалення супротивника) і “боротьба за” (боротьба за збереження свого статусу, існуючого положення речей)» [Серажим 2004]. *Українець*, оцінений крізь фільтри російської культури, ідентифікується зрештою чужим, а отже, закономірно, як і будь-який інший представник чужої культури, видається «дивним, однотипним, неприродним» [Мельник 2020, с. 75]. До слова, у неприродних і однотипних, на погляд українця, алоетнонімах (*укр*, *укроп*, *укронацик*, *укросвинка*, *укрофашист* тощо) росіяни нерідко виявляють етноцентризм — рушійний механізм появи, фіксування та відтворення етнічних стереотипів. Як зауважує Н. Мельник, «етнічні стереотипи знаходять своє вираження в різних імплікаціях, що здійснюють приращення смислу до початкових значень слів-етнонімів» [Мельник 2020, с. 76].

Таким чином, ідеться і про своєрідне визнання українського як осібного, не схожого на російське. Крім того, складно ігнорувати той факт, що значна кількість алоетнонімів, спродукованих росіянами, містить корінь *укр*- як смислове ядро та диференційну ознаку, порівняймо: *фашист* і *укрофашист* чи *бендера*

і *укробендера*. У цьому плані, маємо зазначити, лінгвокреативний потенціал українців значно розмаїтіший: *ванька, мишебраття, м#скалі, лаптеногий, пут-лерець, узкі* тощо. І тут ідеться не стільки про залучення більшої кількості кореневих морфем без контрастної домінанти однієї з них, скільки про задіявання багатого арсеналу переважно неuzuальних способів і засобів творення вербальних неоартефактів воєнної доби, що, переконані, потребує окремого дослідження.

Підбиваючи підсумок, зауважимо, що наша спроба розглянути алоетноніми як артефакти сучасної нарративної війни в контексті тяглого історичного російсько-українського протистояння є лише окремим аспектом ширшого кола наукових проблем, котрі потребують подальшого вивчення. Не претендуючи на вичерпність та істинність викладених положень, відзначимо кілька присутніх моментів.

По-перше, реалії воєнного часу знаходять вербальне втілення на різних мовних рівнях, нерідко набуваючи форм інноваційних одиниць, поява яких реалізує прагматичний запит мовців на номінацію в екстремальних умовах. По-друге, гібридна війна — це з-поміж іншого й когнітивно-сміслові протистояння, важливими складниками якого є наративи, що набувають різних вербальних виявів, проте одними з найбільш відчутних ударів є алоетноніми з виразною інвективною. По-третє, на базі цих неoverбалізаторів-алоетнонімів маємо змогу фіксувати антагоністичні нарративні сили в межах тих самих одиниць: категоричне заперечення окремішності української нації переплетене із яскравим протиставленням свого як взірцевого та чужого як девіантного, що можливе лише за умови фіксування й усвідомлення цих розбіжностей. По-четверте, нарративне протистояння відбувається за дзеркальним принципом, однак форма є різною: алоетноніми на позначення українців росіяни утворюють здебільшого стандартними (uzuальними) шляхами із доміантним залученням кореня укр-, тоді як учасники українського дискурсу демонструють більш потужний лінгвокреативний потенціал без контрастної структурної домінанти.

## ЛІТЕРАТУРА

1. *Гавриленко Я. А.* Особливості футуристичного автонаративу юнаків і дівчат, залежних від значущих стосунків. *Наукові студії із соціальної та політичної психології*. 2009. Вип. 22(25). С. 147–157.
2. *Капленко О.* Наратив як модель світу: структурна побудова і проєкція на художній текст. *Слово і час*. 2003. № 11. С. 10–16.
3. *Колоїз Ж. В.* Неuzuальне словотворення. Кривий Ріг: НПП Астерікс, 2015. 156 с.
4. *Костенко Л.* Сад нетанучих скульптур: Вірші, поема-балада, драматичні поеми. Київ: Рад. Письменник, 1987. 207 с.
5. *Маргітич М.* Методика розвитку мовлення і навчання дітей дошкільного віку української мови. 127 с. URL: <http://geniusja.uz.ua/images/files/-.pdf> (дата звернення: 05.02.2024).
6. *Мельник Н.* Етноніми та способи їх репрезентації у сучасній лінгвістиці. *Лінгвістичні студії*. 2020. Вип. 39. С. 70–82. <https://doi.org/10.31558/1815-3070.2020.39.6>

7. *Наконечний Є.* Украдене ім'я: Чому русини стали українцями. Львів : ЛА «ПІРАМІДА», 2004. 352 с.
8. *Савчук Б.* Українська етнологія. Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 2004. 559 с.
9. *Серажим К.* Евфемізація в політичному дискурсі. *Електронна бібліотека Інституту журналістики. Стиль і текст.* Вип. 5. 2004. <http://journalib.univ.kiev.ua/index.php?act=article&article=1486> (дата звернення: 05.02.2024).
10. *Ставицька Л.* Українська мова без табу: словник нецензурної лексики та її відповідників: обценізми, евфемізми, сексуалізми. Київ : Критика, 2008. 454 с.
11. *Степаненко М.* Публіцистично-політичний дискурс 2021: лексико-словотвірні інновації, перифрастичний ресурс: монографія. Харків : Видавець Іванченко І. С., 2023. 590 с.
12. *Форманова С.* Лінгвокультурні аспекти інвективи. Людино- й культурознавчі пріоритети сучасного мовознавства: напрями, тенденції та міждисциплінарна методологія: колективна монографія. Переяслав-Хмельницький : ПП Щербатих О. В., 2019. С. 93–105.
13. *Heider F.* The Psychology of Interpersonal Relations. New York : Wiley, 1958. 322 p.
14. *Hordiichuk O.* Stereotypy etniczne: specyfika formowania i funkcjonowania. *Українська полоністика. Філософські дослідження.* 2023. Вип. 21. С. 53–62. 10.35433/2220-4555.21.2023.phyl-1

---

*Діна Жалко*

здобувачка ступеня доктора філософії  
кафедри германської і фіно-угорської філології;  
Київський національний лінгвістичний університет  
zhalkodina12@gmail.com

## ІДЕНТИФІКАЦІЯ ЕКТРАЛІНГВІСТИЧНИХ МАРКЕРІВ У ХУДОЖНІХ ТЕКСТАХ: МЕТОДОЛОГІЧНІ ПІДХОДИ ТА ПРОЦЕДУРИ

У сучасному лінгвістичному дослідженні привертає увагу посилений інтерес до аналізу природи дискурсу та його складових у межах художніх текстів. Дискурсивні одиниці, які виконують функцію зв'язуючих елементів в дискурсі, формуючи його структуру, відомі під низкою назв: *дискурсивні конективи* [Bauer-Ramazani], *дискурсивні маркери* [Fraser 1999, p. 932], *дискурсивні оператори* [Fraser 1999, p. 932], *дискурсивні слова* [Bauer-Ramazani] тощо. Ці маркери, що забезпечують взаємодію невербальних знань на рівні дискурсу, в нашому дослідженні визначаються як **екстралінгвістичні маркери** (ЕМ), впливаючи на текст у будь-якому дискурсі. Дослідження та ідентифікація екстралінгвістичних маркерів становить одну з актуальних задач мовознавчої науки, про що свідчать численні наукові розвідки, що розкривають особливості їх функціонування.



Щодо аналізу ЕМ у художніх текстах, первинним завданням є визначення типу дискурсу в тексті. Слід враховувати, що синтез когнітивних, лінгвістичних та екстралінгвістичних (соціальних, психічних, психологічних) факторів, обумовлених тематикою комунікації, призводить до формування різноманітних мовленнєвих жанрів. Основним компонентом будь-якого дискурсу є текст, причому ці поняття є нероз'ємними, але не ідентичними. У процесі комунікації учасники породжують різні типи дискурсу та одночасно створюють текст, що є основою їх типології.

Неодійдно згадати класифікацію дискурсів Г. Почепцова, яка включає теле- та радіодискурси, газетний, театральний, кінодискурс, літературний дискурс, рекламний дискурс, політичний та релігійний (фідеїстичний) дискурси [Почепцов 1999, с. 308]. Також відзначаються різновиди дискурсу, виокремлені Т. ван Дейком: політичний, медичний, судовий, освітній та науковий, медіа-дискурс, корпоративний текст і мовлення [Van Dijk 1989, р. 164].

У контексті сучасних лінгвістичних досліджень важливим аспектом є класифікація типів дискурсу, запропонована українськими лінгвістами І. С. Шевченком та О. І. Морозовою. Зокрема, вони виокремлюють такі типи:

- *За соціально-ситуативним параметром*: політичний, адміністративний, юридичний, військовий, релігійний, медичний, діловий, рекламний, педагогічний, спортивний, науковий, електронний (інтернет-дискурс), медійний (засобів масової інформації) та інші [Шевченко & Морозова 2005, с. 233–236].
- *За характеристиками адресанта і адресата*: соціальнодемографічний (дитячий, підлітковий, дискурс людей похилого віку, жіночий і чоловічий, дискурс мешканців міста й села); соціально-професійний (дискурс моряків, будівельників, шахтарів); соціально-політичний (дискурс комуністів, демократів).
- *Відповідно до жанрів мовлення*: художній, публіцистичний, науковий та інші, офіційний та неофіційний.

Методологія інтерпретації ЕМ у художніх текстах передбачає три основні етапи:

*На першому етапі* визначаються науково-методологічні основи дослідження інтердискурсивності та аналізується різноманіття підходів до типології інтердискурсивних зв'язків у художніх текстах, використовуючи методи загальнонаукового аналізу, аналогії, аргументації, дедукції, індукції, обґрунтування, синтезу та порівняння.

*На другому етапі* ЕМ класифікуються на основі обраної класифікації з використанням прикладів з художніх текстів (наприклад, ЕМ медичного дискурсу чи воєнного). Важливо також звертати увагу на складові комунікативної ситуації, які впливають на ефективність комунікації та можуть змінювати значення компонентів ситуації [Мартинова 2010, с. 125].

*Третій етап* включає дослідження різних аспектів інтердискурсивного аналізу з метою виявлення, систематизації та класифікації типів і підтипів

інтердискурсивних зв'язків, а також функціонального призначення різних типів ЕМ у художньому тексті, застосовуючи методи дискурс-аналізу, контекстно-інтерпретаційного аналізу, семіотичного аналізу та діалогічної інтерпретації тексту (Селіванова 2008, с. 531, 533-536).

Метод дискурс-аналізу, який є фундаментальним у сучасних лінгвістичних дослідженнях, включає ряд визначальних процедур, зокрема ідентифікацію тексту через аналіз засобів його маркування, встановлення "статусу" різних інтердискурсивних зв'язків, з урахуванням складових комунікативної ситуації, та їх подальшу систематизацію. Цей підхід дозволяє не тільки виявити, але й класифікувати екстралінгвістичні маркери (ЕМ) у художніх текстах, забезпечуючи глибше розуміння як самої структури тексту, так і його функціональної ролі в різних типах дискурсу. Інтердискурсивний аналіз, як складова частина дискурс аналізу, зосереджується на взаємодії між різними дискурсивними системами, виділяючи таким чином особливості та специфіку ЕМ у контексті широкого спектру комунікативних ситуацій.

#### ЛІТЕРАТУРА

1. *Мартінова О. М.* Особливості моделювання комунікативної ситуації засобами англійської прози. *ВІСНИК Житомирського державного університету імені Івана Франка* (51). 2010. С. 125.
2. *Почепцов Г. Г.* Теорія комунікації. Видавничий центр «Київський університет». 1999. С. 308.
3. *Селіванова О. О.* Сучасна лінгвістика: напрями та проблеми : підручник. Полтава : Довкілля, 2008. С. 531–536.
4. *Шевченко І. С., Морозова О. І.* Проблеми типології дискурсу. *Дискурс як когнітивно-комунікативний феномен* / за ред. Шевченко І. С. Харків : Константа, 2005. С. 233-236.
5. *Bauer-Ramazani Ch.* (n.d.). English Discourse Markers. Retrieved from <http://academics.smcvt.edu/cbauerramazani/AEP/BU113/English/discmarkers.htm>
6. *Fraser B.* What are discourse markers? *Journal of Pragmatics*, 31, 1999. Pp. 931–952.
7. *Van Dijk T. A.* «Social cognition and discourse». In *Handbook of Social Psychology and Language* /ed. H. Giles and R.P. Robinson. Chichester: Wiley. 1989.

---

*Magdalena Iwachow*

a student of the Master's degree program  
in 'Specialized English for Business'  
Jan Dlugosz University in Czestochowa, Poland  
magdalenaiwachow23@gmail.com

## **LINGUISTIC DIMENSION OF CROSS-CULTURAL BUSINESS DISCOURSE: A COMPARATIVE ANALYSIS OF BUSINESS ENGLISH COMMUNICATION BETWEEN POLAND AND THE UNITED STATES**

As globalization continues to connect economies and businesses worldwide, organizations must comprehend the cultural disparities that exist, especially in the context of international trade. This paper focuses on the business culture differences between Poland and the United States, offering insights to facilitate effective cross-cultural communication and collaboration. The purpose of this paper is to analyze the business culture variations in Poland and the United States, exploring areas such as communication styles, decision-making processes, hierarchical structures, and attitudes towards work.

Polish business culture emphasizes indirect communication and non-verbal cues. Formality is often observed in initial interactions, and personal relationships play a significant role in business negotiations. In the business world, a combination of cultural, historical, and societal factors influences communication style in Poland. Understanding and adapting to the communication norms in Poland is crucial for successful business interactions. Here are key aspects of communication style in the Polish business world:

Initial interactions in Polish business culture often involve a degree of formality and respect. It is common to address colleagues and business partners using titles and surnames, especially in the early stages of a professional relationship. Politeness and respect for hierarchy are essential. The use of proper titles, such as "Pan" for Mr. or "Pani" for Mrs., demonstrates courtesy and professionalism. Poles may employ indirect communication styles, relying on non-verbal cues and implied meanings. It's essential to pay attention to body language, tone, and context to grasp the full message. Expressing disagreement directly might be avoided in certain situations to maintain harmony. Poles may use tactful language and softening expressions to convey criticism or differing opinions.

Relationship-building is a fundamental aspect of communication in Poland. Trust and a sense of personal connection are crucial for successful business interactions. Taking time to engage in small talk and showing genuine interest in colleagues' lives outside of work is a common practice. Building a personal relationship before delving into business matters is often appreciated. Decision-making in Poland may involve consensus-building, especially in more traditional or hierarchical organizations. It may take time to decide as various stakeholders provide input and discuss options. Senior management often plays a significant role in decision-making, and their opinions are

highly valued. Respect for authority is integral to effective communication. Written communication is often detailed and formal. Emails and official documents are expected to be well-structured and articulate. Face-to-face communication is highly valued. In-person meetings are preferred for important discussions, negotiations, and relationship-building.

Punctuality is generally important in Polish business culture. Arriving on time for meetings and appointments is a sign of professionalism and respect for others' time. It's advisable to inform colleagues if there are any delays, as communication about such matters is appreciated. While many Polish business professionals are proficient in English, especially in multinational companies, an effort to learn and use basic Polish phrases can be well-received. It demonstrates respect for the local language and culture.

A combination of cultural, historical, and organizational factors influences hierarchy and decision-making processes in the business world in Poland. While Poland has undergone significant economic and social changes, some traditional elements continue to shape business practices. Here are key aspects related to hierarchy and decision-making in the business world in Poland:

Traditional organizational structures in Poland tend to be more hierarchical compared to some Western counterparts. Clear lines of authority and well-defined roles are often present. Respect for authority and seniority is crucial. In Poland, people tend to make decisions at higher levels of the organization and expect subordinates to follow instructions from superiors. Decision-making in Polish businesses may often be centralized, especially in more traditional or established organizations. Senior management or business owners typically make key decisions. This centralized decision-making structure can lead to a more streamlined and efficient decision-making process, but may also result in a slower response to changes in the business environment.

While there may be a hierarchical structure, decisions are sometimes made through a consultative approach. Input from various levels of the organization is considered, and discussions may take place before a final decision is reached. The opinions of experienced and senior members of the team are often highly valued in the decision-making process. Consensus-building is an important aspect of decision-making in Polish business culture. It is not uncommon for decisions to be reached collectively, with input from different stakeholders. This collaborative approach fosters a sense of involvement and can lead to greater commitment from team members.

Senior management plays a significant role in decision-making. Leaders are expected to provide guidance, and their decisions are often respected without much challenge. The hierarchical structure implies that the opinions and decisions of those in senior positions carry more weight. While formal channels exist, informal communication and discussions outside of formal meetings may also play a role in decision-making. Building relationships with key decision-makers informally can be beneficial.

The hierarchical structure in Poland can sometimes lead to resistance to change, especially in more traditional organizations. Decision-makers may prefer stability and

continuity over rapid changes. The decision-making processes can vary based on the organizational culture. Some companies, particularly those influenced by Western business practices, may adopt more decentralized and participative decision-making approaches.

The analysis of Communication Styles in Business Culture in the United States shows that they are characterized by informality, directness, and a focus on clarity and efficiency. Understanding the predominant communication norms can contribute to effective business interactions. Here are key aspects of communication style in the business world in the USA:

Americans typically value straightforward communication. Clarity and transparency are crucial in conveying messages. It is common for professionals to express their opinions openly and directly. Business interactions in the United States often feature a more informal tone compared to some other cultures. First names are commonly used, even with higher-ranking individuals, after initial introductions. Meetings and discussions may include informal elements such as small talk, and individuals may share personal anecdotes to build rapport.

The business culture in the USA is generally receptive to innovation and new ideas. There is often an emphasis on creativity and thinking outside the box, and individuals are encouraged to contribute their perspectives. There is a relatively egalitarian approach to communication in the American business world. While hierarchies exist, there is often an expectation that everyone, regardless of position, can contribute to discussions and decision-making.

Teamwork and collaboration are highly valued. Decision-making processes may involve input from various team members, and there is a focus on leveraging the strengths of diverse individuals within a team. The business environment in the United States can be fast-paced, and communication reflects this urgency. Quick responses to emails and efficient meetings are often the norm.

Technology plays a significant role in communication. Emails, video conferences, and virtual collaboration tools are widely used for business communication. Professionals are expected to be proficient in digital communication. Punctuality is generally important in the American business culture. Meetings and appointments are expected to start and end on time, and individuals are encouraged to manage their schedules efficiently.

Americans often prioritize results-oriented communication. Presentations and discussions tend to focus on key points, achievements, and actionable items. Being concise and to the point is valued. While there is some degree of informality, there is still recognition of the boundary between personal and professional life. While small talk is common, personal matters are generally not extensively discussed in a professional setting.

The United States typically adopts a flatter organizational structure, encouraging employee participation in decision-making processes. Quick decision-making is often prioritized. Many American companies favour a flat organizational structure. This structure minimizes the number of hierarchical levels, allowing for a more direct flow of communication and decision-making. Decision-making in the U.S. often

involves teams and collaborative efforts. Cross-functional teams may be formed to address specific challenges or projects, encouraging diverse input and expertise.

Communication channels are typically open, and employees are encouraged to share their ideas and opinions. There is a belief that good ideas can come from any level within the organization. While there may be formal titles and positions, the business culture often promotes an informal hierarchy where individuals feel comfortable challenging ideas and engaging in discussions with higher-ups. Decision-making authority is often distributed across various levels of the organization. Middle managers may have significant decision-making power, and employees are empowered to make

The entrepreneurial spirit is highly valued in the U.S. business culture. Employees are often encouraged to take initiative, be innovative, and contribute actively to the success of the organization. The U.S. business culture is often associated with a meritocratic approach. Individuals are recognized and rewarded based on their skills, performance, and contributions, rather than solely on their position within the hierarchy. The business environment in the U.S. is known for its fast-paced nature. Decision-making processes are designed to be efficient, with a focus on agility and adaptability to market changes.

Inclusion is a key aspect of decision-making in the U.S. Companies strive to create diverse and inclusive environments where individuals from various backgrounds feel heard and valued in the decision-making process. Leaders in the U.S. often adopt a consultative leadership style, seeking input and feedback from their teams. While leaders may guide the decision-making process, they may also rely on the expertise and insights of those they lead. The U.S. business culture tends to be more accepting of risk. Companies encourage employees to take calculated risks in pursuit of innovation and growth, fostering a culture of experimentation.

In conclusion, comparing the business language and culture between Poland and the United States reveals a fascinating interplay of traditions, values, and contemporary influences. Both nations bring unique characteristics to the global business landscape, and understanding the nuances in communication and culture is paramount for successful cross-cultural interactions.

In Poland, a more formal and indirect communication style is prevalent, emphasizing respect for hierarchy, consensus-building, and the importance of personal relationships in business. Decision-making often involves careful consideration, and the business environment values a balance between work and personal life.

On the other hand, the United States embraces a more informal, direct, and egalitarian communication style. American business culture emphasizes openness to innovation, inclusivity, and a dynamic, results-oriented approach. Decision-making is often decentralized, with a strong focus on individual contributions and a meritocratic ethos.

Navigating the differences between Polish and American business languages and cultures requires cultural intelligence, adaptability, and recognition of the strengths each approach brings. Successful collaboration hinges on acknowledging

and appreciating diverse communication styles, decision-making processes, and organizational structures.

As global business continues to evolve, recognizing and respecting these cultural distinctions becomes an essential aspect of fostering meaningful partnerships and successful cross-border ventures. By leveraging the strengths of both Polish and American business cultures, organizations can build bridges, enhance communication, and navigate the complexities of the international business landscape more effectively.

Thus, the presented overview shows that there is abundant room for further progress in the study of linguistic features of business English communication.

---

**Олена Кадочнікова**

кандидат філологічних наук,  
доцент кафедри української мови;  
Національний університет «Києво-Могилянська академія»  
o.kadochnikova@ukma.edu.ua

## СУГЕСТИВНІСТЬ ОНІМНОЇ СТРУКТУРИ МЕДІАТЕКСТУ

Творення і сприймання медійних продуктів глибоко вкорінене в суспільний контекст [Кулик 2012, с. 87]. Тому поширення в дитячому сегменті українського інфопростору текстів жанру терапевтичні історії або казки (за визначенням [Марценюк, Фельцан 2015, с. 58] його специфіка полягає в обов'язковій наявності компонента з порадою чи повчанням щодо способів розв'язання якихось специфічних проблем), — закономірна реакція на нові для нинішнього покоління українців виклики воєнного часу. Окрім художніх текстів на тему війни з ознаками терапевтичної історії Н. Гербіш, Л. Денисенко, З. Живки, О. Русіної, Г. Кирпи, О. Луцєвської, Х. Лукашук, О. Максименко, Р. Романишина та А. Лєсїва, В. Чернишенка, з 2022 р. з'являється багато аудіопродуктів такої тематики: подкасти «Аудіоказки — дітям», «Казка під час війни», «Хорообрі казки». Над змістом останнього зі згаданих разом із авторками В. Мурованою та І. Виговською працювали психологиня М. Новаковська та соціологиня В. Бриндза, до створення аудіоверсії долучилися відомі актори, співаки, ведучі. Актуальність і висока якість продукту стали запорукою його популярності на різних цифрових платформах, а згодом ще й спонукали авторів до створення книги — друкованої версії продукту.

Особливість подкасту для дітей полягає в тому, що ідеї й символи мають бути чіткими, легко зрозумілими і переконливими. Однак зорієнтованість передусім на наймолодшу аудиторію не означає, що такі тексти не мають

прихованих сенсів. Навпаки, змальовуючи модель поведінки в певній ситуації, терапевтична історія, як і будь-яка казка, пропонує адресатові цілу світоглядну систему, окремі компоненти якої виходять на передній план, а інші лишаються менш очевидними. У зв'язку з цим особливий інтерес викликає онімна структура подкасту «Хоробрі казки» як один із ключових чинників його сугестивності. Сугестивність виявляється через різні аспекти власних назв: їх походження, мотивованість та форму вживання.

Мовні засоби загалом і власні імена зокрема в текстах аналізованого жанру підпорядковані психокорекційним функціям казки, реалізація яких можлива за умови, якщо адресатові вдається легко ототожнити себе з героєм або впізнати у зображеній ситуації реальну [Марценюк, Фельцан 2015, с. 62]. До того ж, онімний простір тексту призначений не тільки ідентифікувати персонажів та локалізувати хронотоп, а й є ефективним засобом творення образу: найменування кодує характеристики персонажа і вписує його в актуальний контекст через низку асоціацій з відомими адресатові реаліями. На формування семантичної структури онімів подкасту «Хоробрі казки» переважно впливають позалінгвальні чинники: обрані авторками назви мають для українців важливе культурно-історичне значення, співвідносні з нинішніми реаліями. Асоціативно-культурний мікрокомпонент значення аналізованих онімів кодує знання про традиції та сучасність українців і часто вказує на оцінку позначуваних об'єктів.

Кількісні характеристики різних розрядів онімів у подкасті (як і в інших сюжетних текстах) вкладаються у традиційну схему [Хлистун 2006, с. 6], де переважають імена персонажів — усього 53 назви, наступні пласти утворюють назви об'єктів простору — 4, і ще менше інших назв. В обстеженому матеріалі це назви свят: **Різдво** у бабусі з дідусем (символ затишного святкування у теплому родинному колі), **Перше вересня** у школі (символ звичного життєвого ритму і водночас хвилювання перед невідомим) та назви астрономічних об'єктів — **новий чумацький шлях став Волонтерським; волонтери купили супутник, на Місяць** подібний (викликає асоціації з реальними подіями російсько-української війни, що відбулися протягом у 2022 р.).

Призначення подкасту «Хоробрі казки» — бути містком між емоціями і переживаннями дитини та реальністю країни, де триває війна. Тому описані в казках ситуації мають на меті допомогти дитині зрозуміти, що відбувається з ними зараз і як реагувати на ці події. Через це образи персонажів максимально реалістичні, позбавлені гіпертрофованих рис казкових героїв, і навіть персонафіковані образи тварин наділені виразними характеристичними рисами людей. Кожен персонаж є втіленням «психологічно достовірної» [Марченко 2012, с. 348] соціальної ролі. Більшість дійових осіб історій — діти, що опинилися в невідомих для них ситуаціях, пов'язаних з проживанням травматичного досвіду війни, втрати дому, близьких, вимушеному переїзді.

Прикметною ознакою антропонімікону цієї серії є високий рівень його конотативності. Конотативність цих імен виявляється у виразних асоціаціях зі звичними реаліями життя українців, а вживання традиційних імен підпорядковане



меті створити в адресатів відчуття належності до спільного культурного простору. Оскільки «культура є джерелом ідентичності» [Саїд 2007, с. 13], то саме належність до спільної культурної традиції, а не географічний маркер сприяє створенню образу власного Я слухачів подкасту, а надто тих, хто вимушено залишив домівку і опинився в новому місті чи країні.

Уживання імен підпорядковане настанові створити інтимну атмосферу оповіді про історію з життя такої ж, як і слухач, дитини, тому абсолютну більшість імен персонажів-людей подано в неофіційній формі, притаманній родинному чи дружньому спілкуванню. Найбільш продуктивним видом трансформації нейтральної форми імені є демінутивно-гіпокористичні (оніми зі скороченою основою): *Михась, Христя, Катя, Бодя, Жека, Настя, Мія, Тата, Тося*; трапляються й поодинокі суфіксальні демінутиви: *Лесик, Митько*. Зменшено-пестливі форми зі скороченою основою сьогодні дуже поширені в практиці мовлення українців. Часто утворені за чужомовною моделлю (*Катя, Жека, Бодя*), у деяких регіонах вони витісняють традиційні для українців демінутивні суфіксальні форми на зразок *Катруся / Катеринка, Євгенко / Генка, Богданко / Бодьо* тощо. Нормативне усічення основи як продуктивний спосіб творення нових імен застосовано для творення оказіональних авторських форм імен *Вел* (велосипед) і *Цуц* (Цуцик).

Неформальному дискурсу загалом притаманна множинність способів творення зменшено-пестливого значення, тому і в тексті співіснують різні форми антропонімів: *Жека — Женя — Женчик, Настя — Нюся — Нюсик, Катя — Катрик — Катруся, Тарас — Тарік, Сашко — Сашик, Бодя — Бодько*. Розвиваючи мовну компетентність слухачів, паралельні форми демонструють креативний потенціал мовних засобів, заохочуючи адресатів до власних експериментів із формами імен. Уживання варіантних форм імен персонажів підкреслює зміну їх рольового чи соціального статусу.

Питому модель українського словотвору репрезентують і прізвища персонажів казки «Вел і Цуц» *Швидько* й *Повілько*, прозора етимологія яких вказує на особливості характерів позначених персонажів. Уживана в тексті також форма називання усіх членів родини за прізвищем *Швидьки*. Саме внутрішня форма онімів є джерелом їх прагматичного потенціалу.

Форми звертання характеризують комунікативну ситуацію. У спілкуванні дітей з дорослими персонажами замість віддати перевагу перевагу «традиційній для шкільного середовища пошанній формі звертання до вчителя “ім'я + ім'я по батькові”» [Марченко 2012, с. 351], актуалізовано іншу національно-специфічні форми звертання і традиційні формули, що складаються із загальної назви пошанної форми пан / пані у сполученні з іменем: *пані Олеся, пан Булька* (прізвисько). Цю ж форма вживано і для позначення інших дорослих осіб у неформальному спілкуванні. Цікаво, що поширена в цій ситуації в багатьох регіонах України некодифікована форма звертання *тьотя* замість *пані* не трапляється в жодному з текстів подкасту. Загалом для називання дорослих, які не є членами родини, використано нейтральні форми імен *дядько Андрій, пані Олеся*, натомість старших членів родини не називають на ім'я *мама* й *тато, бабуся, дід / дідусь*.

Другу групу особових імен становлять назви персоніфікованих персонажів-звірів. Така модель номінації притаманна казкам, сюжет яких розгортається у світі тварин – «Їжачок Лесик і лісова зграя» та «Їжачок Лесик на новому березі». Їхніми дійовими особами є *їжачок Лесик*, *лисичка Зоя*, *білченя Тата*, *зайчики Яцек і Марек*, *пані Борсучиха*, *пані Білка*, *пані Миша*, *пані Лисиця*, *поліціант Єнот*, його помічник *Ховрах*, тренер і волонтер *Бобер*, гінці *Горобці*, *пані Миша*, *дядько Бобер*, *родина Лисиць* і *сім'я Зайців*. Усі імена дорослих персонажів-звірів у функції звертань мають традиційну пошанну форму, що передбачає поєднання загальної (*пан / пані*) і власної назви (часто утвореної від видового апелятива).

Традиційні для українського простору імена-назви тварин і птахів контрастують із екзотичними *Яцек* і *Марек*, носіями яких є жителі нового берега, куди прибули, рятуючись від війни, мешканці лісу. Фонетичне оформлення й структура цих імен прозора вказують на їх походження і викликають сильні асоціації з Польщею – країною, яка першою приймала українських біженців. Посилюють алюзії на реальні події 2022 року й імена персонажів-антагоністів однієї з історій, якими є *лихий цар Зет* і *генерал Потужний*. Ім'я першого викликає стійкі асоціації із символікою російської армії на початку повномасштабного вторгнення латинською літерою Z, а в другому чітко впізнається трансформоване прізвище Головнокомандувача Збройних Сил України Валерія Залужного. Додаткової актуалізації дискурс війни набуває через загальні назви, що разом з онімами утворюють двокомпонентну структуру на позначення персонажа: *пілот Привид*, *снайперка Косуля*, *інженер-розвідник Струм*. Кожен із них викликає сильні асоціації із реальними подіями або відомими історіями: *Привид* — з легендами про пілота-захисника Києва, *Косуля*, *Змійка* і *Лисиця* — є збірними образами войовничих жінок, що стали на захист рідного краю і долучилися до роботи української армії; *Струм* — викликає асоціації з ефективною роботою українських розвідників. Авторки не оминають увагою і домашніх тварин — у казках діють собаки *Цуц* та *Пес* і кіт *Батон*. Ім'я останнього — досить популярне за поточними даними сайтів, що пропонують вибір клички для домашнього улюбленця.

Ономастикон «Хоробрих казок» сповна відображає строкатість сучасного іменника українців, відображаючи (хоч і дещо спрощено) складну картину протистоянь і взаємодій різних культурних традицій в історії українців. У ньому простежуються різні історичні та культурні пласти: поширені як прецедентні для української культури імена *Тарас*, *Іван*; давні питомі форми *Митько*, *Христина*, *Михась*, *Тося*, закріплені в усній народній творчості; поширені сучасні *Настя*, *Сашко*, *Мія*; набуті в другій половині ХХ століття *Зоя*, *Жека*, *Бодя*, *Катя*. Попри зорієнтованість системи імен подкасту на національно-культурну основу, вони не творять замкнутої системи, а відсилають до полікодовості сучасного культурного простору через назви на зразок: *Лея* (давньоєврейське ім'я, поширене в єврейських спільнотах), *Зоя* (давньогрецьке ім'я, що особливої популярності набуло в середині ХХ ст. під впливом радянської ідеології); *Катя*, *Жека*, *Бодя* (неофіційні форми, побудовані від традиційних для українців імен *Катерина*, *Євген*, *Богдан* за моделлю російської мови).

Онімний простір є повноцінним складником інформаційного поля тексту, тож вибір імен для персонажів аналізованих історій, їхня форма та моделі творення не є випадковими. Суспільно-культурний контекст створення подкасту «Хоробрі казки» та визначений жанр обумовили прозору алюзивність власних назв, які поряд з іншими складниками образної структури, забезпечили сугестивність цих текстів. Система імен персонажів тісно пов'язана з українською ідентичністю. Ономастикон історій подкасту підпорядкований меті допомогти дитячій аудиторії усвідомити свою культурну самобутність і зберегти національне коріння в надзвичайно складних умовах протистояння агресору в загарбницькій війні.

#### ЛІТЕРАТУРА

1. Кулик В. Дискурс українських медій: ідентичності, ідеології, владні стосунки. Київ: Критика, 2010. 656 с.
2. Марценюк М. О., Фельцан І. М. Терапевтичні казки та казкові історії в корекційно-розвивальній роботі з дітьми та підлітками. *Науковий вісник Мукачівського державного університету. Гуманітарні і суспільні науки*. 2015. №19 (14). С. 57–66.
3. Марченко Т. Специфіка творення онімного простору літературної казки для молодшого шкільного віку (на матеріалі повісті-казки Всеволода Нестайка «Незвичайні пригоди в лісовій школі»). *Вісник Львівського університету. Серія філологічна*. 2012. Випуск 56. Частина 1. С. 347–354.
4. Саїд Е. Культура й імперіалізм. Пер. з англ. К. Ботанової, Т. Цимбала та ін. Київ : Критика, 2007. 608 с.
5. Хлисту́н І. В. Власна назва в українській поезії II пол. XX ст. (семантико-функціональний аспект): автореф. ... канд. філол. наук: 10.02.01 «Українська мова». Київ, 2006. 28 с.

**Олена Кон**

кандидат філологічних наук, доцент  
кафедри слов'янського мовознавства;  
ДЗ «Південноукраїнський національний  
педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»  
filologia@pdpu.edu.ua

**Анна Міхова**

магістрантка історико-філологічного  
факультету 1 року підготовки;  
ДЗ «Південноукраїнський національний  
педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»

## МОВНІ ЗАСОБИ МАНІПУЛЯЦІЇ В СОЦІАЛЬНИХ МЕРЕЖАХ

Глобальне всемережжя та появу соціальних мереж Facebook, Instagram, Twitter, ТікТок, TG-канали, які у XXI столітті вже є невід'ємними атрибутами життя сучасної людини, науковці справедливо тлумачать як віртуальне середовище для маніпуляції зі свідомістю користувачів через активізацію новітніх механізмів та технологій навіювання й наслідування (О. Горошко, О. Іссерс, С. Кара-Мурза, Т. Ковалевська, Л. Компанцева, Г. Почепцов та ін.). Саме соціальні мережі слугують однією з найпотужніших і найефективніших сугестивних платформ, де домінують мовні кліше й вибіркоче повторення потрібної інформації, невмотивовані узагальнення, які згодом перетворюються на стійкі стереотипи масової свідомості, різноманітні стилістичні фігури, особливістю використання яких є закріплення за ключовими в дописі словами не характерних конотацій, випадки евфемізації та мовної гри задля надання повідомлюваному більшої експресії тощо. Хоча призначення соціальних мереж на початку їхнього створення мало на меті переважно комунікативно-інформаційну функцію, останнє десятиліття підтверджує той неспростовний факт, що мережеві віртуальні спільноти стають потужним інструментом сугестивного впливу на користувачів. «Щоб привернути увагу людини до певної проблеми, занепокоїти, викликати негайну реакцію, у віртуальному просторі соціальних мереж використовують вербальні засоби маніпуляції» [Горіна, Олійник 2020, с. 23], адже однією з функцій мови є, як відомо, функція мовного впливу.

Якщо для ініціатора ключовим моментом є приховування своїх справжніх намірів, мотивів, цілей, бажання, щоб адресат навіть не здогадувався про них, тоді мова йде, за висновками одного із співавторів теорії мовленнєвих актів Дж. Серля, про так званий непрямий «маніпуляційний вербальний акт» [Серль 1986, с. 196]. На позначення цього явища використовують і суміжні поняття, як, наприклад, «мовна демагогія», розуміючи під нею «прийоми непрямого впливу на слухача або читача, коли ідеї, які потрібно йому прищепити, не вказують прямо, а нав'язують поволі шляхом використання можливостей, які

надають мовні механізми» [Леонтьєва 2004, с. 98]. Не складно помітити, що в обох випадках акцентовано на прихованому й ненасильницькому характері мовного впливу та заданій наперед привілеї для маніпулятора, оскільки він вирішує за адресата, Що і Як йому краще зробити. У процесі мережевої комунікації маніпулятивний вплив здійснюється за допомогою мовних засобів і мовленнєвих прийомів, тому в прагмалінгвістиці цей процес дослідники тлумачать як «мовленнєве (мовне) маніпулювання», часто навіть не розмежовуючи термінологічно ці поняття.

Аналітичний огляд досліджень, присвячених особливостям мережевого спілкування (Л. Компанцева, Г. Копніна, М. Малишева, Ю. Молоткіна, С. Нерян, М. Присяжнюк, Л. Швелідзе), дозволяє узагальнити такі мовні засоби маніпулятивного впливу в українському сегменті соціальних мереж, як:

- вербальна апеляція до почуттів, емоцій читачів;
- покликання на деякий авторитет чи традиції;
- особистий, поодинокий досвід подається як загальна тенденція;
- дієслова вживаються в наказовому способі;
- замовчування або селекція джерел інформації;
- евфемізми;
- підміна понять;
- складні слова, числівники й терміни;
- поляризація лексики за опозицією «своє-чуже».

Останнім часом поширення неправдивої інформації та її сприйняття частіше відбувається на зоро-слуховому рівні (емоції, хештеги, дописи, супроводжувані фото або цифровою ілюстрацією, ретрансляція інтернет-мемів, розмовних Stories або Reels), відповідно, спланований маніпулятивний вплив, скерований на раціональну і/або емоційну сферу адресата, у соціальних мережах здійснюється не лише через засоби вербальної комунікації. Контент-аналіз досліджуваних соціальних мереж підтвердив, що максимальна візуалізація контенту «грає на особливостях людської природи і людських слабкостях, які забезпечують «комунікативну незрячість» реципієнта, робить його пасивно-слухняним щодо визнання правоти маніпулятора» [Foerster, Mauleon, Vannetelbosch 2016, с. 28], унаслідок чого створюється ілюзія підтримки й хибного розуміння. Наприклад, функціональне навантаження серійних мемів — ідеологізація й іронізування — пояснюється їхньою лаконічністю й метакомунікативним мінімалізмом, оскільки чим виразнішим є мем, тим він краще закарбується в колективній свідомості й «тим менш критичне маємо до нього ставлення, що так само призводить до виражених ефектів навіювання» [Brodie 2011, с. 12]. Меми не тільки висміюють або пародіюють повідомлюване, а й певним чином трансформують світосприйняття віртуальних спілкувальників, запускають незворотні процеси в соціумі. Незважаючи на всю іронічність, такі зображальні засоби подання інформації змодельовують реакцію соціуму й простимулюють вироблення відповідної лінії поведінки — або спротиву щодо поточної ситуації, новини або ж до поширення токсичної інформації далі, бо, як зауважує Р. Броуді,

«завдання мему в кінцевому результаті — інфікувати когось ще» [Brodie 2011, с. 27]. На нашу думку, слухними із цього приводу є висновки Н. Кутузи, яка вважає, що подібні типи маніпуляції можуть мати негативні наслідки: «...викликається штучно стан тривоги, страху, роздратованості, і подальше подання позитивної інформації вже не сприяє стовідсотковому збалансуванню, гармонізації психологічного стану» [Кутуза 2018, с. 142].

Отже, емоції, параграфемні засоби в дописах або коментарях, типу Caps Lock, меми, а останнім часом ще й фотографії і тексти, згенеровані нейронною мережею, виступають одночасно як миттєвим засобом привернення уваги користувачів, спричиняючи їхню негайну емоційну реакцію, так і засобом майстерного маніпулятивного гачка — кодування повідомлення ініціатором в прогнозованому напрямі — через іронію, пародіювання, сміх до подальшого створення ореолу негативних конотацій. Такі зоро-слухові прийоми, очевидно, допомагають увести реципієнтів у потрібний стан зниженого критичного сприйняття тексту, так званий змінений стан свідомості, тобто такі «особливі стани свідомості, що понад усе схильні до навіювання й пов'язані з підвищенням активності правої півкулі мозку, відповідальної за емоції і, відповідно, із гальмуванням діяльності лівої півкулі, що відповідає за критичність і аналіз» [Brodie 2011, с. 125], унаслідок чого адресат здійснює ті дії, ухвалює ті рішення, які насправді вигідні ініціаторові впливу, а не ті, які відповідають його особистим актуальним бажанням.

#### ЛІТЕРАТУРА

1. Горіна Ж. Д. & Олійник О. В. Мовні засоби маніпулятивного впливу в дискурсі соціальних мереж. *Молодий вчений*. 2020. 9.1. (85.1), С. 22–26. URL: <http://molodyvcheny.in.ua/files/journal/2020/9.1/5.pdf>
2. Кутуза Н. В. Комунікативна сугестія в рекламному дискурсі: психолінгвістичний аспект. Київ : Дім Дмитра Бураго. 2018. 736.
3. Леонтьєва Л. Є. Пропаганда як інформаційно-психологічний складник політичних процесів. ЛНУ імені Івана Франка. 2004. 298 с.
4. Серль Дж. Р. Косвенные речевые акты. *Новое в зарубежной лингвистике. Теория речевых актов*. Москва : Прогресс, 1986. Вып. 17. С. 195–222.
5. Brodie Richard. *Virus of the Mind*. CA: Hey House Inc. 2011. 256 p.
6. Foerster M. & Mauleon A. & Vannetelbosch V. Trust and Manipulation in Social Networks. *Network Science*. 2016. Vol. Issue 2. 4. p.p. 216–243.

---

**Наталія Костусяк**

доктор філологічних наук, професор, завідувач  
кафедри української мови та лінгводидактики;  
Волинський національний університет імені Лесі Українки  
kostusyak.nataliia@vnu.edu.ua

## **ВЛАСНІ НАЗВИ ЯК ЗАСОБИ ВИРАЖЕННЯ НЕОЗНАЧЕНО-ОЗНАЧЕНОЇ СЕМАНТИКИ В УКРАЇНСЬКИХ МЕДІЙНИХ ДЖЕРЕЛАХ**

Сучасну лінгвоукраїністику вирізняє щонайменше дві тенденції: по-перше, зорієнтованість на живомовні зміни та їхнє комплексне й різновекторне дослідження в контексті усталених норм та динаміки, по-друге, залучення до аналізу медійних джерел, які нині вирізняються незаангажованістю, відносною свободою у виборі тих чи тих формальних засобів вираження певної інформації, думки тощо. У цьому векторі, а також з опертям на новітні досягнення мовознавства доречно розглянути об'єднані узагальненою семантикою неозначеності власні назви, які за певних контекстуальних умов зазнають її нівеляції. Принагідно додамо, що порушена тема не нова в лінгвістичній парадигмі. Зокрема, І. П. Поляк запропонувала концептуально цілісне дослідження неозначеності як функційно-семантичної, некорелятивної, графемно членованої категорії, простудійованої на матеріалі різних за жанровими та стилістичними параметрами текстів із домінуванням творів художньої літератури.

На користь усеохопності інтерпретації вказаної мовної величини скерований її опис в аспекті антропоцентризму, когнітивного та комунікативно-прагматичного виміру, синтаксичної специфіки, модального вияву й морфологічного вираження. До низки переваг праці зараховуємо ієрархічно побудоване чотиризонне ранжування різних за частиномовною належністю засобів експлікації, що лежить в основі їхнього поділу на центральні, напівцентральні, периферійні й абсолютно периферійні [Поляк 2019].

Засадничі принципи функційно-категорійної граматики, а також зорієнтованість на реалізацію комунікативно-прагматичних завдань і маніпулятивних стратегій застосовано й в інших студіях. Окрім семантичного розгалуження, науковці скеровують увагу на роль неозначено маркованих мовних одиниць лексичного, синтаксичного, морфологічного та словотвірного рівнів в експресивізації текстів української газетної публіцистики [Kostusiak, Prymachok, Zdikhovska, Shkamarda, Svitlikovska, Poliak 2022]. Доповненням до науково аргументованої моделі опису неозначеності вважаємо дослідження власних назв як синкретичних засобів, що номінують кілька різних об'єктів і, потрапляючи в певне мовне оточення, здатні набувати означеності. У такому разі доречно говорити про один із виявів семантичної модифікації.

В українській мові оніми становлять периферійну групу мовних одиниць із неозначеною семантикою, оскільки вказаний змістовий відтінок їм прита-

манний або за умови функціонування поза межами контексту, або в деяких конструкціях переважно заголовкових комплексів. Натомість у самих газетних публікаціях чітко не окреслений значеннєвий діапазон цих субстантивів зазнає трансформації й за допомогою супровідних компонентів зазвичай набуває конкретизації. До групи неозначено маркованих належать номінації, що експлікують географічні об'єкти. Водночас у межах топонімів можна виділити омонімії власні назви, які структурують групи ойконімів та гідронімів.

До найчастіше вживаних у сучасних масмедіа лексем такого зразка належить субстантив *Дніпро*. Структуруючи заголовки газетних публікацій, цей іменник почасти виявляє неозначений семантичний відтінок, особливо якщо в реченні немає підпорядкованих йому слів, наприклад: *Влучна робота: ППО збила ракету біля Дніпра* (заголовок) (<https://fakty.com.ua>, 30.12.2023); *Стали відомі наслідки атаки РФ на Дніпро* (заголовок) (<https://www.slovoidilo.ua>, 13.02.2024); *Росія масовано атакувала Дніпро дронами: сталися влучання* (заголовок) (<https://tsn.ua>, 13.02.2024); *Атака «Шахедів» на Дніпро: у Повітряних силах назвали головні цілі окупантів* (заголовок) (<https://war.obozrevatel.com>, 13.02.2024) — виділене слово маркує назву міста; *Вчора в соцмережах з'явилося відео того, як росіяни «розбомбили» Дніпро* (<https://uagit.tv>, 03.01.2024) — у статті поінформовано про падіння ракети в річку; узятє в лапки дієслово надає оповіді особливого колориту. На противагу поданим реченням у конструкціях *Однак у Дніпрі* було кілька *влучань* (<https://www.slovoidilo.ua>, 13.02.2024); *Трагедія у Дніпрі: скандальна заява Арестовича обурила українців* (заголовок) (<https://glavcom.ua>, 15.01.2023); *У ЗСУ прокоментували ракетний удар у Дніпрі: тип ракет та чому їх не могли перехопити* (заголовок) (<https://varta1.com.ua>, 15.01.2023) виділена прийменниково-відмінкова форма хоч і не має поряд лексичних конкретизаторів, проте її неозначена семантика нівельована. Цьому сприяє службове слово у разом із субстантивом, представленим граменою місцевого.

У 20-ти томному «Словникові української мови» в (у) потрактовано як виразник просторових відношень, що «уживається на позначення предмета, місця, простору: а) всередину яких, куди спрямована дія (знах. в.) <...>; б) у якому, де відбувається дія чи хто-небудь перебуває, що-небудь міститься, перебуває (місц. в.)» [Словник 2010, с. 9]. З огляду на окреслені семантичні відтінки доречно констатувати, що аналізований топонім у місцевому відмінку маркує назву міста. Пор. також: *Ракета «Кинджал» впала в Дніпро і не розірвалася — відео* (заголовок) (<https://apostrophe.ua>, 02.01.2024); *На кадрах одна із ракет ворога впала у Дніпро* (<https://www.radiosvoboda.org>, 07.01.2024); *Не «Кинджал»: військовий експерт розповів, яка ракета впала у Дніпро. Відео* (заголовок) (<https://uagit.tv>, 03.01.2024) — прийменниково-відмінкова форма знахідного дає змогу стверджувати, що йдеться не про місто, а річку.

Якщо ж поряд із власною назвою функціонує узагальнене поняття, то такий топонім втрачає неозначено маркований зміст і набуває відтінку означеності, наприклад: *РФ вдарилася по цивільній інфраструктурі — мер міста Дніпро* (заголовок) (<https://ua.korrespondent.net>, 13.02.2024); *У Запоріжжі на поверхні річки Дніпро виявили плями нафтопродуктів* (заголовок) (<https://suspilne.media>,



14.02.2024); У Києві російська ракета «Кинджал» впала у річку **Дніпро** (<https://gazeta.ua>, 02.01.2024). Таке саме явище простежуємо у випадку, коли ойконім **Дніпро** потрапляє в контексти із субстантивами — номінаціями установ, організацій, будівель та ін., наприклад: У **Дніпрі** евакуюють лікарню та закривають школи: що сталося (заголовок). У **Дніпрі** після нічних «прильотів» БПЛА по електростанції та об'єкту інфраструктури вирішили евакуювати одну з місцевих лікарень, а також закрити школи (<https://tsn.ua>, 13.02.2024). Мовне оточення, почасти навіть метафоризовані одиниці також сприяють визначенню досліджуваної власної назви як гідроніма, наприклад: На початку війни Залужний відмовився підірвати всі мости через **Дніпро** у Києві — ВВС (заголовок). Це затримало б окупантів перед **Дніпром** та не пустило їх до урядового кварталу (<https://www.unian.ua>, 14.06.2023); З'явилося відео, як Кинджал «пірнає» в **Дніпро** (заголовок). «Високоточна» російська ракета Кинджал «пірнула» в **Дніпро** під час ранкової атаки на Київ у вівторок, 2 січня (<https://news.meta.ua>, 02.01.2024).

Від проаналізованих топонімів відрізняється власна назва «**Дніпро**» насамперед її оформленням у лапках. Зазначена лексема слугує маркером станції метрополітену, що удокладнює супровідна родова номінація, наприклад: Київський метрополітен із 1 квітня відновить роботу станції «Гідропарк», **станція «Дніпро»** поки що буде зачинена — мер (заголовок) (<https://interfax.com.ua>, 23.03.2023).

Аналогічне оформлення притаманне ергоніму — номінації низки українських спортивних клубів, на неозначеність / означеність змісту якої впливають додаткові мовні засоби. Без них аналізована власна назва лише частково інформує про вказаний об'єкт, що простежуємо в конструкція на зразок: Дев'ятого травня «**Дніпро**» грає свій останній матч (<https://tyzhden.ua>, 08.05.2009) — у публікації йдеться про футбольну команду; Херсонський «**Дніпро**» здолав київський клуб (заголовок) (<https://kherson.rayon.in.ua>, 15.09.2023) — стаття присвячена хокейному поединку. Як засвідчує укладена картотека фактичного матеріалу, означений семантичний відтінок поданому іменникові забезпечують текстові конкретизатори. Їхнє функціонування дає змогу характеризувати ергонім «**Дніпро**» як маркер таких спортивних клубів: 1) волейбольного: На вихідних МСК «**Дніпро**» проведе дві гри у Чемпіонаті України (заголовок). У черговому турі Чемпіонату України з волейболу серед жіночих команд Вищої ліги черкаський МСК «**Дніпро**» з «Хмельницькими пантерами» та «Нафтусею» із Трускавця (<https://mskdnipro.com>, 15.02.2024); 2) баскетбольного: Баскетбольний клуб «**Дніпро**» отримав покарання у вигляді штрафу за поведінку свого президента Валерія Кондратьєва та двох глядачів у перерві матчу української Суперліги (<https://www.ukrinform.ua>, 05.12.2019); 3) хокейного: «**Дніпро**» обіграв київський «Тризуб» у груповому раунді Кубка України з хокею з рахунком 4:2 (<https://kherson.rayon.in.ua>, 15.09.2023); 4) футбольного: Футбольний клуб «**Дніпро**» припиняє своє існування (<https://kherson.rayon.in.ua>, 29.06.2016); Черкаси втрачають футбольний клуб «**Дніпро**» (<https://tyzhden.ua>, 08.05.2009) та ін.

У контексті неозначеності / означеності варто розглянути оніми на позначення назв істот. Зазначений вимір застосуємо до опису деяких груп антропонімів.

Ідеться про українські прізвища на приголосний та -о, що в називному відмінку однини мають омоніміїні формальні показники в найменуваннях осіб жіночої та чоловічої статі. Без імені людини, супровідних атрибутивних одиниць, дієслів минулого часу чи умовного способу та ін. аналізовані антропоніми виявляють стосунок до неозначеності, а за наявності вказаних мовних одиниць й у непрямих відмінках утрачають її. Пор.: *Скромно і по-мінімуму: депутатка Полтавської облради **Величко показала** свої доходи* (заголовок). *На сайті Національного агентства з питань запобігання корупції з'явилася декларація про доходи за 2020 рік депутатки Полтавської обласної ради, экс-кандидатки на посаду голови Кременчуцької РДА **Ольги Величко*** (<https://kg.ua>, 21.04.2021) і ***Величко займався** найбільш секретною кореспонденцією, **мав** доступ до зашифрованих документів, листів, які адресувалися російському царю. Як людину, близьку до Івана Мазепи, наприкінці 1708 року **Самійла Величка** заарештували* (<https://suspilne.media>, 11.02.2021); *Літопис **Величка** є вершиною українського барокового літописання* (<https://poltava.to>, 17.02.2020); *У конкурсі на керівника Довженко-центру вдруге перемогла **Олена Гончарук*** (заголовок). ***Гончарук** перемогла, проте міністр культури Олександр Ткаченко, усупереч закону, не підписав із нею контракт* (<https://zaxid.net>, 06.02.2023); *Шевченкіана **Ніни Гончарук*** (заголовок). *Шевченко тут у книжках, документальних фільмах, світлинах, портретах, а віднедавна — на вишиваних полотнах майстрині, лауреатки конкурсу «Золота голка України» **Ніни Гончарук*** (<https://proskuriv.khm.gov.ua>, 28.02.2013) і ***Гончарук дав** гучну обіцянку* (заголовок). *За наступні 5 років, на переконання нового прем'єра **Олексія Гончарука**, валовий внутрішній продукт України може зрости на 40%* (<https://gazeta.ua>, 02.09.2019).

Отже, у текстах масмедійних видань, зокрема й у заголовках, оніми на позначення неістот та істот слугують периферійними засобами вираження неозначеної семантики. У такому разі номінації вказаного різновиду функціують без мовних одиниць, що удокладнюють їхнє значення. За умови появи лексичних і граматичних конкретизаторів власні назви втрачають відтінок неозначеності й набувають означених характеристик.

Перспективу дослідження становить опис онімів інших семантичних груп у контексті неозначеності / означеності.

## ЛІТЕРАТУРА

1. Поляк І. П. Функційно-семантична категорія неозначеності в сучасній українській літературній мові: дис. ... канд. філол. наук: спец. 10.02.01 «Українська мова». Луцьк, 2019. 268 с.
2. *Словник української мови* у 20 т. Том 2: В – Відсріблятися / наук. кер. проекту М. Русанівський. Київ : Наукова думка, 2012. 978 с.
3. Kostusiak N., Prymachok O., Zdikhovska T., Shkamarda O., Svitlikovska O., Poliak I. Communicative-pragmatic Potential and Semantic-grammatical Manifestations of Uncertainty in Modern Ukrainian Mass Media. *ADALTA: Journal of Interdisciplinary Research*, 2022. Vol. 12, Issue 1, Spec. Issue XXVII. P. 41–46. URL : [http://www.magnanimitas.cz/ADALTA/120127/papers/A\\_09.pdf](http://www.magnanimitas.cz/ADALTA/120127/papers/A_09.pdf).

**Сергій Кривенко**

кандидат філологічних наук, доцент, в.о. завідувача  
кафедри української мови, літератури та культури;  
Національний технічний університет України  
«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»  
kryvenko.sergiy@lil.kpi.ua

## **МОВЛЕННЄВИЙ СНОБІЗМ ЯК ВАДА ПРОФЕСІЙНОЇ КОМУНІКАЦІЇ**

Усвідомлення значущості мовної взаємодії в усіх сферах діяльності людини актуалізує дослідження різних проблем, що стосуються кола учасників комунікації, умов, мети й обставин її реалізації тощо. Ефективна словесна взаємодія в межах колективу, між партнерами є важливим чинником успішної професійної діяльності, показником комунікативної компетентності, свідченням сталих ділових партнерських відносин. На результативність фахової комунікації впливає низка факторів: наявність професійних умінь і кваліфікації, посадових повноважень, характер статусно-рольових стосунків, адміністративних, бюрократичних умовностей і правил. Нині констатуємо активне зростання ролі мовної комунікації у професійній сфері. Зокрема, це стосується створення належної атмосфери спілкування, наявності вільного голосу, плюралізму думок, дотримання правил етики тощо. Неухильне дотримання норм, етикетних правил допомагає в спілкуванні, полегшує його, пришвидшує процес встановлення й розвитку контактів між людьми.

Нерідко у світі професійного спілкування в міжособистісних стосунках виникають різні проблеми. Ефективній комунікації можуть заважати як мовні чинники (порушення мовних норм), так і позамовні (соціалізація в колективі, комунікативні бар'єри, неформальні взаємини і практики, конфліктні ситуації, ситуативні комунікативні негаразди тощо). Часом комунікація виходить за межі культури спілкування та етикетних правил поведінки, порушує норми співжиття колективу, а отже, не виконує своїх функцій. Деколи слова та поведінка партнерів можуть мати ознаки пихатості, зарозумілості, зневаги, гніву, і тому викликати відповідну емоційну та вербальну реакцію самозахисту. Нерідко соціальні звички, що ускладнюють комунікацію, є демонстрацією вищості та дискримінації.

Одним із чинників порушення комунікації, який рідко згадують на заняттях у вищій школі, є снобізм. Цей соціальний феномен виявляється на багатьох рівнях, зокрема й у мові. Якщо переглянути дефініції найвідоміших лексикографічних та довідкових праць, побачимо, що всі вони негативно характеризують снобізм. Здебільшого його визначають як соціальну деформацію поглядів, думок, поведінки, манер, смаків, уподобань людини, що виявляється в зневажливому та упередженому ставленні до всього іншого, у культивуванні вищої інтелектуальності та вишуканих смаків. «Оксфордський словник англійської

мови» подає таке тлумачення лексеми «снобізм»: «ставлення та поведінка людей, які є снобами» [OED]. Словник відзначає наявність негативної конотації та відсилає до слова «сноб», яке має два значення: 1. людина, яка надто захоплюється представниками вищих соціальних класів і не поважає людей із нижчих соціальних класів; 2. людина, яка вважає себе набагато кращою за інших, тому що вона розумна або любить те, що багатьом не подобається [OED]. Словник називає й деякі види снобізму, зокрема перевернутий та інтелектуальний. «Словник української мови» в 11 томах подає таке тлумачення снобізму: «поведінка, манери, склад думок, властиві снобові» [СУМ 1978, с. 428]. У праці Н. Зелінської натрапляємо на визначення вербально-термінологічного снобізму: «свідоме, навмисне ускладнювання стилю мови науки» [Зелінська 1990, с. 13].

Уживання лексем «сноб», «снобізм» та спільнокореневих щодо мовленнєвої поведінки людини можна простежити за даними Генерального регіонально анотованого корпусу української мови (ГРАК). Корпус містить 1098 прикладів уживання лексеми «сноб», 707 прикладів використання лексеми «снобізм» і 118 прикладів уживання «снобістський» [Шведова та ін.]. Перша фіксація слова «сноб» у корпусі датована 1919 роком: *Едгар Бауер, ображений якимось словом, не міг не дати відповіді і став глузувати над англійськими снобами*. Це речення з книги Сергія Мазлаха та Василя Шахрая «До хвили. Що діється на Україні і з Україною?» [Мазлах, Шахрай 1919, с. 92]. У ній подано важливий контекст — автори пояснюють читачеві сутність снобізму, відсилаючи до відомого твору «Книга снобів» В. Теккерей: «Сноб, котрого Теккерей зрисував у дуже гарній сатирі, видає себе за „хороброго вільного брата” і лазить перед титулами, чинами та грішми». Перша фіксація лексеми «снобізм» у корпусі належать до 1926 року: *Сноби кохаються в гидотній мазні якогось Ланського і підносять його до першокласного майстра, тим часом як його роботи не більше за безсоромну спекуляцію на естетичнім снобізмі* [Гатів 1926, с. 15]. Перші фіксації лексеми «снобістський» є пізнішими, це 50-ті роки ХХ ст., наприклад: *Люблячи природу не естетською снобістською любов'ю, а любов'ю працівника і борця, він* (М. Рильський. — С. К.) *з цим почуттям, розуміється, пов'язував і свої враження, особисті, інтимні: Шелестить трава медова, Вітер гладить коси...* [Шведова та ін.].

Контекст уживання лексем «сноб», «снобізм», «снобістський» за Генеральним регіонально анотованим корпусом української мови засвідчує їхній книжний характер, відносно новизну. Більшість лексем позначають ставлення окремої людини до інших осіб, менше прикладів стосуються поведінки певних кіл суспільства. Проте всі вони мають негативну конотацію, підкреслюють некоректну поведінку в спілкуванні.

Прикметно, що представлені в корпусі матеріали фіксують активне використання згаданих слів для характеристики мовленнєвої поведінки журналістів. Спілкування в медіапросторі не завжди відбувається за єдиною формулою, відповідно до стандартизованих офіційних правил журналістської етики. Часом згадані лексеми характеризують ЗМІ певної суспільної формації, наприклад, відзначено мовний снобізм, притаманний радянській журналістиці: *Читаєш такі тексти — і начебто відчуваєш, як кудись зникає той снобізм, який*

подекуди вражає нас, коли йдеться про радянську журналістику [Шведова та ін.]. Мовний снобізм окремих журналістів виявляється в надмірному вживанні англіцизмів, зайвій експресії, роздратованості, недоречних способах привернення уваги, недотриманні етики плюралізму та обміну думками під час ефіру, наприклад: *Якщо В'ячеславу Піховшеку вдається на рингу тримати імідж саме представника армії виборців: суворого, прискіпливого, але — коректного вартового демократії, то пан Вересень явно передає куті меду в бравуванні вишуканим снобізмом* [Шведова та ін.]. Приклади з корпусу засвідчують відповідну оцінку мовленневої поведінки журналістів, реакцію на неї з огляду на нормативно закріплених стандартів. Характеристика, яку за допомогою слів «сноб», «снобізм», «снобістський» ЗМІ дають певним подіям, може мати різну емоційну тональність: нейтральну, критичну, звинувачувальну, жартівливу тощо. Наприклад: *Але через відсутність твердого критеріального добору учасників художніх акцій Центру, снобізм й амбіції у комунікації із суспільством одеський Центр сучасного мистецтва не став культурним явищем більш ніж провінційного масштабу* [Шведова та ін.].

Подальше багатоаспектне вивчення проблем, пов'язаних із уживання лексем «сноб», «снобізм», «снобістський», може бути продуктивним для ширших узагальнень і висновків у разі залучення ширшої джерельної бази, що не обмежується Генеральним регіонально анотованим корпусом української мови. Перспективи дослідження зростають, якщо масив матеріалів охоплюватиме описи, аналіз виявів снобізму, а не тільки лексем, що його називають.

## ЛІТЕРАТУРА

1. *Гатів А.* Жовтень місяць (Лист з Парижу). *Нове мистецтво.* 1926, № 25. С. 14–15.
2. *Генеральний* регіонально анотований корпус української мови (ГРАК) / М. Шведова та ін. Київ, Львів, Єна, 2017–2022. URL: <http://uacorpus.org>
3. *Зелінська Н. В.* Який він, науковий стиль? *Культура слова.* 1990, Вип. 38. С. 13–17.
4. *Мазлах С., Шахрай В.* До хвилі. Що діється на Україні і з Україною? Саратов : Вид. Саратов. Укр. Від. Нар. Комісаріату справ нац., 1919. 101 с. URL: <http://surl.li/qjllz>
5. *Словник української мови* : в 11 т. Київ : Наук. думка, 1978. Т. 9. 916 с.
6. *OED.* Oxford English Dictionary Online. URL: <https://www.oxfordlearnersdictionaries.com/definition/english/snobbery?q=snobbery>

**Валентина Кривенчук**

здобувачка ступеня доктора філософії

кафедри української мови

імені професора Л. А. Лисиченко;

Харківський національний педагогічний університет

імені Г. С. Сковороди

krivenhuk@ukr.net

## **ПОРІВНЯЛЬНИЙ КОГНІТИВНИЙ АНАЛІЗ ФОНІКИ ТА СТРОФІКИ ЛІРИЧНИХ ВІРШІВ С. ШУМИЦЬКОГО «ГОЛУБІНЬ», «ФЕЕРІЯ»**

Проблематично перед сучасними дослідниками постає завдання визначення впливу свідомості поета на формування музикальності ліричного тексту. Теорія номінації О. Кубрякової, лінгвокультурний підхід З. Попової і Й. Стерніна та Дж. Лакоффа вказують на технології досліджень концептів, виділяючи універсальні когнітивні категорії, які притаманні всім концептам, класифікаційні, шляхом аналізу яких можна виокремити диференційні ознаки ядра і периферії концепту. На основі цих теоретичних засад у статті застосовано методологію когнітивного диференційного аналізу ознак ядерних вербалізаторів концепту ПРИРОДА. О. Гриценко доводить, що в сучасній музиці, аналіз її проявів і подальше створення картини світу не можливе без заглиблення в мікрокосмос психологічного й онтологічного життя автора, вияву рис його стилю [Гриценко], а отже, головним результатом дослідження є спроба окреслення багатоплановості аналізованих творів. Н. Ходаковська, автор дослідження норм німецьких віршованих текстів, обґрунтовує неоднорідність текстових зв'язків форми та змісту як провідну рису художнього мовлення [Ходаковська 2021]. Вона звертає увагу на всі ієрархічні рівні текстів, граматичну й семантичну, зміст у цілому; особливу увагу приділяє лексиці тропів; фоніці як звуковому рівню, метриці як системі вірша та строфіці як теорії рими [Ходаковська 2021].

Мета пропонованої розвідки полягає в когнітивному аналізі музичного механізму ліричних віршів. Суб'єктом спостереження постає мислення мови митця. Об'єктом дослідження визначаємо когнітивні творчі надбання С. Шумицького — вірші «Голубінь», «Феерія». Основний методологічний інструментарій дослідження — когнітивний аналіз музичності віршів.

Зробімо порівняльний аналіз мовних текстів віршів «Голубінь», «Феерія».

*«Голубінь»: Над річковими водами / У годину пізню / Я приходжу з піснею, / З молодю вродю. // Між кущів ожинових — / Місяць над заплавами. / Я їду стежиною, / Голубими травами. // З росами повінчана, / Синь тече покосами ... / Чи не стріну дівчину / З голубими косами? // [Шумицький 1963];*

*«Феерія»: Між маленьких озер на піщаній косі / Ти стояла, як мавка, в дівочій красі. // Раптом хмарка набігла на сяюче небо — / І краплини алмазами впали на тебе. // Та за мить вийшло сонце, і хмарка розтала — / І алмази у косах рубінами стали, // І веселка, всміхнувшись десятком очей, / Мов коромисло, легко лягла на*

плече. // Та хитнулася ледь, мов берізка од вітру, / І пішла, і понесла озера, як відра // [Шумицький 1963].

Визначимо метафори, мовні фігури текстів, фоніку, строфічну будову концептосфери віршів, мовомислення автора. У вірші «Голубінь» метафори пов'язані з голубим кольором, який є символом України, неба, води, чистоти, мрії, кохання. Так, автор пише про голубі трави, голубі коси, синь, що тече покосами. У вірші «Феерія» метафори пов'язані з природними явищами, які стають прикрасами для дівчини, яка стоїть на косі. Так, автор пише про краплини, які впали на неї алмазами, алмази, які стали рубінами, веселку, яка легко лягла на плече, озера, які вона понесла, як відра.

*Поетичні фігури мови.* Обидва вірші містять різні фігури мови, які використовуються для створення ритму, звучності, експресії, порівняння, протиставлення, підсилення. Так, у вірші «Голубінь» уживаються анафора (*Я приходжу, Я іду*), алітерація (*кущів ожинових, голубими травами*), епітети (*годину пізню, молодого вродою, голубими косами*), оксиморон (*голубі трави*), риторичне питання (*Чи не стріну дівчину?*). У вірші «Феерія» вживаються порівняння (*Ти стояла, як мавка, Мов коромисло, Мов берізка*), антитеза (*хмарка набігла — сонце вийшло, алмази — рубіни*), гіпербола (*веселка, всміхнувшись десятком очей*), епіфора (*впали на тебе, стали, лягла на плече, пішла, понесла*).

*Фоніка* — це звукова організація поетичного мовлення, яка включає такі елементи, як ритм, рима, алітерація, асонанс, дисонанс, ономатопея тощо. Фоніка впливає на мелодійність, ритмічність, звучність вірша, а також на його настрій, емоції, зміст. У вірші «Голубінь» фонічними елементами є ритм, який складається з чотирьох наголошених складів у кожному рядку; рима, яка є черговою (абаб); алітерація, яка полягає в повторенні приголосних звуків, наприклад, [р], [н], [д], [м], [т]; асонанс, який полягає в повторенні голосних звуків, наприклад, [о], [и], [а]. У вірші «Феерія» фонічними елементами є ритм, який складається з п'яти наголошених складів у кожному рядку; рима, яка є перехресною (абаб); алітерація, яка полягає в повторенні приголосних звуків, наприклад, [м], [н], [р], [с]; асонанс, який полягає в повторенні голосних звуків, наприклад, [і], [а], [о].

Обидва вірші мають різну фонічну організацію, яка впливає на їхню мелодійність, ритмічність, інтонаційність. Поезія «Голубінь» складається з трьох чотирирядкових строф, які мають різну римовану схему: перша — абаб, друга — cdcd, третя — efef. Вірш написаний хрестоматійним розміром — ямбом, який має п'ять стоп у кожному рядку. Поезія «Феерія» складається з чотирьох шестирядкових строф, які мають однакову римовану схему: аабсбб. Вірш написаний незвичайним розміром — дактилем, який має чотири стопи у кожному рядку.

*Строфічна будова.* Обидва вірші мають різну строфічну будову, яка впливає на їхню композиційну цілісність, логічність, смислову насиченість. Голубінь має просту строфічну будову, яка відповідає тричастинній схемі: вступ, основна частина, кінцівка. Кожна строфа відображає одну з частин: перша — вступ, друга — основна частина, третя — кінцівка. Феерія має складну строфічну будову, яка не відповідає тричастинній схемі, а має чотири частини: вступ, розвиток

дії, кульмінація, розв'язка. Кожна строфа відображає одну з частин: перша — вступ, друга — розвиток дії, третя — кульмінація, четверта — розв'язка.

*Концептосфера.* Обидва вірші мають різну концептосферу, яка відображає світогляд, ідеї, цінності, почуття автора. «Голубінь» має концептосферу, яка пов'язана з національною ідентичністю, патріотизмом, любов'ю до рідної землі, до рідної дівчини, до рідної мови. «Феєрія» має концептосферу, яка пов'язана з красою, чарівністю, фантазією, грою, зачаруванням, коханням до життя, до природи, до дівчини. Мовомислення. Обидва вірші мають різне мовомислення, яке відображає спосіб мислення, уявлення, сприйняття, вираження автора. «Голубінь» має мовомислення, яке характеризується простотою, лаконічністю, точністю, образністю, емоційністю, символічністю. «Феєрія» має мовомислення, яке характеризується багатством, різноманітністю, динамічністю, експресивністю.

Концептуальний порівняльний аналіз віршів С. Шумицького «Голубінь» і «Феєрія» дозволяє стверджувати, що обидва вірші містять багато метафор, які використовуються для створення образності, емоційності, символічності та національної свідомості. Вірші різняться за фонікою, строфічною будовою. Класичний ритм та повторення сонорних алітерацій створюють атмосферу тихої, плавної музичності.

## ЛІТЕРАТУРА

1. *Гриценко О. Г.* Культурологічні рефлексії ліричності у виконавських інтерпретаціях симфонічної музики Валерія Антонюка : дис. ... канд. мист. наук : 26.00.01. Київський національний університет культури і мистецтв. Національна музична академія України імені П.І. Чайковського. Київ, 2020. 223 с. [Електронний ресурс]. URL: <https://knmau.com.ua/wp-content/uploads/grytsenko-avtoreferat-1.pdf>.
2. *Ходаковська Н.Г.* Становлення і розвиток поетичних норм німецьких віршованих текстів VIII–XXI століть : дис. ... д-ра філол. наук : 10.02.04. Київський національний лінгвістичний університет. Київ, 2021. 463 с. [Електронний ресурс]. URL: <http://rep.knlu.edu.ua/xmlui/bitstream/handle/>

## ДЖЕРЕЛА

1. *Шумицький Станіслав.* Ознаки вірності: поезії. Харків : Харківське книжкове видавництво, 1963. С. 15, 30.



**Лариса Лисак**

кандидат філологічних наук, доцент,  
завідувач кафедри гуманітарної підготовки;  
Донбаська національна академія будівництва і архітектури  
l.k.lisak@donnaba.edu.ua

## НОВОТВОРИ ЯК МОВНЕ ВІДДЗЕРКАЛЕННЯ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ

Із 24 лютого 2022 року лексичний склад української мови почав активно поповнюватися мовними новотворами — маркерами повномасштабної російсько-української війни. Мовознавці зазначають, що новотвори — це категорія історична, адже все, що є новим, через певний проміжок часу стає звичним, загальноживаним. Науковці по-різному подають дефініцію лексичних новоутворень. Нам імпує думка О. Стишова, який підкреслює, що нові слова з'являються на певному етапі розвитку мови для позначення нових реалій і понять. Новизну цих лексичних одиниць усвідомлюють мовці [Стишов, 2005, с. 46].

Український мовознавець В. Жайворонок слушно зауважував: «...або з'явилася потреба в слові, знакові нового поняття (яке саме по собі і потреба в якому завжди передують слову), або постала необхідність поповнення того чи іншого семантичного поля новою чи оновленою функціональною одиницею, або ж новий (додатковий чи оновлений) зміст старого поняття (тобто нова семема) вимагає нової форми, отже, нового слова» [Жайворонок, 1999, с. 35].

Новотвори — це явище, з одного боку, постійне, а з іншого — таке, що може зникнути так само раптово, як і з'явилося. Нові слова є фіксаторами розвитку суспільства певного історичного періоду, результатом пізнання дійсності людьми і, на наш погляд, надзвичайно важливо, щоб вони були збережені в наукових і публіцистичних працях, словниках тощо.

Поділяємо думку Є. Карпіловської про те, що неологізми є найшвидшою й найефективнішою реакцією мови на когнітивну й комунікативну потреби суспільства. Саме через нове слово, як стрижневу номінативну одиницю, дослідник мовної динаміки має змогу виявити й інші типи мовних інновацій: правописні, так звані неографізми чи орфографічні новації, морфемні (неоморфемі), словотвірні (неоформанти й неоснови, нові моделі словотворення), граматичні (морфологічні й синтаксичні), стилістичні [Карпіловська, 2004, с. 3].

Питання про мовні інновації завжди цікавило мовознавців. Варто виокремити наукові праці Л. Лисиченко, О. Муромцевої, О. Сербенської, Л. Ставицької, О. Стишова, О. Тараненко, Л. Філюк та ін.

Заслуговують на увагу словники новотворів українських мовознавців: «Словник новотворів української мови кінця ХХ ст.» (Г. Віняр, Л. Шпачук, 2002), «Тлумачно-словотвірний словник okazionalizmів» (Ж. Колоїз, 2003), «Словник онімів українських масмедіа» (Д. Дергач, 2009), «Короткий словник авторських лексичних новотворів Миколи Вінграновського» (Г. Вокальчук, 2010) та ін.

Мовні інновації періоду повномасштабної російсько-української війни, які висвітлені в наукових дослідженнях С. Гриценко «Мовні інновації російсько-української війни 2022 року» (2022), А. Гладченко, О. Комарової «Неологізація лексики у період російсько-української війни» (2023), Н. Єльнікової «Неологізми у медіатекстах періоду воєнного стану в Україні» (2022), М. Жулінської, О. Круглій «Неологізми як мовне відображення війни» (2022), Л. Кухарук «Відомі новотвори як мовне віддзеркалення російсько-української війни» (2022) та ін., на сьогодні є надзвичайно актуальними й потребують, на думку автора, подальшого дослідження.

Мета розвідки — дослідити новотвори повномасштабної російсько-української війни.

Методи дослідження: описовий, лінгвостилістичний, компонентний, контекстуальний.

Повномасштабна війна росії проти України принесла українському населенню активне використання не лише іменників, як-от: «страх», «стрес», «горе», «втрати», «сльози», «окупація», «ВПО», «біженці» та ін., а й, як зворотну відповідь на агресію, поштовх до утворення нових образливих слів для ідентифікації ворогів, їхніх злочинних дій. Саме мова, як зазначає науковиця С. Гриценко, стала маркером, що визначає «свого» і «чужого» у російсько-українській війні 2022 р. [Гриценко, 2022, с. 13].

Сучасне мовознавство мовні новотвори трактує декількома термінами:

- інновація — нове явище в мові;
- лексична інновація — це нове слово, словосполучення, зафіксоване у словниках неологізмів;
- семантична інновація — це нове значення слова, що вже існувало в мовній системі;
- неологізми — нові слова.

О. Сербенська підкреслює, що мовні інновації — це «запозичення, новотвори, а також кожне включене і входжене слово або вираз в мову, зумовлені зміною значень відповідно до виду і жанру мовлення; сюди відносяться і відродження висловів і слів з минулих років» [Сербенська, 2001, с. 108].

Поповнення лексики — історично неминучий процес, необхідний для того, щоб на кожному етапі свого розвитку мова могла відповідати потребам суспільства як у спілкуванні, так і в закріпленні результатів пізнання дійсності, у розвитку та збагаченні культури народу.

Повномасштабна війна росії проти України спричинила стрімкий процес виникнення, розповсюдження й закріплення нової лексики, призначення якої ідентифікувати/розпізнати ворога за його вимовою, наприклад, таких слів: *паляниця, молодиця, світлиця, суніця, киця, нісенітниця, укрзалізниця* тощо. Для розпізнавання ворога в Україні з'явилася й низка інноваційних скоромовок, як-от:

- *«Кропивницькі паляниці зі смаком полуниці продаються у крамниці біля Укрзалізниці»;*
- *«Клара для Карла вкрала байрактара»;*

- «Чорної ночі червона калина хилилась, хилилась під Хливнюка, та не схилилась, а розвеселилась» [Єльнікова, 2022, с. 300,].

Світова практика засвідчує поширеність такого розпізнавання ворогів за допомогою мови:

- у 1302 році за допомогою фрази «Schild ende Vriend» («Щит та друг») фламандці розпізнавали французів під час Битви Куртре;
- у 1515–1523 рр. під час фризського повстання кораблі не пускали в порт і захоплювали, якщо моряки не могли промовити вислів «Bûter, brea, en griene tsiis; wa't dat net sizze kin, is gjin oprjochte Fries» («Масло, житній хліб та зелений сир — хто не може це вимовити, не справжній фриз»);
- під час Другої світової війни радянські військові ідентифікували німців за допомогою російського слова «дорога (німці вимовляли «тарока»)» [Гриценко, 2022, с. 10].

Твірною базою для мовних новотворів переважно є антропоніми (імена людей, імена по батькові, прізвиська, прізвиська, псевдоніми), геотопоніми (власні назви усіх географічних об'єктів на Землі), хремотоніми (власні назви унікальних предметів матеріальної культури, зроблених або добутих руками людини, зокрема назва зброї, музичного інструмента тощо) й конфедераціоніми (власні назви об'єднань людей, держав та інших об'єктів за політичними, ідеологічними та іншими подібними ознаками).

Мовознавці виокремлюють такі групи нових слів, які з'явилися під час повномасштабної російсько-української війни:

1. Іменники: *путінферштеєр, ліліпутін, недомірок, недопалок, путлерюгенд, свинособаки, русня, рузкі, путлерівці, z-окупанти, орки* (використання цього новотвору є на сьогодні дискусійним. Одні вважають, що доречно так позначати російських військових, інші — проти цієї назви. Проти назви «орки» виступив у відеоролику й актор Сала Бейкер, який зіграв роль Саурана в трилогії «Володар перснів»: «Від імені світової діаспори орків я хочу звернутися з важливим проханням. Будь ласка, не називайте росіян орками. Нас це ображає! Багато століть ми не вдаємося до варварських методів боротьби. Орки не будуть цілити в жінок і дітей, красти пральні машинки й гадити на килими. Ми воїни, а не якийсь непотріб. Я був Сауроном у «Володарі перснів», але навіть я шокований абсолютним злом, з яким борються українці» [Орки попросили]), *рашисти, мордор, бавовона* та ін.

2. Прикметниково-іменникові сполуки: *лісний курдупель, бункерний хробак, кадебістський маніяк, божевільний із ядерною кнопкою, кремлівський терорист, рашистський фіурер, старий кабаєв, голомозий вождь*.

3. Дієслова: *макронити, кадирити, чорнобаїти, шойгувати, відірпінити, перегостомелити, начорнобаїти, закобзонити, задвохсотити, затрьохсотити, забайрактарити, заенлоїти, заджавелінити*.

4. Фразеологічні зрощення: *не будь москалем, іти вслід за російським кораблем, на нулі, яка сумна новина, концерт Кобзона* та ін. [Мова війни, с. 8].

Мовні інновації, які з'явилися під час воєнного стану нашої держави, чільне місце посідають у сучасних глосаріях, зокрема:

1. Термінологічний словник російсько-української війни / [В. Васютинський, П. Горностаї, І. Губеладзе, Л. Найдюнова, М. Слюсаревський, С. Чуніхіна]; за ред. М. М. Слюсаревського; упоряд. С. Л. Чуніхіна; Національна академія педагогічних наук України, Інститут соціальної та політичної психології. Київ: Ін-т соціальної та політичної психології НАПН України, 2022. 20 с.

2. Сливинський Остап. Словник війни (Wörter im Krieg). 2022.

Сьогодні українці захищають не лише свої території, а й тримають мовний фронт, адже мова — це ознака нації, її генетичний код. Уповноважений із захисту державної мови Тарас Кремень підкреслює: «Сьогодні мовний фронт — один із ключових в українській державі. Українська мова — це основа нашої національної ідентичності, національної безпеки, запорука нашого єднання і переможного майбутнього» [Кремень, 2022].

Про те, що в Україні розширюється українськомовна аудиторія, засвідчує низка соціологічних досліджень. Опитування, яке проводилося однією із соціологічних служб у травні 2023 року і в якому взяло участь 2020 респондентів віком від 18 років, засвідчило, що 78% українців вважають своєю рідною мовою — українську, серед яких:

- 68% — спілкуються вдома лише/переважно українською;
- 65% — не лише вдома;
- 74% виокремлюють престижність спілкування українською мовою в колі друзів і колег.

Якщо ці показники порівнювати з показниками опитування минулих років, то вони вирости в півтора рази [78% українців вважають].

Поява новотворів — закономірний процес у функціонуванні будь-якої мови, адже вони засвідчують її розвиток, актуальність, життєздатність і відповідність реаліям життя, яке постійно змінюється. Під час російсько-української війни українці наповнюють різними присмаками вже загальновідомі слова, суттєво збагачують лексику новими словами, адже український народ — творча нація, яка може захистити себе не лише зброєю, а й словом. Так доленосно й пророчо і сьогодні звучать вірші українських класиків про рушійну силу українського слова:

*Ну що б, здавалося, слова...  
Слова та голос — більш нічого.  
А серце б'ється — ожива,  
Як їх почує!.. Знать, од Бога  
І голос той, і ті слова  
Ідуть меж люди!  
(Тарас Шевченко)*

*О слово! Будь мечем моїм!  
Ні, сонцем стань! взгорі спинися,  
Осяй мій край і розлетися  
Дощами судними над ним.  
(Олександр Олесь)*

*Слово, моя ти єдина зброє,  
Ми не повинні загинуть обоє!  
Може, в руках невідомих братів  
Станеш ти кращим мечем на катів.  
(Леся Українка)*

## ЛІТЕРАТУРА

1. Гриценко С. Мовні інновації російсько-української війни 2022 року. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка*. 2022. № 2 (32). С. 9–13.
2. Дзюбіна О. І. Структура, семантика та прагматика сленгових неологізмів соціальних мереж Twitter та Facebook (на матеріалі англійської мови): дис. ... канд. філол. наук : 10.02.04 / Львів. нац. ун-т ім. І. Франка. Львів, 2016. 206 с.
3. Ельнікова Н. І. Неологізми у медіатекстах періоду воєнного стану в Україні. *Підготовка правоохоронців в системі МВС України в умовах воєнного стану : зб. наук. пр.* (м. Харків, 26 трав. 2022 р.) / МВС України, Харківський національний університет внутрішніх справ, Каф. тактич. та спец. фізич. підготовки ф-ту № 3, Наук. парк «Наука та безпека». Харків : ХНУВС, 2022. С. 298–300.
4. Жайворонок В. В. Лексична підсистема мови і значення мовних одиниць. *Мовознавство*. 1999. № 6. С. 32–46.
5. Карпіловська Є. А. Динаміка сучасної української мови в словниках нового покоління (проект серії словників нової української лексики). *Українська мова*. 2004. № 3. С. 3–29.
6. *Мова війни: нові слова, нові значення, нове сприйняття: практичний посібник* / упоряд. М. Мазурок, Л. Заводна. Рівне : РОІППО, 2023. 48 с.
7. *Орки попросили не називати росіян орками: «Ми воїни, а не якийсь непотріб»*. URL: <https://cutt.ly/xwJMiasP> (дата звернення: 27.11.2023).
8. *Путінферштеєр*. URL: <https://cutt.ly/hwJMі9xB> (дата звернення: 28.11.2023).
9. *Сербенська О. А., Волощак М. Й.* Актуальне інтерв'ю з мовознавцем: 140 запитань і відповідей. Київ : Просвіта, 2001. С. 108.
10. *Стишов О. А.* Українська лексика кінця ХХ століття (на матеріалі мови засобів масової інформації). — 2-ге вид., переобл. Київ : Пугач, 2005. 388 с.
11. *Тарас Кремінь:* Сьогодні мовний фронт — один із ключових в українській державі. URL: <https://cutt.ly/owJMoFuc> (дата звернення: 26.11.2023).
12. *Як краще називати окупантів*. URL: <https://cutt.ly/4wJMpoBt> (дата звернення: 26.11.2023).
13. *78% українців вважають українську мову рідною, 74% —престижною*, Центр Разумкова. URL: <https://cutt.ly/IwJMpoCw> (дата звернення: 26.11.2023).

---

*Peter Michał*

a student of the Master's degree program  
in 'Specialized English for Business'  
Jan Dlugosz University in Czestochowa, Poland  
peterek8812@gmail.com

## **BRIDGING CULTURES IN BUSINESS THROUGH NATIONALITY ASPECTS AND SPIRITUAL ANIMAL ROLES IN SHAPING**

In the contemporary world of global business, the intricacies of cross-cultural dynamics play a pivotal role in shaping the attitudes that underpin successful relationships. As organizations expand across borders, the need to comprehend and navigate the multifaceted interplay of cultural influences becomes increasingly imperative.

In the new global cross-cultural dynamics of business relationships, a specific focus is on the impact of nationality aspects and the intriguing role spiritual animal symbolism plays. Its rich tapestry of diverse cultures, each contributing unique perspectives, values, and communication styles marked the international marketplace. In this context, understanding the dynamic relationship between human attitudes and these cultural nuances is essential for fostering effective cross-cultural business interactions.

Taking into consideration the challenges of international collaboration, this paper seeks to highlight how nationality aspects contribute to the shaping of attitudes within cross-cultural dynamics. In addition, far too little attention has been paid to the incorporation of spiritual animal roles, a layer of complexity to this dynamic.

Recently, researchers (Joseph Campbell, Carl Jung, Geert Hofstede, Erin Meyer, etc.) have shown an increased interest in the symbolic realm exploring how spiritual animal roles can influence human behaviour and perceptions during business interactions.

The investigation in the comparative aspect adopted in this analysis provides a comprehensive understanding of the synergies and disparities that exist in these two spheres, ultimately contributing to the body of knowledge on effective cross-cultural engagement in the global business arena. So, a comparative analysis allows us to unravel the subtle intricacies that influence human attitudes at the national and symbolic levels.

Through this examination, we aspire to offer valuable insights that will benefit practitioners, scholars, and businesses engaged in cross-cultural negotiations. By comprehending the nuanced interplay of nationality aspects and spiritual animal roles, we aim to provide a holistic framework that enhances our understanding of human attitudes in the intricate tapestry of international business relationships.

The key questions addressed in the investigation are connected with cultural dimensions and negotiation processes. The paper first gives a brief overview of the

recent history of the impact of cultural context on decision-making, power dynamics in negotiations, and the significance of building cross-cultural understanding for successful business interactions. Special attention is given to case studies illustrating successful negotiation strategies in specific national contexts, providing practical insights for international business ventures. The research meticulously explores cultural dimensions, communication styles, and behavioural norms prevalent in various nations, highlighting their implications for negotiation processes.

The subsequent section explores the role of spiritual animals in establishing trust, fostering empathy, and navigating power dynamics within business relationships. Case studies and real-world examples illustrate how incorporating spiritual animal symbolism can enhance collaboration, creativity, and overall negotiation success. The research includes a comprehensive exploration of the symbolic meanings associated with various animals in different cultural and spiritual contexts, elucidating their impact on personal and professional behaviour, communication styles, and decision-making processes in the business environment. Moreover, by drawing on a rich blend of theoretical frameworks and practical case studies, the investigation seeks to unravel the nuances that differentiate negotiation approaches across different countries.

Key areas of its second part include the role of spiritual animals in establishing trust, fostering empathy, and navigating power dynamics within business relationships. Case studies and real-world examples are supposed to illustrate how incorporating spiritual animal symbolism can enhance collaboration, creativity, and overall negotiation success.

The research encompasses an in-depth exploration of the symbolic meanings associated with various animals in different cultural and spiritual contexts. By examining how individuals identify with specific animal archetypes, it is possible to elucidate their impact on personal and professional behaviour, communication styles, and decision-making processes in the business environment. Ultimately, the results of the research aspire to contribute to the existing body of knowledge of international business by shedding light on the intricate interplay between national aspects and effective negotiation practices.

Thus, the paper provides a new point of view to the field of business studies by shedding light on the potential advantages of acknowledging and embracing the spiritual animal dimension in professional relationships. It connects the traditional business strategies with symbolic interpretations; resulting in a comprehensive comprehension of how recognizing and embracing the spiritual animal dimension can enhance and fortify business relationships.

## REFERENCES

1. *Campbell J., Moyers B.* The Power of Myth. Anchor, 1991. 293 pp.
2. Carl Jung Man and His Symbols. Dell Publishing Co., Inc., 415 pp.
3. *Foster, D. A.* Bargaining across borders: how to negotiate business successfully anywhere in the world. New York: McGraw-Hill, 1992. 326 pp
4. *Hall E. T.* Beyond Culture. Anchor Books, 1976. 256 pp.

5. Hofstede G. *Culture's Consequences: Comparing Values, Behaviors, Institutions, and Organizations Across Nations*, 2nd ed. Sage, Thousand Oaks, CA., 2001. [https://doi.org/10.1016/S0005-7967\(02\)00184-5](https://doi.org/10.1016/S0005-7967(02)00184-5)
6. Kohls L. R., Knight J. M. *The Kohl's International Trade and Business Guide*, 2nd Ed, 2001, 229 pp.
7. Lewis R. D. *When Cultures Collide: Leading Across Cultures*. 4th ed. John Murray Press, 2018. 599 pp.
8. Meyer E. *The Culture Map: Breaking Through the Invisible Boundaries of Global Business*. Public Affairs, 2014. 165 pp.

---

**Світлана Нікіфорова**

кандидат філологічних наук,  
доцент кафедри іноземної філології та перекладу;  
Харківський національний університет  
міського господарства імені О. М. Бекетова  
[nikiforovasvetlana719@gmail.com](mailto:nikiforovasvetlana719@gmail.com)

## **ІНДИВІДУАЛЬНО-АВТОРСЬКИЙ КОД ВОЛОДИМИРА ВИННИЧЕНКА**

Індивідуально-авторський код — це система знаків і символів національної мови, а також лінгвістичних зв'язків між ними, яка впливає на національну мовну культуру та трансформується під впливом художньої картини світу конкретного письменника.

В основі індивідуально-авторського коду конкретного письменника, як відомо, лежить лінгвокультурологічний код як система мовних одиниць, що мають культурний потенціал (лексем, фразеологізмів), та зв'язків між ними (тропів та художніх прийомів). Індивідуально-авторський код формується на основі мовного різновиду національної художньої картини світу.

Індивідуально-авторський код — важлива складова художньої картини світу письменника, у нашому дослідженні — В. Винниченка, в ідіостилі якого він реалізується за допомогою порівнянь, метафор, інтертекстуальних вкраплень, оказіоналізмів. Ці тропічні засоби виникають як результат взаємодії предметно-тематичної та дискурсивної різновидностей лінгвокультурологічного коду та позначають індивідуально-авторський стиль.

Наше розуміння індивідуально-авторського коду має у своїй основі лінгвокультурологічну інтерпретацію цієї категорії, здатну виступати ефективним інструментом аналізу художнього тексту.

Таке розуміння коду дає можливість повніше й глибше інтерпретувати художній текст і, як результат, виявити закономірності організації картини світу



автора — важливої складової його ідіостилію. Ці цілі досягаються завдяки тому, що особлива увага приділяється не лише мовній, а й культурній специфіці змісту тексту: для адекватного «декодування» тексту слід враховувати час створення того чи іншого твору; літературний напрямок, у межах якого працював автор; кого вважав своїми літературними попередниками; де жив письменник і яка національна картина світу вплинула на формування його стилю; володіти інформацією про події, що передували написанню твору тощо. Таким чином, розгляд ідіостилію письменника з позицій використовуваних ним лінгвокультурологічних кодів надає глибоке, цілісне та багатоаспектне розуміння мови художнього твору конкретного автора або групи авторів.

Індивідуально-авторський код Володимира Винниченка виявляється через ряд унікальних рис і стилістичних особливостей його творів. Ось декілька ключових аспектів його авторського коду:

1. Соціальна та політична тематика: Винниченко був відомий своєю зацікавленістю в соціальних проблемах та політичних питаннях свого часу. Його твори часто відображали нерівність і злочини проти людяності, що дозволяло йому виступати як голос сумління свого покоління.
2. Реалізм і психологічна глибина: Винниченко майстерно відтворював життєві ситуації та внутрішній світ своїх персонажів. Він докладав багато зусиль, щоб створити правдоподібних і зворушливих героїв, які відображали складність людської душі.
3. Мовна експресія й майстерність стилістики: Його мова була наповнена образністю, символізмом та метафоричністю. Винниченко використовував різноманітні стилістичні засоби для досягнення певних ефектів у читача, таких як емоційне збурення чи вразливість.
4. Літературний реалізм і критична гострота: Винниченко відомий своєю здатністю відтворювати реальність без прикрас та зайвих ідеалізацій. Його твори часто мали критичний погляд на суспільні явища та моральні норми.

Ці аспекти унікального авторського коду Володимира Винниченка віддзеркалюються в його творчості та роблять його одним із найвизначніших письменників української літератури.

Розглядаючи локалізацію елементів індивідуально-авторського коду в лексичному значенні, ми пропонуємо такий алгоритм аналізу лінгвокультурологічного коду:

1. Виявлення елементів предметно-тематичного лінгвокультурологічного коду в художньому тексті. Важливо звернути увагу на повтори, виявлені методом повної вибірки, а також на традиційну лексику, яка набула сталої неявної семантики внаслідок використання представниками різних літературних напрямків; слова, що належать до релігійно-проповідницького стилю, а також теоніми та міфоніми.
2. Виявлення дискурсивного типу лінгвокультурологічного коду. Слід звернути увагу на лексику, характерну для певного дискурсу: стійкі вирази,

архаїзми, неологізми тощо. Типологію використаних письменником дискурсивних різновидностей лінгвокультурологічного коду допомагає визначити ознайомлення з літературно-критичними статтями та спостереженнями сучасників.

3. Характеристика мовних засобів вираження лінгвокультурологічного коду (оказіоналізми; інтертекстуальні посилання на тексти інших письменників; засоби художньої виразності). Вона здійснюється з опорою на компонентний аналіз та аналіз лексико-фразеологічного значення з урахуванням мовних образів, моделей переносу та фонових сем.
4. Характеристика трансформацій, яким піддаються елементи лінгвокультурологічних кодів в ідіостилі письменника.
5. Створення структурно-змістової типології лінгвокультурологічних кодів в ідіостилі автора. Основою для цього етапу спостережень є польовий аналіз, який дозволяє групувати та визначати тематично однорідні елементи коду.
6. За наявності в ідіостилі письменника декількох кодів доцільно розглянути їх взаємодію.
7. Виявлення художніх концептів, що формують понятійний код письменника; характеристика їх репрезентантів.
8. Опис генезису індивідуально-авторського коду письменника.

Лінгвокультурологічний код дозволяє розглядати текст художнього твору не лише з лінгвістичного, а й з культурологічного аспекту. Це надає детальне, цілісне та багатоаспектне розуміння твору з урахуванням не лише його стратифікації (мовний, композиційно-образний та ідейно-тематичний рівні), але й відображення індивідуально-авторської картини світу, сформованої під впливом певної культурної (літературної) традиції.

Проаналізувавши відношення понять індивідуально-авторського коду та художньої картини світу, ми дійшли висновку, що лінгвокультурологічний та індивідуально-авторські коди — важливі складові ідіостилю та художньої картини світу того чи іншого письменника. Комплекс лінгвокультурологічних кодів у їх первісному та трансформованому вигляді формує індивідуально-авторський код, який лежить в основі художньої картини світу письменника. Її своєрідність створюється насамперед лексемами, естетично перетвореними в художньому тексті.

Ми вважаємо, що індивідуальна художня картина світу може характеризуватися через індивідуально-авторський код, властивий тому чи іншому автору. Використовуючи його, письменник структурує індивідуальну художню картину світу за допомогою комплексу лексико-семантичних полів, загальна кількість і склад елементів яких визначає її своєрідність. Від ідіостилю індивідуально-авторський код відрізняється тим, що він актуальний у межах мовної організації художнього тексту, тоді як поняття ідіостилю поширюється на всі рівні тексту.

**Віра Осипенко**

викладач кафедри германської філології;  
Горлівський інститут іноземних мов  
ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет»;  
здобувачка ступеня доктора філософії  
кафедрі германської та слов'янської філології;  
ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет»  
verchikyo@ukr.net

## **ІСТОРИЧНИЙ РАКУРС ДОСЛІДЖЕННЯ ДИСКУРСУ В ЗАХІДНОЄВРОПЕЙСЬКІЙ ЛІНГВІСТИЦІ II ПОЛОВИНИ ХХ СТ.**

За останні десятиліття поняття дискурсу в мовознавстві привертає велику увагу науковців і визначає нові шляхи дослідження мовної реальності. Поняття дискурсу залишається предметом суперечок серед дослідників у галузі мовознавства та суміжних наук. Складнощі в розумінні та класифікації дискурсу полягають у тому, що теорії дискурсу отримали розвиток у різних науках: філософії, культурології, соціології, політології та ряді соціально-гуманітарних наук. Унаслідок цього поняття дискурсу стало всеосяжною категорією. Наприклад, висловлювання Ж. Дерріди «Усе є дискурс» — підтвердження того, що дискурс розуміють ширше, ніж текст, мову та мовлення. Він розглядається як сукупність соціальних практик, що дозволяють конструювати значення та смисли. Таке парадоксальне розуміння змісту поняття «дискурс» призводить до того, що до кінця 70-х років ХХ століття в західноєвропейській лінгвістиці остаточно формуються й активно розвиваються кілька відносно незалежних напрямків та наукових шкіл аналізу дискурсу, серед яких, як вважає Г. М. Костюшкіна, найвпливовішими та продуктивними є французька та англосаксонська (засновниками якої є Т. Райнхарт, Х. Камп). На її думку, французька наукова школа походить від лінгвістики, англосаксонська — від антропології. Перша орієнтована на писемний текст, друга — на усне мовлення. Французька школа спрямована на вивчення форми, англосаксонська — на виявлення комунікативних цілей. Методичною основою для робіт французької школи аналізу дискурсу є структуралізм, для робіт англосаксонської школи — інтеракціонізм, де лінгвістика взаємодіє з психологією та соціологією [Труба 2017, с. 37–41].

Так, на формування французької дискурсології наприкінці 60-х р.р. ХХ ст. суттєво вплинули ідеї М. Бахтіна про всеохопну діалогічність, а також наукові роботи Р. Барта, хоча дослідники зазначають, що безпосередніми джерелами аналізу дискурсу стали ідеї Ж. Лакана, Л. Альтюссера й усього постструктуралістського напрямку в лінгвістиці. Під дискурсом французькі лінгвісти розуміють будь-який кінцевий відрізок мовлення, який являє собою певне єднання з точки зору змісту, з вторинними комунікативними цілями (естетичними, пропагандистськими, розважальними, обрядовими та ін.) і має відповідну цим цілям внутрішню організацію, пов'язану з іншими культурними факторами,

ніж ті, які стосуються власне мови. Кожен дискурс — це особливий віртуальний світ, який змінюється, інтерпретується залежно від знань і гнучкості інтелекту читача [Загнітко 2008, с. 194].

Ключовими поняттями французької дискурсології стали поняття дискурсивної формації, інтердискурсу, інтрадискурсу та суб'єкта, сформованого дискурсивною формацією. Термін *дискурсивної формації*, який використовував М. Фуко, за ствердженням П. Анрі, М. Пешо, — це вид ідеології, яка визначає, що може бути сказано та що повинно бути сказано з певної позиції в конкретних обставинах [Pêcheux M 1969, p. 416], [Pêcheux M 1982, p. 247], [Foucault M. 1969, 404 p.], [Foucault M. 1984, p. 108–138]. Ідеологія виявляється в дискурсивній формації як уявлення, образи, пов'язані з практичною діяльністю. Інтердискурс являє собою простір, у якому розгортаються дискурсивні формації, накладаючи обмеження та нав'язуючи думки та слова, що може загрожувати зміною значення висловлювання. *Інтердискурс* існує взаємопов'язано з *інтрадискурсом* — відношенням до самого себе та висловленого. М. Пешо визначає інтердискурс як горизонтальний, поперечний дискурс, а інтрадискурс — як вертикальний: про що суб'єкт говорив або не говорив тощо [Загнітко 2008, с. 194].

У другій половині ХХ ст. зазначений період відзначалася тенденція до розширеного розуміння дискурсу у французькій семіотичі. Однією з концепцій, яка виникла серед представників французьких семіотичних студій, була ідея, започаткована Е. Бенвеністом [Benveniste E 1966, p. 356], що дискурс не є простою сумою фраз, а є складним емпіричним об'єктом для лінгвіста. Це розуміння дискурсу Е. Бенвеніста визначало його як суб'єкта акту висловлення й формальні елементи, що вказують на «привласнення» мови мовцем.

У 80-х р.р. ХХ ст. поняття дискурсу в західноєвропейській лінгвістиці стало стандартним. Теоретичні досягнення класичної структурної лінгвістики були розширені новими емпіричними даними, що свідчили про неможливість досягнення адекватних результатів у структурно-семантичних дослідженнях без звернення до дискурсу [Mahmoudian 1982, p. 239]. Мова отримала новий рівень динамічності та виявилася надзвичайно складним об'єктом у зв'язку з багатогранністю дискурсу. Різноманітні визначення та швидка еволюція концепцій, включаючи ті, що були представлені школами дослідження дискурсу, свідчать про широкий спектр поглядів.

Отже, дискурс розглядають з різних поглядів з огляду на глобалізацію та розвиток масових комунікацій, але він залишається складною сферою дослідження. Його визначення та розуміння виявляються взаємопов'язаними й тривалими завданнями для науковців у галузі мовознавства та суміжних наук. Сучасні вчені розглядають дискурс як такий, що розгортається в часі та просторі, інтегруючи результати вітчизняних і зарубіжних досліджень у мовознавстві.

## ЛІТЕРАТУРА

1. Загнітко А. П. Основи дискурсології : науково-навчальне видання. Донецьк: ДонНУ, 2008. 194 с.

2. Труба Г. М. Інтегративний підхід у вивченні категорій становості й аспектуальності: лінгвістичний і філософський аспект. Соціолінгвістичний експеримент. *Мова: науково-теоретичний часопис*. 2017. № 28. С. 37–41.
3. Benveniste E. *Problèmes de linguistique générale*. Paris: Gallimard, 1966. 356 p.
4. Foucault M. *The archaeology of knowledge* / trans.: A. M. Sheridan Smith. London and New York : Routledge, 1969. 404 c.
5. Foucault M. *The order of discourse. Language and politics*. London : Basil Blackwell, 1984. P. 108–138.
6. Mahmoudian M. *La linguistique*. Paris : Seghers, 1982. 239 p.
7. Pecheux M. *Analyse automatique du discours*. Paris : Dunod, 1969. 416 p.
8. Pecheux M. *Language, semantics and ideology*. London : Macmillan, 1982. 247 p.

---

**Лілія Петрова Озель**

кандидат філологічних наук,  
доцент кафедри українознавства і лінгводидактики  
імені професора О. Г. Муромцевої  
Харківський національний педагогічний університет  
імені Г. С. Сковороди  
liliantukr@ukr.net

## **ЛІНГВОСТИЛІСТИЧНІ ІНТЕРПРЕТАЦІЇ ЛЕКСЕМИ КРАЙ У ЛІТЕРАТУРНО-ХУДОЖНІХ ТЕКСТАХ**

Лінгвостилістичні особливості художнього дискурсу активно досліджують вітчизняні науковці: емотивність та експресивність як ознаки тексту аналізують Н. Бойко, В. Галаган, У. Галів, М. Гончарук; суб'єктивізацію висловлювання у творах буковинських письменників відзначає Н. Гуїванюк; естетичні виміри слововживання потрапляють у поле наукової уваги О. Маленко, О. Семенюк; когнітивні підходи до лінгвістичної інтерпретації мовотворчості митців застосовують Я. Януш, Л. Шевченко, О. Муромцева, К. Голобородько, Ю. Яскевич.

Специфіці лінгвостилістичного вираження окремих емоцій присвячено чимало публікацій: Н. Киселюк звертає увагу на вербальні та невербальні засоби актуалізації емоційного стану радості в художньому дискурсі; А. Бондаренко вивчає лексичну парадигму «страждання» в поезиці В. Стуса; Л. Прокопович аналізує лексико-семантичне поле «страждання» в поетичному дискурсі другої половини ХХ століття.

Досліджуючи стилістичний потенціал антонімів у поезіях В. Симоненка, професор Харківської філологічної школи С. Дорошенко підкреслює, що антитеза стала для поета «одним з визначальних засобів художнього відтворення розмаїття власних переживань — бентежних і радісних, хвилюючих і обнадійливих, спричинених багатоманітним і суперечливим життям, у якому

співіснують щастя і біда, радість і горе» [Дорошенко 2009, с. 174]; антоніми відіграють роль одного з провідних «складників лексичної системи мови в художньому відтворенні внутрішнього світу ліричного героя, буття якого невіддільне від світу навколишнього» [Дорошенко 2009, с. 178].

Окремі лексеми як органічний складник художніх контекстів досліджені значно менше, зокрема потребують більш комплексного та системного аналізу їх лексико-семантичних інтерпретацій та стилістичних функцій, відтінків і колоритів в індивідуально-авторському мовленні українських класиків, з чим і пов'язана *актуальність* розвідки; *предметом* дослідження стала лексема *край* як одиниця художнього тексту, що репрезентує семантику регіональних колоритів, засвідчує концептуальність загальнонаціональних смислів українського історико-культурологічного й геополітичного простору.

Контекстне оточення лексеми впливає як на появу додаткових конотацій, так і на формування стилістичних відтінків співчуття, співпереживання, убоління за долю України в поезіях Тараса Шевченка, де *край* постає як багатостраждальний, покараний, знищений, неповинний, а причини поразок персоналізовані (*Богдан, скажений Петро, погані пани*); для відродження й збереження народ має дати відповіді на важливі питання («*За що тебе Господь кара, / карає тяжко?*»), усвідомити помилки, не повторювати їх; як засвідчує поетичний контекст, лексема *край* набуває ознак персоніфікації, постає в значенні «*народ*», «*український народ*»; простежуємо також омонімічне вживання лексеми *край* із семантикою «закінчення, припинення якоїсь дії, стану», що поглиблює стилістичні відтінки суму, жалю, вболівання:

*Вкраїно!*  
*Мій любий краю неповинний!*  
*За що тебе Господь кара,*  
*Карає тяжко? За Богдана,*  
*Та за скаженого Петра,*  
*Та за панів отих поганих*  
*До краю нищить (Тарас Шевченко).*

Продовжуючи й розвиваючи попередні традиції, Леся Українка лексемою *край* означає *країну, Україну*; називає окремі історико-етнографічні регіони — *Поділля, Волинь, Крим*; концептуальна номінація *край* постає в складі тропів і стилістичних фігур, зокрема простежується у формі вокатива для моделювання експресивної виразності риторичних запитань, супроводжується поетичними означеннями *коханий, рідний, єдиний*: «*Сторонньо рідна! Коханий мій краю! Чого все замовкло в тобі, заніміло?*» (Леся Українка); «*А в серці тільки ти, єдиний мій, коханий рідний краю!*» (Леся Українка).

Як зазначено в попередніх розвідках [Петрова Озель Л. 2023, с. 78], етнокультурний і геополітичний образ *Криму* конструюється яскравими епітетними характеристиками (*південний край, сторона прекрасна, ясна країна*), поширеними генітивними словосполученнями (*країна світла та злотистої блакиті*),

що засвідчують сприйняття Криму як колоритного історико-етнографічного регіону, репрезентують його як країну самобутнього геополітичного й культурного ландшафту.

Лексема *край* представляє Крим у парадигмі контрастів, антитез: з одного боку, як країну краси, мрії, ідеалу («*Править хтось малим човенцем, / Стиха весла підіймає, / І здається, що з весельця щире золото спадає*»), з іншого, засвідчує складність історичних реалій, пов'язаних із визвольними змаганнями кримськотатарського народу, відсутністю повноцінного етнонаціонального розвитку; семантика лексеми *край* у цьому контексті увиразнена іншою антитезою: епітетна характеристика *богоданний* і порівняння краю із розбитим човном у пустелі — символом утрачених надій — посилює смисловий контраст: «*Як розбитий човен безталанний / Серед жовтих пісків погибає, / Так чудовий сей край богоданний / У неволі в чужих пропадає*» (Леся Українка).

Уживання лексеми *край* на позначення інших країн і народів у поезіях Агатангела Кримського про Ліван привертає увагу психологізацією пейзажних картин, відзначається особливою емоційно-експресивною стилістикою з метою колоритного зображення екзотичних культур, меншою мірою представлених у художньому дискурсі тогочасного українського письменства, що засвідчує новаторство й майстерність письменника в представленні східних колоритів.

У конструюванні орієнтальної стилістики значне місце посідають емоційно й почуттєво наснажені епітети (*край* — *палючий, дивний; чудовий, райський кут*), де синонімом до лексеми *край* постає *кут* із значенням особливо приємного, затишного місця, де ліричний герой відчуває себе комфортно, захоплюється незвичайними ландшафтами, краєвидами, наснажується ними:

*Забрався я на шпиль.. Внизу носились хмари...  
Дививсь у далечінь: на море, на Бейрут.  
Там глетчери, зима, а там буяють чари...  
Палючий, дивний край!.. Чудовий райський кут!*

Культуроніми, зокрема ідеоніми, серед яких значне місце посідають назви творів, постають як одиниці, що передають концепцію художнього тексту, відображають задум автора, засвідчують імпліцитні та експліцитні смисли як окремих поезій, так і творчості письменника: назва вірша Грицька Чупринки «Рідний край», а також текст поезії репрезентують різноманітні смислові варіації лексеми в контекстах, де *край* як лексико-семантична та структурна домінанта постає в складі антитези (*веселий* — *сумний*):

*Розкішний степ... Убогі села...  
Це ти, мій краю чарівний?  
Мій рідний край такий веселий,  
Мій рідний край такий сумний!*

Лексема *край* у складі ліричного звертання в контексті не прямо вираженого (внутрішнього) діалогу, актуалізує семантику й стилістику надій, сподівань, віри у звільнення, демонструє особистісні переживання героя:

*Як часто я в своїх надіях  
З тобою, краю мій, живу,  
Бо вірю я: не тільки в мріях —  
Ти будеш вільним наяву!*

постає в складі емоційно наснаженого вокатива з метою створення експресивних стилістичних колоритів активності, боротьби (*надійний вільний жар, сини розпеклись*), водночас увиразнює семантичні відтінки надій і сподівань у контексті фігури повтору:

*А все ж надійним вільним жаром  
Твої сини вже розпеклись;  
О, краю! Може, незабаром  
Ти будеш вільним, як колись* (Грицько Чупринка).

Значне ідейне навантаження має лексема *край* як у поетичних, так і прозових текстах Бориса Грінченка, де служіння краю постає як мета життя, найвища цінність (*рай*), визволення, органічний складник філософії боротьби, перемоги й щастя, їх необхідна умова:

*І хоч після того не міг би я жити,  
І хоч я на мить тільки й бачив би рай,  
Але ж я віддав би усе на цім світі  
За змогу умерти за рідний свій край!* («Мое щастя»).

У працях, присвячених аналізу ідіостилю Олександра Олеся, зазначається, що поряд із «зображенням внутрішнього світу митця як поетичної доміанти творчості», репрезентантами якої є «вербальні засоби вираження почуттів — журби, печалі, смутку, кохання, радості», особливою оригінальністю відзначаються «засоби індивідуально-мовного втілення світоглядних позицій у поезії митця», який усвідомлював себе «здебільшого публічно-громадянським репрезентантом української інтелігенції свого часу» [Голобородько 2013, с. 17–18], отже, осмислював у поетичному дискурсі роль рідної мови в процесах національно-державного будівництва. Семантика краю в Олександра Олеся моделюється в нерозривному зв'язку з художніми інтерпретаціями мови, слова як найважливішої зброї (слово-образ *меч*), справедливого вироку за бездіяльність (*дощі судні*), чинника подальшого розвитку (слово-образ *сонце*):

*О слово! Будь мечем моїм!  
Ні, сонцем стань! Вгорі спинися,*



*Осяй мій край і розлетися  
Дощами судними над ним («О слово рідне...»)*

У поезії Василя Стуса «Тарас на засланні» лексема *край* набуває семантичного підсилення й стилістичного увиразнення в складі антитези (*чужа стерня — свій край*):

*Світ перейду — і западусь  
десь на чужій стерні.  
Бо свого краю не знайду.  
Не попрощаюсь. Ні. (Василь Стус)*

Як засвідчує проведений аналіз, найбільш частотними поєднаннями з лексемою *край* виявилися: *любий, неповинний* (Т. Шевченко), *коханий, єдиний, рідний, південний* (Леся Українка), *свій, крихкий* (В. Стус); *чарівний, веселий, сумний, вільний* (Грицько Чупринка); *палючий, дивний* (Агатангел Кримський); *мій* (Олександр Олесь); *рідний, свій* (Борис Грінченко); найбільш актуальними стилістичними фігурами, у конструюванні яких провідна роль належить лексемі *край*, постають антитези, різні типи повторів, риторичні запитання, окличні звертання; іноді лексема *край* не вживається, але алузується, мислиться як підсвідомо присутня в поезії.

Значний вплив на семантику лексеми в художньому, особливо поетичному дискурсі, справляє контекстне оточення, синтагматичні зв'язки; художня домінанта *край* постає семантико-смысловим центром твору, відіграє важливу роль у розкритті концепції, увиразненні індивідуально-авторської манери, формуванні ідейного підґрунтя художнього дискурсу.

## ЛІТЕРАТУРА

1. Бондаренко А. І. Лексична парадигма «страждання» в поезиці В. Стуса. *Мовознавство*. 1995. № 2. С. 47–54.
2. Голобородько К. Ю. Ідіостиль Олександра Олесь: лінгвокогнітивна інтерпретація: монографія. Харків : ХІФТ, 2010. 527 с.
3. Голобородько К. Ю. Художні домінанти словесної творчості Олександра Олесь. *Літератури світу: поетика, ментальність і духовність*. 2013. Вип.2. С. 14–31.
4. Гуйванюк Н. В. Лексичні й синтаксичні експресеми як засіб суб'єктивізації висловлення (на матеріалі творів буковинських письменників). *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 10: Проблеми граматики і лексикології української мови*. 2011. Вип. 7. С. 90–96.
5. Дорошенко С. І. Наукові простори: вибрані праці. Харків : Нове слово, 2009. 488 с.
6. Киселюк Н. П. Вербальні та невербальні засоби актуалізації емоційного стану радості в художньому дискурсі (на матеріалі англомовної прози ХХ–ХХІ століть): автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02. 04. Київ, 2009. 22 с.
7. Маленко О. О. Лінгвопоетика буття в естетичному вимірі українського романтизму й реалізму. *Олена Маленко. Лінгво-естетична інтерпретація буття в українській поетичній мовотворчості* : [монографія]. Харків : ХІФТ, 2010. С. 177–278.

9. Муромцева О. Г. З історії української літературної мови. Вибрані праці. Харків, 2008. 229 с.
10. Петрова Озель Л. П. Лінгвостилістика орієнтальних мотивів у поетичних текстах Лесі Українки і Агатангела Кримського. *Матеріали III Міжнародної науково-практичної конференції «Сходознавство: актуальність та перспективи»*. Харків : ХНПУ імені Г. С. Сковороди. 20 березня 2023. С. 76–79.
11. Петрова Озель Л. П. Топоніми в системі засобів лінгвокраєзнавства: літературно-художній і етнокультурний контекст. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Філологія*. 2023. № 60. С. 36–39.
12. Прокопович Л. С. Лексико-семантичне поле страждання у поетичному дискурсі другої половини ХХ століття. *Науковий вісник Чернівецького університету*. 2016. Вип. 772: Романо-слов'янський дискурс. С. 61–65.
13. Семенюк О. А. Художній дискурс як відображення авторської картини світу (лінгвокультурологічний підхід). *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського*. 2009. Т. 30 (69). № 1. Ч. 2. С. 7–10.
14. Словарь української мови: в 4-х томах / За ред. Б Грінченка. Київ, 1907 – 1909. Т.2. С. 298.
15. Януш Я. В. Роль Лесі Українки в інтелектуалізації української літературної мови. *Леся Українка і сучасність. Зб. наукових праць*. Луцьк, 2008. Т. 4. С. 32–40.
16. Яскевич Ю. В. Особливості вивчення семантики емоцій у когнітивній парадигмі. *Вісник ЛНУ імені Т. Шевченка*. 2010. № 14 (201). С. 63–70.

---

**Богдан Поліщук**

здобувач ступеня доктора філософії  
кафедри української мови  
імені професора Л. А. Лисиченко;  
Харківський національний педагогічний університет  
імені Г. С. Сковороди  
bogdanp661@gmail.com

## **КОМУНІКАТИВНІ МАКРОСТРАТЕГІЇ СУЧАСНОГО ВОЄННОГО ПУБЛІЦИСТИЧНОГО ДИСКУРСУ**

Комунікація відіграє вирішальну роль у сфері воєнного дискурсу, тому вкрай важливо задля соціальних та наукових цілей проводити її дослідження. Зважаючи на воєнні умови сьогодення, комунікативні стратегії й тактики стають важливими інструментами для формування думки громадськості, мобілізації духовної та політичної єдності народу.

Макростратегія в комунікації — це загальний план дій, що визначає цілі й напрями комунікаційної діяльності на тривалий період, загальну стратегію або підхід до взаємодії з численною аудиторією. Макростратегія, як відомо, може охоплювати всі аспекти комунікаційної діяльності, включаючи зовнішні

й внутрішні комунікації, піар, рекламу, маркетингові зусилля та інші. Вона служить основою для розробки конкретних стратегій і тактик, спрямованих на досягнення поставлених цілей комунікаційної діяльності. Макростратегія допомагає передусім зосередитися на найважливіших пріоритетах, ефективно використовувати ресурси, вимірювати результати комунікаційної діяльності, досягати довгострокових цілей [Dijk, Kintsch 1989, с. 189–206].

У загальному розумінні, дискурс — це спосіб організації мовлення та ідей, який формується в межах певного соціокультурного контексту. Через дискурс формуються й утримуються норми, цінності й ідеології, що впливають на спосіб мислення й поведінку людей. У функціональному аспекті дискурс розглядають «як комунікативну подію, ситуацію, що інтегрує текст з іншими складниками, зокрема екстралінгвальними соціальними й референційними чинниками (обставинами, часом, простором комунікації), когнітивними та психологічними чинниками, які опосередковують взаємодію учасників спілкування, їхні мотиви, цілі і стратегії» [Селіванова 2006, с. 120].

Владні структури, політичні та корпоративні установи, мас-медіа та інші впливові групи можуть використовувати дискурс для маніпуляції громадською думкою, закріплення своєї влади та підтримки своїх інтересів. Однак дискурс також може бути використаний і як інструмент боротьби за права та свободи, для розкриття інформації, що приховується, та для підтримки альтернативних поглядів та ідей. Таким чином, дискурс відіграє ключову роль у формуванні та розвитку суспільства.

Сучасний публіцистичний дискурс, з одного боку, характеризується функціонуванням клішованих форм, готових до вживання блоків, зворотів та мовних стереотипів. З іншого боку, публіцистика рясніє прийомами та формами, що не закріпилися в мові та відзначаються конструктивністю в умовах певної мовної ситуації з вірогідною комунікативною метою.

Комунікативні макростратегії воєнного публіцистичного дискурсу ґрунтуються на принципі «мінімум інформації — максимум інформованості» й реалізуються мікростратегіями на різних мовних рівнях, зокрема в межах лексико-семантичного рівня передбачаємо функціонування в публіцистичному тексті мовних кліше (напр.: *пролунала серія вибухів, завдали ударів, внаслідок нічного обстрілу, усувають наслідки ракетного обстрілу* [Gwara Media, URL]), умовних номінацій (напр.: *Харків — залізобетон* [Gwara Media, URL]), слів у властивих їм конотативних значеннях (напр.: *ззначається, що тривогу оголосили по всій країні через зліт в рф Міг-31к, носія «Кинджалу», порівн.: Кинджал — тривога /негативна конотація/* [TCH, URL]), використання часток, повторів тощо (напр.: *Чи з'явиться в «Дії» військовий квиток* [TCH, URL]).

Стилістично-синтаксичні мікростратегії реалізуються використанням синтаксичних конструкцій певних модальностей (напр.: *У більшості областей України оголосили повітряну тривогу: яка загроза* [TCH, URL]; *У Білому домі розповіли, чим загрожує відсутність допомоги від США на фронті* [TCH, URL]), фразеологізованих речень (напр., *«Нас стирають із землі». Як живе Вовчанська громада біля кордону з РФ* [Gwara Media, URL]), синтаксичних синонімів (напр.: *Поляки*

продовжують блокувати два пункти. Кордон України з Польщею наразі заблокований [Hromadske, URL]), транспозиції синтаксичних структур (напр.: ГУР підтвердило, що росіяни використовують на фронті Starlink; Головне управління розвідки Міноборони підтвердило використання систем супутникового зв'язку Starlink російськими окупантами на фронті [Hromadske, URL]) — проста синтаксична транспозиція; Чорнобаїти...росіяни вкотре «самовбилися об стіну» [Армія INFORM, URL] — морфологічна транспозиція; а також стилістичних фігур, зокрема паралелізму (напр.: Плюндрує країну москаль осоружний, / Але Перемога за нами таки! / Тож будьмо незламні, / Мій Друже Залужний, / На Славу Вкраїні, на вічні віки! [Українські пісні, URL]), градації (напр.: Нам потрібно швидше відновити і розширити нашу промислову базу, щоб ми могли збільшити поставки в Україну і поповнити наші власні запаси [Українська правда, URL]), анафори (напр.: Президент України Володимир Зеленський (...). Президент України високо оцінив започаткування (...) [Президент України Володимир Зеленський. Офіційне інтернет-представництво, URL]), епіфори, антифразису (напр.: Міст сам себе не зруйнує [ТСН, URL]) тощо.

Прагматичні мікростратегії окреслюються засобами імплікації (напр.: Тема — та, яка «прославила» місто на всю країну [Волинські новини, URL]), вибудови комунікативних тактик, прогнозування реакції адресата (напр.: Президентів США Джо Байдену не висуватимуть кримінальних звинувачень за те, що він забрав із собою секретну інформацію [Радіо Свобода, URL]) тощо.

Перспективою дослідження вбачаємо окреслення мовних моделей комунікативних макростратегій, розширення їх типології.

## ЛІТЕРАТУРА

1. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика: напрями та проблеми. Полтава: Довкілля-К, 2008. 712 с.
2. Маслова Т. Принципи класифікації комунікативних стратегій. URL: [http://www.kamts1.kpi.ua/sites/default/files/files/maslova\\_pryntsypy.pdf](http://www.kamts1.kpi.ua/sites/default/files/files/maslova_pryntsypy.pdf)
3. Гудзь Н. Генезис поняття «дискурс» у сучасній лінгвістиці. URL: <http://eprints.zu.edu.ua/7168/1/12gnogpd.pdf>
4. Dijk Van, Teun, A. and Kintsch, Walter. Strategies of discourse comprehension. Чап. 6. Macrostrategies. New York: Academic Press, 1983, P. 189–206.

## ДЖЕРЕЛА

1. Армія INFORM. URL: <https://armyinform.com.ua/2022/06/24/chornobayity-ividukrayinyty-sleng-vijny-shyrytsya-svitom/>
2. Волинські новини, URL: <https://www.volynnews.com/news/all/stadion-za-145-milyoniv-viyskovi-pryushly-rozbyratysia-z-merom-kiver/>
3. ПРЕЗИДЕНТ УКРАЇНИ ВОЛОДИМИР ЗЕЛЕНСЬКИЙ : Офіційне інтернет-представництво, URL: <https://www.president.gov.ua/news/volodimir-zelenskij-obgovoriv-z-emmanuelem-makronom-oboronni-88893>
4. Радіо Свобода. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/news-baiden-sekretni-dokumenty/32811330.html>

5. ТСН. URL: <https://tsn.ua/ukrayina/v-ukrayini-ogoloshena-povnomasshtabna-povitryana-trivoga-2510362.html>
6. ТСН. URL: <https://tsn.ua/exclusive/koli-zakinchitsya-viyna-ta-chi-peremozhe-ukrayina-prognozi-karpatskih-molfariv-2511082.html>
7. ТСН. URL: <https://tsn.ua/ato/mist-sam-sebe-ne-zruynuye-rechnik-vms-nazvav-prichinu-dlya-udariv-po-okupantah-u-krimu-2511673.html>
8. Українські пісні. URL: <https://www.pisni.org.ua/songs/1474622.html>
9. Українська правда. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2024/02/10/7441252/>
10. Gwara Media. URL: <https://gwaramedia.com/multimedia/photos/page/2/>
11. Hromadske. URL: <https://hromadske.ua/posts/polyaki-prodovzhuyut-blokuvati-dva-punkti-propusku-j-anonsuyut-zablokuvati-inshi-dpsu>
12. Hromadske. URL: <https://hromadske.ua/posts/gur-pidtverdiv-sho-rosiyani-vikoristovuyut-na-fronti-starlink>

---

**Юлія Радченко**

здобувачка ступеня доктора філософії  
кафедри українознавства і лінгводидактики  
імені професора О. Г. Муромцевої;  
Харківський національний педагогічний університет  
імені Г. С. Сковороди  
ulia\_radchenko@i.ua

## **МЕТАЛОГІЯ ЯК ФОРМА ХУДОЖНЬОЇ (ПОЕТИЧНОЇ) ЛІНГВОСВІДОМОСТІ: ПОСТАНОВКА ДОСЛІДНИЦЬКОЇ ПРОБЛЕМИ**

Наукове осмислення й вивчення феномену художньої мови має дослідницьку тяглість від часів Олександра Потебні, який у праці «Із записок з теорії словесності» [Потебня 1905] заклав основи лінгвістичного дослідження мови художніх творів. Увага науковця найперше торкнулася проблем поетичної / міфопоетичної свідомості, тропів і фігур як основних реалізаторів художнього мовомислення. З того часу дослідження мови художніх текстів набуло активності й продуктивності в працях досвідчених і молодих українських науковців, з-поміж яких варто назвати К. Голобородька, Н. Голікову, С. Дорошенка, С. Єрмоленко, В. Калашника, Л. Кравець, Л. Лисиченко, О. Маленко, А. Мойсієнка, М. Степаненка, Г. Сюту, О. Тележкіну та багатьох інших. Коло питань, яке постає в центрі цих досліджень, досить широке: лексико-граматичні засоби образотворення, вербалізація художніх концептів (концептосфери), стилістика й лінгвопоетика художнього тексту, індивідуальний авторський стиль письменника, художній наратив та ін.

Наступництвом положень О. Потебні в науковому студіюванні художньої мови є питання, пов'язані з характером поетичної свідомості, утіленої у від-

повідному наративі, зокрема автологічному чи метологічному. *Наратив* у цьому разі розуміємо, як форму об'єктивації художнього мовомислення в тексті, як «вияв внутрішніх настанов автора бачити й відтворювати світ у певний спосіб: чи то за допомогою складних асоціативних образів, що ґрунтуються на зіставленні реалій дійсності, чи то фіксуючи власні поетичні рефлексії шляхом констатації, «фотографування» явищ, закладаючи в цій вербальній формі емотивно-оцінні модули власного світосприймання» [Маленко 2011, с. 184].

*Автологічний наратив* тлумачать як таку форму художньої репрезентації смислів, що активує вживання слів у прямому значенні (автологія від *авто...* і грец. *λόγος* — слово, вчення). *Металогічний*, або метафоричний, наратив — як універсальний символічний код, у якому зберігаються логічні зв'язки семіотичних знаків [Селіванова 2006, с. 325], як метафоризовану художню оповідь, яка «побудована за особливими образно-символічними кодами і яка спирається на смислову кореляцію внутрішнього (почуття, стан, рецепція) й зовнішнього (природні об'єкти та явища) у творенні словесної образності» [Маленко 2011, с. 186]. У металогічному наративі логічно-поняттєві контексти заміщуються конкретно-чуттєвими, емоційно-оцінними, що зумовлено індивідуально-авторським стилем художньої репрезентації тих чи тих об'єктів. Тож увага дослідників металогічного наративу прикута до різновидів метафоризації, тобто тих моделей, які образно або й символічно кодують інформацію про довкілля й дійсність.

Питання метафоризації сьогодні виходять у площини когнітивного знання, адже науковці вже давно осмислюють саме свідомісний, мисленнєвий характер вторинної номінації, підґрунтям якої є лексичне значення слово, поетично, тобто образно, поінтерпретоване митцем і наповнене індивідуальним художнім значенням, про що писав свого часу О. Потебня: «Немає такого стану мови, за яким слово... не могло б отримати поетичного значення» [Потебня 1976, с. 106]. Цю думку розвиває професор С. Єрмоленко: «Поетична мова конденсує, згущує звукові ознаки національної мови, вияскравлює дію її фонетичних законів, використовує семантичну глибину слів, особливості граматичної будови» [Єрмоленко 1999: 10.]. У всіх цих тезах фокусом постає словесно-художній образ як специфічна форма відображення предметного й почуттєвого, зовнішнього й внутрішнього крізь призму авторського світосприймання й асоціативного мислення. І в цьому процесі не важливо, чи наділене слово стійкою (усталеною, традиційною) образністю, чи воно формує її в незвичних контекстах сполучуваності з іншими словами, адже за Потебнею, «елементарна поетичність мови, тобто образність окремих слів і сталих сполучень, якою б не була вона помітною, ніщо порівняно із здатністю мови створювати образність із сполучень слів, однаково образних чи безобразних» [Потебня 1905, с. 104].

Тож проблема моделювання металогічного наративу на основі онтологічної здатності слова до образності й особливостей авторської лінгвостілістичної перебуває на перетині лінгвостілістичного та когнітивного вимірів. Це надає їй сучасного й актуального звучання, більше того, виводить у площини

лінгвокреації, тобто моделювання індивідуальної (оригінальної, не шаблонної) художньої, зокрема поетичної картини світу.

#### ЛІТЕРАТУРА

1. Єрмоленко С. Я. Нариси з української словесності. Київ : Довіра, 1999.
2. Маленко О. Авторська нарація як дискурсивне втілення художнього мовомислення (на матеріалі української поезії). *Українське мовознавство: Міжвідомчий науковий збірник*. Випуск 41/1. К., 2011. С. 184–188.
3. Потебня А. А. Из записок по теории словесности: Поэзия и проза. Тропы и фигуры. Мышление поэтическое и мифическое. Харьков, 1905. 625 с.
4. Потебня А. А. Эстетика и поэтика. Москва : Искусство, 1976. 616 с.
5. Селіванова О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія. Полтава, 2006.

---

**Руслан Сердега**

кандидат філологічних наук, доцент,  
докторант кафедри українознавства і лінгводидактики  
імені професора О. Г. Муромцевої;  
Харківський національний педагогічний університет  
імені Г. С. Сковороди  
ruslan.serdega@ukr.net

### **ТИПОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ СЛОВНИКА МОВИ УСНОЇ НАРОДНОЇ СЛОВЕСНОСТІ ТА СЛОВНИКА МОВИ ПИСЬМЕННИКА**

Лексикографуванню піддавалися різноманітні форми національної мови, проте в українському словникарстві ще й досі наявні певні лакуни, зокрема одну із білих плям становить лексика, використовувана в мові фольклору. Зрозуміло, що народнопоетична лексика, будучи все ж таки вельми важливою частиною загальнонародної мови, так чи інакше знаходила відбиття в лінгвістичних словниках різного типу (тлумачних, діалектних та ін.). Однак варто зазначити, що кількість фольклорних лексем, описуваних у такого типу лексикографічних працях, доволі незначна. Крім того, не є однаковим і ступінь їх лексикографічного опрацювання в різних довідниках та словниках української мови. Отже, загалом мова усної словесності українського народу ще й досі не піддавалася більш-менш вичерпному чи хоча б відносно виразному систематичному лексикографічному описові. Фольклорне слово, на нашу думку, може й повинно бути об'єктом лексикографування. Фольклорне словникарство має стати одним із ключових напрямів лінгвофольклористики, а укладання словників мови

фольклору — одним із першочергових практичних завдань як і цієї наукової галузі, так і, можливо, українського мовознавства загалом.

Однією з основних проблем лексикографії є встановлення типологічних особливостей лінгвістичних словників, а щоб установити такі особливості необхідно здійснити порівняльний аналіз того словника, що проектується, з подібними чи близькими лексикографічними працями, які вже існують у тій типологічній системі словників, якою традиційно послуговуються науковці для опису лексичних багатств певної мови. Порівняння та зіставлення створить насамперед передумови для розроблення методології відповідного словника, допоможе визначитися з конкретними способами його укладання, сприятиме виробленню обґрунтованих принципів відбору словесного матеріалу для проєктованої лексикографічної праці. Мова фольклору та мова письменника мають багато спільного, бо це передусім художні системи, але для кожної з цих систем властиві й певні особливості.

Лексикографічні праці, побудовані на творах певного письменника, сягають своїм корінням ще Стародавньої Греції, у якій до творів Гомера почали укладати глосарії до застарілих слів. Лексикографія, таким чином, виникає з цілком практичних потреб — необхідності пояснювати незрозумілі слова [Українська мова: Енциклопедія 2004, с. 296]. Загалом активно розвиватися письменницька лексикографія почала в другій половині ХХ століття. В українському мовознавстві в цей час з'явився двотомний словник, присвячений мові Т. Г. Шевченка [Словник мови Шевченка 1964]. Щоправда, цьому виданню передувала праця видана за кордоном І. Огієнком — «Граматично-стилістичний словник Шевченкової мови» [Митрополит Іларіон 1961]. Значним здобутком української письменницької лексикографії став тритомний «Словник мови творів Г. Квітки-Основ'яненка», виданий колективом кафедри українського мови Харківського університету ім. О. М. Горького (нині імені його засновника — В. Н. Каразіна) [Словник мови творів Г. Квітки-Основ'яненка 1978-1979].

О. О. Тараненко в словниковій статті, яка є складовою енциклопедії «Українська мова» (2004), зазначає, що словник мови письменника — це лексикографічна праця, яка «подає лексико-фразеологічний склад творів певного письменника (всієї його творчості, кількох або одного з творів» [Українська мова: Енциклопедія 2004, с. 355]. Таким чином цим терміном позначаємо певний видовий тип словникової продукції, але він може набувати ознак родового поняття, тобто виступати в ролі терміносполуки із загальним значенням — використовуватися для називання усіх типів словників письменника: тлумачного, словопоказчика, конкордансу, частотного, глосарію.

З усіх типів письменницьких словників в Україні представлено найчисленніше, слушно відзначає С. Бук, словопоказчики [Бук 2006, с. 101]. Такі лексикографічні розробки вказують на том, сторінку і навіть інколи на рядок, в якому функціонує те чи інше слово в конкретному вияві (словоформі), містять вони вказівку на частоту вживання відповідних одиниць у творах письменника (в усіх чи тільки окремих). Маємо зокрема словопоказчики творів І. П. Котляревського [Ващенко 1955], Т. Г. Шевченка [Ващенко, Петрова 1961], Лесі



Українки [Бойко 1961], А. Тесленка [Сизько 1970], В. Стефаніка [Ковалик, Ощипко 1972], Ю. Федьковича [Федькович Ю.: словопоказчик 2004]. До такого різновиду словників мови письменника як глосарій можна віднести працю Л. В. Олефіренко «Словник поетичної мови Василя Стуса (рідковживані слова та індивідуально-авторські новотвори)» [Олефіренко 2003]. Конкорданси, тобто словники, що подають усі або ж вибіркові контексти вживання певного слова чи окремої словоформи, представлені в українській лінгвістиці закордонним виданням «Конкорданція поетичних творів Тараса Шевченка» [Конкорданція поетичних творів Т. Шевченка 2001].

І ще один тип словників «письменницьких» — частотний. Словники цього типу характеризують лексеми обстежуваного тексту за кількістю вживань, тобто вказують настільки часто вони використовуються в межах певного твору чи творів відповідного письменника. В українському мовознавстві до недавнього часу аналога частотного словника мови письменника в чистому вигляді не було, але С. Бук і А. Ровенчак створили «Частотний словник роману Івана Франка «Перехресні стежки» [Бук, Ровенчак 2007].

Словники мови письменників цілком можуть містити й включати окремі лексеми виразного фольклорного походження, бо письменники так чи інакше використовують ці засоби у своїй художній практиці. У «Словнику мови творів Г. Квітки-Основ'яненка» ремаркуються зокрема фольклорні слова і вирази, які позначаються скороченням *фкл.* [Словник мови творів Г. Квітки-Основ'яненка 1978-1979, с. 6]. Передбачена в ньому й позначка *нар.-поет.* [СМТК 1978-1979, с. 21]. У творах Тараса Шевченка зустрічаються слова широко вживані в усній народній творчості, він глибоко увібрав художньо-словесні засоби фольклору. Тому цілком доречними у «Словнику мови Шевченка» виглядають ремарки *нар.-поет.* і *фольк.* [Словник мови творів Шевченка 1964, с. 19–20].

Назріла давно й потреба в словниках мови фольклору, але поки що ми не маємо повноцінних словників такого типу, хоча слід зауважити, що українська лінгвістика вже має певні напрацювання з фольклорної лексикографії [Сердега 2023, с. 130].

Словники мови фольклору та мови письменника, як уже зазначалося вище, мають багато спільного. Вони не прагнуть здійснити нормативний опис лексики. Ці словники мають відбивати всі лексичні особливості творів, подавати не тільки елементи нормативні, а й усі інші лексико-семантичні засоби, характерні чи то для авторської (індивідуальної) творчості чи усної народної (колективної). Це можуть бути застарілі слова, різні ненормативні елементи (знижена лексика, вульгаризми, просторіччя, діалектизми та ін.). Словник усної народної словесності має фіксувати не тільки загальноновживані слова, а й місцеві словесні утворення (територіальні діалектизми), слова, властиві людям певних соціальних прошарків (професіоналізми, жаргонізми), власне фольклорні лексеми, тобто такі, що становлять специфіку уснонародного тексту певного жанру. Зближує ці словники й проблема відбиття семантики слова.

Звичайно, лексикографічні праці мають максимально вичерпно тлумачити значення лексем, унесених до реестру словників, однак не варто забувати, що

відповідні лексикографічні розробки спрямовані не на загальнонародну мову, а на мову письменника, його стиль чи стилістичні особливості фольклорних текстів, їх мовну специфіку. Вони мають відбивати тільки смисли (значення), які закладені в творчості чи то авторській (письменницькій), чи колективній (фольклорній). І, очевидно, десь ми можемо, з одного боку, спостерігати звуження семантики лексеми, не всі значення, які наявні у відповідного слова в мові загальнонародній (літературній), можуть бути використані у творах авторських чи фольклорних, а з другого боку, слова, наявні в тексті письменника (професійного автора) чи усній народній творчості (невідомого або ж колективного автора) можуть набувати індивідуальних смислових відтінків, відсутніх загалом у мові широкого загалу, набувати культурно-символічних значень. Ці особливості тексту треба обов'язково враховувати при укладанні зазначених словників.

Отже, справді словники мови письменників та мови фольклору мають багато спільних ознак, проте не можна сказати, що це різновиди одного й того ж типу словників. Кожен із цих лексиконів має посісти окреме місце у словниковій типології, бо це, як уже давно доведено, самостійні художні системи, й усна народна творчість протиставляється художній літературі за різними ознаками, становлячи окремий стилістичний пласт й окрему мовну систему, специфічну художньо-словесну картину відображення дійсності [Сердега 2017, с. 161–164]. Крім того того, словники мови фольклору і мови письменника мають різну джерельну базу й, зрозуміло, різняться ілюстративним матеріалом.

Таким чином, «Словник усної народної словесності» становить окремий самостійний тип лінгвістичних словників і претендує на певне місце в лексикографічній ієрархії, тобто типології.

## ЛІТЕРАТУРА

1. Бойко М. Ф. Словопоказчик драматичних творів Лесі Українки. Київ : АН УРСР, 1961. 93 с.
2. Бук С. Українська письменницька лексикографія: термінологічний аспект. Вісник НУ «Львівська політехніка». Серія «Проблеми української термінології». 2006. № 559. С. 100–103.
3. Бук С., Ровенчак А. Частотний словник роману Івана Франка «Перехресні стежки». Стежками Франкового тексту (комунікативні, стилістичні та лексичні виміри роману «Перехресні стежки» / наук. ред. Ф. С. Бацевич. Львів : ВЦ ЛНУ ім. І. Франка, 2007. С. 138–369.
4. Ващенко В. С., Медведєв Ф. П., Петрова П. О Лексика «Енеїди» І. Котляревського. Показчик слововживання. Харків : Вид-во Харк. ун-ту, 1955. 207 с.
5. Ващенко В. С., Петрова П. О. Шевченкова лексика. Словопоказчик до поезій Т. Г. Шевченка. Київ : КДУ ім. Т. Шевченка, 1961. 106 с.
6. Ковалик І. І., Ощипко І. Й. Художнє слово Василя Стефаника: матеріали для Словопоказчика до новел В. Стефаника: метод. посібник. Львів : Вид-во Львів. ун-ту ім. І. Франка, 1972. 131 с.
7. Конкорданція поетичних творів Тараса Шевченка: у 4 т. / ред. і упоряд. О. Ільницький, Ю. Гавриш. Нью-Йорк; Едмонтон; Торонто, 2001. Т. 1–4.

8. *Митрополит Іларіон*. Граматично-стилістичний словник Шевченкової мови. Вінніпег : Ін-т дослідів Волині, 1961. 257 с.
9. *Сердега Р. Л.* Конспект лекцій зі спецкурсу «Українська лінгвофольклористика»: навч. посібник. Харків : ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 2017. 228 с.
10. *Сердега Р. Л.* Фольклорна лексикографія як новий вектор розвитку українського словникарства. *Наукові записки. Серія: Філологічні науки*. 2023. № 206. С. 128–135.
11. *Сизько Т.* Лексика мови Архипа Тесленка. Словопоказчик оповідань. Дніпропетровськ, 1970. 101 с.
12. *Олефіренко Л. В.* Словник поетичної мови Василя Стуса (рідковживані слова та індивідуально-авторські новотвори). Київ : Абрис, 2003. 90 с.
13. *Словник мови творів* Г. Квітки-Основ'яненка: у 3 т. / відп. ред. М. А. Жовтобрюх. Харків : ХДУ ім. О. М. Горького, 1978–1979.
14. *Словник мови Шевченка*: в двох томах / відп. ред. В. С. Ващенко. Київ : Наук. думка, 1964.
15. *Українська мова*: Енциклопедія / редкол.: Русанівський В. М. (співгол.), Тараненко О. О. (співгол.), М. П. Зяблюк та ін. Київ : Вид-во «Укр. енцикл.» ім. М. П. Бажана, 2004. 824 с.
16. *Федькович Юрій*: словопоказчик мови творів письменника / гол. ред. К. М. Лук'янюк. Чернівці : Місто, 2004. 188 с.

---

**Людмила Сінна**

здобувачка ступеня доктора філософії  
кафедри українознавства і лінгводидактики  
імені професора О. Г. Муромцевої;  
Харківський національний педагогічний університет  
імені Г. С. Сковороди  
sennaya1985@gmail.com

## **НАРАТИВ БІЛОЇ КНИГИ НАЦГВАРДІЇ УКРАЇНИ ЯК ІНСТРУМЕНТ СУСПІЛЬНОЇ ІМІДЖЕЛОГІЇ: ОБРАЗ ЗАХИСНИКА**

Упродовж останнього десятиліття помітною є еволюція образу захисника України, яка набуває нових вимірів та глибини, і є зумовленою рішучістю та мужністю воїнів на полі бою, а також їх внеском у цивільне життя всіх громадян нашої країни. Ця еволюція розглядається з погляду суспільної іміджології та культурної репрезентації як результат впливу різноманітних інформаційних каналів сьогодення: мас-медіа, соціальних мереж, друкованих видань.

Одним із таких каналів формування образу захисника є інформаційний бюлетень «Біла книга», що виступає як щорічний аналітичний звіт силових структур України. Видання «Білої книги» проводилося відповідно до положень Закону України «Про демократичний контроль над військовою організацією та правоохоронними органами» від 19 червня 2013 року та було продовжено

відповідно до положень Закону України «Про національну безпеку України» від 21 червня 2018 року. Усього було опубліковано 25 видань. Слід зазначити, що у зв'язку з повномасштабним вторгненням росії, публікації цього бюлетеня для всіх видів силових структур України було припинено для широкого загалу задля безпеки країни.

«Біла книга» є джерелом об'єктивної інформації для суспільства, відображає стан виконання заходів розвитку, забезпечення обґрунтованості рішень органів військового управління з питань національної безпеки і оборони, правоохоронних питань, розвідки, але наш фокус дослідження буде спрямовано на щорічник Національної гвардії України за 2015-2017 роки. «Біла книга» була ключовим елементом візуалізації та інтерпретації дій Національної гвардії України для цивільних і військових фахівців у галузі оборонного та правоохоронного комплексів, журналістів, викладачів і студентів профільних вузів та факультетів, а також усіх, хто цікавиться станом і розвитком військової справи в Україні. Наратив «Білої книги» має на меті створювати позитивне уявлення про Національну гвардію як важливу ланку в системі національної безпеки та оборони, підвищувати її авторитет у суспільстві та за його межами, а також мотивувати молодь обирати військову службу у складі цієї військової формації.

Наратив «Білої книги» розглядаємо як репрезентацію іміджу Національної гвардії України крізь призму фактуальності (подієвості), певних часових та причинних властивостей, сукупна інформація про що й формує певний образ суб'єкта, тобто захисника. Аналіз щорічного інформаційного бюлетеню Національної гвардії України виявив, що образ захисника створюється завдяки певним ключовим елементам цього наративу, які допомагають цільовій аудиторії розкрити для себе поняття «захисник».

По-перше, найважливішим засобом моделювання іміджу в цих виданнях є лінгвопрагматичний аспект.

Стилістика персоніфікованого звернення (привітання Президента України та вступне слово командувача Національної гвардії України) на початку видання підкреслює високий рівень довіри до цієї силової структури та налаштовує читача на серйозність та важливість цієї військової справи. Подальший аналітичний стиль мовлення використовують для викладення реалізованих подій та підведення підсумків за певний період часу, а також для обрисів тенденцій та перспектив у аналізованих напрямках діяльності НГУ. Використання аргументативної лексики, доказів та статистичних даних спрямовані на підтримку певної політики НГУ, зокрема захист та забезпечення територіальної цілісності, суверенітету України; підтримка правопорядку; постійний професійний розвиток та підготовка. Така стилістика впливає на формування образу захисника (колективний образ) як об'єктивної, компетентної та впевненої особи, яка стоїть на захисті певних інтересів, цінностей і ідей українців.

На синтаксичному рівні було виявлено часте вживання складнопідрядних речень, що допомагає відстежити причинно-наслідкові зв'язки в діяльності військовослужбовців, а також речення пасивного стану, що свідчить про результативність та фокус на певних діях під час проходження служби в НГУ.

Також пасивні конструкції часто використовують для вираження формальності та об'єктивності інформації, що подається в «Білій книзі», тобто допомагає через підкреслення дії створити уявлення про рішучість та наполегливість воїна. Синтаксична структура «Білої книги» містить також дієприслівникові звороти, що надає додаткової інформації про зміст та роль служби нацгвардійців.

Слова на позначення захисту, усіх дій для забезпечення безпеки громадян, для надання гуманітарної допомоги, а також дескриптивна лексика допомагають формуванню схвального оцінного маркера щодо діяльності НГУ загалом та захисників зокрема. Використання деталізованих описів місць, подій, обставин, дат створює відчуття довіри та передає враження результативності. Дієслова минулого часу також мають на меті підкреслити важливе значення виконаної роботи для подальшого розвитку Національної гвардії і нацгвардійців, надають наративу логічних зв'язків з минулими досягненнями, свідчать про те, що військовослужбовці є відповідальними й цілеспрямованими.

Завдяки висвітленню таких питань, як стратегічне планування, використання сучасних технологій і тактик, співпраця з громадськістю створюється контекст для розкриття ключових характеристик і цінностей, які пов'язані з професією військового, насамперед мужність, відданість, відвага та професіоналізм.

По-друге, інформація про образ нацгвардійців у «Білій книзі» подана через візуальний контент. Фото, ілюстративний матеріал із зображенням локацій, атрибутів, форми можуть спочатку привернути увагу, а потім надати читачам (особливо цивільним) більш чіткого уявлення про образ захисника. Графічні елементи (кольори, шрифт, композиція) також допомагають у передачі атмосфери образу та настрою.

Таким чином, «Біла книга» Національної гвардії України є не лише інформаційним каналом (джерелом інформації), а й інструментом формування позитивного образу та пропаганди цінностей, пов'язаних з цією професією в очах суспільства. Цей документ відображає історію, досягнення та важливі події, які підкреслюють роль і значення захисників України у забезпеченні безпеки країни. Роль «Білої книги» в підтримці морально-психологічного стану військових, а також у створенні реалістичного уявлення про роль і внесок нацгвардійців у забезпеченні безпеки країни є важливою та невід'ємною.

## ЛІТЕРАТУРА

1. *Про демократичний цивільний контроль над Воєнною організацією і правоохоронними органами держави*: Закон України від 19 червня 2013 р. № 975-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/975-15#Text>
2. *Про національну безпеку України*: Закон України від 21 червня 2018 р. № 2469-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text>
3. *Біла книга* Національної Гвардії України. 2015. URL: [https://issuu.com/national\\_guard\\_of\\_ukraine/docs/bila\\_kniga\\_2015](https://issuu.com/national_guard_of_ukraine/docs/bila_kniga_2015)
4. *Біла книга* Національної Гвардії України. 2016. URL: [https://issuu.com/national\\_guard\\_of\\_ukraine/docs/wb\\_book\\_sm](https://issuu.com/national_guard_of_ukraine/docs/wb_book_sm)
5. *Біла книга* Національної Гвардії України. 2017. URL: [https://issuu.com/national\\_guard\\_of\\_ukraine/docs/wb\\_book\\_eng](https://issuu.com/national_guard_of_ukraine/docs/wb_book_eng)

---

**Марина Скидан**

здобувачка ступеня доктора філософії  
кафедри української мови  
імені професора Л. А. Лисиченко;  
Харківський національний педагогічний університет  
імені Г. С. Сковороди  
marinaskidan22@gmail.com

## **ПІДХОДИ ДО КОНЦЕПТУАЛЬНОГО АНАЛІЗУ МОВИ В УКРАЇНСЬКІЙ ЛІНГВІСТИЦІ**

У галузі українського мовознавства питання лінгвоконцептології висвітлені в роботах таких учених, як О. Воробйова, І. Голубовська, К. Голобородько, С. Жаботинська, В. Жайворонок, А. Загнітко, А. Зеленько, В. Іващенко, В. Кононенко, М. Кочерган, Л. Лисиченко, В. Манакін, Т. Монахова, Н. Плотнікова, А. Приходько, Т. Радзівська, О. Селіванова, М. Федурко та ін.

Як і всі наукові дисципліни, когнітивна лінгвістика використовує свої методи дослідження, основним із яких є метод концептуального аналізу. Концептуальний аналіз можна розглядати як аналіз концептів (абстрактних назв), які лежать в основі найбільш поширених контекстів слова та є основою для створення його когнітивної карти. Кінцевою ціллю концептуального аналізу є створення концептуальної моделі того фрагмента інформації, який фіксується знаком. Для цього елементи значення повинні бути груповані, впорядковані та пов'язані особливим чином. Концептуальний аналіз в когнітивній лінгвістиці використовує різні структури, такі як пропозиції, фрейми, сітки та прототипні моделі, для організації та упорядкування інформації, основними з яких у цьому контексті є саме фрейми й прототипні моделі.

Когнітивний підхід до розуміння концепту відображається в дефініції, запропонованій О. Селівановою: «Концепт — це інформаційна структура свідомості, різносубстратна, організована певним чином одиниця пам'яті, яка містить сукупність знань про об'єкт пізнання, вербальних і невербальних, отриманих шляхом взаємодії п'яти психічних функцій свідомості й позасвідомого» [Селіванова 2008, с. 256]. Інші українські дослідники, такі як Л. Павлюк [Павлюк 2006, с. 112], Т. Космеда та Н. Плотнікова [Космеда, Плотнікова 2010, с. 41], також розглядають концепт як ментальну репрезентацію реальних властивостей об'єкта, яка відображає культурний зміст і формує систему пов'язаних значень.

Лінгвокультурологічний підхід базується на необхідності синтезу культурних та світоглядних категорій у семантиці імен. Українські мовознавці, зокрема В. Кононенко, Т. Радзівська, Н. Слухай, уважають, що концепт — це культурно позначений вербалізований смисл, репрезентований у плані вираження цілою низкою мовних реалізацій, які утворюють відповідну лексико-семантичну парадигму.

В. Кононенко вказує, що дослідження художнього дискурсу дозволяє виявити «прихильність» письменника до певних концептуальних позицій. Він пропонує залучати до аналізу твори тих авторів, які найбільш повно передають концептуальні засади народного світовідчуття. При цьому він зауважує, що коли письменник є виразником народних ідеалів, він передає не лише своє власне розуміння смислу концепту, але й етнопсихологічні та психолінгвістичні основи загальнонародного розуміння концептуальних понять. На думку цього дослідника, до таких насамперед належать твори національної класичної літератури XIX — початку XX ст., щодо наступного періоду, то він вказує на їхню нерідко «ідеологічну заангажованість, а часом і невідворотну нещирість» [Кононенко 2004, с. 15–25].

Незважаючи на те, що етнолінгвістика як наукова дисципліна виникла в рамках американських лінгвістичних традицій, етнолінгвістичний підхід набув великої популярності в роботах українських учених (О. Тищенко, І. Голубовська). В. Жайворонок активно використовує етнолінгвістичний підхід у своїх дослідженнях і стверджує таке: «Розчленовуючи та пізнаючи світ навколо, людина не просто дає назви (іменує) окремим його реаліям, але й надає їм сенс у мові, тому виникає необхідність говорити не тільки про слова, а про мовні одиниці – культурні (етнокультурні) концепти» [Жайворонок 2007, с. 26].

Уявлення концепту в авторських текстах формується за допомогою соціокультурних, літературних, міфологічних, релігійних та інших асоціацій, які виникають у результаті зіткнення семантичного наповнення концепту з концептуальною системою. Концепти, які існують у свідомості автора, на думку К. Голобородька, наближаються до потенційних образів саме тому, що вони виконують функцію заміщення, стають результатом зіткнення лексичного значення слова з його особистим, індивідуально-авторським осмисленням [Голобородько 2010, с. 50]. Науковці різним чином класифікують концепти, які формуються в галузі словесно-поетичної творчості. Сьогодні їх вивчає багато українських мовознавців (А. Башук, А. Варинська, К. Голобородько, О. Ільїна, В. Кононенко, Г. Лукаш, Н. Мех, Т. Радзієвська, М. Скаб, Ю. Теглівець, Г. Удовіченко, М. Федурко, О. Черненко та ін.). Структура концепту загалом, а художнього зокрема складається з таких компонентів: інформаційний, образний, інтерпретаційний [Удовіченко, с. 105]. Якщо інформаційний компонент дорівнює змісту дефініції ключового слова-концепту (лексико-семантичний вимір), то образний передбачає формування чуттєво-наочного образу, який наповнює абстрактний концепт конкретним унаочненим змістом (візуальним, звуковим, тактильним тощо). Інтерпретаційний складник концепту передбачає індивідуальну верифікацію змісту концепту з обов'язково наявним ціннісним компонентом [Удовіченко, с. 105]. Це важливо враховувати в дослідженнях індивідуально-авторських художніх концептів.

Концептуальний аналіз є одним з основних методів когнітивної лінгвістики, який дозволяє аналізувати концепти, що лежать в основі найбільш поширених контекстів слова та створюють його когнітивну карту. Створення концептуальної моделі досягається за допомогою концептуальних структур, таких як

пропозиції, фрейми, сітки, прототипні моделі тощо. Лінгвокультурологічний підхід акцентує увагу на необхідності синтезу культурних і світоглядних категорій у семантиці імен. Важливим також є дослідження художнього дискурсу, яке виявляє схильність письменника до певних концептуальних позицій. Уявлення концепту в авторських текстах формується за допомогою різних асоціацій, які виникають у результаті зіткнення семантичного наповнення концепту з концептуальною системою. Таким чином, концепт як інформаційна структура свідомості й культурно позначений вербалізований смисл відіграє важливу роль у процесі пізнання, дозволяючи структурувати й організувати знання про світ. Крім того, він служить важливим інструментом у художньому вираженні, дозволяючи авторам передавати свої думки й емоції. Ці особливості концептуального аналізу дозволяють когнітивній лінгвістиці глибше зрозуміти, як люди сприймають, розуміють та використовують мову. Концептуальний аналіз допомагає виявити глибокі зв'язки між мовою та думкою, а також між мовою та культурою.

#### ЛІТЕРАТУРА

1. Голобородько К. Ю. Ідіостиль Олександра Олеся: лінгвокогнітивна інтерпретація: [монографія]. Харків : Харківське історико-філологічне товариство, 2010. 527 с.
2. Жайворонок В. В. Українська етнолінгвістика: нариси: [навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл.]. Київ : Довіра, 2007. 262 с.
3. Кононенко В. І. Концепти українського дискурсу. Київ – Івано-Франківськ : Плай, 2004. 248 с.
4. Павлюк Л. С. Знак, символ, міф у масовій комунікації. Львів : ПАІС, 2006. 120 с.
5. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика : напрями та проблеми : підруч. Полтава : Довкілля-К, 2008. 712 с.
6. Удовіченко Г. Місце когнітивної лінгвістики в сучасному мовознавстві. *Наукові праці. Філологія. Мовознавство*. Випуск 209. Том 221. 2014. С. 103–106.



**Ярослав Скидан**

здобувач ступені доктора філософії  
кафедри української мови  
імені професора Л. А. Лисиченко;  
Харківський національний педагогічний університет  
імені Г. С. Сковороди  
yaskidan@ukr.net

## **ОНТОЛОГІЧНА МЕТАФОРА ЯК ВЕРБАЛІЗАТОР КОНЦЕПТУ СЛОВО**

У рамках теорії концептуалізації і практик її наукового опису та аналізу одним із базових термінів гуманітарних наук — мовознавства, літературознавства, філософії, лінгвістики, психології, культурології — є концепт. У науковій літературі існує чимало потрактувань цього терміна, оскільки він є одним із ключових у дослідженні мовної картини світу. Термін *концепт* був відомий спершу як філософське поняття, і тільки в другій половині ХХ ст. концепт стає базовою одиницею когнітивної лінгвістики. Дослідження концептів можна знайти в розвідках Є. Бартмінського, А. Вежбицької, К. Голобородька, І. Голубовської, Р. Джакендоффа, С. Жаботинської, В. Жайворонка, А. Загнітка, В. Іващенко, В. Кононенка, Л. Лисиченко, Н. Мех, Р. Павільоніса, А. Приходька, Т. Радзівєвської, О. Селіванової, В. Старка, У. Чейфа та ін. Напрацювання цих українських і світових мовознавців є підґрунтям для подальших досліджень у галузі лінгвоконцептології.

Про концепт як об'єкт антропоцентричної когнітивної лінгвістики говорить зокрема В. Старко, вважаючи його культурно зумовленою мовно-ментальною одиницею, яка використовується в процесах мислення і втілює проінтерпретований людський досвід [Старко 2007, с. 30]. На думку О. Маленко й В. Борисова, до концептів слід уналежнювати основні, важливі для життя людини та суспільства узагальнені уявлення про об'єкти дійсності [Маленко, Борисов 2021, с. 38]. Таким чином, можемо узагальнити, що концепт — це ментальний накопичувач, який зберігає знання про людину, природу, світ та омовлює їх.

Одним зі способів творення картини світу, а також способом утілення у форму безтілесного й абстрактного є метафора. Науковці, зокрема Л. Вітгенштейн, А. Річардс, Г. Райл, О. Куйан, М. Блек та ін. розуміють метафору як інструмент пізнання, засіб формування мислення й творення картин світу — концептуальної, наукової, художньої, мовної, що окреслюється межами когнітивного підходу до вивчення метафори. Л. Кравець коментує, що значення метафори завжди є «результатом інтерпретативного й комунікативного конструювання» (візія Б. Дебатина); у цьому значенні актуалізовані внутрішні зв'язки між «когнітивним і комунікативним вимірами метафори», що «сприяє постійному оновленню структури мови через практику взаєморозуміння» [Кравець 2012, с. 23].

Існує чимало різновидів метафори, однак цікавими для нашого дослідження видаються запропоновані Дж. Лакоффом онтологічні метафори, тобто такі, що постають як спосіб сприйняття подій, діяльності, емоцій, ідей тощо як матеріальних сутностей і речовин. Онтологічні метафори пов'язані з різними видами об'єктів. Вони формують метафоричні моделі розуму і душі та дають можливість звернути увагу на різноманітні аспекти ментального досвіду [Лакофф 1980, с. 25–30]. Саму ж метафору Дж. Лакофф розглядає як засіб концептуалізації дійсності.

Отже, доречно розглянути вербалізацію концепту СЛОВО під кутом предметно-речовинної метафори, суть якої полягає в описуванні абстрактного поняття через конкретні речовини або матеріали. Це сприяє образності, емоційності й концептуалізації лексичної одиниці, крім того, метафора відіграє важливу роль у вербалізації концепту СЛОВО.

Об'єктом дослідження стала поезія П. Мовчана. Так, у деяких контекстах концепт СЛОВО метафорично асоціюється з камінням, як-от: *І тільки печаль, відтінивши святковість, // відкрила в естві глибочезне вікно, // де видимі стали камінчики мови, // камінчики слів вже забутих давно: // рос-хорс-жор-жур-жар-журавлина; // так наче у руки посвітича взяв...* [Мовчан 1999а, с. 459]. Це надає концепту конкретності, тим самим представляючи слово й мову як матеріальні об'єкти. Просторова (*видимі стали*) і часова (*забутих давно*) візуалізація лексем указує на мінливий характер зображуваного, забуття, втрату значущості й комунікативної функції слова. Разом із тим камінчики як об'єкти асоціюються з твердістю і міцністю, тому тут метафора може вказувати на те, що слово і мова перебувають поза простором і часом, є сталими й такими, що здатні виринати з непам'яті, стаючи світочем. Метафоричний образ вогню оприявнюється через набір з першого погляду незрозумілих частин слова, що зрештою оформлюються в лексеми «жар» і «журавлина», які за своєю семантикою є виразниками червоного кольору — символу вогню. У цьому ж вірші асоціація слова з каменем увиразнюється метафоричною конструкцією **каменем слово шубовснуло**: *«Згинь!»...* [Мовчан 1999а, с. 459], що також дає уявлення про фізичні властивості слова (важкість, твердість), створюючи образну асоціацію, підсилену односкладним спонукальним реченням *Згинь!*: шубовснути у воду — безслідно зникнути.

У рядках *Рука на дотик відчувала звуки: // гранчасті, круглі, гострі, наче скло...* [Мовчан 1999а, с. 463] метафора об'єднує різні сенсорні елементи, пов'язуючи відчуття рукою і сприйняття звуків. Метафоричний опис звукових відчуттів через атрибути форми (гранчасті, круглі, гострі) пов'язує абстрактний концепт СЛОВО з візуальними й тактильними характеристиками. Це створює образне уявлення про різноманітність звуків та їхнє сприйняття. Порівняння звуків зі склом надає метафорі додаткового аспекту прозорості, крихкості або чистоти, що також може вказувати на ясність і виразність звуків, а також їхню вразливість або крихкість. Метафоричний вираз у цьому контексті описує сприйняття звуків їхньої форми та матеріалу. Метафора підкреслює мультисенсорний та імерсивний характер сприйняття слів та їхніх звукових характеристик.

Синестезійні метафори вмотивовані тілесними відчуттями людини та взаємодією її сенсорних систем під час сприйняття різних звуків, кольорів, запахів. Дослідження синестезійних метафор указує на суб'єктивність та індивідуальність сприйняття людиною позамовної дійсності.

Подеколи концепт СЛОВО вербалізується через образ металів: олово, мідь, бронза, ртуть, золото, срібло. Так, металевості як атрибуту предметності в поезіях П. Мовчана набувають лексеми «слово» і «голос»: *Передчуваю осінь — в словах метал дзвентить...* [Мовчан 1999а, с. 423]; *і слово забуте твоє рятівне // у горлі залите металом...* [Мовчан 1999а, с. 465]; *І в голосі — метал: // — Убивці, бомботворці...* [Мовчан 1999а, с. 491]. У цих контекстах художньо-сміслові наповнення СЛОВО-МЕТАЛ забарвлені семантикою холоду (*голос холодного металу*) й передчуття холоду (*передчуваю осінь — в словах метал*), безвиході (*слово рятівне залите металом*) й негативного вираження для омовлення слів, семантично пов'язаних із смертю, війною, убивством.

Традиційно слово «метал» символізує міцність і стійкість, тобто вживається з позитивною конотацією, однак у деяких контекстах воно може нести й негативне значення, як-от: холодність, холоднокрівність і беземоційність, адже метал холодний на дотик, а ще завжди був матеріалом для зброї; тяжкість і обмеження, через те що метали переважно важкі й негнучкі, тому й виникає символічна асоціація із обмеженнями, тягарем і навіть несвободою.

У мовотворчості П. Мовчана слово, голос, крик можуть бути не лише металевими, але й мідними, бронзовими чи олов'яними. Це свідчить про різноплановість і багатозаровість метафоричного вираження концепту СЛОВО в поетичних контекстах аналізованого автора. Так, наприклад, голос, звук і крик через метафоричні епітети набувають мідного звучання та символізують силу вагомості слова: *голос міді та заліза голос, // і вигуки, що вгору піднялись...* [Мовчан 1999а, с. 611]; *І тільки мідний крик // стирчав оклично в небі благовіснім...* [Мовчан П, с. 59]; *звуки мідяні...* [Мовчан 1999а, с. 613]. Відомо, що мідь належить до групи так званих благородних металів, добре проводить тепло, вона пластична й корисна в різних галузях людського життя. Крім того, недаремно саме мідь здавна використовували як основний матеріал для виготовлення багатьох музичних інструментів, адже саме мідь впливає на чистоту та якість звуку.

У мовчанівській поезії натрапляємо ще й на образ олова, яке, подібно до міді, також добре проводить тепло та є м'яким і пластичним. Однак у контексті *невідворотно голос тане — // летить відлуння олов'яне...* [Мовчан 1999а, с. 186] відлуння в поєднанні з епітетом «олов'яне» знаходиться в опозиції до легкого й розталого голосу, адже виражає важкість і повільність. В уривку *Печаль його ясна, хоч голос олов'яний...* [Мовчан 1999а, с. 456] так само помічаємо протиставлення образів, щоправда, у цих рядках лексема «олов'яний» виступає в значенні колороніма, а не предметності: ясний — олов'яний (за словником, одне зі значень — тьмянний, невиразний).

Об'єднувальним елементом зазначених вище металів може бути бронза як сплав переважно міді й олова: *і вигуки, як тиглі для металу; // в них олово і бронза налились...* [Мовчан 1999а, с. 467]. У цьому контексті «вигуки» можна розглядати

як носіїв і виразників думок, емоцій. Тиглі для металу використовуються для плавлення і відділення металу від надлишкових домішок, а значить, подібної функції набувають і вигуки. Таким чином, у поєднанні цих образів уособлюється процес формування і створення думки, а потім і слова, яке зі свого боку стає своєрідним інструментом для очищення надуманого, тобто для озвучення ідей.

Бронза також проводить тепло та є зручною в обробці. Як і мідь, вона містять у собі відтінки червоного кольору, а відтак ці лексеми пов'язані з вогнем. Натомість олово за забарвленням подібне до ртуті, адже ці метали сріблясто-білого кольору, а на символічному рівні вони співвідносяться з місяцем. Ртуть, так само, як і олово, є теплопровідним і токсичним металом, однак особливістю ртуті є її рідкий стан. У мовотворчості П. Мовчана метафоричні образи голосу, звуку, вигуку здебільшого порівнюються із ртуттю: *і голос, мов ртуть, піднімаючись, падав...* [Мовчан 1999б, с. 77]; **Мов ртуті стовп, піднявся по губи голос, // аби здмухнуть пушинки мовчазні...** [Мовчан 1999а, с. 293]; *звуки чисті, ніби ртуть...* [Мовчан 1999а, с. 414]. Зрідка ці порівняльні конструкції вибудовуються за допомогою орудного відмінка: *і голос поточкований струмить // не ручаєм, а пухирцями ртуті...* [Мовчан 1999а, с. 428]; або через протиставлення: *я лише вигук зберігав у роті, // аби тебе, кровинонько, гукнуть. // Та з губ спорнула пухирцями ртуть...* [Мовчан 1999а, с. 597].

Цілком закономірним видається поява художньо-семантичного наповнення СЛОВО-ІРЖА, адже метал та іржа — поняття взаємозалежні. Іржа, яка виникає на металевих поверхнях внаслідок корозії, у народній картині світу має переважно негативну семантику й символічне значення. Наприклад, іржа може асоціюватися зі старістю й минувиною, похмурістю й тугою, омертвінням, запустінням і недбалістю: *Розпрочинилися вуста — // і вийшов звук іржавий...* [Мовчан 1999а, с. 77]; *зіржавілий голос чути: // «За цар-ря-батюшку-у-вперьод...»...* [Мовчан 1999б, с. 111]; *Іржавіє в повітрі смертне: «Стій!..»* [Мовчан 1999б, с. 509].

Отже, одним із активних засобів вербалізації концепту СЛОВО є онтологічна метафора, яка репрезентує втілення абстрактних понять у конкретні речовини або матеріали, тим самим сприяючи образності, емоційності та концептуалізації лексичних одиниць. У поезії П. Мовчана мовне вираження концепту СЛОВО оприявлене в таких художньо-семантичних наповненнях, як СЛОВО-КАМІНЬ, СЛОВО-МЕТАЛ, СЛОВО-ІРЖА, що надає йому конкретності та представляє слово та мову як матеріальні об'єкти. Це свідчить про різноплановість і багатозаровість метафоричного вираження концепту СЛОВО в поетичних контекстах аналізованого автора. Таким чином, метафора відіграє важливу роль у вербалізації концепту СЛОВО, дозволяючи відобразити його різноманітність і багатогранність.

## ЛІТЕРАТУРА

1. Голобородько К. Ю. Ідіостиль Олександра Олеся: лінгвокогнітивна інтерпретація : [монографія]. Харків : Харківське історико-філологічне товариство, 2010. 527 с.
2. Кравець Л. В. Динаміка метафори в українській поезії ХХ століття : [монографія]. Київ : Видавничий центр «Академія», 2012. 416 с.

3. *Маленко О., Борисов В.* Українське мовознавство як науковий дискурс: історія, теорія, практика. Харків : ХНПУ імені Г. С. Сковороди, 2021. 164 с.
4. *Ніжнік Л. І.* Концептуальна метафора для опису концепту сумнів. *Закарпатські філологічні студії*, 2022. Т. 25, № 2. С. 12–17.
5. *Мовчан П.* Твори в трьох томах. Том І. Голос: поезії. К. : Вид. центр «Просвіта», 1999. 640 с.
6. *Мовчан П.* Твори в трьох томах. Том ІІ. Межовий камінь: поезії. Київ : Вид. центр «Просвіта», 1999. 536 с.
7. *Старко В. Ф.* Концепт ГРА : [монографія]. Луцьк : Вежа, 2007. 204 с.
8. *Lakoff G., Johnson M.* *Metaphors We Live By*. Chicago : University of Chicago Press, 1980. 242 p.

---

**Zuzanna Soluch**

a student of the Master's degree program  
in 'Specialized English for Business'  
Jan Dlugosz University in Czestochowa, Poland  
zuzanna.soluch@gmail.com

## **COGNITIVE-PRAGMATIC FEATURES OF INFORMATION REPRESENTATION IN ENGLISH-LANGUAGE BUSINESS CORRESPONDENCE DISCOURSE**

In today's globalized world, effective communication is crucial for business success. As organizations expand and operate within diverse cultural contexts, understanding and adapting to the language and communication styles of the audience has become essential for effective information representation. Failing to do so can lead to misinterpretation, misunderstandings, and potential business failures. Therefore, businesses must tailor their language and communication strategies to meet cultural and contextual expectations of their target audience. Cultural variables significantly influence communication styles in the business area. As Hofstede outlined, cultural dimensions such as individualism-collectivism and power distance shape how individuals from different cultures perceive and convey information. Adapting language to these dimensions becomes essential for fostering mutual understanding [Hofstede, 1980].

This paper aims to investigate the importance of adapting language and communication styles to meet the cultural and contextual expectations of the audience for effective information representation. To achieve the study's objective, a thorough analysis of a range of specific tasks is necessary. Firstly, building upon existing scientific research concerning the influence of language and communication

styles in cross-cultural contexts, as well as examining the practices of international corporations, it is imperative to identify key concepts related to adapting communication to cultural expectations.

Furthermore, a critical examination of the advantages and limitations of the developed practical communicative strategies for businesses to adapt language to diverse cultural expectations is deemed essential. This involves showcasing examples of successful communication strategies implemented in multicultural environments.

In the concluding section, the study aims to succinctly summarize its key findings, placing particular emphasis on the implications for effective information representation in diverse cultural contexts.

Within a study centred on the cognitive-pragmatic aspects of information representation in business discourse, the selection of methods depends on the above-mentioned specific questions we're focusing on. Using a mixed-methods approach helps us get a complete view of how information is expressed in business conversations. Moreover, for this study, it is important to consider cognitive features referring to how individuals process and comprehend information. The pragmatic traits, on the other hand, reveal how language is used in real-life situations to convey meaning. Understanding the interaction between these traits can provide important insights into how information is represented in business discourse. In the business language context, specialized use and concreteness of the message play an important role. The use of specialized language facilitates direct communication with the recipient. In such communication, the most important aspect is to convey information clearly and legibly. Business correspondence has a strict structure, presenting the information logically and coherently. Information about this type of discourse is transmitted in an appropriate manner of politeness, as business relationships are often involved, so politeness plays a key role. This can include using formal language, expressing gratitude, and avoiding offensive or confrontational remarks.

Furthermore, the representation of information in business discourse includes consideration of cultural and contextual factors. Communication norms and expectations can vary from culture to culture, and understanding these differences helps to ensure effective communication. However, to use them in business discourse, we need to delve into the very concept of intercultural communication.

In the groundbreaking investigation "Communication across culture", Heather Bowe, Kylie Martin, and Howard Manns concluded that an understanding of intercultural communication is crucially related to an understanding of how the spoken and written word may be interpreted differently, depending on the context [Bowe, H., Martin, K., & Manns, H., 2001]. The latter demonstrates how crucial role this plays in communication and especially in business discourse. However, according to Istvan Kecskes, "Communication is becoming more and more intercultural because it involves interlocutors who have different first languages, communicate in a common language, and represent different cultures" [Kecskes, p. 3]. Both statements show a diverse understanding of the concept of communication, which is semantically perceived.

The analysed in the research examples describe successful experiences of adapting language and communication styles by multinational corporations. An interesting material was the activities of McDonald's, a fast-food giant that has become synonymous with the ability to adapt to different cultures. For instance, McDonald's offers region-specific menu items, such as the McAlloo Tikki burger in India or the Teriyaki Mc Burger in Japan, to cater to local preferences. Moreover, they modify their advertising campaigns to reflect the cultural values and norms of different countries. Such adaptations not only showcase the company's respect for diverse cultures but also contribute to its business success by attracting and retaining customers.

Another example is Microsoft's localization efforts. Microsoft's operating systems, such as Windows, are available in multiple languages, with translations that go beyond literal meanings to embrace the nuances and idiomatic expressions of each culture. This level of localization demonstrates Microsoft's commitment to understanding and adapting to language and cultural expectations, which is crucial for effective information representation.

In conclusion, adapting language and communication styles to the cultural and contextual expectations of the audience is crucial for effective information representation in business discourse. Cultures uniquely influence language and communication styles. In the ever-more-diverse business landscape, it's crucial to grasp and adjust to these variations. This adaptability enables businesses to forge genuine connections, establish trust, and achieve successful outcomes. Examples like McDonald's and Microsoft exemplify the benefits of embracing cultural diversity and tailoring language and communication strategies to the expectations of the target audience.

As the world continues to globalize, businesses that prioritize cultural adaptability will thrive in the dynamic and interconnected global marketplace.

## REFERENCES

1. Analisis on McDonald's Localization Strategy. URL: [https://www.researchgate.net/publication/373896950\\_Analisis\\_on\\_McDonald's\\_Localization\\_Strategy](https://www.researchgate.net/publication/373896950_Analisis_on_McDonald's_Localization_Strategy)
2. *Bowe, H., Martin, K., & Manns, H.* Communication across Cultures (2nd ed.). Cambridge University Press, 2014. URL: <https://www.perlego.com/book/1693791/communication-across-cultures-mutual-understanding-in-a-global-world-pdf> (Original work published 2014).
3. *Hofstede, G.* Culture's Consequences: International Differences in Work-Related Values. Sage Publications, 1980. 255 pp.
4. *Hofstede, G.* Culture's Consequences: Comparing Values, Behaviors, Institutions, and Organizations Across Nations. Sage Publications, 2001. 596 pp.
5. *Kecskes, I.* Intercultural Pragmatics, Oxford. 2014, 3.
6. Microsoft Localization Principles. URL: <https://learn.microsoft.com/en-us/globalization/localization/localization-overview>

---

**Rafał Swatek**

a student of the Master's degree program  
in 'Specialized English for Business'  
Jan Dlugosz University in Czestochowa, Poland  
mikronom13@gmail.com

## **METHODOLOGICAL CHALLENGES IN INVESTIGATING CORPORATE JARGON FEATURES IN THE INTERCULTURAL WORLD OF COPYWRITING**

In the dynamic copywriting world, where language serves as the bridge between brands and diverse audiences, understanding and effectively operating corporate jargon is principal. The world of marketing is changing year after year, therefore the interplay of corporate jargon features and the complex world of intercultural copywriting needs a deeper examination. The intercultural world of copywriting demands not only a mastery of linguistic nuances but also a keen awareness of the varied corporate jargon prevalent in different business environments. This intersection of language and corporate communication becomes especially crucial as businesses expand globally, engaging with audiences from diverse cultural backgrounds. While discovering basic and more complicated linguistic nuances and cultural sensitivities, it is important to investigate the issue of cultural miscommunication, intercultural copywriting challenges and linguistic quirks from a closer look.

It is becoming increasingly difficult to ignore the challenges posed by the use of corporate jargon in intercultural copywriting. The potential for misinterpretation, loss of relatability, and the need for cultural appropriateness are the most common traps that lead to unsatisfactory results. Recent developments (D. Crystal, E. Hall, D. Ogilvy, S. Pinker) in copywriting have heightened the need to investigate this tricky web of linguistic complexities and cultural variations to effectively convey brand identity and marketing messages.

Nevertheless, these challenges pose a possibility to enhance the process of copywriting and discover new ways of communication. The strategic use of corporate jargon can establish brands as industry authorities, fostering a sense of credibility and expertise. Efficient communication in niche markets becomes possible, allowing us to tailor our messages to audiences who appreciate and understand the quirks of jargon-styled language. As copywriters, we have the power to create distinctive brand voices that incorporate the right amount of jargon, setting our brands apart and creating memorable connections with consumers worldwide.

When engaging in copywriting, the primary objective is to use skillfully chosen words to evoke a direct response from potential clients, creating an emotional and touchable atmosphere and resonance for the reader to make them buy. Copywriting typically focuses on creating advertisements, landing and sales pages, and e-mails. Throughout the copywriting process, it is important to employ specific language, industry-relevant vocabulary, and stylistic devices. A well-executed copywriting



keeps a strategic structure, beginning with a striking opening, a compelling hook that captures the reader's attention, as well as a compelling body copy convincing them that they have found what they need. And, finally, it is the end with a strong call to take the desired next steps.

Before delving into the investigation of the topic, it is imperative to establish that the foundation of any scientific analysis rests upon a well-defined methodology. In this context, the examination of Cognitive Linguistics emerges as the most fitting framework for this subject. So the research begins by elucidating the selected methodology, grounded in Cognitive Linguistics that allows us to unveil the intricacies of language and culture within the problem of intercultural copywriting.

The chosen methodology is designed to unravel the cognitive essentials of language use in the context of corporate jargon. Cognitive Linguistics, with its focus on the mental processes that shape language and communication, offers a framework enabling us to dissect how people from diverse cultural backgrounds perceive and interpret the jargon. Enlisting ideas from this field provides a deeper understanding of how cognitive structures influence the reception and processing of corporate jargon in intercultural settings. The methodology involves an extensive explanation of linguistic patterns, employing techniques such as cognitive metaphor analysis and frame semantics or conceptual blending. Such methods as metaphors and frames embedded in corporate jargon can help in unveiling commonly unknown nuances that impact the reception of messages across diverse audiences.

Additionally, the proposed methodology includes cross-cultural cognitive statistics, facilitating direct engagement with individuals from various cultures. This perspective enhances the richness of the findings, providing qualitative insights into the intersection between cognitive processes and linguistic features in the interpretation of corporate jargon. This concoction of techniques offers an almost full understanding of shaping the effectiveness of corporate jargon in intercultural copywriting. To conclude, the chosen methodology rooted in Cognitive Linguistics, serves as the compass showing the way through facets of Intercultural Copywriting.

During day-to-day work in the copywriting company, practical tips extracted from real-world case studies offer an opportunity to unravel the standard mindsets of marketing. One of these mindsets may concern a renowned global brand expanding its reach into diverse markets. By adapting our communication style to align with the local culture, we can maintain the essence of our brand while also establishing a stronger connection with the new audience. This example showcases the significance of cultural adjustment. Meanwhile, a cautionary moral arises from an international advertising campaign facing a backlash for cultural insensitivity. Such a probable story may emphasize the importance of cultural awareness and the need for companies to address mistakes actively.

Another practical scenario lies in the e-commerce business, where platforms fight for global approval. Strategic localization efforts tailored to linguistic and cultural preferences lead to the optimization of user's experiences and widen the range of impact, paradoxically. Meanwhile, multinational corporations grapple with the

challenge of language adaptation in global advertising. It is an issue that also needs to be addressed.

The importance of cross-cultural storytelling in the age of online marketing plays a crucial role. Brands employing effective storytelling techniques that align with diverse cultural values not only engage the audience but also build strong connections. Consider the humour employed in international advertising campaigns—a delicate balance requiring consideration of cultural sensitivities, linguistic nuances, and regional comedic preferences. Case studies prove that brands which masterfully navigate humour across cultures receive positive responses from diverse audiences.

Social media, a powerful tool for global communication, presents its own set of issues. Brands planning social media campaigns must choose the target carefully and skillfully. Studies evaluating the success of such campaigns emphasize the strategies used to tailor content for various social media audiences, providing additional information about effective cross-cultural engagement.

The importance of intercultural copywriting and corporate jargon extends far beyond the world of marketing professionals, influencing the everyday lives of people paying attention to the culture and language. For consumers, the thoughtful adaptation of marketing communication ensures that product information is understandable and related to their cultural identities. Awareness of the significance of cultural research leads to better tailoring of our thoughts to other values and preferences in everyday communication.

The helpful tips from studying intercultural copywriting are also easy for consumers to understand. Learning such things as using specific words, respecting local beliefs, and being inclusive makes people more alert and informed when seeking a new purchase. As consumers become more attuned to the nuances of cross-cultural messaging, they can immediately notice brands that incorporate cultural sensitivity and support those who authentically care for fostering positive, inclusive communication.

To conclude, the everyday relevance of intercultural copywriting lies in its ability to shape how individuals perceive and engage with the global marketplace. Informed consumers, armed with an awareness of cultural dynamics and communication strategies, can navigate the complex landscape of advertising and branding more freely.

## REFERENCES

1. *Crystal D.* English as a Global Language. 2nd edition. Cambridge: CUP, 2003. 212 pp.
2. *Hall E. T.* Beyond Culture. Anchor Books, 1976. 256 pp.
3. *Ogilvy D.* Ogilvy on Advertising. Vintage, 1985. 224 pp.
4. *Pinker S.* The Sense of Style: The Thinking Person's Guide to Writing in the 21 st Century. Penguin Books, 2014. 368 pp.

---

**Оксана Черноус**кандидат філологічних наук,  
доцент кафедри соціально-гуманітарних дисциплін;  
Донецький державний університет внутрішніх справ  
trollly@ukr.net

## ЛОЯЛЬНІСТЬ ДО ЗМІНИ ПРИЗВИЩЕВИХ НАЗВ

На перший погляд, зміна імені чи прізвища за бажанням носія з різних особистих причин видається нічим не прикметною юридичною формальністю нашого сьогодення. Нинішнє суспільство надає всі законні права носієві самостійно вирішувати питання щодо власної антропонімної формули: як стверджують юристи, «змінити дані про себе — не проблема. Причини їх «перереформатування» можуть бути різні, але для цього достатньо навіть просто бажання. Це індивідуальний вибір і кожен має право не пояснювати свого рішення» [Майорова 2022]. Якщо імена частіше змінюють через неприйняття вибору батьків, тривіальність, немилозвучність, особисте захоплення кіноакторами чи для адаптації до нового життя за кордоном [Зміна імені 2020], то зміну прізвища можна вмотивувати як названими вище чинниками, так і негативним ставленням до роду загалом або деяких його представників зокрема. Причому, за свідченням співробітників юстиції, сьогодні прізвища змінюють навіть частіше за імена.

Дещо інакше може уявлятися ця ситуація в попередні століття, коли прізвища були не просто ідентифікаторами тієї чи тієї особи, а виконували функцію маркера належності роду до привілейованого стану. Тож цілком вірогідним для нас постає прагнення заможних та відомих родин минулого зберігати своє прізвище в незмінному вигляді, передаючи у спадок. Однак навіть їх не оминули тенденції «покращення». У замітці «Families In the Peerage who have assumed new Names» (1789) Louis Renas описує результати дослідження імен аристократії у Великій Британії. Автор не лише наводить перелік зафіксованих імен, що зазнали змін, а й ілюструє спостереження міркуваннями щодо цього явища: до такої заміни міг вдаватися кожен, хто вважав успадковане від батька родове наймення вульгарним або недолугим, причому деякі з носіїв сприймали це за знак переродження [Renas 1789, с. 105]. Найбільший інтерес викликають його згадки про трьохсотлітню на той час сімейну історію сера Роджера Вільямса, який після одруження із сестрою Томаса Кромвеля, графа Ессекса, узяв собі прізвище дружини, а свого зрікся.

В українських реаліях такі трансформації також відомі. Так, у матеріалах про українську шляхту докладно описуються зміни прізвищевих назв після Люблінської Унії 1569 р.: присягнувши Короні, зашанські зем'яни, чий прізвища закінчувалися на ч, змінювали їх на панський польський манер із закінченням на ський [Довгополова 2019, с. 24]. У результаті таких маніпуляцій постали антропоніми Каленський, Ходаківський, Багриновський тощо.

Непоодинокими також були випадки додавання різних елементів до давнього родового наймення.

М. Грушевський, описуючи барську околичну шляхту XVIII ст., звертає увагу на той факт, що шляхтичі зазвичай мали прізвища, тотожні назві свого села: наприклад, у Радзіївцях мешкали переважно Радзівевські, у Єлтухах — Єлтуховські, у Коростівцях — Коростівські, однак надалі ці назви «розпадалися на підпрізвища, гілки, родини, які розрізнялися між собою патронімічними іменами і прізвиськами, що часто переходили з покоління у покоління...» [Грушевський 2003, с. 326]. Поєднання тодішніх прізвищ з патронімами або комбінування патронімів батька з патронімами діда утворювали багатокomпонентні родові назви на кшталт Кобченки-Мордаси-Попівські.

Варіювання антропонімної формули фіксує також І. Кривошея, вивчаючи впливовий та заможний рід бунчукового товариша Андрія Васильовича Борковського. Дослідниця акцентує, що у XVIII ст. Андрій та його нащадки пишуться то як Борковські, то як Дуніни-Борковські, однак це не створює істотних перепон для їхньої ідентифікації [Кривошея 2007, с. 106]. О. Васянович, досліджуючи традиції дрібної української шляхти на теренах України у XIX – на початку XX ст., так само звертає увагу на те, що вона розділялася на роди, кожен із яких мав окреме прізвище, а шляхетство підтверджувалося дипломами, отриманими в попередні століття [Васянович 2017, с. 68].

Наведені спостереження лише частково демонструють зміни в системі прізвищ на етапі їхнього становлення та розвитку, однак навіть окреслені випадки слугують підтвердженням, що різнотипні трансформації прізвищевих назв були цілком звичним явищем минулих століть, і ця тенденція не зникла й нині.

## ЛІТЕРАТУРА

1. *Васянович О. О.* Особливості харчування дрібної української шляхти у XIX – на початку XX ст. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Історія України. Українознавство: історичні та філософські науки»*. 2017. Вип. 24. С. 68–74.
2. *Грушевський М. С.* Барська околична шляхта до к[інця] XVIII ст. : Етнографічний нарис. Твори : у 50 т. Львів, 2003. Т. 5. С. 323–336.
3. *Довгополова Л.* Заушська шляхта в кінці XV–XX ст. Рід Митковичів-Меленевських. *Спеціальні історичні дисципліни: питання теорії та методики*. 2019. Вип. 29–30. С. 16–49.
4. *Зміна імені: з яких причин громадяни вдаються до цієї процедури?* URL: <https://www.sumyjust.gov.ua/novini/zmina-imeni-z-yakyh-prychyn-gromadyany-vdayutsya-doczuyeyi-procedury/>
5. *Кривошея І.* Володіння бунчукового товариша Андрія Васильовича Борковського та його нащадків у XVIII ст. *Сіверянський літопис*. 2007. № 6. С. 106–115.
6. *Майорова О.* Зміна прізвища — забганка чи необхідність? URL: <https://www.hsa.org.ua/blog/zmina-prizvyshha-zabaganka-chy-neobhidnist>
7. *Renas L.* Families in the peerage who have assumed new names. *Gentleman's Magazine*. 1789. Feb., 59. P. 105–106.



## СЕКЦІЯ IV

# СУЧАСНІ ВИКЛИКИ В ДІАЛЕКТОЛОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕННЯХ

*Здійснений Сергієм Івановичем Дорошенком  
аналіз дифтонгів у говірках Сумщини  
(кандидатська дисертація «Українські говори  
Путивльського і Буринського районів Сумської області»; 1956)  
переконав молодого вченого у важливості досліджень  
живої українськомовної стихії й надихнув його  
на подальші пошуки.*

*Сергій Іванович і надалі наполегливо працює в царині  
діалектології, видає низку статей, що побачили світ  
у 50-х, 60-х роках ХХ століття.*

*Окрім того, матеріали, зібрані ним у процесі  
підготовки дисертаційної роботи, прислужилися  
для словника діалектної лексики Сумщини, які ввійшли  
до «Етимологічного словника української мови».*

**Тетяна Беляєва**

*Сергій Іванович Дорошенко: Біобібліографія : НАН України.  
Інститут української мови / автор вступ. ст.,  
упоряд. бібліограф Т. В. Беляєва. Харків, 2019.  
(Серія : Біобібліографія вчених України).*

---

**Катерина Каруник**кандидат філологічних наук,  
доцент кафедри українознавства;  
Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна  
karunyk@gmail.com

## **ДІАЛЕКТОЛОГІЧНИЙ КЛЮЧ РОЗУМІННЯ: ФЕДОТ ЖИЛКО ТА ЮРІЙ ШЕВЕЛЬОВ ПРО ДІАЛЕКТНУ ОСНОВУ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРНОЇ МОВИ**

Дослідження діалектних основ літературної мови має важливе не тільки теоретичне, але й практичне значення для встановлення норм літературної мови» [Жилко 1958а, с. 17]. Це було одне із завдань діалектологічної програми всесоюзного масштабу, розгорненої наприкінці 1940-х рр. Під егідою Інституту мовознавства АН УРСР численні допоміжні структури університетів і педагогічних інститутів долучалися до місцевих діалектологічних експедиції, які призбиравали й фіксували відомості, потрібні передусім для майбутнього «Діалектного атласу української мови». Водночас стояли й цілі про з'ясування — остаточне й наукове — діалектної бази української літературної мови та інших питань історії мови, про дальше ширення грамотності серед українців шляхом усунення місцевих говіркових рис із їхнього мовлення. Оскільки радянська риторика трактувала діалекти як пережиток минулого, то опис іще живих говірок вважався своєрідною консервацією їх. Конечною ж метою цих студій була поступова планомірна зміна структури української мови через утинання її діалектних коренів, відриваючи від діалектного джерела, — до цілковитого взорування на структуру російської мови. Боротьба з діалектизмами, започаткована з 1939 р. (одразу по приєднанні західноукраїнських теренів до УРСР), тривала до початку 1980-х рр. [пор. Каруник 2015, с. 225, 228].

На поверхні, звичайно ж, зберігалася боротьба за грамотність. Наприклад, учителів шкіл Західної України орієнтовано на послідовне чищення мови учнів від полонізмів і решти місцевих діалектних рис: «<...> не формальне засвоєння лише граматики є мета вивчення мови, а опанування за допомогою граматики літературної мови як досконалого засобу людських зносин. Учитель повинен боротися за високу культуру літературної мови. Боротьба з діалектизмами при вивченні літературної мови в школі є однією з багатьох ліній боротьби за високу культуру мови» [Бутенко 1941, с. 26]. Така лінія в 1950-х рр. поширилася на всі українські місцини, особливо сільські, де школа пильнувала викорінення діалектизмів і прищеплення літературної мови радянського зразка.

Сергій Іванович Дорошенко (1924–2018) в ролі викладача Сумського педагогічного інституту в 1950-х рр. також долучався своїми публікаціями до виховання культури мови. Примітною була книжечка (методичні рекомендації) «Боротьба за грамотність і культуру мови учнів в умовах діалектного оточення», де докладно наświetлено риси північних і південно-східних говірок, що їх

потрібно було усувати з мовлення школярів. «<...> піклування про розвиток мови учнів, про їх грамотність є завданням першорядного значення. Школа навчає дітей літературній мові. <...> Кожний же окремих діалект <...> не може задовольнити тих потреб, які задовольняє літературна мова, отже, не сприяє, а, навпаки, заважає взаємному розумінню людей. Саме з цього погляду діалекти — не прогресивне явище. У зв'язку з цим перед школою стоїть важливе завдання — забезпечити якомога швидший перехід учнів до використання літературних норм, які повинні стати для них основними, звичайними, ефективніше сприяти нівеляції діалектів шляхом поширення літературної мови» [Дорошенко 1956, с. 3]. Дороговказом у розумінні діалектних особливостей С. Дорошенко називав книгу Федота Жилка «Нариси з діалектології української мови».

Саме Ф. Жилко (1908–1995) стояв під ту пору на чолі діалектологічної програми зі збирання матеріалів і підготовки «Атласу української мови» — співробітник Інституту мовознавства АН УРСР із 1948 р., керівник його відділу діалектології впродовж 1950–1971 рр. Не погоджуючись із офіційною лінією нівеляції діалектів, провідний український фахівець докладав усіх зусиль за для досягнення справді наукових цілей: оприлюднення діалектного атласу та студіювання питань про діалектні основи української літературної мови чи про давність українських діалектів. Усвідомлюючи відірваність радянської науки від світових здобутків, він за найпершої ж нагоди намагався отримувати через закордонних колег найсучасніші публікації та застосовувати передові методи в дослідженні діалектів. За таку самостійність і мало не антирадянську позицію Ф. Жилко наражався на неласку, ба навіть на бойкотування його ініціатив і проєктів з боку керівництва Інституту мовознавства. Приміром, перший том «Атласу української мови» вийшов друком аж 1984 р., хоча готовий був іще 1963 р. [GSAC, 12.03.1967], а його головного фундатора згадано лише в переліку укладачів мап. Задля обмеження його в контактах із західними науковцями зірвано участь Ф. Жилка в роботі V Міжнародного з'їзду славистів у Софії 1963 р. [там-таки].

Осібний і реакційний супроти партійних настанов мав Ф. Жилко погляд на діалектну основу української літературної мови. Щойно Йосип Сталін призначив ефемерний полтавсько-київський діалект<sup>1</sup> основою української національної мови в одному зі своїх офіційних виступів у лінгвістичній антимарківській дискусії в середині 1950 р. [Сталін 1951, с. 21], Інститут мовознавства заходжується цю тезу науково «обґрунтовувати», продукуючи масу розвідок

---

<sup>1</sup> До 1950 р. такого діалекту українські мовознавці не виокремлювали, хіба, правлячи про зразковий варіант, уживали зворотів на кшталт говірки Києва й Полтави, або полтавсько-київська основа, апелюючи до полтавського походження І. Котляревського та південну Київщину пов'язуючи з Т. Шевченком, — що їх обох за радянською ідеологічною ієрархією визнано наприкінці 1930-х рр. відповідно “зачинателем” і “основоположником” української літературної мови [Каруник 2019, с. 115-117].



і публікацій. Залучено до цієї акції й чільного українського діалектолога, котрий мусив на сторінках періодичних і наукових видань цю вигадку педалювати й ширити [див., напр., Жилко 1952; Жилко 1954]. У його «Нарисах з діалектології української мови» полтавсько-київський діалект ще фігурує як основа української літературної мови [Жилко 1955, с. 49].

Рівночасно він опрацьовує проблему діалектних основ на підставі зібраних для атласу матеріалів. І вже 1956 р. ділиться своїми міркуваннями в листі до Івана Панькевича: «Працюючи над статтею “Діалектні основи української мови”, я дійшов переконання, що національна мова не виникає на основі якогось діалекту» [Листи 2002, с. 151]. Свою концепцію Ф. Жилко оприлюднив на двох конференціях 1958 р. у Львову й Ужгороді, але самої статті так ніде й не надруковано. Правив дослідник про дводіалектну основу: «Розрив у традиції літературної мови обумовив виникнення нової української літературної мови спочатку на різних діалектних основах: східноукраїнського варіанта на основі середньонаддніпрянських говірок, західноукраїнського (галицького) — на основі наддністрянських; крім того, були ще спроби суто місцевих говіркових основ літературної мови, як-от закарпатський, лемківський» [Жилко 1958а, с. 17]. Не лише розрив традиції, а й територіальна роз'єднаність носіїв південно-східного та південно-західного наріч зумовлювала такий розвиток.

Синтетичний характер південно-східного діалекту був сприятливим засновком дальшого формування літературної мови. «У фольклорі південно-східної України почала витворюватися місцева наддіалектна норма, проте вона не стала загальноукраїнською, через територіальну розчленованість українського народу. Певні міждіалектні особливості виникають на території всіх південно-східних говорів» [Жилко 1958б, с. 18]. А вже на початку ХХ ст. «виявляються тенденції до консолідації елементів української культури, мистецтва, науки, що знаходить своє відбиття в тенденціях до створення і єдиної української літературної мови» [Жилко 1958а, с. 18]. Попервах відбувається посилення впливів галицького варіанта на східноукраїнський, а згодом — назворот: східноукраїнський варіант домінує над галицьким. Отже «нова українська літературна мова, виникнувши на основі південно-східних говорів (середньонаддніпрянських), має й елементи літературної мови, що виникли, на основі наддністрянських говорів — у лексиці і граматичній будові» [Жилко 1958б, с. 19].

Аналогічних висновків про «діалектну багатоосновність» української літературної мови дійшов свого часу і Юрій Шевельов (1908–2002) — харківський мовознавець, який під час Другої світової війни виїхав за межі УРСР й осів із початку 1950-х рр. у США. У своїх студіях над історією української літературної мови він узявся дослідити передусім галицький варіант і його впливи на вишталтування спільної літературної мови українців. Щоправда, оперував Ю. Шевельов не даними діалектології, а працював із текстами, головню художніми й публіцистичними, з'ясовуючи питання про одну чи дві літературні мови. Уже в 1946 р. він висунув тезу, що «сучасна українська літературна мова має синтетичний східно-західний характер» [цит. за: Шевчук 1946, с. 84]. У своїй монографії «Галичина в формуванні нової української літературної мови»

автор чітко говорить про полідіалектний характер мови: «<...> усі літературні мови виявляють більш або менш виразно наслідки нашарування різних діалектів, виказують свою діалектну багатоосновність. Нема чистодіалектних літературних мов, літературна мова не може дорівнювати одній якійсь говірці, хоч би ця говірка й мала найкращі мовні прикмети й традиції. <...> нерівномірність і неоднаковість суспільно-політичного розвитку Галичини й Великої України особливо сприяла витворенню діалектної багатоосновності в українській літературній мові <...>» [Шерех 1949, с. 70].

Під сумнів поставлено й теорію про полтавсько-київську основу: «літературна мова власне, сміливо може бути названа мішаною щодо своєї діалектної основи, і, отже, традиційне підручникове твердження про її київсько-полтавську основу вимагає якщо не цілковитої ревізії, то принаймні додатку: з великим галицьким нашаруванням» [Шерех 1949, с. 53]. Розвінчати ж остаточно легенду про «полтавсько-київський діалект» Шевельов береться в середині 1950-х рр., щойно по утвердженні цієї псевдонаукової істини в Радянській Україні. У розвідці «Чернігівщина у формуванні нової української літературної мови» дослідник показав вагомі елементи північного діалекту, які ввійшли та зацпилися в літературній мові. А що говірки Київщини ближчі все-таки до північних, то недарма протиставляв їх південнішим, полтавським, Олексій Павловський [Шевельов 1961, с. 254] — і це свідчить про їхню неоднорідність. Позаяк літературна мова не є «відтворення почутого “з уст народу”», народницька в суті своїй ідея про полтавсько-київську основу не тримається купи, бо насправді «літературну мову ототожнили з літературою, а літературу з біографією письменників. Полтавського походження Котляревського й київського походження Шевченка вистачило для тези про киево-полтавську основу літературної мови» [Шевельов 1961, с. 256].

Трохи переогодом Шевельов запропонує теорію про відмінні типологічно два мовні варіанти. Сідноукраїнський варіант за цією концепцією розвинувся через стадію фольклорного койне — з пісенного фольклору та народної (шкільної) драми, що були виявом наддіалектного синтезу південно-східного й північного наріч. Це койне формувалося впродовж XVIII і на початку XIX ст. в умовах безосередковості, тобто за відсутності виразного культурно-економічного центру. Характер цього типу літературної мови Шевельов пов'язував також із духом філософсько-мистецької доби — з романтизмом. Контакткування з російською та церковнослов'янською мовами нехай незначно, але давало деякі вкраплення з них у східноукраїнський варіант. У другій половині XIX ст. вишталтовується галицький варіант із міського койне, яке, маючи в основі місцеві наддністрянські говірки, всотало в себе пригоршні польських, німецьких і єврейських елементів, головно лексичних. Свій відбиток мала й доба позитивізму, що сприяла розвитку нових жанрів і відповідних лексико-стилістичних засобів. Міський характер койне виробився в умовах сталого культурного осередку: Львів і його прилеглі терени були осередком того, що Шевельов окреслив “галицьким” або “інтелігентським” койне [Шерех 1949, с. 6; пор. Шевельов 1987, с. 27, 31, 238, 265].

Заборона друку українською мовою на підросійській Україні спричинила, як не дивно, до поступового мовного єднання, адже, користаючись із можливостей друку в Галичині, українські письменники — носії східноукраїнського варіанту карбували його на сторінках тамтешніх періодичних видань. Зі свого боку галичани то позичали дещо з цієї літератури, то редакторською рукою вносили свої риси. У підсумку ці взаємовпливи стали системними. Мовна дискусія, розв'язана між галичанами та наддніпрянцями наприкінці ХІХ ст. [Шерех 1949, с. 18-24], не була безплідною, хоч і продемонструвала відчутний удар двох літературних традицій, двох відмінних типологічно койне. Проте дальше контактування східноукраїнського й галицького варіантів, які у своїх діалектних основах мали стрижневі спільні фонетико-граматичні елементи, сприяло кристалізації єдиної літературної мови. Ця літературна мова «як система збудована на різноговірковій синтезі» [Шевельов 1961, с. 255].

Обидва лінгвісти, Ф. Жилко та Ю. Шевельов, працюючи в неоднакових умовах і послуговуючись відмінними методами, дійшли схожих висновків про два осередки — два варіанти на відмінних діалектних основах, але завдяки взаємовпливам ці варіанти синтезувалися в спільну літературну мову. Що між ними не було зв'язку й контакту, ніби кожен самостійно розробив цю концепцію, ствердити категорично не можна. Сам факт їхнього листування впродовж 1967–1970 рр. і принагідний обмін книжками через посередників радше сприяв плідній взаємодії двох непересічних українських мовознавців.

## ЛІТЕРАТУРА

1. Бутенко Д. Діалекти української мови та боротьба з діалектизмами при викладанні української мови в школі. *Комуністична освіта*. 1941. №1. С. 26–36.
2. Дорошенко С. І. Боротьба за грамотність і культуру мови учнів в умовах діалектного оточення (у школах Сумської області). Суми, 1956. 34 с.
3. Жилко Ф. Т. Нариси з діалектології української мови. Київ, 1955. 314 с.
4. Жилко Ф. Т. Про умови формування полтавсько-київського діалекту — основи української національної мови. *Полтавсько-київський діалект — основа української національної мови. Збірник статей*. Київ, 1954. С. 3–19.
5. Жилко Ф. Полтавсько-київський діалект — основа української національної мови. *Радянська Україна*. 1952. №153 (29 червня). С. 2.
6. Жилко Ф. Т. Діалектні основи сучасної української літературної мови. *Матеріали першої Ужгородської міжвузівської конференції, присвяченої вивченню карпатських говорів*. 1958а. С. 17–20.
7. Жилко Ф. Т. Формування і розвиток української мови в світлі даних історичної діалектології. *Тези доповідей, виголошених на Львівській міжобласній діалектологічній нараді, яка відбулася 25–27-го квітня 1957 року в Інституті суспільних наук АН УРСР Львів*. 1958б. С. 17–19.
8. Каруник К. Академік Іван Білодід і радянське мовне планування в Україні. *Збірник Харківського історико-філологічного товариства*. 2019. Т. 16. С. 109–146.
9. Каруник К. Боротьба з діалектизмами як складник мовної політики в радянській Україні (1945–1991). *Ukrainistika: minulost, přítomnost, budoucnost III. Jazyk. — Україністика: минуле, сучасне, майбутнє. III. Мова*. Brno, 2015. S. 225–232.

10. Листи Ф. Жилка, Б. Кобилянського та У. Єдлінської до І. Панькевича / Упоряд. Зузана Ганудель. *Ivan Paňkevič a otázky spisovného jazyka. Štúdie a materiály*. Prešov, 2002. С. 150–167.
11. *Сталін Й.* Марксизм і питання мовознавства. *Мовознавство. Наукові записки*. 1951. Т. IX. С. 3–27.
12. *Шевельов Ю.* Українська мова в першій половині дев'ятнадцятого століття (1900–1940): Стан і статус. Б. м., 1987. 298 с.
13. *Шевельов Ю.* Чернігівщина в формуванні нової української літературної мови. *Записки НТШ*. 1961. Т. CLXIX. С. 252–264.
14. *Шевчук Гр.* Одна чи дві українські мови. *Рідне слово*. 1946. Ч. 3–4. С. 78–85.
15. *Шерех Ю.* Галичина у формуванні нової української літературної мови. Мюнхен, 1949. 94 с.

### СКОРОЧЕННЯ

1. *GSAC* — George Y. Shevelov Archival Collection (Columbia University. Rare Book and Manuscript Library). Correspondence with Individuals, 1950–2001. Box 15. Folder 15: Unidentified [Жилко Ф., 1967–1970].

---

**Дмитро Костусяк**

аспірант кафедри української мови та лінгводидактики;  
Волинський національний університет імені Лесі Українки  
dimakostusiak@gmail.com

## **АТРИБУТИВНІ СИНТАКСИЧНІ ОДИНИЦІ З ПОСЕСИВНИМ ЗНАЧЕННЯМ У ВОЛИНСЬКО-ПОЛІСЬКИХ ГОВІРКАХ**

У сучасній лінгвістичній парадигмі синтаксичну своєрідність волинсько-поліського діалектного простору схарактеризовано переважно в аспекті безприменникового та применниково-відмінкового керування з акцентом на невідповідність його формальної репрезентації унормованим літературним формам. У цьому контексті доречно згадати насамперед праці волинських науковців, зокрема Г. Л. Аркушина [Аркушин 2016], Ю. В. Грицевича [Грицевич 2022] та ін. Натомість атрибутивно марковані синтаксичні одиниці з посесивним значенням досліджені фрагментарно, що й визначає актуальність порушеного питання.

Апелюючи до запропонованої В. О. Горпиничем дефініції поняття *присвійність* (посесивність) як універсальної поняттєвої категорійної величини з узагальненим значенням належності предмета особі, у маркуванні чого беруть

участь синтаксичні, лексичні та морфологічні (дієслова, займенники, іменники, прикметники) засоби [Горпинич, 2004, с. 112], зазначимо, що зпоміж указаних частиномовних класів стосунк до атрибутивної сфери виявляють присвійні займенники та прикметники, а також синтаксично транспоновані відмінкові форми іменників і співвідносних із ними займенників. У першому випадку йдеться про узгоджені означення, у другому — про поєднані зв'язком керування та водночас позбавлені спеціалізованих формальних маркерів неузгоджені атрибутивні одиниці. Обидва різновиди ад'єктивно оформлених другорядних членів речення представлені в діалектному зв'язному мовленні жителів Волинського Полісся.

Центр морфологічного вияву атрибутів становлять присвійні займенники *мій* і *наш* як кореляти особових форм відповідно *я* та *ми*. Їхнє домінування пояснюємо специфікою тексту, що зазвичай репрезентує розповідь від першої особи. У досліджуваному матеріалі аналізовані члени речення, поєднуючись з опорним субстантивом, перебувають не тільки перед ним, а й у постпозиції, реалізуючи явище інверсії. Пор.: / *ко*л'ес' **мо**йа *баба* ро<sup>к</sup>казувал'а / *шо* була при<sup>к</sup>расна по<sup>г</sup>ода / [Аркушин 2010, с. 28] і // *а*: **бра**т<sup>и</sup>ха **мо**йа *вз'а*ла / *к'і*йаку *і* *в*иходит' до *й*ейі / [Аркушин 2010, с. 102]. Як відомо, однією з особливостей посесивно маркованих ад'єктивів є їхнє узгодження в роді, числі й відмінку переважно з підметом чи керованим членом речення: *а* *в*же **мо**йа **ма**те *р'і*д'н'а / *ка*зала / *ди*тено / *ни*е *ро*бе так / [Аркушин 2010, с. 84]; / **му**йа **ма**ти *пу*сти'ела / *шо* *то* / *в*те // *в* *пу*ни'д'ілок *в*се // [Аркушин 2010, с. 280]. Укладена картотека засвідчує, що почасти діалектоносії порушують таку закономірність. Зокрема, у висловленні / *а* **ма**ти **мо**йе *по*ш'ла до *ни*'в'істки'е [Аркушин 2010, с. 28] займенник *мо*йе має флексійний показник середнього роду.

У волинсько-поліських говірках аналізований атрибут у називному відмінку чоловічого роду представлений варіантами *ми*, *мій*, *му*, що функціонують і в непрямих відмінкових формах, наприклад: / *ну* *с*лухай *то* *то* *ка*зав д'ід<sup>м</sup> **ми** / *шо* так було *в* *на*шому *си*л'і *ту*та / [Аркушин 2010, с. 298]; / **ми**'і бат'ко *ка*зав *шо* сал'дати *ко*'лис' *слу*жи'ели'е / *д*вацит' *п*йет' *ро*к'і'ї // [Аркушин 2010, с. 50]; / *а* **му**й брат *кри*чит' / *х*лопц'і! / *во*на *ни* *в*м'йе *п*лавати! / [Аркушин 2010, с. 304]; / *в*'ін був *ни* *в*ел'ми *ба*гати' / *а*ли *т*рошк'і *за*можний був // *при*'в'із до **мо**го бат'ка *с*'ічку *р*'ізати / [Аркушин 2010, с. 50]. Значеннєві характеристики опорного слова безпосередньо впливають на ступінь вияву посесивної ознаки.

Корпус фактичного матеріалу дає змогу стверджувати, що займенник *мій* перебуває в підпорядкуванні двох різновидів субстантивів — на позначення неістот та істот, переважно осіб. У першому випадку семантика присвійності чіткіша, адже йдеться про безпосередню належність чогось оповідачеві: // *вин* *ка*же *й*а *та*'ко *й*ак *з*л'анув / *а* *в*же *д*умаю **му**йа *су*к'ірка / [Аркушин 2010, с. 412]; *три*майу *ха*'з'аїство / *син* *об*роб'лає **го**род **ми** // [Аркушин 2010, с. 122]. Натомість підпорядкування іменнику — номінації істоти слугує передумовою часткової нівеляції посесивності, оскільки в такому разі акцент припадає

на стосунок до об'єкта повідомлення, із яким оповідач безпосередньо чи опосередковано пов'язаний родинними стосунками: // о / о / та|к'єї |бат'ко мій був ота|к'єї |добрий / [Аркушин 2010, с. 256]; / мій брат був с'ї|рожа / з'авс'а и мій ч'ол-ови'к с'ї|рожа з'авс'а // [Аркушин 2010, с. 158]. Аналізуючи функційні особливості займенника мій, І. Г. Матвіяс цілком умотивовано констатує, що вказана мовна одиниця «може вживатися при іменнику-особі для підкреслення того, що саме ця особа в певний момент є предметом обговорення. Тут займенник служить засобом вираження кваліфікаційного ставлення мовця чи автора до відповідної особи» [Сучасна 1969, с. 270].

В усній комунікації поліщуки активно вживають посесивно маркований атрибут наш, родові та числові форми якого подібно до схарактеризованого попередю займенника мій також не завжди виявляють ознаки морфологічного узгодження, пор.: / в |нашо'му си|л'ї с'ват|куйут' в |їїдно в'ремн'а / жи|жок і жиш|чи'ха / і |говори|ли ше |ран'шеї |л'уде ста|р'їши / шо |во|но про|т'їу|нейе // [Аркушин 2010, с. 54]; / була |нашому си|л'ї та|ка ше з|начит' с|торийа // [Аркушин 2010, с. 60] і // |але та|ка була |наш'її х'іс|торийа // [Аркушин 2010, с. 48]. Специфіку вжитого в множині ад'єктива вияскравлює наявність не тільки повної стягненої, а й повної нестягненої форми, пор.: [Третя жінка:] / |жи'є|жєйке / а |то та|ко / по|с'їл'с'кому // то |наши| ба|би'є / |наши на|їх |ка|ж|ут' / |ж'ї|жєйкє'є п'їш|ли // [Аркушин 2010, с. 56]; // в|же ти|п'їро |тил'ко |жи'є|то та|ко в |а|хлопци / а |хлопци хо|вали |наш'її тий|во // п'р'етки| / вс'а хо|вали / [Аркушин 2010, с. 100]; а |с|периду було при... / ст|роїка дири|їяна // |але |то|же була |ду|же хо|ро|ше обо|рудована // то |так |як' |і |наш'її |церкви // [Аркушин 2010, с. 366]. Використовуючи займенник наш, оповідач ідентифікує себе як особу, котра виявляє спільність із певними людьми за місцем проживання чи іншими ознаками.

У досліджуваних текстах функціонування прийменників твій (тв'її, твій, твей) і ваш кількісно обмежене, що вважаємо специфікою аналізованого матеріалу. На вказані атрибути натрапляємо у висловленнях, які експлікують модельовану оповідачем комунікацію, що відбувалася раніше з його співрозмовником, чи представлену як переказування почутого від інших осіб діалогу: // о / то в'їн |каже / ч'їм тв'її |бат'ко ко|н'а по|га|н'айе? / [Аркушин 2010, с. 198]; [То як — туди йшов, хто хотів?] / н'є! // хто |тико |л'убит' / от твїї |парубок / мїї |парубок / о|то |тико |тийї |май|ут' п'раво // [Аркушин 2010, с. 254]; / о|то |каже |я на |ц'ої пи|н'ок с'во|го |бат'ка ву|д|ив / а |ти|пер ти ме|не |водиш' на |ц'ої пи|н'ок / а |ти|пер |будиш ста|рєї / то |твєї| сиен ти|бе |буде во|дити на |ц'ої пи|н'ок // [Аркушин 2010, с. 280]; / |пише |баба / шо |тво|го шва|тра ни|ма // [Аркушин 2010, с. 152]; // в'їн |каже да|нило |я |хо|чу с |твєй|у |жи'є|н|ко|ю |ви'є|ни'є-ти'є // [Аркушин 2010, с. 424]; / |ка|жу ска|жи хто ка|зав? / |тво|її |каже по|д|руги // [Аркушин 2010, с. 430]; // |при|би|гає чо|ло|в'їк з'в'їти / по|су|с'їд'н'її в|же / ої |каже |їд'їте / бо |вашо|го |їванка грим за|бив // [Аркушин 2010, с. 188]; / |на|те то |ваша |ду|ч|ка на|ва|р|ила / [Аркушин 2010, с. 408].

У говірковому мовленні діалектоносіїв Західного Полісся реалізація присвійності пов'язана із займенником свій у варіантах чоловічого роду *св'її*, *свїї* і *св'їй*, жіночого — *св'їа*, множини — *сво'її*. Зорієнтованість на семантичний потенціал аналізованого слова дає змогу вказати на його поліфункційність, що полягає у вираженні належності переважно чогось, рідше когось істотам, маркованим будь-яким особовим займенником: / а\_в\_бат'ка був ма'н'їж<sup>м</sup> / *и\_сич'карн'а св'їа* *и\_ку'н'а* / *ку'би'ела* // [Аркушин 2010, с. 50]; // *рок'ів шис'т' тор'зуйм ми* / *то\_вже ми св'її* *то'вар з'наймо* // [Аркушин 2010, с. 72]; // *а\_їа тут в\_їїх пуш'ла в\_св'їю* *їхати* / *ву'ни пу\_св'їїм* *хати* // [Аркушин 2010, с. 48]; // *то'д'ї і\_к'ін' свїї* *був* / [Аркушин 2010, с. 188]; *а\_те'пер їа дожде'ла до\_того* (помах рукою) / *шо їа сво'їїм* *їд'їт'ам* *рос'казуйу* (підтвердила рухами руки) // *шо:* / *їд'їтки'е* / *тої с'в'їт по'зич'аний* / [Аркушин 2010, с. 84].

З-поміж займенникових слів, що репрезентують посесивний зміст, особливого коментаря потребують слова *їого*, *її*, *їх*, для яких, на переконання І. Р. Вихованця, «характерна омоніміяність із родовим відмінком особових займенникових іменників, тобто вираження присвійності не морфологічним способом, а тільки синтаксичною позицією» [Грамматика 2017, с. 300]. Подані теоретичні положення дають змогу констатувати, що займенники окресленого різновиду виконують роль неузгодженого означення. У діалектному зв'язному мовленні жителів Волинського Полісся представлені форми *їого* в чоловічому роді, *їейї* — у жіночому, *їїх* — у множині: *тут в\_їковел'ї* / *їого* *сист'ра* *бу'ла* [Аркушин 2010, с. 476]; *все ка'зали шо їейї* *їат'ко* / *їейї* *їаби* / *то не\_їм'їг вмер'ти* / [Аркушин 2010, с. 108]; // *а\_вел'ми рик вод'а'ний* *був її'ден* *по'нав* / *шо в\_їїх хат'ах* *їводу* *ме вил'ївал'їе* / [Аркушин 2010, с. 16].

Корелятом займенника *їїх* є звична в атрибутивній сфері форма *їїхн'її* (*їїхн'а*, *їїхн'е*, *їїхн'ї*) в різних відмінкових виявах: / *їмати їїхн'а* *про'села* *мо'їу* *їмаму там* *помох'ти о'то* / *їак в\_їжни'ва* *то так* / *то там* // [Аркушин 2010, с. 470]; // *во'не / там / сво'їу* *їмову* *їмали'е* / *ї\_во'не:* / *їїх* / *їнашоїї* і *їїхн'ойї* *їмови* (підтверджує лівою рукою) / *їавит' не\_розум'їлі'е* *о'тут су'с'їд'н'ї* (показала позад себе) *їсела* // [Аркушин 2010, с. 248]; / *вже бат'к'їу* *не'ма* / *то си'ни* / *їе приї'їж'али їїхн'ї* // [Аркушин 2010, с. 508]; / *то ме* *їводу вил'ївал'їе* з\_ *їїхн'їх хат* / *о* // [Аркушин 2010, с. 16].

Групу виражальних засобів посесивності, що належать до морфологічного центру, формують присвійні прикметники. У говірковому матеріалі натрапляємо на функціонування атрибутивних синтаксичних одиниць цього різновиду, утворених за усталеними дериваційними схемами від іменників загальних назв переважно на позначення людей за родинними стосунками, рідше від антропонімів, пор.: *ц'ої* *їамин ш'вагер* *ц'ої* *їпол'ак* *пру'дав сво'їу* *їземл'у* (показала головою ліворуч) / *їтому* / *їїї сист'ри* *їмамин'її* // [Аркушин 2010, с. 458]; // *їа приї'їду до\_їматеринойї* *їхати* // [Аркушин 2010, с. 80]; *а\_їа* / *їше* *їбратув* *їхлопиц'* // *а'де во'на?* / *їоде* *їкаже* *їол'їзла* *в\_їкорч* // [Аркушин 2010, с. 106]; / *ї\_їкаже* *їтої* *їхлоп'їц'* / *їбратув* / *їбабо* *вже* *їни\_їбуде* *їво'на* *їход'їти* / [Аркушин 2010, с. 106] і *їтиш'їна* / *їтиш'їна* / *ї* *їтого'во* / *ї:* *їстала* *їхрис'їтити* /

*i\_одий|шов так / йак до\_п|лота до\_гу|л'аниного / i\_та|ко (плеще) / дав з|нати ш'о одий|шов i\_пу|шов // [Аркушин 2010, с. 132].*

Як засвідчують подані конструкції, словотвірну роль виконують не тільки внормовані суфікси, а й фонетично модифіковані посткореневі морфеми, зокрема *-ув-*, що вияскравлює специфіку говірок волинсько-поліського ареалу. У називному відмінку чоловічого роду однини присвійні прикметники, як і літературні відповідники, мають коротку форму, натомість у жіночому роді однини та в множині їм притаманний повний стягнений вияв, пор.: // *при|йїхале ду|дому / при|б'їгла т'отка // |йейі т'отка / |материна сист|ра // о / i\_|каже / про|бачте ме|ні / бо то\_йа так зро|би|ела* / [Аркушин 2010, с. 110].

В аналізованих текстах атрибутивно марковані синтаксичні одиниці представлені також субстантивами в родовому відмінку. Вони перебувають з опорним словом у підрядному зв'язку керування й виконують роль неузгодженого означення. У цій сфері зазвичай виявляємо іменники на позначення осіб за родинними стосунками чи власні номінації: / *бра|тихи ко|рову с|портила* / [Аркушин 2010, с. 106]; / *а\_|йакова сист|ра |каже / а\_ку|ди вин?* / [Аркушин 2010, с. 148]. Іноді позицію грамеми родового заступає субстантив у називному відмінку: / *до\_не|в'їстки<sup>e</sup> по|ш|ла / |меншого брат / аш то вж'е д|вери| луп!* / [Аркушин 2010, с. 28].

У мовному просторі діалектоносіїв натрапляємо на висловлення з кількома посесивно маркованими ад'єктивними синтаксичними одиницями. Зокрема, у репліці / *море оц'е ка|ж'у п|роїдите / то за\_ц'їм |морем |вашого |сина |хата* / [Аркушин 2010, с. 332] таку функцію виконує займенник *вашого* як узгоджене означення, підпорядковане субстантиву *сина*, що зазнав синтаксичної ад'єктивної й виконує роль неузгодженого означення.

Отже, у волинсько-поліських говірках лексеми з узагальненим значенням присвійності перебувають в атрибутивній сфері, реалізуючи зав'язки узгодження та керування. Перший притаманний більшості присвійних займенників та присвійним прикметникам. Керування характерне для займенникових одиниць *його*, *йейі*, *їх* та іменників у родовому відмінку чи інших відмінкових формах, що хоч і не відповідають літературним нормам, проте увиразнюють мовленнєву специфіку жителів Волинського Полісся.

Перспективу дослідження становить опис темпорально й локативно маркованих семантичних груп узгоджених та неузгоджених означень у комунікативному просторі жителів західнополіського ареалу.

## ЛІТЕРАТУРА

1. Аркушин Г. Голоси з Волинського Полісся (Тексти). Луцьк : ВНУ ім. Лесі Українки, 2010. 542 с. + 2 електрон. опт. диски (DVD).
2. Аркушин Г. Л. Відбиття синтаксичних особливостей говірок у діалектних словниках. *Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства: зб. наук. праць*. 2016. Вип. 21. С. 7–10.
3. Горпинич В. О. Морфологія української мови: підручник для студ. вищ. навч. закладів. Київ : ВЦ «Академія», 2004. 336 с.



4. Граматика сучасної української літературної мови. Морфологія / І. Р. Вихованець, К. Г. Городенська, А. П. Загнітко, С. О. Соколова; за ред. І. Р. Вихованця. Київ : Вид-дім Дмитра Бураго, 2017. 752 с.
5. Грицевич Ю. В. Синтаксичні особливості західнополіських говірок (на матеріалі фольклорних текстів). *Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія: Філологія. Журналістика*. 2022. Т. 33. Вип. 4. Ч. 1. С. 6–11.
6. *Сучасна українська літературна мова: морфологія* / за заг. ред. І. К. Білодіда. Київ : Наук. думка, 1969. 583 с.

## СЕКЦІЯ V

# ПРОБЛЕМИ ЛІНГВОДИДАКТИКИ Й СУЧАСНИЙ СТАН ДОСЛІДЖЕНЬ У ЦІЙ ГАЛУЗІ

*Обраному на початку своєї вишівської  
викладацької діяльності науково-педагогічному напрямку  
(українська мова та методика її навчання  
в закладах освіти різного рівня)*

*Сергій Іванович Дорошенко залишався вірним  
упродовж свого професійного шляху.  
Він збагатив методичну скарбничку словесників  
численними працями, де вдумливо й переконливо  
висловив свої міркування щодо викладання в школі  
різних розділів мовознавства, зокрема фонетики,  
лексикології, граматики, а також стилістики*

**Лідія Лисиченко**

**Жанна Горіна**

кандидат педагогічних наук,  
доцент кафедри української філології і методики навчання фахових дисциплін;  
ДЗ «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К.Д. Ушинського»  
zghorina444@gmail.com

**Ніна Босак**

кандидат педагогічних наук,  
доцент кафедри української філології і методики навчання фахових дисциплін;  
ДЗ «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К.Д. Ушинського»  
nina.bosak@ukr.net

**Аліна Діхтяр**

магістрантка;  
ДЗ «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»

## **БУКТРЕЙЛЕР ДО БАЛАДИ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА «ТОПОЛЯ» ЯК ІНСТРУМЕНТ СТИМУЛЮВАННЯ ЧИТАЦЬКОЇ АКТИВНОСТІ УЧНІВ**

У теперішній ситуації суцільної експансії цифрової доби, а отже, і зменшення ролі та місця читання творів художньої літератури в житті сучасних підлітків, зміни інформаційної, комунікативної і загальної культурної поведінки школярів професійне освітянське середовище, вчителі-словесники, методисти і небайдужі батьки шукають спільні шляхи стимулювання читацької активності учнів, прагнуть зробити читання більш престижною культурно-дозвіллевою звичкою дітей цифрового покоління (Н. Грона, В. Кизилова, Ж. Клименко, Г. Клочек, О. Куцевол, О. Ніколенко, Л. Нежива, Л. Овдійчук, О. Ісаєва, О. Семєног, Г. Токмань, Т. Шарова, Т. Яценко та ін.).

Читацька допитливість, активність, яку учні проявляють на шкільних уроках української мови і літератури, формуються внаслідок їхньої пошуково-пізнавальної діяльності, стимулюються стійким інтересом, мотивацією до читання художньої літератури, а також й за допомогою використання в освітньому процесі інноваційних технологій «не тільки для розваг та дозвілля, але й для організації навчання», — слушно зазначає С. Бондар [Бондар 2003, с. 8]. До того ж, одна з компетентностей учня, прописана в концептуальних засадах НУШ, інформаційно-цифрова, охоплює такі складники: по-перше, медіаграмотність, що включає в себе оброблення інформації (її пошук, осмислення, зберігання); по-друге, обов'язковим є використання цифрових ресурсів (ПК і ПЗ); уміння працювати з базами даних; розумітися на кібербезпеці, авторському праві, інтелектуальній власності і т. под.; використовувати інноваційні форми комунікації в різних сферах (від електронної пошти до блогів).

Сучасні засоби навчання й вивчення мови і літератури, розраховані на аудіовізуальне сприймання інформації, давно увійшли до складу комп'ютерних

мультимедійних технологій, які використовують учителі в мовно-літературній освітній практиці, комбінуючи традиційні методи з інтерактивними прийомами стимулювання навчальної і дослідницької діяльності учнів, як-от: інтелектки, інфографіка, віммельбухи, лепбуки, хмарина слів, фрагменти художніх, документальних, мультиплікаційних стрічок, відеосюжети з веб-ресурсів, мобільні застосунки з плей- і подкастами, кроссенс, сенкан тощо [Горіна 2021].

Одним із поширених сьогодні творчих завдань є колективне складання буктрейлера — короткого відеоролика, створеного за сюжетом книги, або у вигляді відеоанотації, тизера, який переказує в довільній формі інформацію за мотивами художнього тексту, і має на меті промоцію книги та популяризацію культури читання в суспільстві (Л. Базиль, А. Бессараб, Т. Білушак, Г. Гич, Н. Головченко, М. Варданян, А. Землянська, К. Сізова, А. Філатов). Попри схожість у тлумаченні самого терміна, слід відзначити достатню розгалуженість дослідницьких підходів щодо класифікаційних параметрів розподілу буктрейлерів: а) за змістом (розповідні, інформаційні, концептуальні, мотивувальні, атмосферні); б) за способом візуального відтворення тексту (ігрові, неігрові, мультиплікаційні, графічні); в) за тематикою (сучасна література, дитяча література, художня класика, мережева (цифрова) література); г) за авторством (на основі власного твору або за текстом іншого письменника) [див. ще Білушак, Радковець 2021; Головченко 2020].

З безпосереднім акцентом на освітній формат, буктрейлери розподілено на *фактографічні*, що містять найбільш упізнавані моменти сюжетної лінії твору, потому мають схожість з анотацією, яка супроводжується ілюстраціями і музикою, завдяки яким читач дізнається про головні події; *емоційно-чуттєві*, які передають почуттєву атмосферу художнього твору, потому головне їх призначення полягає у відтворенні широкого спектру емоцій та настроїв головних героїв; *ідейно-тематичні*, переважно скеровані на розкриття змісту й ідейної спрямованості твору, світоглядної позиції і мистецької візії автора. Науково виправданим, на нашу думку, є пропонуване розмежування щодо аналізу буктрейлерів за відповідними науковими напрямками: перший — розглядає буктрейлер як мультимедійну презентацію у ярмарково-виставковій діяльності автора; другий — як інструмент популяризації бібліотечної діяльності; третій — як ефективну маркетингову технологію промоції книжкових видавництв і видавничої продукції; четвертий — як комунікаційну стратегію популяризації книги автором у мережевому середовищі; п'ятий, який безпосередньо стосується предмета нашого дослідження, порушує питання освітньої ролі і місця буктрейлера як інструмента стимулювання і підвищення читацької активності учнів [Білушак, Радковець 2021, с. 248 – 249].

Розмірковуючи над розробленням методики стимулювання читацької активності учнів, визначимо кілька переваг використання буктрейлера як одного з інструментів з модернізації мовно-літературної галузі у ЗЗСО:

1. Мотивація учнів: буктрейлери формують читацьку моду на знакові твори художньої літератури, допомагають відтворити загадкову атмосферу,

створити мотиваційну інтригу, розставляючи потрібні акценти сюжету, що простимулює учнівський інтерес до подальшого читання твору.

2. Візуалізація: буктрейлери дають можливість візуально сконструювати в уяві головний сюжет й «оживити» образи головних персонажів, допомагають учням краще уявити місце події і відтворити атмосферу певного часового періоду, що є важливими для інтерпретації літературного твору.
3. Розвиток критичного мислення: після перегляду буктрейлера за мотивами вивчених програмних творів, учні можуть поділитися своїми читацькими враженнями або висловити припущення щодо причин панування певних літературних течій, конкретних жанрів, мистецьких стилів, тем.
4. Реклама книги: буктрейлери можуть виступити захопливою мультимедійною рекламою книги, забезпечуючи взаємодію зі шкільною бібліотекою, що активізує контакти художнього твору з ширшим колом читачів.
5. Креативність: використання буктрейлерів також сприяє творчій самореалізації учнів з різними типами мислення, розвитку їхніх інтелектуальних і мовленнєвих здібностей, віртуальних і діалогових форм комунікації.

Реалізація творчого проекту зі створення буктрейлера як інтерактивної технології й випереджувального завдання-анонсу до вивчення балади Т. Шевченка «Тополя» здійснювалася в 7 класах на базі ЗЗСО №26, №35, №63 Одеської міської ради. Важливим аспектом експериментальної роботи було дотримання рекомендацій щодо покрокового втілення проекту, прописаних у пам'ятці зі створення навчального буктрейлера:

1. Зазначте назву, автора, жанр, мотиви рекомендації цієї книги читачам-одноліткам.
2. Обдумайте сценарій буктрейлера, пропишіть сюжет, анотацію книги або слоган, головними моментами яких має бути інтрига, що стимулюватиме в інших бажання прочитати всю книжку до кінця.
3. Доберіть ілюстративний матеріал (фоторепродукції, відскановані ілюстрації зі шкільного підручника або художнього тексту, пошук шаблонів зображень, скріншотів відеофрагментів із мережевих стоків або приклади, створені власноруч).
4. Запишіть музичний супровід із накладеною мелодією, закадровим голосом або, при потребі, з іншими звуковими спецефектами.
5. Змонтуйте відео, користуючись обраним програмним забезпеченням для створення відеокліпу або монтажу відеоряду (Movavi Video Editor, Sony Vegas Pro для Windows або Windows Movie Maker, iMovie, Pinnacle Studio, Powtoon, Canva).
6. Дотримуйтесь позиції авторського права на інтелектуальну власність (Рис. 1):



Рис. 1. Пам'ятка зі створення навчального буктрейлеру

Наступним кроком було створення складу творчої групи учнів (5–7 осіб), визначення обсягу роботи, розподіл обов'язків відповідно до їхніх індивідуальних уподобань та рівня володіння інформаційними технологіями. Оскільки балада «Тополя» невелика за обсягом, то для розроблення проекту зі створення буктрейлера було рекомендовано взяти не якийсь фрагмент, а увесь художній твір. Так, частина учасників робочої групи сконцентрувалася на добиранні готового або створенні власного ілюстративного матеріалу для відеоряду. Інші учні взяли на себе роль редакторів і сценаристів, концентруючись здебільшого на композиції сюжету, ключових текстових моментах, добиранні цитат до слайд-шоу, які пізніше було додано до ілюстративного матеріалу буктрейлера. Решта семикласників зайнялася монтажем у створенні відеокліпу: обрізка та склеювання відео, накладання аудіофайл з музичним та іншими звуковими ефектами, додаванням переходів, вставкою титрів або написів і т. под.

Останній етап експериментальної роботи з реалізації творчого проекту — це безпосередня презентація готового буктрейлера на уроці з української літератури в 7-му класі під час вивчення вивчення балади Т. Шевченка «Тополя».

#### Мета уроку:

- ознайомити учнів із життєвим і творчим шляхом Тараса Шевченка;
- активізувати пошуково-дослідницьку діяльність учнів;
- розвивати навички аналізу й інтерпретації літературного твору;
- виховувати шанобливе ставлення до шедеврів національної спадщини.

## ПЕРЕБІГ УРОКУ

### I. Організаційний момент

- Привітання учнів.
- Перевірка готовності до уроку.

### II. Вступна частина

Актуалізація знань. Вікторина «Що мені вже відомо про Шевченка?».

### III. Оголошення теми й мети уроку

### IV. Основна частина

1. Вивчення відомостей із теорії літератури: поняття «балада».
2. Прослуховування балади «Тополя» у професійному виконанні акторів-читців і колективне обговорення емоцій, які вона викликала в слухачів.
3. Актуалізація мотиваційних резервів учнів. Презентація за qr-кодом творчою учнівською групою створеного буктрейлера до балади «Тополя»:



4. Обговорення вражень та емоцій, які викликав буктрейлер, на що надихнув, до яких роздумів підштовхнув, які читацькі асоціації спричинив.
5. Обговорення буктрейлера:
  - Що зацікавило вас у переглянутому відеоролику?
  - Чи спонукав він вас до прочитання самого тексту балади й чим саме?
6. Завдання для вмотивованого читання: Після прочитання Шевченкової балади подумайте, чи вдалося авторам буктрейлера передати почуття головної героїні художнього тексту та заінтригувати читача.
7. Аналіз тексту балади Т. Шевченка «Тополя».
  - Розбір структури балади.
  - Виявлення основних тем та художніх образів.
  - Розвиток критичного мислення учнів за допомогою прийому «тонкі запитання» (Хто? Що? Де? Коли? Чи було?) і «товсті» (проблемні):  
*Тонкі запитання:*
    - Де росла тополя? (*край дороги серед поля*)
    - Де відбулася зустріч молодиці з козаком? (*під вербою*)
    - Яка пташка виспівувала, поки дівчина виходила з хати? (*соловейко*)
    - До кого поет звертається в баладі? (*до молодих дівчат*)
    - Як Шевченко характеризує тополь? (*гнучка, тонка*)
    - З чим автор порівнює широке зелене поле? (*з морем*)
    - Скільки років закохана молодиця чекала свого козака? (*два роки*)
    - Який народний обряд згадується в баладі? (*сватання*)

- Що замислила головна героїня, коли дуже страждала? (*втопитися*)
- Як дівчина перетворилася на тополю? (*випивши зілля ворожки*).

*Товсті запитання:*

- Як автор описує щирість почуттів молодої дівчини і козака?
- Навіщо матері було видавати доньку заміж за старого багатія?
- Чому дівчина протестує проти рішення матері?
- Чому молодиця вирішила звернутися до ворожки?
- Ворожка, на вашу думку, є уособленням нечистої сили? Чому?
- Чи можна вважати баладу «Тополя» застереженням дівчатам? Чому?
- Які ознаки жанру балади з казково-фантастичними подіями?

#### **V. Заклучна частина. Саморефлексія пізнавальної діяльності:**

- Я сьогодні дізнався (-лася) про .....
- Цікавим для мене було .....
- Складним для мене виявився матеріал про .....

#### **VI. Домашнє завдання:**

Підготувати мультимедійну презентацію про Тараса Шевченка та його внесок в українську літературу.

Підсумовуючи результати запровадження творчого проекту зі створення буктрейлера як освітньої технології й випереджувального завдання-анонсу до ознайомлення з художнім текстом у загальноосвітніх навчальних закладах, відзначимо, що цей новий формат рекламно-демонстраційного характеру, який, по суті, інтегрує візуальне мистецтво, художню образність тексту й нові інформаційно-комунікаційні технології, сьогодні вже довів свою методичну доцільність й ефективність використання у шкільній мовно-літературній освіті.

Натомість, конкуруючи з традиційною мультимедійною презентацією, яка здебільшого характеризується інформаційним навантаженням, буктрейлер як захопливий формат культурно-просвітницького характеру значно розширює педагогічні можливості вчителя-словесника для розкриття креативних здібностей сучасних читачів підліткового віку, сприяє розвитку їх ініціативності, самостійності та вмінь дистанційного медіапроекування й взаємодії у складі команди. Для того щоб оцінити рівень впливу освітнього буктрейлера на учнів — потенційних читачів рекламованої книги, була проведена експериментальна робота щодо реалізації творчого проекту з вивчення балади Тараса Шевченка «Тополя», результати якої дозволяють сформулювати такі висновки: учні вкрай позитивно сприймають буктрейлери, які певним чином стимулюють їхню читачську активність або, щонайменше, пробуджують інтерес до читання художньої літератури шляхом уведення в освітній процес позапрограмної видовищної інформації із залученням різноманітних комп'ютерних програм і мобільних застосунків.



**ЛІТЕРАТУРА**

1. Білушак Т. М., Радковець О. І. Буктрейлер як мультимедійна реклама в популяризації книги автором у середовищі Інтернету. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія: Філологія. Журналістика*. Т.32 (71) №1 Ч.3. 2021. С. 247–252.
2. Бондар С. П. Перспективні педагогічні технології в шкільній освіті: Навчальний посібник. Рівне : Тетіс, 2003. 200 с.
3. Варданян М. В. Буктрейлер як засіб підвищення читацької активності майбутніх учителів початкової школи в навчанні дитячої літератури. *Інформаційні технології і засоби навчання*. 2018. Т. 64. №2. С. 39–47.
4. Головченко Н. І. Формування компетентного учня-читача шляхом міжпредметної взаємодії у процесі вивчення української літератури. URL: <https://lib.iitta.gov.ua/720407/1/%D0%93%D0%BE%D0%BB%D0%....pdf>
5. Горіна Ж. Д. Освітні тренди і комунікативно-візуальне середовище нових медіа: монографія. *Стратегічні напрями розвитку сучасної української лінгводидактики*. Тернопіль : Підручники і посібники, 2021. С. 77–86. URL: [http://dSPACE.tnpu.edu.ua/bitstream/123456789/19634/1/8\\_Horina.pdf](http://dSPACE.tnpu.edu.ua/bitstream/123456789/19634/1/8_Horina.pdf)

---

**Анна Жукова**

працівник ЗСУ;  
викладачка кафедри іноземних мов  
та військового перекладу;  
Національна академія сухопутних військ  
імені гетьмана Петра Сагайдачного;  
здобувачка ступеня доктора філософії;  
Львівський національний університет імені Івана Франка  
[annetta000@gmail.com](mailto:annetta000@gmail.com)

**ЛІНГВОДИДАКТИЧНІ ЗАСАДИ НАВЧАННЯ ІНОЗЕМНИХ МОВ  
ДЛЯ ВІЙСЬКОВИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ**

Упродовж останніх років в умовах війни, що триває на території України, значно розширилося та активізувалося військове співробітництво нашої держави з іншими країнами, головним чином, із членами Північноатлантичного Альянсу. Сьогодні професійна діяльність військовослужбовців Збройних Сил України передбачає їх участь у воєнних завданнях, переорієнтацію підготовки військ за стандартами НАТО та розширення міжнародних контактів. У зв'язку з цим з'являється потреба належного рівня володіння особовим складом іноземними мовами. Саме тому на сучасному етапі у системі військової освіти Збройних Сил України вагоме значення надається вивченню курсантами вищих військових навчальних закладів іноземних мов, зокрема англійської як домінуючої мови міжнародного спілкування.

Проблема навчання іноземних мов у військових навчальних закладах є предметом наукового дослідження низки вітчизняних науковців. Так, проблемами

реформування та удосконалення мовної підготовки курсантів військових навчальних закладів займалися такі дослідники, як Л. П. Канова, Л. О. Захарова, О. М. Єфімова, І. С. Ковальчук, Н. Л. Нечипорук, А. В. Чирва та ін. Розвиток іншомовної комунікативної компетентності курсантів у військових навчальних закладах — це системний, послідовний та багатогранний процес іншомовної комунікативної підготовки, який включає спеціально організовану взаємодію всіх його учасників, тобто науково-педагогічних працівників, курсантів, слухачів тощо та скерований на досягнення цілей вищої військової освіти [Лобко 2021].

У документі «Основні засади мовної підготовки особового складу у системі Міністерства оборони України» наголошено на необхідності вдосконалення мовної підготовки українських військовослужбовців, визначено сучасну систему поглядів щодо підвищення ефективності вивчення іноземних мов у Збройних Силах України та сформульовано стратегію дій [Основні засади 2019]. Окрім того, у цьому документі визначено, що головна мета вивчення курсантами англійської мови полягає у розвитку та вдосконаленні їх мовленнєвих навичок і вмій у військово-професійній сфері згідно з вимогами мовного стандарту НАТО СТАНАГ 6001 [Основні засади 2019, с. 6]. Одним з ключових завдань для вищого військового навчального закладу є забезпечення до 2030 року досягнення випускниками цільових рівнів мовної підготовки не нижче стандартизованого мовленнєвого рівня СМР 2 [Основні засади 2019, с. 13].

У цьому контексті, на наше переконання, потрібно звернути особливу увагу на підходи до навчання іноземних мов у військових навчальних закладах, загальнодидактичні й спеціальні принципи мовної підготовки курсантів, а також на основні методи навчання іноземних мов.

Щодо підходів до навчання іноземних мов у військових навчальних закладах, вважаємо, що таке навчання повинно здійснюватися на основі комунікативного підходу, системного підходу, свідомого пізнавального, інтуїтивно-свідомого підходу, а також прагматичного підходу. Комплексне застосування зазначених методів під час навчання курсантів іноземних мов сприятиме досягненню основної мети — підготовки конкурентоспроможного фахівця, який здатен ефективно здійснювати професійне спілкування засобами іноземної мови у стандартних та нестандартних ситуаціях.

Щодо принципів мовної підготовки курсантів, то вони визначені в Концепції мовної підготовки особового складу Збройних Сил України [Концепція 2009]. Відповідно до Концепції розвиток іншомовної комунікативної компетентності курсантів ґрунтується на загальнодидактичних принципах системності, науковості, безперервності, послідовності, зв'язку навчання з практикою, автономності навчання та спеціальних принципах [Тарнавська 2013]. Зазначені принципи навчання є взаємопов'язаними та використовуються комплексно.

Стосовно методів навчання іноземних мов у вищих військових навчальних закладах, то слід зауважити, що на сучасному етапі широке застосування знайшли такі методи та технології, як технології колективного групового навчання, інтерактивні технології кооперативного навчання, ігрові технології, технології ситуативного моделювання, інтерактивні методи навчання, активні методи

навчання тощо [Романишина 2020, с. 228]. На наш погляд, мовна підготовка курсантів не може обмежуватися тільки декількома методами, варто використовувати різноманітні методи навчання іноземних мов, що відповідатимуть індивідуальним особливостям курсантів та будуть цікавими для них. Сьогодні викладачу важливо постійно вдосконалювати свої знання щодо сучасних методів навчання іноземних мов та активно впроваджувати їх у навчальну практику.

Окрім того, вважаємо, що мовна підготовка курсантів мусить відбуватися не тільки в межах аудиторного навчання, але й у позааудиторному навчанні. До прикладу, варто організовувати гуртки вивчення іноземної мови, тренінги, дискусії тощо. Тут варто врахувати позитивний досвід педагогічної діяльності відомого українського мовознавця й талановитого викладача С. І. Дорошенка [Дорошенко 2019], який велику увагу приділяв організації та проведенню позааудиторної роботи зі здобувачами освіти. Під час наукових гуртків педагог звертав увагу не тільки на навчальну діяльність, але й на формування здобувачів освіти як особистостей, виховання у здобувачів освіти поваги до навчання, пояснював етичні правила, правила академічного спілкування тощо [Дорошенко 1962]. Досвід С. І. Дорошенка є як ніколи актуальним сьогодні та потребує врахування у процесі навчання та виховання курсантів вищих військових навчальних закладів.

Отже, результати проведеного дослідження засвідчують, що навчання іноземних мов у військових навчальних закладах є складним, системним та послідовним процесом, що включає організовану взаємодію всіх його учасників та спрямований на досягнення цілей вищої військової освіти. Процес навчання іноземних мов у військових навчальних закладах ґрунтується на комунікативному підході, системному, свідомому пізнавальному, інтуїтивно-свідомому підході, а також на прагматичному підході. Основним є комунікативний підхід. Окрім того, цей процес ґрунтується на загальнодидактичних принципах системності, науковості, безперервності, послідовності, зв'язку навчання з практикою, автономності навчання та спеціальних принципах. Під час навчання іноземних мов у військових навчальних закладах використовують низку методів навчання, серед яких активні та інтерактивні методи. Перспективи подальших розвідок вбачаємо у вивченні зарубіжного досвіду навчання іноземних мов майбутніх офіцерів у вищих військових навчальних закладах.

## ЛІТЕРАТУРА

1. *Дорошенко С. І.* Лінгвістичний гурток — одна із форм позакласної роботи з піонерами. *Піонерії Сумщини — 40 років*. Суми, 1962. С. 61–68.
2. *Лобко В. О.* Принципи навчання іноземної мови військових фахівців у процесі професійної підготовки. *Всеукраїнська науково-методична Інтернет-конференція «Методика та специфіка викладання іноземних мов у закладах вищої освіти»*. Харків : Національна академія Національної гвардії України, 2021. С. 107–110.
3. *Основні засади мовної підготовки особового складу в системі Міністерства оборони України*: вих. документ Міністерства оборони України № 1524/з/84 від 08.08.2019. 34 с.
4. *Про затвердження Концепції мовної підготовки особового складу Збройних Сил України та плану реалізації Концепції мовної підготовки особового складу ЗСУ*:

- Наказ Міністра оборони України від 01 червня 2009 р. № 267. Київ : МО України, 2009. 34 с.
5. Романишина Л., Блощинський І., Казакова Н. В. Сучасні методи навчання англійської мови курсантів вищих військових навчальних закладів України. *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології: науковий журнал* / МОН України, Сумський державний педагогічний ун-т ім. А.С.Макаренка; [редкол.: А. А. Сбруєва, М. А. Бойченко, О. А. Біда та ін.]. Суми : СумДПУ ім. А. С. Макаренка. 2020. № 10 (104). С. 226–235.
  6. Сергій Іванович Дорошенко: Бібліографія НАН України. Інститут української мови. Автор вступ. ст., упоряд. бібліограф. Т. В. Беляєва. Харків : ФОП Панов А. М., 2019. 100 с.
  7. Тарнавська Т.В. Використання соціальних мереж блогів у навчанні. *Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України. Серія: Філологічні науки*. 2013. №186 (1). С. 136–141.

---

**Оксана Калиновська**

старший викладач  
кафедри української мови;  
Національний університет «Києво-Могилянська академія»  
kalynka.one@gmail.com

## **СОЦІОЛІНГВІСТИЧНИЙ АСПЕКТ МОВНОКОМУНІКАТИВНОЇ ПІДГОТОВКИ СТУДЕНТІВ-НЕФІЛОЛОГІВ**

Мовній освіті належить важлива роль у формуванні високоосвіченої свідомої особистості, яка прагне самоствердження, успішної соціальної реалізації, фахового зростання. А професійна компетенція людини великою мірою визначається рівнем її мовних знань.

Саме тому в системі вищої освіти навіть для студентів, чия майбутня професійна діяльність не пов'язана з лінгвістикою, існують обов'язкові мовні дисципліни, зокрема курс «Українська мова (за професійним спрямуванням)». Загальний огляд університетських програм з названого курсу засвідчує, що його основною метою є формування комунікативної компетентності як «сукупності знань про спілкування в різноманітних умовах і з різними комунікантами, а також уміння їх ефективного застосування у конкретному спілкуванні в ролі адресанта й адресата» [Мацько, Кравець 2007, с. 13] і мовної компетентності як «знання учасниками комунікації норм і правил сучасної літературної мови і вмиле використання їх у продукуванні висловлювань» [там само]. Значна увага в цьому курсі приділяється засвоєнню термінологічних понять, формуванню

навички оперування фаховою термінологією, складанню офіційно-ділових документів.

У навчальному процесі існує постійна потреба в оновленні змісту навчальної дисципліни відповідно до суспільних викликів та зацікавленості студентів. В умовах прискореного темпу зростання знань, динамічних змін необхідних професійних навичок і компетентностей, у реаліях війни мовна освіта не може обмежуватися лише прескриптивно-нормативним чи системно-структурним підходами, вона має охоплювати ширший спектр інформації, створеної в різних лінгвістичних галузях, зокрема й у соціолінгвістиці, що досліджує найширші аспекти взаємодії мови та суспільства. Незважаючи на значний інтенсивний розвиток цього напрямку в українській науці, його надбання в програмах мовних курсів часто представлені фрагментарно. Соціолінгвістика в багатьох університетах досі залишається вибірковою дисципліною (навіть для філологічних напрямів) [Масенко 2010, с. 5].

Предмет і завдання соціолінгвістики, окреслюючи проблематику, пов'язану з суспільним характером мови, її функціями в суспільстві, соціальною зумовленістю мовних явищ, значною мірою поглиблюють розуміння багатьох понять, представлених у курсі «Українська мова (за професійним спрямуванням)», зокрема й основних — літературна мова та професійне спілкування. Так, скажімо, одне з основних завдань курсу представлено як формування чіткого й правильного розуміння функцій та ролі державної мови у професійній діяльності, виконання якого взагалі не є можливим без покликань на дані соціолінгвістики як науки, яка досліджує зокрема й державну функцію мови, а отже, подає об'єктивний контекст розгляду цього питання. До того ж мовна дійсність в Україні сьогодні стрімко змінюється: багато російськомовних громадян переходять на українську мову не лише в офіційному спілкуванні, а й у щоденному вжитку, що підтверджують останні соціолінгвістичні дані [Матвеева 2023, с. 4]. Інтерес студентів до динаміки мовної ситуації в Україні, до проблем взаємозв'язку між мовою й соціумом зростає.

Отже, соціолінгвістичний аспект в мовній освіті студентів-нефілологів постає як важливий та необхідний. Однак в закладах вищої освіти соціолінгвістика не завжди представлена окремим курсом (навіть вибіркоким) для студентів-нефілологів, тому окремі її аспекти, на наш погляд, можуть бути успішно реалізовані і в рамках курсу «Українська мова за професійним спрямуванням», якщо він залишається єдиним курсом (крім іноземної мови) з мовної освіти для студентів-нефілологів.

Дані соціолінгвістики, основні поняття цієї галузі розширюють тематику курсу, збагачують методологічним інструментарієм, формують світоглядно-ціннісні орієнтири студента.

Тематичний зміст курсу урізноманітнюють передусім такі важливі соціолінгвістичні поняття, як: мовна ситуація, мовна політика, білінгвізм, мовні контакти, мовна свідомість, мовна поведінка, засвоєння яких поглибить розуміння специфіки мовної ситуації в Україні, мовного простору в різних суспільних галузях, особливостей міжкультурної комунікації. Поняття *мовної стійкості* як

виду мовної поведінки (введено О. Ткаченком й опрацьоване в науковому доробку Л. Масенко) мотивуватиме студентів аналізувати індивідуальну мовну поведінку в українському соціумі й усвідомлювати власну відповідальність за збереження рідної мови.

До важливих актуальних тем у курсі безумовно належать питання про соціальну диференціацію мови, форми її існування (літературна мова, койне, сленг, суржик), територіальні й соціальні діалекти, зокрема й групові соціолекти (жаргони), функціонування яких часто пов'язано з мовотворчістю особистості. Зазвичай вивчення української літературної мови відбувається як удосконалення правил з орфографії, морфології та синтаксису, що досить часто формує абстрактне розуміння мови, позбавленої живої, діяльнісно-творчої стихії, а повернення уваги до соціолектів допомагатиме студентам розуміти необхідність усних форм мови для розвитку її літературної форми та усвідомлювати власну роль у створенні відповідного мовного простору в майбутній професійній галузі.

З-поміж навчальних методів, застосовуваних у курсі «Українська мова за професійним спрямуванням», ефективно може бути використаний і соціолінгвістичний *метод мовної біографії*, що є «універсальним методом, що спрямований на дослідження мовної поведінки особи, мовних потреб, уподобань, компетентностей» [Кісс, Шумицька 2023, с. 86]. Незважаючи на те, що в традиціях європейського мовознавства метод мовної біографії передусім застосовується у вигляді усних аудіозаписів, в українському мовознавстві цей метод як форму глибинного нарративного інтерв'ю можна використати також і у вигляді письмової роботи — студентських есеїв. Безумовно, такий метод сприятиме формуванню в студента навички осмислення власного мовного досвіду та власної мовної поведінки.

Використання методу дозволить проаналізувати мовну ідентичність студентів, їхнє ставлення до мов; емоції, враження під час вивчення мов у школі, що дасть викладачеві необхідну інформацію про загальний рівень знань студентів, мовно-ціннісні орієнтири, що уможливить корегування змісту курсу й методики викладання. Особливо важливим у застосуванні методу буде результат про наявність у студентському середовищі різних форм мови — суржику, діалектів, літературної мови, ставлення студентів до них, що підвищуватиме рівень мовної свідомості, сприятиме закріпленню навичок самоаналізу мовної поведінки, роботі над культурою власного мовлення, свідомому контролю за чистотою висловлювання. Соціолінгвістичний компонент мовного знання впливає на утвердження світоглядно-ціннісних орієнтирів молоді, на визначеність мовної поведінки, сформованої мовною свідомістю.

У структурі мовної освіти, як зауважує П. Селігей, важливо розділяти мовне навчання й мовне виховання. [Селігей 2012, с 65]. Успіх мовного навчання значною мірою зумовлений потужною науково-методичною базою, яка достатньо напрацьована в освітній сфері. Проте мовна освіта залишається недостатньою та неповноцінною, якщо в ній не враховується аспект ціннісного ставлення до мови, розуміння її суспільної значущості, добре володіння мовою неможливе

без усвідомлення мови як «вагомої суспільної цінності». Усвідомити ці постулати й дозволяє вивчення соціолінгвістичних понять, центральне серед яких — мовна свідомість як «знання, оцінки, почуття й настанови щодо мови та мовної дійсності» [Селігей 2012, с. 13].

Ціннісно-смысловий потенціал соціолінгвістичних понять не лише збагатить студентів новим знанням, а й допомагатиме усвідомлювати роль мови у суспільному й індивідуальному розвитку; сприятиме формуванню й закріпленню навички аналізувати мовний простір, власне мовлення, свідомо ставитись до власної мовної поведінки, до формування українськомовного простору в країні.

Упровадження соціолінгвістичного компоненту в курс «Українська мова за професійним спрямуванням» поглиблюватиме знання про суспільний характер мови, її соціальну структуру, сприятиме розумінню законів її функціонування та соціальної зумовленості мовних змін. Запропонована тематика курсу пробуджуватиме пізнавальний інтерес до української мовної дійсності, спонукатиме до мовної самореалізації майбутнього фахівця, формуватиме його професійну майстерність та конкурентноздатність, хоча для успішної мовної підготовки майбутнього професіонала був би доречним повноцінний курс із соціолінгвістики.

#### ЛІТЕРАТУРА

1. *Масенко Л.* Нариси з соціолінгвістики. Київ : Видавничий дім «Киево-Могилянська академія». 2010. 242 с.
2. *Матвеева Н.* Війна і ставлення українців до мови. *Українська мова.* 2023. 3 (87). С. 3–18.
3. *Мацько Л. І., Кравець Л. В.* Культура української фахової мови: Навчальний посібник. Київ : ВЦ «Академія», 2007. 360 с.
4. *Селігей П.* Мовна свідомість: структура, типологія, виховання. Київ : Видавничий дім «Киево-Могилянська академія», 2012. 118 с.
5. *Кісс Н., Шумицька Г.* Соціолінгвістичний метод мовної біографії та практика його застосування на Закарпатті. *Соціальне в мові та мова у соціумі:* Київ : НаУКМА. URL: <https://ekmair.ukma.edu.ua/server/api/core/bitstreams/f98008dd-89a2-4ebb-985e-94852ede74a8/content>

---

**Олена Маленко**

доктор філологічних наук, професор,  
завідувач кафедри українознавства і лінгводидактики  
імені професора О. Г. Муромцевої;  
Харківський національний педагогічний університет  
імені Г. С. Сковороди  
malenalingva@gmail.com

## **ЗМІСТ ШКІЛЬНОЇ МОВНОЇ ОСВІТИ: ЛІНГВІСТИЧНА ТЕОРІЯ VS ПРАКТИЧНЕ ЗАСВОЄННЯ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ (НА МАТЕРІАЛІ ОПАНУВАННЯ ТЕМИ «ФОНЕТИКА» В 5 КЛАСІ НУШ)**

Закладені в стратегіях Нової української школи реформи шкільної освіти насамперед спрямовані на зменшення академізму в навчанні й посилення практичної діяльності учнів у процесі опанування того чи того предмета та галузі знань. Такі вектори руху освітньої діяльності в школі оприявлені в змісті модельних програм з усіх шкільних дисциплін і корелюють з приписами Державного стандарту базової середньої освіти, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 30.09.2020 № 898.

Модельні програми з української мови як окремого предмета (5 – 6 класи; 7–9 класи) представлені двома авторськими колективами: 1) Заболотний О. В., Заболотний В. В., Лавринчук В. П., Плівачук К. В., Попова Т. Д.; 2) Голуб Н. Б., Горошкіна О. М. Автори цих програм задекларували стратегію практичного характеру пізнавальної діяльності учнів відповідними тезами в пояснювальній записці, яка певною мірою є ключем до розуміння концепції програми. Так, у програмі О. В. Заболотного та його команди сказано, що ефективність сучасної освіти пов'язують із реалізацією компетентнісного підходу, який «передбачає зміщення акцентів із накопичення нормативно визначених знань, умінь і навичок на вироблення і розвиток умінь діяти, застосовувати досвід у конкретних умовах» [Заболотний 2021]; у програмі Н. Б. Голуб і О. М. Горошкіної ця настанова прокоментована так: «Важливим завданням у навчанні української мови сьогодні є вихід за межі академічності курсу, тобто зміна уявлення школярів про мову, усвідомлення, що мова не лише складна система, але й живий організм, <...> надійний інструмент пізнання й порозуміння <...>» [Голуб 2021].

Тобто маємо чітко окреслені наміри авторів перевести процес навчання української мови з площини теоретичного знання (лінгвістична теорія) в площину практичного володіння мовою для життєвих потреб. Саме ці настанови є визначальними у світовій практиці мовної освіти, яка скерована на формування мовно-мовленнево-комунікативних здатностей (тобто компетентностей) людини: грамотно, нормовано, змістовно говорити й писати, вільно спілкуватися мовою (рідною чи іноземною) в різних ситуаціях. Зрозуміло, що всі ці компетентності можуть бути сформовані й розвинені здебільшого в активній



мовленнєвій діяльності здобувачів освіти, зокрема шкільної — через власні помилки й порушення мовних та стилістичних норм, через долання психологічних комплексів у говорінні, через пошуки власного стилю письма, через інтерактивну взаємодію з іншими суб'єктами освітнього процесу, будь то вчитель чи учень. Це складна задача, але не настільки, щоб бути не посильною, адже світовий досвід навчання рідної та іноземних мов має переконливі результати.

Проблемою, яка постає перед українськими словесниками, є органічне поєднання теорії й практики в мовній освіті, уведення теоретичних знань мови (правила) в природне мовлення школяра. Більше того: долання наявного на сьогодні розриву між складною й почасти практично недоцільною лінгвістичною теорією в шкільному курсі мови й самою мовленнєвою діяльністю учня. Цей розрив очевидний, адже всі вчителі знають, що не завжди правило, розміщене в підручнику й обов'язкове для вивчення, спрацьовує в мовленні (усному чи писемному) учня. Тобто учень може вивчити, запам'ятати (на короткий час) і розповісти правило, а на письмі чи в говорінні не вміти його застосувати. Або й інша ситуація: учень завчив складне правило, але в мовленнєвій діяльності на уроці не відпрацював його у вправах і завданнях (бажано регулярних і частотних), не закріпивши у свідомості. Загальнодидактичний *принцип свідомості* є обов'язковим у мовному навчанні: тільки зрозумівши те чи те правило та його реалізацію в мовленні, можна опанувати мову.

Прокоментуємо цю тезу на прикладі опанування теми «Фонетика» учнями 5 класу НУШ з опорою на чинні модельні програми.

Загалом, фонетика є першим розділом мовознавства, з якого починається системне вивчення будь-якої мови (реалізація лінгводидактичного принципу послідовності у вивченні розділів мовознавства: фонетика (графіка, орфоєпія, орфографія); лексика, фразеологія; будова слова (морфеміка) і словотвір; морфологія; синтаксис). Цей принцип упроваджено в академічному вивченні мови у вищій філологічній освіті. Натомість, у шкільному курсі ця логічна траєкторія зазнала змін, зумовлених сучасними методиками вивчення іноземних мов у світовій практиці, що вплинуло й на впорядкування розділів мовознавства у вивченні рідної мови або державної в полілінгвальних суспільствах.

Ознайомлення зі звуками чи фонетичними явищами рідної (спорідненої) або іноземної мови, засвоєння цих звуків і явищ, уведення їх до мовлення (артикуляція) — це не одновимірні процеси. Якщо йдеться про засвоєння рідної мови, то фонетика для дитини є імітаційною діяльністю: формуючись у певному мовному узусі, дитя повторює (імітує) вимову звуків за батьками й близьким оточенням, орієнтуючи свій артикуляційний апарат саме на імітацію, наслідування такої вимови. У цій ситуації «вимова звуків залежить від особливостей родинного або діалектного мовлення. Тож учень приходиться до школи з первинно сформованою артикуляційною «поведінкою», яка за умов її некоректності (не девіантності!) може бути відкоригована вчителем. У процесі шкільного навчання мови учень повторює вимову звуків за вчителем, тож важливо, аби вчитель був орфоєпічно грамотним» [Маленко 2022, с. 57].

Тобто зусилля вчителя у вивченні фонетики мають бути спрямовані на формування літературної вимови (регіональну або діалектну вимову учень уже засвоїв від батьків), а це можливо в активній мовленнєвій діяльності школярів на уроці за участі вчителя, який спостерігає, виправляє, ставить правильну артикуляцію. Власне, ідеться про реалізацію діяльнісного підходу на уроках з фонетики, зокрема з опанування тем, пов'язаних з вимовою звуків і фонетичних явищ: частотно, регулярно, систематично проговорювати складні чи проблемні для учнів звуковияви, звукосполюки; учитися правильно інтонувати слова в контексті, ставити нормовані наголоси. Усе це досягається в активній мовленнєвій діяльності учнів у різних її формах. Це і є практичний вимір засвоєння фонетики, очікуваний результат процесу вивчення звукової будови української мови. Відповідним до такого цілепокладання має бути й зміст навчального матеріалу з фонетики, закладеного в модельних програмах НУШ.

Щодо деяких аспектів цього змісту є певні питання: як практично в мовленні може бути реалізованою інформація про напівпом'якшені приголосні звуки (окрема тема в програмі О. Заболотного та ін.)? Свого часу (1990) професор С. Дорошенко наголошував на необґрунтованості застосування терміна *напівпом'якшені звуки*, що широко використовується в шкільних підручниках з української мови [Дорошенко 1990, с. 47]. Мовознавець аргументував свою думку, «по-перше, неможливістю розрізнити на слух м'якість і напівм'якість приголосних і, по-друге, недоцільністю введення самого терміна «напівпом'якшені приголосні» до кола знань учнів загалом, оскільки заучування терміна *напівпом'якшені приголосні* жодною мірою не пов'язане ні з усвідомленням орфоепічних норм, ні з вивченням орфографічних правил» [Дорошенко 1990, с. 47]. Професор С. Дорошенко вважав уведення цього терміна до шкільного лінгвістичного глосарію «порушенням методичного критерію доцільності в застосуванні наукової термінології в процесі навчання дітей, що, на превеликий жаль, посилилося з друком альтернативних підручників» [Дорошенко 1992, с. 43–44].

Мовознавця бентежило те, що в тогочасних підручниках, які писали не тільки фахівці-лінгводидакти, а й науковці-лінгвісти, розміщено багато не потрібної теоретичної інформації з фонетики, яка не реалізується в практичній (мовленнєвій) діяльності, але й почасти в наступних темах у формі вправ і завдань. Професор мав однозначну щодо цього позицію: «немає рації вводити до навчального джерела ті відомості, які не потрібні учням ні в процесі опанування усного літературного мовлення, ні у формуванні мовних умінь і навичок» [Дорошенко 1992, с. 43–44]. *Принцип доцільності*, на думку вченого, має стати загальнодидактичним принципом і скеровувати зміст навчального матеріалу з будь-яких дисциплін у річизе практичної реалізації.

Порушена С. Дорошенком проблема доцільності у виборі теоретичного мовознавчого матеріалу в шкільному курсі української мови не втратила актуальності й зараз, коли стратегіями мовної освіти НУШ задекларований курс на практичність і доцільність знань, здобутих у школі, що прописано як очікувані результати. Щоправда, ці результати дещо завищені, особливо якщо брати до

уваги характер когнітивної діяльності учнів сучасного покоління, тип мислення (зокрема кліпове — швидке, але не тривке щодо утримання інформації, не систематизоване, розірване), поведінкову гіперактивність. Якщо порівнювати чинні модельні програми для 5 класу, то реальнішими й практичнішими є очікувані результати засвоєння фонетики в програмі Н. Голуб, О. Горошкіної (це втілене навіть у формулюваннях: чітко й правильно вимовляти звуки, вправно застосовувати алфавіт, застосовувати знання правил орфографії й орфоєпії (зокрема реалізовувати у вимові фонетичні явища) для вдосконалення власного мовлення та ін.) [Голуб 2021]. У програмі команди О. Заболотного очікувані результати засвоєння фонетики більш загальні, розлогі, торкаються не стільки формування нормованого мовлення в учнів (артикуляція звуків, фонетичні явища в усній вимові, орфоєпічні норми та ін.), скільки здатностей здійснювати мисленнево-комунікативні дії, працювати з текстом та інформацією, інтерпретувати зміст тексту [Заболотний 2021]. Здається, такі очікувані результати не зовсім корелюють із мовленнєвою діяльністю як практичним виміром фонетики, тим паче, що зараз у багатьох школярів є проблеми з нормованою вимовою звуків і слів, що ускладнює досягнення надто глобальних очікуваних результатів.

Світовий досвід шкільного опанування фонетики свідчить, що в пріоритеті мовної освіти учнів від 6 до 12 років є постановка правильної вимови звуків і загалом мовлення як одного з важливих показників якісного володіння рідною, державною, іноземною мовами. Тому в шкільній лінгводидактиці попри всю важливість теоретичних знань з мовознавства основна вага має бути приділена практичній, мовленнєво-комунікативній діяльності здобувачів освіти, що й забезпечить формування відповідних предметних і ключових компетентностей.

## ЛІТЕРАТУРА

1. Голуб Н. Б., Горошкіна О. М. Модельна навчальна програма «Українська мова. 5–6 класи» для закладів загальної середньої освіти. Київ, 2021. URL : <https://drive.google.com/file/d/1xIY5Ja2rMBVHhFC9bMSOtfG4VSZuMuw/view>
2. Заболотний О. В., Заболотний В. В., Лавринчук В. П., Плівачук К. В., Попова Т. Д. Модельна навчальна програма «Українська мова. 7–9 класи» для закладів загальної середньої освіти. Київ, 2021. URL : <https://drive.google.com/file/d/1DzL9Eu9UXz73oINyRRF12sMT0qvcCLcd/vi>
3. Дорошенко С. І. Звуки чи фонемі вивчають учні? *Мовознавство*. 1990. № 2. С. 46–50.
4. Дорошенко С. І. Критерію доцільності — статус загальнодидактичного принципу. *Сучасні аспекти дослідження граматики української мови і лінгвістичні основи викладання шкільного курсу*: Тези Всеукраїнської науково-практичної конференції. Полтава, 1992. С. 43–44.
5. Маленко О. О. Формування мовленнєво-комунікативних компетентностей учнів у процесі адаптивного опанування лінгвістичної теорії в нуш (5 клас): діяльнісний підхід. *Інновації в освіті і педагогічна майстерність учителя-словесника : Збірник матеріалів VI Всеукраїнської науково-практичної конференції*. Випуск 6. Суми, 2022. С. 55–58.

---

**Наталя Нестеренко**

кандидат філологічних наук, доцент  
кафедри українознавства і лінгводидактики  
імені проф. О. Г. Муромцевої;  
Харківський національний педагогічний університет  
імені Г. С. Сковороди  
nattapetta@hnpu.edu.ua

## **ПИТАННЯ МОВНИХ НОРМ У ФАХОВІЙ ПІДГОТОВЦІ СТУДЕНТІВ-ФІЛОЛОГІВ РЕДАКТОРСЬКО-ЖУРНАЛІСТСЬКОГО СПРЯМУВАННЯ**

У сучасній системі вищої освіти фахова підготовка бакалаврів освіти за спеціальністю 035.01 Філологія (Українська мова і література) передбачає підготовку конкурентоспроможних філологів, які працюють у науковій, літературно-видавничій (редактори, коректори, журналісти) та освітній галузях; зокрема на викладацьких посадах у закладах загальної середньої освіти; у засобах масової інформації / медіа; у різних галузях господарства, де потрібні послуги зі створення, аналізу, редагування, коректури, оцінювання текстів [Освітньо-професійна програма «Українська мова і література, редагування»].

Фахова підготовка студентів-філологів передбачає формування спеціальних компетентностей таких, як здатність здійснювати редакторсько-коректорську роботу з текстами різних жанрів і різної складності для медіа та видавничої сфери. Серед програмованих результатів варто відзначити такі: вільно володіти сучасними орфографічними та орфоепічними нормами української мови для здійснення професійної комунікації, міжособистісного спілкування в писемному мовленні; застосовувати на практиці знання, уміння та навички роботи зі створення та редакційного опрацювання тексту різних жанрів для медіа та книговидавничої сфери [Освітньо-професійна програма «Українська мова і література, редагування»].

До обов'язкових навчальних дисциплін, що належать до циклу професійної підготовки філологів, входить курс «Літературна норма й редагування». Відповідно до навчальної й робочої програми курсу, його мета — забезпечити знання здобувачами норм (фонетичних, орфоепічних, орфографічних, пунктуаційних, лексичних, граматичних, стилістичних) української літературної мови для якісного редагування текстів різних стилів.

У розвитку сучасної редакторської галузі актуальним є з'ясування лінгвістичної сутності таких понять як мовна норма; орфографічна, лексична, морфологічна, словотвірна, синтаксична, стилістична помилки; систематизація мовних девіацій і створення їхньої конструктивної класифікації.

Тенденції літературної мови вивчають дослідники С. Бибик, К. Городенська, С. Єрмоленко, Т. Коць, Г. Сюта, О. Тараненко, Г. Яворська та ін. Т. Коць визначає такі диференційні ознаки літературної мови, як відповідність мовній системі,

стабільність, кодифікація, поширеність в узусі, культурно-історична традиція, естетичне сприймання. У лінгвістиці диференційовано поняття мовна норма й літературна норма. Категорія мовної норми передбачає розрізнення понять «національна мова» й «літературна мова» [Коць 2014, с. 59].

«Специфіку національної мови, — констатує С. Єрмоленко, — визначають не лише одиниці структурних рівнів, відмінні від одиниць іншої, передусім спорідненої, мови, а й цілий комплекс комунікативних ознак, залежних від етнокультурних, соціолінгвальних, психолінгвальних характеристик мовної діяльності представників етносу» [Літературна норма і мовна практика 2013, с. 256]. Щодо мовної системи літературна норма характеризується стабільністю, відносною єдністю, що забезпечує функціонування літературної мови. Ознака й вимога єдності літературної норми впливає з надтериторіального характеру літературної мови, що особливо важливо для української мови. Вимогу стабільності, на думку С. Єрмоленко, варто узгодити з природною мінливістю, яка властива мові як соціальному явищу історичного характеру [Літературна норма і мовна практика 2013].

С. Дорошенко пропонує таке визначення літературної норми: «Під літературною нормою розуміються прийняті в суспільно-мовленнєвій практиці освічених людей правила вимови звуків, наголошення слів, словотворення і слововживання, будови синтаксичних конструкцій» [Дорошенко 2009, с. 257]. О. Муромцева зазначає: «Мовна норма — це мовні варіанти, закріплені в певний період практикою вживання, які видаються зразковими, такими, що найкраще виконують свою роль у мові як засобі спілкування» [Муромцева 1998, с. 14].

Науковці виокремлюють такі типи мовних норм, як орфоепічну, лексичну, граматичну, стилістичну, правописну [Муромцева 1998]. Норма *орфоепічна* — «система правил, яка регулює правильну, зразкову вимову» [Муромцева 1998, с. 15]. Норма *лексична* — «норма слововживання, прийнята в мові на сучасному етапі» [Муромцева 1998, с. 15]. Норма *граматична*: «морфологічна — правила зміни слів як частин мови; синтаксична — правила побудови словосполучень і речень» [Муромцева 1998, с. 16]. Норма *стилістична* «закріплює правила вживання мови в різних сферах її застосування» [Муромцева 1998, с. 17]. Норма *правопису* — «це звід правил про написання слів, про розділові знаки у складному й простому реченнях» [Муромцева 1998, с. 17-18].

Для забезпечення комунікативної досконалості мовлення (точності та логічності викладу та їхнього обов'язкового складника – мовної унормованості) студенти-філологи мають доцільно послуговуватися мовними засобами різних рівнів. Для реалізації практичних завдань з фаху редактори мають аналізувати наукові, публіцистичні, художні тексти на лексичному, стилістичному й граматичному рівнях, редагувати, скорочувати тексти, конструювати елементи висловлювання з урахуванням запропонованої мовленнєвої ситуації.

Серед основних завдань дисципліни «Літературна норма й редагування» як курсу редакторсько-журналістського спрямування такі: визначити дефініцію понять *літературна мова* й *мовна норма*; подати типологію норм української мови, охарактеризувати кожний тип; ознайомити здобувачів з правописними

нормами української мови як важливими у формуванні української літературної мови; виявити динаміку становлення правописних норм, їхню залежність від характеру суспільних тенденцій; ознайомити здобувачів із історією українського Правопису; ознайомити здобувачів із тенденціями сучасного лексичного впорядкування української мови; ознайомити здобувачів зі станом граматичного внормування української мови на сучасному етапі; сформувати в здобувачів уміння здійснювати редакторську правку тексту з дотриманням норм сучасної української літературної мови.

Реалізація цих завдань під час вивчення курсу «Літературна норма й редагування» забезпечує набуття здобувачами спеціальних компетентностей: уміння виявляти порушення мовних норм у текстах різних стилів; здатність розуміти ситуації порушення мовних норм у тексті; уміння здійснювати редакторську правку тексту; уміння коментувати порушення мовних норм у тексті й пропонувати правильний варіант корекції залежно від контексту.

Отже, вивчення мовних норм сучасної української літературної мови в курсі «Літературна норма й редагування», спрямоване на вироблення навичок творення та редакторсько-коректорського опрацювання текстів різних жанрів і стилів, відіграє важливу роль у професійній підготовці студентів-філологів редакторсько-журналістського спрямування серед інших навчальних дисциплін для формування конкурентоспроможних фахівців.

## ЛІТЕРАТУРА

1. *Дорошенко С.* Наукові простори. Вибрані праці. Харків : «Новое слово», 2009. 488 с.
2. *Коць Т.* Літературна норма і сучасні глобалізаційні процеси. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»*. 2014. Вип. 50. Серія: Філологія. С. 59–61.
3. *Літературна норма і мовна практика* : монографія. С. Ермоленко, С. Бибики та ін.; / За ред. С.Я. Ермоленко. Ніжин : Видавництво «Аспект-Поліграф», 2013. 320 с.
4. *Муромцева О., Жовтобрюх В.* Культура мови вчителя : курс лекцій / За ред. О. Г. Муромцевої. Харків : Гриф, 1998. 208 с.
5. *Освітньо-професійна програма «Українська мова і література, редагування»*. [http://smc.hnpu.edu.ua/files/Osv%D1%96tn%D1%96\\_programi/Osvitni\\_programu\\_bakalavr/2023\\_rik/Ukrainska\\_mova\\_i\\_literatura\\_redahuvannia\\_bakalavr.pdf](http://smc.hnpu.edu.ua/files/Osv%D1%96tn%D1%96_programi/Osvitni_programu_bakalavr/2023_rik/Ukrainska_mova_i_literatura_redahuvannia_bakalavr.pdf)

**Тетяна Рудюк**

доктор педагогічних наук, доцент,  
професор кафедри української мови,  
методики її навчання та перекладу;  
Ніжинський державний університет імені Миколи Гоголя  
rudiukt@gmail.com

## **ДО ПИТАННЯ ІМПЛЕМЕНТАЦІЇ ПРИНЦИПІВ АКАДЕМІЧНОЇ ДОБРОЧЕСНОСТІ В ОСВІТНЬОМУ СЕРЕДОВИЩІ УКРАЇНИ**

Вагомим маркером розвитку сучасного наукового середовища є його характеристики щодо дотримання норм академічної доброчесності; заходи популяризації та імплементації академічної культури. Чимало актуальних для України проблем управління університетом, якості навчального процесу чи дотримання академічної етики є прямим наслідком браку усвідомленої і зрілої академічної культури, яка вже на ширшій площині української реальності є однією з найбільших, найважчих для подолання і ресурсно найзатратніших перешкод для налагодження цивілізованого суспільного життя через відсутність розвиненої і зрілої громадянської культури з притаманними для неї цінностями поваги до закону та готовності його виконувати, громадянської ініціативи та відповідальності, суспільної солідарності та ін. [Добко 2008, с. 2].

Разом із тим, аналізуючи законодавчий рівень, зауважимо, що змістом першої статті (основні терміни та їх визначення), а саме пунктом 2 передбачено наявність поняття академічної свободи, тобто самостійності та незалежності учасників освітнього процесу. У зв'язку з цим особливої уваги, на нашу думку, потребує стаття 42, у якій запропоновано дефініцію академічної доброчесності як сукупності етичних принципів та визначених законом правил, якими мають керуватися учасники освітнього процесу під час навчання, викладання та провадження наукової (творчої) діяльності з метою забезпечення довіри до результатів навчання та/або наукових (творчих) досягнень; чіткий перелік правил дотримання академічної доброчесності педагогічними, науково-педагогічними та науковими працівниками, здобувачами освіти; види порушень академічної доброчесності та академічної відповідальності [Закон України «Про освіту» 2024. Кодекс академічної доброчесності національного агентства із забезпечення якості вищої освіти 2024, с. 5]. Констатуємо необхідність проведення відповідної роботи з метою забезпечення популяризації та можливостей діалогічної взаємодії, визначення перспектив подальшої роботи.

Отже, на нашу думку, імплементація принципів академічної доброчесності в освітньому середовищі України має бути спрямована за різносторонніми напрямками, а саме:

- популяризація серед здобувачів знань про законодавчий рівень досліджуваного поняття, як-от: визначення терміна; види порушень і відповідальності, способи контролю;

- ознайомлення з інформацією щодо забезпечення прав особи, яка може зазнати негативних наслідків;
- порядок оскарження рішення про притягнення до академічної відповідальності [Проект закону України «Про академічну доброчесність» 2024, с. 19];
- особливості роботи ефективних чи менш ефективним програм для перевірки на антиплагиат (PlagAware, PlagScan, StrikePlagiarism.com, Turnitin, Urkund, Tools, Academia, Unicheck, Viper, Detektor podobnih vsebin, Copy-scape, Intihal.net, Dupli Checker, PlagiarismCheck.org, Plagiarism Software, DPV, DocMate та ін.);
- інформування щодо можливостей безперешкодного зв'язку з відповідними вітчизняними та міжнародними організаціями; керівництво методичними вказівками;
- безперервна популяризація навчання та інформатизація суспільства;
- проведення заходів із участю спікерів, можливостей обміну інформацією, вільної діалогічної взаємодії.

Отже, реалізація питання імплементації принципів академічної доброчесності в освітнє середовище України має забезпечити високий рівень колегіальної взаємодії, заснованої на загальнолюдських нормах і правилах поведінки задля формування унікальної академічної атмосфери й індивідуального обличчя її учасників.

#### ЛІТЕРАТУРА

1. Добко Т. Академічна культура як необхідна передумова ефективного управління сучасним університетом в умовах автономії. *Університетська автономія*. Київ : Дух і Літера, 2008. С. 93-102.
2. Закон України «Про освіту». URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2145-19>.
3. Кодекс академічної доброчесності національного агентства із забезпечення якості вищої освіти. URL: <http://surl.li/arbui>.
4. Проект закону України «Про академічну доброчесність». URL: <https://naqa.gov.ua/wp-content/uploads/2020/12/%%D0%90>



**Любов Стасюк**

кандидат філологічних наук,  
доцент кафедри прикладної лінгвістики;  
НУ «Львівська політехніка»  
liubov.s.stasiuk@lpnu.ua

## **ФОРМУВАННЯ ТА РОЗВИТОК АНГЛІЙСЬКОМОВНОЇ КОМУНІКАТИВНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ: ПРОЕКТУВАННЯ КУРСУ «СУЧАСНА АНГЛІЙСЬКА МОВА» ТА ФОРМУЛЮВАННЯ НАВЧАЛЬНИХ РЕЗУЛЬТАТІВ**

Важливість англійської мови в міжнародному спілкуванні, а також інтернаціоналізації та інтеграції українських університетів до європейського та світового освітнього простору важко переоцінити. Саме тому, стандарти до викладання цієї дисципліни з кожним роком підвищуються в Україні [МОН 2019; Bolitho 2019]. Це передбачає не лише розроблення якісних програм підготовки викладачів фахових дисциплін англійською мовою, забезпечення методичної підтримки таких фахівців, але й вдосконалення програм з мовної підготовки перекладачів, лінгвістів, які вивчають англійську як фахову дисципліну у вищих навчальних закладах.

З метою вдосконалення культури якісного викладання, модернізації змісту робочої програми, уніфікації вимог і навчальних результатів, впровадження інноваційних форм викладання й найкращих вітчизняних та міжнародних практик, зосереджуючись на проблематиці навчання та вивчення англійської мови на кафедрі прикладної лінгвістики Національного університету «Львівська політехніка», ми провели дослідження, профінансоване Університетом ім. М. Коперника.

У цьому дослідженні ми проаналізували навчальні програми та їхню реалізацію на курсі практичної англійської (кафедра англійської філології й прикладної лінгвістики, Університет ім. М. Коперника) та сучасної англійської мови (кафедра прикладної лінгвістики, НУ «Львівська політехніка»). Використовуючи якісну та описову методологію дослідження, зібрано дані шляхом спостережень, інтерв'ю з інформантами та письмових джерел у формі опитувань (самооцінки) та діагностичних тестів. Мета полягала в порівнянні, зіставленні навчальних програм та їхнього втілення, встановленні того, наскільки програми відповідають вимогам Загальноєвропейським рекомендаціям з мовної освіти (ЗЄРМО) [Council of Europe 2001] та вдосконаленні обидвох навчальних програм. Іншим завданням також було виявити ймовірні труднощі в опануванні студентами іншомовної комунікативної компетентності, що дозволило б модифікувати навчання та планування. Як показують результати цього дослідження, навчальні програми не мають чітко окреслених соціально-прагматичних навчальних результатів, а отже студенти мають деякі проблеми з висловленням прагматично адекватних висловлювань. У результаті сформульовано рекомендації та визначено подальші завдання дослідження.

Крім цього, проаналізувавши українську навчальну програму з дисципліни робимо висновок, що навчальні результати сформульовано абстрактно та загально. Польська навчальна програма інтегрує вимоги Загальноєвропейських рекомендацій з мовної освіти [Council of Europe 2001] у схему результатів навчання з дисципліни, а вимоги до кожної з 4 навичок як і лексичний та граматичний матеріал, що повинен знати студент, детально визначено та описано. Результати навчання цього курсу відповідають вимогам ЗЄРМО для рівнів B1+ та B2 відповідно. Якщо результат, якого ми прагнемо досягти з усіх 4 навичок і знань мови, описується в такий спосіб, це полегшує оцінювання результатів та сприяє успішному навчанню.

Опитування, що проведено серед студентів обидвох кафедр, а також спостереження під час навчальних занять показали, що студенти вважають, що володіють англійською мовою на високому (діапазон відповідей від 10 до 15 за 20-бальною шкалою) або дуже високому (від 16 до 20) рівні. Тим не менш, 14 із 30 студентів, які взяли участь в опитуванні, мали певні труднощі у спілкуванні в різних соціальних ситуаціях. 11 із 30 студентів вважають, що можуть вести розмови англійською з деякими труднощами і лише час від часу їм «бракує слів».

Причини труднощів студентів були виявлені в ході дискусії з викладачами, які звернули увагу на те, що хоч студенти й мають ґрунтовні знання лексики та граматики, вони не завжди знають як їх використовувати в дискусії, взаємодії один з одним. Інша складність полягає в тому, що не всі студенти почуваються впевнено, щоб правильно застосовувати свої знання мови у швидкому темпі розмови.

Отже, ми розробили діагностичне тестування, щоб виявити проблеми, які виникають у першокурсників при створенні соціопрагматично відповідних та лінгвістично правильних висловлювань, й використати цю інформацію для планування курсу.

Висновки, отримані в результаті аналізу помилок, такі: прагматична продуктивність студентів залежить від чітких експліцитних навчальних інструкцій викладачів; студенти зможуть продемонструвати лінгвопрагматичні, соціопрагматичні та прагматично-культурні компетенції, якщо цілеспрямовано розвивати їхню культурну чутливість щодо норм мови та правильного прагматичного вибору; навчальна програма з вивчення англійської мови як іноземної повинна містити заняття для навчання прагматиці у менш охоплених і більш складних сферах; у фокусі такої програми також повинні бути не лише видимі пласти культури (наприклад, їжа, фестивалі та звички), а й «приховані», такі як цінності, ввічливість, переконання, ставлення.

## ЛІТЕРАТУРА

1. МОН. Концептуальні засади державної політики щодо розвитку англійської мови у сфері вищої освіти. 2019. URL: <https://mon.gov.ua/ua/news/mon-stvorilo-koncepciyu-rozvitku-anglijskoyi-v-universitetah-u-dodatku-riven-v1-obovyazkova-umova-vstupu-v2-vipusku-vikladannya-profilnih-disciplin-inozemnoyu-ta-movni-skriningi>

2. *Bolitho R., West R.* The internationalisation of Ukrainian universities: the English language dimension/ R. Bolitho// The Impact of the English for Universities Project on ESP and EMI in Ukrainian Higher Education: Final Report. Kyiv, 2019.
3. *Council of Europe.* A common European framework of reference for languages: Learning, teaching and assessment. Strasbourg, France: Council of Europe, Language Policy division. 2001. URL: [http://www.coe.int/T/DG4/Linguistic/Source/Framework\\_EN.pdf](http://www.coe.int/T/DG4/Linguistic/Source/Framework_EN.pdf).

**СЕРГІЙ ІВАНОВИЧ ДОРОШЕНКО.  
ЖИТТЯ В СПОГАДАХ СУЧАСНИКІВ**

*Цікавий жанр — спогади.  
У них оприявлюються події і герої,  
які залишили слід у пам'яті чи свідомості  
насамперед автора. І від того,  
що для самого автора є вагомим і ціннісним,  
залежить сюжетність, персонажність,  
емоція розповіді.  
Тож читаючи спогади, не можна розірвати  
цю тонку й водночас цупку нитку,  
яка й зшиває наміцно того, хто пише,  
із тим, про кого чи про що написано.*

**Олена Маленко**

---

**Лариса Лисак**

кандидат філологічних наук, доцент,  
завідувач кафедри гуманітарної підготовки;  
Донбаська національна академія будівництва і архітектури  
lklysak@ukr.net

## **СЕРГІЙ ІВАНОВИЧ ДОРОШЕНКО. ШАНОВАНИЙ НАУКОВЕЦЬ, УЧИТЕЛЬ ВІД БОГА, ЛЮДИНА З ВЕЛИКОЇ ЛІТЕРИ**

Згадуючи Сергія Івановича, я завжди пригадую його очі. Недарма говорять, що очі — це дзеркало душі. Це були очі, які сяяли світлом доброти, чуйності, поваги, любові до ближніх. Моя перша зустріч із Сергієм Івановичем відбулася ще у вісімдесяти роки ХХ століття, коли я навчалася в найкращому виші України — Харківському державному педагогічному інституті імені Г. С. Сковороди (нині Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди). На першому курсі Сергій Іванович викладав у нас одну із мовознавчих дисциплін. Нам, першокурсницям, одразу сподобався цей викладач — високий, статний, красивий, елегантно одягнений, тактовний. На заняттях завжди було цікаво й пізнавально. І нині, через десятки років, я пам'ятаю свою першу доповідь про рідне село Прелесне й настанови Сергія Івановича щодо правильності вживання прислівника «дуже», який я активно використовувала під час свого виступу.

Вдячна долі, що підготувала для мене зустріч із Сергієм Івановичем і після закінчення вишу, коли я вже мала педагогічний досвід і викладала в академії на Донеччині. Я вступила до аспірантури Харківського національного педагогічного університету ім. Г. С. Сковороди на початку ХХІ століття і була прикріплена здобувачем до кафедри української мови, а моїм науковим керівником призначили професора, доктора філологічних наук Дорошенка Сергія Івановича. Ми зустрілися вже в іншому столітті, а Сергій Іванович ніби застиг у часі: я побачила свого колишнього викладача таким, яким запам'ятався мені ще з першого курсу — високим, статним, красивим. Ніби й не минули роки ...

Колись, не пригадую точно, за яких обставин, здається, на одній із лінгвістичних конференцій, я почула вислів: «Потрібно, щоб у людини зміст і форма збігалися». Цим висловом і можна охарактеризувати Сергія Івановича, адже його зовнішність і внутрішній світ стовідсотково збігаються. Сергій Іванович — це шанований Науковець, Учитель від Бога і Людина з великої літери. Він був цікавим співрозмовником, володів прекрасним почуттям гумору. Згадую теплі зустрічі в колі його родини. Я часто для консультацій, особливо перед захистом дисертації, приїжджала до Сергія Івановича додому на вулицю Отакара Яроша. У затишній квартирі на четвертому поверсі, у кімнаті з великими книжковими шафами до стелі відбувалося наше спілкування. Галина Олександрівна, дружина Сергія Івановича, завжди запрошувала попиту чаю чи кави. «Попити чаю чи кави» — це надто скромно сказано, бо стіл сервірувався, як

для вельмишановних гостей. За столом Сергій Іванович розповідав якісь смішні історії, із сумом згадував про події Другої світової війни. Галина Олександрівна, яка захоплювалася художньою літературою, розповідала про книги, які нещодавно прочитала.

Мені подобалося спостерігати, як Сергій Іванович і Галина Олександрівна бережно ставилися одне до одного. Час минав надзвичайно швидко й часто я прибігала на автовокзал майже перед виїздом мого автобуса. А вже в автобусі, смакуючи «тормозок», який мені клав до сумки Сергій Іванович, промовляючи: «Це Вам, Ларисо, «тормозок», не сперечайтесь, адже дорога до Донеччини далека», я ще раз згадувала тепло родини Дорошенків.

На згадку про мого наукового керівника у мене залишилися листи, навчальні посібники з автографами, контакт «Сергій Іванович» у телефоні, а також мудрі настанови, які я використовую у своїй викладацькій і науковій діяльності.

---

**Марія Заборна**

кандидат філологічних наук, доцент,  
старший науковий співробітник відділу граматики та наукової термінології;  
Інститут української мови НАН України  
maria\_ternopil@ukr.net

## **«БЛАГОСЛОВЕННА КОЖНА МИТЬ ЖИТТЯ ...» ПАМ'ЯТІ СЕРГІЯ ІВАНОВИЧА ДОРОШЕНКА**

Сергій Іванович Дорошенко був солдатом. Він ділився зі мною: «На війні було страшно, але солдат — це той, хто перемагає страх».

Він програв ту битву, яку рано чи пізно програють усі. Але то була славна битва.

Сергій Іванович Дорошенко був прекрасною людиною. Біля нього в мене викристалізувалася думка: «Найдосконаліша наукова робота й найкращий твір мистецтва — красиво прожити життя».

Він любовно служив слову, а своїм життям зумів слово подолати. Двічі я спостерігала, як тиша опановувала людей, котрі торкалися певної грані буття Сергія Івановича. Уперше, коли 9 травня 2013 року телеканал «Інтер» транслював інтерв'ю з подружжям Дорошенків. Так збіглося, що цей день для моєї родини також був подвійно святковий, а тому за спільним столом зібралося чимало людей, загалом молодих. І в якусь мить шум-гам-веселощі поступово почали згасати, втягуючись у полон атмосфери шістдесятип'ятирічної спільної життєвої дороги Сергія Івановича та Галини Олександрівни. А після завершення телесюжету — мовчання, збентежене, шанобливе; і ніхто не спішив

перемикати реєстр. Подібну тишу, яка мовби вибиває з-під тебе милиці буденного існування, відчула в студентській аудиторії, коли переповідала розповідь Сергія Івановича, як після повернення з війни в грудні 1945 року йому вдалося відразу відновити навчання на другому курсі педагогічного інституту завдяки тому, що зберіг свій студентський квиток, — весь цей час він тримав його біля себе, з документами, у верхній лівій кишені гімнастерки.

Професор Сергій Іванович Дорошенко подарував мені діалог упродовж двадцяти двох років і красиву дружбу старшого й молодшого. У ній були наставництво й відчуття висоти, повага й підтримка, переживання олюдненого мовознавства та небанальні розмови про буденні речі, турбота й увага, приязнь і щирість, взаємопізнавання та постійне відкриття нового в кожному із нас, радісне відчуття присутності й прекрасний гумор.

— *А знаєте, Сергію Івановичу, мені здається, що дні народження дорогих тобі старших людей — це наче подарунки, що чекали тебе на Землі!?*

— *Аякже ж, дітей чекають!! — і сміється своїм радіснудушним і чистим, як і голубінь у його очах, сміхом.*

Він у багатьох подіях мого емоційно-професійного життя був для мене першим:

*перший* у Харкові прочитав текст моєї кандидатської дисертації;

*перший*, завдяки якому я визнала, як це складно — бути опонентом хорошої роботи (цьому посприяв текст дисертаційного дослідження Світлани Олександрівни Марцин, науковим керівником якої був Сергій Іванович);

*перший*, хто зацікавлено прорецензував інший мій відгук як офіційного опонента й дав цінні вказівки щодо роботи над цим жанром наукового дискурсу;

*перший* зателефонував мені з приводу публікації в журналі «Українська мова» моєї статті пам'яті Дмитра Григоровича Бучка — завідувача кафедри українського і загального мовознавства в Тернопільському національному педагогічному університеті, поділившись спогадами про Євгена Михайловича Марковського — свого першого завідувача кафедри, під керівництвом якого робив перші кроки як викладач вишу в Сумському державному педагогічному інституті;

останні роки йому вдавалось вранці *першим* зателефонувати в мій день народження, радісно аргументуючи: «А як же!? Я ж чоловік!» (згадалося тут, як моя мама, ділячись враженнями від своєї присутності на моєму захисті дисертації, говорила: «Який гарний чоловік цей Сергій Іванович...»);

а свого часу він *першим* зателефонував у вечірне передноворіччя, привітавши від усієї сім'ї Дорошенків, — з тої пори наші розмови в останній день року стали приємним ритуалом, що доповнював висловлені в листівках новорічні побажання, а цей вияв його прихильності запам'ятався мені як урок наставництва й високої культури.

Напередодні 31 грудня 2018 року, вже коли Сергія Івановича з нами не було, мені наснився сон, у якому ми з Сергієм Івановичем прогулюємося приміщенням світлої будівлі, що нагадує театр, та розглядаємо розвішані вздовж стін

картини. Якщо вдуматись, то, не вдаючись у містику, цей сон символічно завершив наше земне спілкування. Бо все в ньому для мене було розглядуванням красивого життя, яке Сергій Іванович умів так відважно прийняти, благородно прожити, витончено осмислити та щедро ним поділитись.

«Учителіві, Батькові...», — так назвала свою присвяту у виданні «Лінгвістичні студії: на пошану корифею» 2014-го року учениця професора Дорошенка Оксана Леонідівна Степул. Мені ж сьогодні пісенні слова Володимира Грибенка «Батьку мій, лебедю білий, Ось вона — вічності суть, Десь лебедята на крилах Знов твою юність несуть» зчитуються як надія хоча б на мить, у слові, утримати й уже тим зберегти життя — як рідного батька, так і Сергія Івановича. І тоді моя філологічна думка, поринувши в простори «можливих світів», робить зупинки-миті там, де, мов скельця розбитого дзеркала, оселилися фрагменти самотнього, неповторного, колись цілісного життя професора Сергія Івановича Дорошенка:

хлопчик поруч із дідом, котрий ще сохою орав землю;

підліток, що ліпить Пушкіна-сніговика;

перші уроки малювання і чар ліній та кривих;

«тарілка» на стіні, а з неї лине класична музика, світ якої юнак освоює самотужки;

молодий чоловік, що, розглядаючи фронтними шляхами довкілля Румунії, Угорщини, Австрії, пригадує засвоєне на уроках географії в школі;

студент-фронтвик, який після закриття агітпункту проводить додому молоді викладачку, що згодом стане його дружиною, а дорогою вони наввипередки читають одне одному вірші;

аспірант, що працює над роботою з діалектології, і там, де матеріал не підлягає прозорому аналізу, як носій мови, котрому притаманна мовна інтуїція, він напружує пам'ять серця, моделюючи, як би в цій ситуації сказала його мама;

елегантний чоловік, лінгвіст, котрий у Харківській науковій бібліотеці імені В. Г. Короленка читає твори історика літератури Олександра Миколайовича Веселовського: царица вищої школи потребує постійного самовиховання та самовдосконалення;

Сергій Іванович з дружиною Галиною Олександрівною в театрі;

старший науковий співробітник за письмовим столом виписує перше безсполучникове складне речення, що стане основою його майбутньої докторської дисертації;

дисертація, яку він присвячує внукові;

«градусник чи термометр» — єдина велика суперечка, яку вони затіяли з дружиною;

дев'яностолітній Сергій Іванович, «прописаний» у лікарняному ізоляторі біля Галини Олександрівни, що перенесла операцію, адже «як можна доручити комусь чужому це моє золото!?»;

світлий сумний ангел пролітає над столом, за яким Сергій Іванович, розливаючи чай для гостей, з вишуканим достоїнством ділиться спогадами про Галину Олександрівну, — а ти наскрізь проймаєшся антинонімічністю життя



як таїнства, де біль втрати йде поруч із незмінним захопленням та безперервним спогляданням і вчуванням у «вічну жіночність» як на відстані руки, так і за ледь вловимою завісою;

а десь в інших, радісних, координатах Сергій Іванович, ну нізащо не хоче розкрити статут «таємного ордену», що виготовляє коньяк «Дорошенко», яким він, як гостинний господар, частує своїх друзів;

а онде й ми з ним після опублікованого інтерв'ю Тетяни Василівни Беляєвої з професором Сергієм Івановичем Дорошенком «Портрет ученого в контексті епохи» заповнюємо «лакуни в біографії Сергія Івановича», і він знову сміється щасливим сміхом, бо знає, що «у щастя є початок, але в нього немає і не може бути кінця», а тому й написав так у своїй сповіді-дарунку «Моя душа і серце з вами»;

і ось, нарешті, вона — красиво «інакша», ставна постать елегантного літнього чоловіка, що прогулюється Ботанічним садом.

На стіні одного з читальних залів Львівської наукової бібліотеки імені Василя Стефаника висить портрет подружжя Тетяни й Омеляна Антоновичів — емігрантів з українським корінням, що в літньому віці повернулись додому й заповіли бібліотеці свої статки. Чоловік ще якийсь час доживав при цій будівлі. Візуально нічим не подібні люди, а таке світло падає на портрет і випромінюється з нього, що здається, наче бачиш Галину Олександрівну й Сергія Івановича. Я встигла поділитися з ним цим своїм враженням й отримала у відповідь тепле «Дякую!».

Чула від Сергія Івановича, що неповторна Галина Олександрівна забрала із собою секрет, чому вибрала саме його. А я, можливо, здогадуюся. І це таки не виразити словами. Хоча... якщо непрямо...

Сергій Іванович згадував: «Я ріс у любові. Від батька з мамою я не чув жодного суворого слова. Батьки звертались до мене тільки лагідно та зменшено-ласкавими іменами. Мене любили. На мене ніколи не підвищували голос. Ну, хіба що інколи звертали увагу на якісь невинні дитячі пустощі».

«Мене любили»...

На жаль, смерть сильніша за життя. Але любов сильніша за смерть.

Тим-то й «благословенна кожна мить життя на цих всесвітніх косовицях смерті» (Л. Костенко).

«Мене любили»...

**Світлана Марцин**

кандидат філологічних наук, доцент  
кафедри українознавства і лінгводидактики  
імені професора О. Г. Муромцевої;  
Харківський національний педагогічний університет  
імені Г. С. Сковороди  
martsin\_sвета@ukr.net

## УЧИТЕЛЬ, ЯКИЙ НАДИХАЄ

Кожен на своєму життєвому шляху зустрічає людей, які допомагають стати кращим, надихають на гарні вчинки, спонукають до розвитку. У моєму житті такою людиною був Сергій Іванович Дорошенко, з яким ми вперше зустрілися в 1994 році, коли він читав студентам курс «Вступ до мовознавства». Згодом наше спілкування продовжилось вже в аспірантурі.

Розпочати спогади про Сергія Івановича можна висловом видатного філософа Григорія Савича Сковороди: «Лише той Учитель, хто живе так, як навчає». Ці слова якнайкраще характеризують цю дорогу для мене Людину. Для когось Сергій Іванович — відомий мовознавець, педагог, професор, доктор наук, а для мене — це близька людина, яка відкрила двері не тільки у філологію, а й у своє життя. Під час написання моєї дисертації Сергій Іванович всіляко допомагав, направляв, підказував і ділився досвідом, а також дозволив стати частиною своєї родини.

Сьогодні, коли згадую про Сергія Івановича й Галину Олександрівну, у пам'яті зринає наше спілкування за святковим столом на дні народження, вітання одне одного з Новим роком, Різдвам, Великоднем. Скільки завжди було жартів, спогадів про минуле життя, смішних історій про доньку та онука. Я завжди цінувала те, що мене не просто прийняли в цій родині, а й завжди цікавилися життям моєї сім'ї, розпитували про дітей, про батьків, передавали їм вітання й гостинці. Зараз так усього цього не вистачає!

Мені дуже пощастило з таким Учителем і Наставником, адже зараз я маю приклад, як жити так, щоб тебе поважали студенти й колеги; як будувати родинні стосунки, щоб у сім'ї панували любов і спокій; як спілкуватися з друзями, ставитися до батьків та й багато іншого. Із Сергієм Івановичем можна було ділитися всім, і він завжди знаходив слова підтримки.

Часто згадую, як ми йшли після пар вулицею Валентинівською до метро, як розмовляли на різні теми. Коли заходили у вагон метро, Сергій Іванович ніколи не сідав, бо він Чоловік! Згадую, як одного разу, коли ще не було мобільних телефонів, домовилися зустрітися в університеті, але я переплутала корпуси. Сергій Іванович чекав мене в читальному залі тоді на вулиці Артема, а я його на вулиці Блюхера. Знаючи, що він ніколи не спізнюється, я пішла телефонувати йому на домашній. Галина Олександрівна взяла слухавку й сказала, що Сергій Іванович поїхав на зустріч з аспіранткою на Артема. Я вибігла з університету

й помчала до метро, усю дорогу так хвилювалася, що змусила професора чека-ти. Забігла в корпус на Артема, а Сергій Іванович стоїть на сходах і чекає мене. Ми потім ще довго сміялися й згадували цей випадок.

Цього року виповнюється 100 років від дня народження мого Дорогого Вчи-теля! Я дякую долі, що вона познайомила мене з цією прекрасною Людиною! Дякую Сергію Івановичу, що своїм життям він дав приклад, як жити мені!

*З великою шаную й повагою  
Світлана.*

---

**Анатолій Новиков**

доктор філологічних наук, професор,  
професор кафедри української мови, літератури та методики навчання;  
Глухівський національний педагогічний університет  
імені Олександра Довженка  
anatoliy14208@ukr.net

## **СЛОВО ПРО ВЧИТЕЛЯ І КОЛЕГУ**

Коли мені запропонували написати спогади про Сергія Івановича Дорошен-ка, я, звісно ж, із радістю погодився, оскільки кілька років мав честь працювати під його керівництвом, а до його 85-річного ювілею в березні 2009 року, тобто 15 років тому, уже писав про нього свої спогади і навіть опублікував присвяче-ні йому дві невеличкі статті: «Слово пошани ювілярові» («Початкова школа», 2009, № 3) і «Золоті літа ювіляра» («Вивчаємо українську мову та літературу», 2009, № 6). Саме ці матеріали й послужили основою для теперішніх моїх спо-минів. Хоча пригадалися й деякі інші епізоди з історії нашого досить тривало-го спілкування, яке продовжувалось, ясна річ, і після урочистого відзначення цього ювілею.

Якось навіть не віриться, що з часу нашого знайомства минуло майже 40 ро-ків і вже 6-й рік відтоді, як Сергій Іванович пішов у засвіти.

Сергій Іванович Дорошенко — науковець, про яких говорять, що це людина старої формації. Звичайно, у кращому розумінні цього слова, а якщо точніше — у збереженні кращих традицій, притаманних окремим представникам стар-шого покоління. З іншого боку, це людина, яка була чутлива до всіх новацій, що відбувалися в нашому суспільстві, у науці. Одна з основних рис його ха-рактеру — філігранна інтелігентність, яка проявлялась і в його зовнішності, і в спілкуванні зі своїми співрозмовниками, і у висловлюванні думок, і в по-гляді на життя — у всьому. А ще — це був справжній майстер своєї справи. Мовознавець і Педагог з великої літери. Спілкуючись із Сергієм Івановичем,

я завжди дивувався енциклопедичності його знань, загальній ерудиції, свіжості й точності суджень, зокрема й щодо новітніх процесів у науці й навчанні, пов'язаних з європейським майбутнім України. Саме таким мені пощастило знати Сергія Івановича впродовж третини століття.

Наше знайомство відбулося у вересні 1984 року, коли після закінчення Харківського державного університету імені О. М. Горького (тепер — Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна) і двох років роботи в одному із профтехучилищ Слобожанщини, я вперше переступив поріг Харківського державного педагогічного інституту ім. Г. С. Сковороди, маючи намір зустрітися з деканом філологічного факультету, щоб запропонувати свої послуги викладача російської літератури. Але сталося так, що цьому передувала зустріч із професором С. І. Дорошенком. Прикметно, що зустрілися ми цілком випадково в коридорі, де я чекав на декана. Сергій Іванович зі мною привітався, поцікавився, хто я і з якою метою завітав до їхнього храму науки, запитав, які в мене оцінки з ключових філологічних дисциплін, а потім після короткої розмови несподівано запропонував обійняти посаду викладача російської мови на очолюваній ним кафедрі методики викладання філологічних дисциплін у початкових класах. Я, звісно ж, із вдячністю погодився, оскільки ще невідомо було, чим могла закінчитись моя гіпотетична бесіда з деканом, хоча я більше мріяв про викладання літератури.

Так випадкова зустріч з відомим професором, по суті, вирішила мою викладацьку й наукову долю на все подальше життя. Важко збагнути, що спонукало Сергія Івановича зробити такий певною мірою ризикований крок, запропонувавши посаду викладача у вищій школі фактично «людині з вулиці», людині, у якої не було на той час жодного досвіду викладацької роботи у виші, не говорячи вже про якісь наукові здобутки. Пояснити таке рішення Сергія Івановича можна хіба що якимось особливим чуттям досвідченого педагога і вченого, який зумів розгледіти в молодій особистості не лише майже нічим не підкріплені амбіції (якщо, звичайно, не враховувати свіжий диплом про закінчення університету), а й серйозні задатки майбутнього науковця. Я в ті далекі часи, звісно, більше сприймав за жарт, коли він мені говорив, що я обов'язково буду доктором філологічних наук і професором, як він.

Утім, Сергій Іванович доклав неабияких зусиль, щоб це відбулося, а спочатку — щоб мене хоча б зарахували до аспірантури. Варто зауважити, що в радянські часи потрапити до аспірантури було не так легко. Вищих навчальних закладів тоді було набагато менше, ніж тепер, а тим більше кафедр, при яких функціонували аспірантури. Про навчання ж за контрактом тоді ніхто й не чув, оскільки така форма здобування освіти чи навчання в аспірантурі з'явилася значно пізніше — у добу незалежної України йі то не відразу. Утім, після чотирьох років моєї роботи на кафедрі Сергій Іванович все ж таки вирішив це непросте питання і навіть знайшов для мене наукового керівника. Ним став доктор філологічних наук, професор Леонід Генріхович Фрізман, який, на жаль, теж тепер уже в інших світах. Але й після цього мій колишній завідувач

кафедри постійно цікавився моїми науковими справами, давав цінні поради, за що я йому дуже вдячний.

Доречно звернути увагу на те, що Сергій Іванович був узагалі першим завідувачем кафедри методики викладання філологічних дисциплін у початкових класах. Пізніше ця кафедра стала називатися дещо по-іншому: кафедра теорії та методики викладання філологічних дисциплін у початковій школі. Потім до її назви теж вносилися певні зміни, але я тоді на ній уже не працював. Власне, багато в чому саме завдяки зусиллям Сергія Івановича ця кафедра й була сформована за кілька років до нашого з ним знайомства. Кістяк колективу складався з високоосвічених фахівців. Імена окремих із них уже тоді були відомі далеко за межами не тільки Харкова, а й України. Крім самого керівника, доктора філологічних наук, професора С. І. Дорошенка, тут працювали такі цікаві постаті, як дитячий поет Вадим Олександрович Левін, який незадовго до цього захистив дисертацію на здобуття наукового ступеня кандидата психологічних наук і час від часу виступав на телебаченні, зокрема й на першому загальносоюзному каналі (а всього тоді було три телеканали, до речі); кандидат психологічних наук, доцент Поліна Соломонівна Жедек, кандидат педагогічних наук, доцент (згодом професор і завідувачка цієї кафедри) Наталія Остапівна Воскресенська; кандидати філологічних наук, доценти Емілія Абрамівна Обухова і Людмила Володимирівна Войнич; старші викладачі Лариса Миколаївна Миронова й Ольга Яківна Хребто (Харченко). Майже одночасно зі мною прийшла сюди працювати кандидат педагогічних наук (пізніше професор і завідувачка науково-дослідної лабораторії методичного забезпечення безперервної системної освіти) Ольга Валентинівна Джежелей.

У цьому контексті доречно згадати й завідувачку кабінетом Ванду Йосипівну Слюсареву, котра володіла якимось особливим, мабуть, тільки їй притаманним даром створювати на кафедрі атмосферу затишку і комфорту; а також чи не перших аспірантів Сергія Івановича — Ганну Іванівну Шапоренко (Гамову) і Ніну Миколаївну Чернушенко, які просто молилися на свого керівника. Обидві вони у свій час захистили кандидатські дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук і стали провідними викладачами української мови на факультеті початкових класів. А Ганна Іванівна до того ж пізніше кілька років очолювала нашу кафедру.

Після відкриття при кафедрі аспірантури з підготовки кандидатів педагогічних наук професор С. І. Дорошенко безпосереднього очолив цей процес. Згаданий науковий ступінь було присуджено, зокрема С. П. Олійник — викладачеві Полтавського педагогічного інституту ім. В. Г. Короленка й тодішній директорці СШ № 23 м. Харкова Р. І. Чорновол-Ткаченко, науковим керівником яких був Сергій Іванович. Вони втілили у свої дослідження його педагогічні погляди щодо особливостей навчання молодших школярів української мови в умовах діалектного оточення і в школах з російською мовою навчання.

Звісно, що окремі члени кафедри, будучи авторитетними науковцями й високопрофесійними викладачами, інколи проявляли свої складні характери. А тому, мабуть, тільки завдяки незаперечному авторитету й неабиякій педа-

гогічній майстерності та дипломатії керівника, тобто Сергія Івановича Дорошенка, колектив попри все був згуртованим і постійно досягав значних успіхів як у навчальній, так і в науковій роботі, незрідка виборюючи призові (а то й перші) місця серед кафедр інституту.

З тих пір минули десятки років. Пам'ятаю, як у березні 2009 р. ми відзначали 85-річчя від дня народження, а також 60-літній ювілей педагогічної й наукової діяльності Сергія Івановича. Він тоді вже працював професором на кафедрі української мови Харківського національного педагогічного університету ім. Г. С. Сковороди, однак зв'язків з нашою кафедрою ніколи не поривав. Та і як можна було розірвати зв'язки з колективом, який сам створив? Усі ми тоді сердечно вітали поважного ювіляра, заслуженого діяча науки і техніки України, автора численних наукових праць, серед яких такі книги, як «Безсполучникові складні конструкції в українській мові», «Вступ до мовознавства», «Загальне мовознавство: початковий курс (вступ до мовознавства)», «Грамматична стилістика української мови», «Основи наукових досліджень з лінгвістики», «Культура усного мовлення державного управління» та ін. Сергій Іванович радів, що я виправдав його сподівання, оскільки на той час я мав уже науковий ступінь доктора філологічних наук зі спеціальності «українська література» і вчене звання професора кафедри теорії та методики викладання філологічних дисциплін у початковій школі.

Варто зауважити, що педагогічний шлях Сергія Івановича розпочався невдовзі після закінчення Другої світової війни, у 1949 році, у Сумському державному педагогічному інституті, а в 1967 році продовжився в нашому Харківському педінституті, де він тривалий час обіймав посаду першого проректора. Згадуючи про цей період його життя, колишній ректор Михайло Феодосійович Гетьманець (світла йому пам'ять) у своїх мемуарах «Про себе і про час» пише: «Малу-помалу сформувалася, як говорять тепер, команда відданих справі людей, які розуміли складність ситуації і робили все, щоб підтримати мене і налагодити роботу. Першого проректора Сергія Івановича Дорошенка я запросив із Сум, де він працював проректором у педагогічному інституті. Справа в тому, що він і його дружина закінчили наш інститут, мріяли про повернення до Харкова і саме сталася їм нагода здійснити свою мрію, а мені заволодіти двома висококваліфікованими науковцями. Вимогливий, пунктуальний і дуже сумлінний в роботі, Сергій Іванович зранку до пізнього вечора в інституті: планує, перевіряє, інструктує, терпляче вимагає порядку і поступово домагається свого».

Зараз, в умовах рашистської агресії, події, пов'язані з Другою світовою війною, в Україні не надто популярна тема. Однак це важлива сторінка нашої тернистої історії, яку вже ніколи не викреслити з людської пам'яті, а нам ніколи не забути, що чимало українців були безпосередніми дійовими особами цієї світової трагедії. Річ у тім, що Сергій Іванович теж був учасником німецько-радянської бойни й мав низку високих урядових нагород, серед яких особливо цінні орден «За мужність» і дві медалі «За відвагу», які є свідченням його непоказної особистої звитяги.

Хочу наголосити, що Сергія Івановича я вважаю не тільки своїм Учителем, а й Людиною, яка дала мені путівку для педагогічної діяльності у вищій школі й науці. Свої стосунки з ним я підтримував упродовж 34 років, з 1984 по 2018 рік, аж до тих пір, коли 29 вересня 2018 року він пішов із життя. Ми з ним час від часу спілкувалися по телефону, і навіть в останній місяць його життя, коли він перебував у лікарні, а я працював у Глухівському національному педагогічному університеті ім. Олександра Довженка, куди мене ще в 2009 році запросили керувати кафедрою української мови, літератури та методики навчання.

І от тепер 7 березня 2024 р. маємо відзначати вже 100-літній ювілей Сергія Івановича Дорошенка — Людини мудрої й світлої, про яку я завжди згадую лише з великою вдячністю і теплотою.

---

**Алла Козлова**

кандидат філологічних наук, доцент,  
доцент кафедри зарубіжної літератури та слов'янських мов  
імені професора Михайла Гетманця;  
Харківський національний педагогічний університет  
імені Г. С. Сковороди  
kozlovaag7@gmail.com

## **ПРО ДОРОГИХ ЛЮДЕЙ**

Ніколи не думала вдаватися до спогадів, які виходять за межі суто особистого, але постать Сергія Івановича Дорошенка, його місце в моєму житті і ювілейна дата спонукають звернутися до цього жанру. Сьогодні розумію, що праві ті, хто пише, що спогади подібні до променю прожектора, який, мов би з темряви минулого, у глибинах пам'яті висвітлює певні моменти. Мабуть, у мене так само. Різниця тільки в тому, що спогади ці досить живі й не треба зазирати в якісь «глибини» пам'яті, щоб до них доторкнутися.

Згадуючи близьких мені людей, що пішли в засвіти, у першу чергу згадую, чую їхні голоси. Ось і зараз — чую голос Сергія Івановича і Галини Олександрівни, бо вони для мене пов'язані нерозривно. До речі, 9 листопада минулого року виповнилося сто років із дня народження Галини Олександрівни Василюєвої...

З Галиною Олександрівною я познайомилася в далекому 1979 році, щойно вступивши на навчання до Харківського державного педагогічного інституту імені Г.С. Сковороди. Вона була куратором нашої групи впродовж усього терміну навчання. Її велична постать, закоханість у свій предмет, глибина знань, надзвичайна філологічна ерудиція, інтелігентність, відкритість, розсудливість, неспішність — усе вражало і формувало образ справжнього вузівського

викладача. Потім, вже почавши працювати на кафедрі, я отримала в особі Галини Олександрівни мудрого наставника: вела за нею практичні заняття, знову ходила на її лекції, які, до речі, не були дослівним повторенням тих, що я чула студенткою.

Поступово я отримала право стати ближче, ніж колегою по роботі, і змогла навідувати подружжя Дорошенків-Васильєвих удома. Мабуть, тоді я й відкрила для себе, так би мовити, «домашню постать» Сергія Івановича, і з того часу в моєму сприйнятті вони з Галиною Олександрівною нерозривно поєдналися. Проте, звичайно, вони й були нерозривно поєднані: шістдесят сім (!!!) років життя в шлюбі. Мені пощастило спілкуватися з такими яскравими і теплими людьми, з таким надзвичайним подружжям. Припускаю, що на такому довгому спільному шляху траплялося різне, але я бачила перед собою дуже гармонійну пару, стосунки в якій ґрунтувалися на взаємній любові й глибокій взаємоповазі. Так і чую його «Галочка!» і її «дружочек». Хто бував у них вдома, пам'ятає ту істинно інтелігентну і щиру гостинну атмосферу, яка там панувала, а ще велику кількість книжок, серед яких не було жодної нечитаної.

Ще до домашнього знайомства я знала Сергія Івановича як колегу зі спорідненого факультету, учасника війни, шанованого професора, прекрасного спеціаліста своєї справи, людину зі доброю посмішкою і таким же добрим серцем.

Згадую одне зі спільних святкувань в університеті, коли Сергій Іванович підійшов до мене і запросив на вальс. Саме на вальс, якого я завжди мріяла навчитися, але ніколи не вміла танцювати! Проте, промямливши щось на кшталт «Я... не вмію... танцювати... вальс...», я все ж таки не насмілилася відмовити і, затаївши подих, пішла... І відбулося диво: Сергій Іванович прекрасно танцював, і я просто йшла за ним, усе більше і більше наповнюючись впевненістю, що мені це під силу. Я танцюю вальс!!! Я це можу! Я все можу, коли поряд людина, яка так спокійно і просто вказує шлях і веде уперед. Я й досі не вмію танцювати вальс. Але тоді я його танцювала, як мені здавалося, легко і невимушено, навіть упевнено.

Згадую розповіді Сергія Івановича про те, як у повоєнному навчанні в університеті він зшивав собі зошити з трофейного паперу (як й інші студенти того часу) і, стоячи під стінкою в аудиторії, де ще не було меблів, конспектував лекції своїх викладачів. Прагнення знань, потреба в них, розуміння необхідності освіти були значно сильнішими за ті побутові труднощі, з якими стикнулося їхнє покоління. Мабуть, саме в студентські роки сформувалася ця звичка Сергія Івановича щоденно наполегливо працювати над собою, над своїм професійним удосконаленням.

Звісно ж, згадую, розповіді Сергія Івановича й Галини Олександрівни про їхнє знайомство, яке з першої ж зустрічі виявило спорідненість їхніх душ і любов до слова. Ідучи вулицями міста, Сергій Іванович читав своїй майбутній дружині вірші. І як вона могла встояти і не відповісти взаємністю цьому красивому і статному хлопцеві, який вже так багато бачив, проте не втратив віри в життя і магічну силу поезії! А він також вдивлявся не тільки в те, чого сягало око...



На жаль, я не була ученицею Сергія Івановича в сенсі академічному, я ніколи не слухала його лекцій, але все одно вважаю його й Галину Олександрівну моїми добрими вчителями. І не тільки тому, що спілкування з ними завжди збагачувало професійно. Я щиро вдячна їм за мудрість, за дружбу, за те, що вони так багато дозволили відчути й зрозуміти... А ще за те, що в моєму житті є Наталія Сергіївна — людина, яка спадкувала кращі риси батьків і з якою ми й досі підтримуємо зв'язок.

---

**Лідія Ткаченко**

доктор педагогічних наук, професор,  
завідувач кафедри теорії і методики викладання  
філологічних дисциплін  
у дошкільній, початковій і спеціальній освіті;  
Харківський національний педагогічний університет  
імені Г. С. Сковороди  
lidiyatkachenko45@gmail.com

## **ЛЮДИНА СВІТЛИХ НАДІЙ**

Є люди, які залишають по собі добрі спогади, багату духовну та наукову спадщину й переконаність, що Добро завжди перемагає. Саме таким — мудрим, добрим, сповненим натхненного Світла є для мене Сергій Іванович Дорошенко. Не знаю, як би склалася моя доля, коли б не його лекції із загального мовознавства, після яких увесь наш курс став залюбленим і в предмет, і в самого викладача. Сергій Іванович настільки органічно поєднував складну термінологію з простими й зрозумілими прикладами, що інакше й бути не могло.

Він прекрасно читав поезії, багато розповідав нам про своїх учителів, педагогічну роботу, повоєнне навчання. Ми знали про його славне героїчне минуле, хоча він жодного разу не похизувався своєю звитягою. З роками я стала розуміти, що в ньому жив дух справжньої інтелігентності, душевної щедрості й доброго ставлення до всіх, з ким зводило його життя.

Мені поталанило не лише бути студенткою Сергія Івановича, а й навчатися в нього викладацької майстерності. Спочатку ми разом працювали на кафедрі української мови, а потім продовжили співпрацю вже на факультеті початкового навчання, де шанованого професора Дорошенка запрошували на вступні іспити до аспірантури зі спеціальності 13.00.02 — теорія і методика навчання (українська мова). І кожного разу він дивував і комісію, і вступників своїми енциклопедичними знаннями й бажанням допомогти, бо кожне його запитання давало шанс або «впливти», або ще більше розкритися.

Саме Сергій Іванович знайшов час і єдиний із професорів прийшов на моє перше відкрите практичне заняття, як я зараз розумію, надзвичайно просте

й методично не досконале, але він відзначив лише позитивні моменти. Я відчула його підтримку й на захисті кандидатської дисертації, і під час призначення на посаду завідувача створеної ним кафедри, якою він потім багато років опікувався.

Переконана, що саме такі люди, як Сергій Іванович, навчають нас основних життєвих заповідей: служити професії, любити сім'ю, плекати в собі людяність. Таким він і живе в моєму серці — Людиною, що дарувала світлі надії.

---

**Надія Карпенко**

кандидат філологічних наук, доцент кафедри мовної підготовки;  
Навчально-науковий інститут міжнародної освіти  
Харківського національного університету  
імені В. Н. Каразіна  
nkarpenko1983@gmail.com

## НЕЗРИМІ КРИЛА МОГО ВЧИТЕЛЯ

*... А як же людина? А що ж людина?  
Живе на землі. Сама не літає.  
А крила має. А крила має! ...*

Ліна Костенко

Людські чесноти, зокрема щирість, щедрість, небайдужість, вірність у коханні, доброта, працьовитість — це незримі крила, які тримають людину впродовж життя. Думається, що від народження крила даються кожному. І якщо людина має гідну життєву позицію, правильні орієнтири, розвивається, то її крила розправляються, міцнішають, зростають. Якщо ж духовно-моральні цінності, благородні помисли та вчинки, прагнення до саморозвитку не утверджуються в людині, тоді її крила залишаються маленькими. Кожен із нас власноруч формує свої крила...

Людиною з великими та міцними крилами, зітканими з найкращих людських чеснот, був Сергій Іванович Дорошенко — мій Учитель, науковий керівник і наставник, якому належить особливе місце в моєму серці.

Авторитетний науковець і викладач. Корифей українського мовознавства. Доктор філологічних наук, професор. Заслужений діяч науки і техніки України. Безпосередній учасник бойових дій, ветеран Другої світової війни. Людина з великим життєвим досвідом. Мудрий, доброзичливий, відданий справі, принциповий, інтелігентний, надійний, скромний, порядний, гостинний — таким я знала Сергія Івановича Дорошенка, таким і пам'ятаю його.

Значна частина життя професора Дорошенка пов'язана з Харківським національним педагогічним університетом імені Г. С. Сковороди. Саме в цьому

закладі багато років поспіль учений успішно поєднував наукову роботу з навчальною. Сергій Іванович, безумовно, є гордістю Сковородинівського університету, а його життєвий шлях і професійна діяльність — взірцем для всіх нас: учнів, однодумців і послідовників.

У ХНПУ імені Г. С. Сковороди, у корпусі на вул. Алчевських я вперше побачила Сергія Івановича. Восени 2000 року я була студенткою-першокурсницею, а він — професором, який читав нам лекції з дисципліни «Вступ до мовознавства». Нам було по 16–17 років, нашому викладачеві — 76. Пам'ятаю Сергія Івановича привітним, спокійним і уважним. Лекційний матеріал він знав напам'ять, текстом не користувався. На столі мав лише аркуш із переліком запланованих питань. Його лекції були чітко структуровані, змістовні, науково зрозумілі, насичені цікавими прикладами. Він бездоганно володів ораторською майстерністю, миттєво реагував на наші запитання, чітко й переконливо відповідав. Нам подобалося слухати професора: Сергій Іванович був надзвичайно артистичним лектором.

У 2005 році я вступила до аспірантури. Мені пощастило: доктор філологічних наук, професор С. І. Дорошенко погодився на наукове керівництво. Відтоді Сергій Іванович став для мене не лише науковим керівником, а й мудрим наставником, якого не можливо було не шанувати й не любити...

Спогади про Сергія Івановича відбиваються в моїй пам'яті яскравими кадрами вражень, емоцій, відчуттів.

Перший: тепла, красива осінь, ми йдемо Валентинівською до метро й Сергій Іванович підтримує мене за лікоть. Якщо синхронність наших кроків порушується, він майже непомітно ледь підстрибує та змінює ногу, щоб іти зі мною крок у крок...

Другий: я вдома в Сергія Івановича; ми вже попрацювали, а тепер п'ємо ароматний чай із цукерками, розглядаємо альбом із репродукціями картин відомих митців...

Третій: Сергій Іванович вичитав мою статтю. На берегах сторінок коментарі, позначки «СІД», «НОК». Я вражена скрупульозністю свого вчителя. Як би ретельно я не перечитувала текст, Сергій Іванович завжди знаходив якісь неточності й вносив корективи.

Четвертий: я — викладачка, тільки-но починаю працювати в студентській аудиторії. Сергій Іванович підтримує мене, він поряд: сидить за останньою партою в аудиторії 215-А й уважно спостерігає, як я проводжу заняття зі студентами-першокурсниками... Пам'ятаю й ціную підтримку свого вчителя в становленні мене як викладача.

П'ятий: у завідувачки кафедри української мови день народження. Сергій Іванович написав вірш-привітання «Про сусідку мовлю слово щиросердно, гайдарково...» й віртуозно декламує його ювілярці та всім присутнім. Без перебільшення, це було найкраще привітання того свята! Талант Сергія Івановича складати вірші неабияк вражає, викликає щире захоплення.

Шостий: Сергій Іванович доповідає на засіданні кафедри: упевнений, усміхнений, елегантно одягнений. Після виголошення доповіді він дає загальні

рекомендації аспірантам щодо написання дисертаційного дослідження, звертає увагу на типові помилки, яких припускаються в наукових роботах. Він, як завжди, стоїть на сторожі слова, пильнує за культурою мови та мовлення. Ми, аспіранти, швиденько записуємо слушні поради вченого... Щиро вдячна Сергію Івановичу за ту науку.

Сьомий: вечоріє, ми сидимо в зимовому саду Інституту терапії імені Л. Малої, Сергій Іванович розповідає мені про своїх батьків, улюбленого шкільного вчителя, про те, як відпочивав з онуком Шуриком на морі, виконував обов'язки проректора, захищав докторську дисертацію, як вони з Галиною Олександрівною листувалися з С.Я. Маршаком... У пам'яті звучить голос Сергія Івановича, такий упізнаваний і рідний. Думаю: яке щастя, що в моєму житті були ці розмови!..

Особисто для мене ці спогади безцінні: вони дають можливість упевнитися, що ім'я Сергія Івановича та все, що він робив, цінував і сповідував, не залишає нас, а міцно тримається в нашій пам'яті.

Із теплом, шаную й глибокою вдячністю згадую Сергія Івановича...

---

**Ольга Волкова**

учитель англійської мови;  
Харківська гімназія №17;  
випускниця 2003-го року  
українського мовно-літературного факультету  
Харківського національного педагогічного університету  
імені Г. С. Сковороди  
ovolkova0505@gmail.com

## **ЗА ЗНАННЯ ТА ОСОБИСТИЙ ПРИКЛАД БЕЗМЕЖНО ВДЯЧНА**

Перший курс, чесно кажучи, пам'ятаю, може, й гірше, ніж перший клас: це був суцільний культурний шок. Закінчилася школа — величезний відтинок життя — і почалося нове, невідоме «студентство», нові люди довкола, нові щоденні маршрути, нові вимоги. Коли вступала в педуніверситет, думала, що зустріну багато однодумців, людей, які серцем обрали шлях учительства, свідомих палких патріотів — бо ж факультет української мови та літератури! Що ж насправді? На жаль, значна частина однокурсників, виявляється, пішла в педагоги просто так, бо вважала, що «тут учитися легше», та й конкурс менший, ніж у тому ж Каразіна. Ще й чи не більше половини першокурсників російськомовні, одна мені навіть якось сказала, що «від української відгонить селом» (до слова, ця «столична дама» була з Чугуєва) — ледь стрималася тоді. Тож перші тижні навчання були повні розчарування й самотності.

Зате велике захоплення викликали викладачі — С. І. Дорошенко, Л. В. Ушкалов, П. О. Редін та багато інших. Пізніше я знайшла серед однокурсників одноклассів і друзів. Але, мабуть, саме тому, що не виправдались очікування від студентів, я відразу якось більше зосередилася саме на навчанні. І на особистостях тих, хто навчав, бо в таких людей хотілося вчитися.

Отже, мені пощастило бути студенткою Сергія Івановича Дорошенка. Пам'ятаю перші лекції зі вступу до мовознавства. Вражала ерудиція викладача, особливо кількість мов, які він знав. Я тоді подумала: «Оце справді професор! Це, напевно, п'ять років мало, щоб накопичити й десяту частку таких знань. Це ж усеньке життя треба весь час учитися!» І це не злякало.

Сергій Іванович надихав, подавав приклад. Він заходив до аудиторії високий і виструнчений, спокійний і привітний. У пам'яті він чомусь пов'язується зі світлом — завжди уявляю його ніби в ореолі. Світло знань і поваги. Це був такий маяк, що й досі залишається висотою, на яку рівняєшся. Згадую його — і хочеться працювати над собою, не заради кар'єри, не заради «знань для знань», а тому що так правильно робити: збирати мудрість, примножувати, передавати наступним поколінням. Так жити — красиво. Бо він показав, що мовознавство — це не сухі терміни чи статистика, це життя мов, народів, з усім розмаїттям контактів між ними, це ключ до долі цивілізацій. І в цьому вирі мов є голос нашої — і його так важливо берегти!

Сергій Іванович надихає, доводить, що можна бути отаким поліглотом — це в принципі під силу людині. Він нагадує, що не можна зупинятися, почитати на лаврах. І при всьому цьому масиві знань викладав він дуже доступно, ніколи його лекції не здавалися незрозумілими чи заплутаними. Завжди було відчуття відкриття таємниці. Сергій Іванович розповідав про різні закономірності в розвитку мови — і спливала думка: «А й справді! Дивись ти, як цікаво!» А ще він міг запитати щось на кшталт: чому ми говоримо так, а іншою мовою це називається так... І ми висували гіпотези, а потім, коли ми здавалися, він або пояснював, або казав із усмішкою: «А Господь його знає! Не все може пояснити наука». Але хвалив нас за креативність припущень.

Одного разу на початку лекції Сергій Іванович розповів нам анекдот про студента-фізика, який закохався в студентку факультету української мови та літератури. І довго цей фізик розповідав дівчині, на якому факультеті він навчається і яка хвізика цікава наука. А вона йому пояснює: «Не хвізика, а фізика. Не факультет, а факультет». Студент зник на тиждень, не телефонував, не зустрічав після пар, нарешті з'явився — і відразу вигукнув: «Не філоюся!» Ми засміялись, а Сергій Іванович каже: «От справжні філологи. Зрозуміли жарт». А хтось із аудиторії вигукнув: «Ага, ми ж хвілологи!» Коли ми всі разом пересміялися, Сергій Іванович сказав: «Отже, аби бути не хві-, а філологами, сьогодні розглянемо...», — і перейшов до лекції.

Згадувати Сергія Івановича дуже приємно. Ці спогади пов'язані з початком професійного життя, бо з перших занять професор Дорошенко бачив у нас майбутніх учителів, мовознавців, науковців, колег. І спонукав, щоб ми самі на себе дивилися саме так... Я вже двадцять один рік викладаю в школі. Я, на жаль,

далеко не такий поліглот. Однак, хай я і не опаную стільки мов, я точно знаю, що мій розвиток не припинився, мені є куди рости. А значить, рано старіти душею. Такі знання, мудрість, професіоналізм, які ми бачили в Сергія Івановича, досягаються постійною роботою над собою, а поки ми це робимо, поки розвиваємося, ми, власне, живемо насиченим цікавим життям.

І ще: хочеться для когось стати теж дороговказом. Мої учні, певно, не всі займатимуться мовами. Але дуже сподіваюся, що вони віритимуть у себе, свідомо обиратимуть професію та не зупинятимуться в розвитку. І по-справжньому любитимуть Україну. Буду рада, якщо комусь допоможу утвердитися саме на такому шляху. Одним із тих, хто допоміг мені остаточно переконатися, що обрала правильну дорогу, був Сергій Іванович.

За знання та особистий приклад безмежно вдячна йому.

# ІНФОРМАЦІЯ ПРО ЗБІРНИК

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ  
ІМЕНІ Г. С. СКОВОРОДИ

КАФЕДРА УКРАЇНОЗНАВСТВА І ЛІНГВОДИДАКТИКИ

## ІНФОРМАЦІЙНИЙ ЛИСТ

**Шановні колеги!**

**Запрошуємо Вас до публікації в збірнику наукових праць  
«Український світ у наукових парадигмах»**

**Проблематика збірника орієнтована на різні галузі гуманітарних наук, що досліджують український світ:**

1. Етнолінгвістика й лінгвокультурологія. Лінгвокомпаративістика.
2. Етнопсихологія й етнопедагогіка.
3. Етнологія й етнографія.
4. Лінгвокраїнознавство.
5. Поетика й стилістика українського фольклорного/художнього тексту.
6. Літературознавство.
7. Філософія освіти. Педагогіка
8. Методика викладання лінгвістичних й українознавчих дисциплін у ВНЗ.

### **Вимоги до оформлення електронного варіанту статті:**

1. Формат А4, поля — 2 см з усіх боків.
2. Текст: шрифт Times New Roman; кегль — **14**; інтервал — **1**; абзац — **1** см.
3. Анотації (українською, англійською мовами) передбачають текст і ключові слова. Подавати перед текстом статті.
4. Ілюстративний матеріал виділяти курсивом.
5. Для посилань на джерело цитування використовувати квадратні дужки [Петренко, с. 8].

У першому рядку вказується індекс УДК (окремий абзац з вирівнюванням по лівому краю), у другому — ім'я та прізвище автора (напівжирний курсив, вирівнювання по правому краю); у третьому — посада й назва начального закладу, E-mail (звичайний шрифт, вирівнювання по правому краю); у четвертому — назва статті (вирівнювання по центру великими напівжирними літерами). Далі (*курсивом*) розміщуються анотації українською та англійською мовами (перед анотацією англійською мовою ім'я та прізвище автора й назва назва статті англійською мовою). Через один рядок після анотацій розміщується текст статті. Після тексту статті розміщується список використаної літератури.

Зразок оформлення статті:

УДК

**Василь Терещенко**

кандидат філологічних наук, доцент

Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди

vasyl\_t@gmail.com

**НАЗВА СТАТТІ***Анотація українською мовою***Ключові слова:**

Ім'я та прізвище автора англійською мовою

**НАЗВА СТАТТІ АНГЛІЙСЬКОЮ МОВОЮ***Summary in English***Key words:****Текст статті****ЛІТЕРАТУРА (ЗРАЗКИ ЗА НОВИМ СТАНДАРТОМ)**

1. Блик О. Інтелектуальна атмосфера Харківського університету в контексті діяльності харківської школи романтиків: зародження літературних ініціатив та романтичного руху. *Сучасні літературознавчі студії*. 2014. Вип. 11. С. 46–53.
2. Дроздовський Д. Вільям Шекспір як центр канону західноєвропейської літератури: до питання про естетичні параметри художнього мислення [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://shakespeare.zp.ua/texts.item.73/> Оpubліковано Admin 10/09/2008.
3. Лисиченко Л. А., Лисиченко Т. Ю. Харківська філологічна школа. Лінгвістичні традиції. Харків: ХІФТ, 2015. 232 с.
4. Чик Д. Ч. Проза Г. Квітки-Основ'яненка і англійський сентименталізм: дис. ... канд. філол. наук: 10.01.05. Тернопіль: Терноп. нац. пед. ун-т ім. В. Гнатюка, 2008. 207 с.

**ДОДАТКОВО ПОДАТИ ІНФОРМАЦІЮ ПРО АВТОРА**

- Прізвище, ім'я, по батькові.
- Науковий ступінь, учене звання, посада, вищий навчальний заклад.
- Домашня адреса, контактні телефони.  
Регулярність виходу збірника — раз на рік (листопад).  
Для аспірантів потрібна рецензія наукового керівника на поданий матеріал.  
Контактні телефони: 067 93 88 657; 095 144 83 10  
Адреса електронної пошти для листування: [kafedra\\_dudact@ukr.net](mailto:kafedra_dudact@ukr.net)

**ВИМОГИ ДО ЗМІСТУ СТАТЕЙ**

Відповідно до Постанови Президії ВАК України від 15.01.2003 р. № 7–05/1 наукова стаття має містити такі обов'язкові елементи:

- «постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями;
- аналіз останніх досліджень і публікацій, у яких започатковано розв'язання поставленої проблеми і на які спирається автор, виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, яким присвячується означена стаття;
- формулювання цілей статті (постановка завдання);
- виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів;
- висновки з поданого дослідження і перспективи подальших розвідок у цьому напрямку».



# ЗМІСТ

<b>ПЕРЕДМОВА</b> . . . . .	<b>3</b>
----------------------------	----------

<b>МАТЕРІАЛИ ХХІ МІЖНАРОДНОЇ КОНФЕРЕНЦІЇ З АКТУАЛЬНИХ ПРОБЛЕМ ЛІНГВІСТИКИ І ЛІНГВОДИДАКТИКИ, ПРИСВЯЧЕНОЇ ПАМ'ЯТІ Й З НАГОДИ 100-РІЧЧЯ ВІД ДНЯ НАРОДЖЕННЯ ЗАСЛУЖЕНОГО ДІЯЧА НАУКИ І ТЕХНІКИ УКРАЇНИ, ДОКТОРА ФІЛОЛОГІЧНИХ НАУК, ПРОФЕСОРА СЕРГІЯ ІВАНОВИЧА ДОРОШЕНКА</b> . . . . .	<b>5</b>
---	----------

<b>ДОПОВІДІ НА ПЛЕНАРНОМУ ЗАСІДАННІ</b> . . . . .	<b>7</b>
---	----------

<b>Флорій Бацевич</b> ЛІНГВОНАРАТИВНІ АСПЕКТИ ТИПОЛОГІЇ ОПОВІДАЧІВ) . . . . .	<b>8</b>
--	----------

<b>Анатолій Загнітко</b> СИНТАКСИЧНА БЕЗСПОЛУЧНИКОВІСТЬ: ІНТЕРПРЕТАТИВНО-КОНЦЕПТУАЛЬНА МОДЕЛЬ СЕРГІЯ ДОРОШЕНКА . . . . .	<b>13</b>
---	-----------

<b>Алла Лучик, Маргарита Надутенко</b> КЛАСИФІКАЦІЯ МЕТОДІВ НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ У ПРАЦЯХ С. І. ДОРОШЕНКА НА ТЛІ СУЧАСНОЇ ЛІНГВІСТИЧНОЇ НАУКИ . . . . .	<b>20</b>
---	-----------

<b>Микола Степаненко</b> МОВА СУЧАСНОЇ ВІЙНИ. ВОЄННИЙ АНЕКДОТ ТА ЖАРТ У КОГНІТИВНОМУ Й ВЕРБАЛЬНОМУ МОДЕЛЮВАННІ . . . . .	<b>23</b>
--	-----------

<b>Марія Федурко</b> КОМУНІКАТИВНА КУЛЬТУРА ВЧИТЕЛЯ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ В КОНТЕКСТІ ЛІНГВОДИДАКТИЧНИХ НАСТАНОВ С. І. ДОРОШЕНКА . . . . .	<b>27</b>
---	-----------

<b>Світлана Марцин</b> НАУКОВА ШКОЛА ДОКТОРА ФІЛОЛОГІЧНИХ НАУК, ПРОФЕСОРА СЕРГІЯ ІВАНОВИЧА ДОРОШЕНКА: ШЛЯХ ВІД МОВОЗНАВЧИХ ТРАДИЦІЙ ДО ЛІНГВІСТИЧНИХ НОВАЦІЙ . . . . .	<b>31</b>
---	-----------

ПРОФЕСОР СЕРГІЙ ІВАНОВИЧ ДОРОШЕНКО — КОРИФЕЙ НА ОЛІМПІ СЛОВА . . . . .	<b>38</b>
---	-----------

**СЕКЦІЯ I****ПИТАННЯ ЗАГАЛЬНОГО МОВОЗНАВСТВА Й ТЕРМІНОЗНАВСТВА  
В СУЧАСНІЙ НАУКОВІЙ ПАРАДИГМІ . . . . . 39****Anastasiia Bikezina**LEVELS OF THE LANGUAGE PICTURE OF THE WORLD  
IN SCIENTIFIC RESEARCH OF L. LYSYCHENKO. . . . . 40**Марія Заборна**РЕЧЕННЯ ЯК БАГАТОАСПЕКТНА ОДИНИЦЯ  
В КООРДИНАТАХ МОДУСІВ ВИЯВУ МОВИ . . . . . 43**Віра Котович**ПОГЛЯДИ С. І. ДОРОШЕНКА НА ГЕНЕЗУ ТОПОНІМІВ  
У КОНТЕКСТІ СУЧАСНИХ ОНОМАСТИЧНИХ СТУДІЙ . . . . . 46**Ольга Литвиненко, Єлизавета Літвиненко, Анна Полов'ян**АНГЛІЗМИ ЯК ДЖЕРЕЛО УКРАЇНСЬКОЇ ТЕРМІНОЛОГІЇ  
В ГАЛУЗІ ЦИВІЛЬНОГО ЗАХИСТУ . . . . . 51**Анжеліка Лихачова**РОЗВИТОК МОВИ В СТУДІЯХ ФУНДАТОРА ХАРКІВСЬКОЇ  
ЛІНГВІСТИЧНОЇ ШКОЛИ О. О. ПОТЕБНІ . . . . . 55**Павло Мельник**АБРЕВІАТУРИ В ТЕРМІНОЛОГІЧНІЙ СИСТЕМІ  
ІНФОРМАЦІЙНОГО ПРАВА: ТИПОЛОГІЯ Й СТРУКТУРА . . . . . 59**Тетяна Петрова**

СИСТЕМА КРИТЕРІЇВ АНАЛІЗУ ТЕРМІНОГРАФІЧНИХ ДЖЕРЕЛ . . . . . 62

**Ярослава Сазонова**СТРАТЕГІЯ «ХИБНОГО ПОЄДАННЯ» В ПОБУДОВІ  
ТЕКСТІВ ДИСКУРСУ ЖАХІВ . . . . . 65**Лілія Удовіченко**

ПОЛІЦІЙНА ТЕРМІНОЛОГІЯ В СИСТЕМІ ФАХОВОЇ МОВИ . . . . . 68

**Любов Умрихіна**МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ЛІНГВІСТИЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ  
(НА ОСНОВІ НАУКОВОГО ДОРОБКУ С. І. ДОРОШЕНКА) . . . . . 72**СЕКЦІЯ II****НОВІТНІ ПІДХОДИ В ДОСЛІДЖЕННІ ГРАМАТИКИ  
УКРАЇНСЬКОЇ ТА ІНШИХ МОВ . . . . . 75****Жанна Гончарова**СУБСТАНТИВНІ БІНОМИ З ВІДНОШЕННЯМ РІВНОПРАВНОСТІ  
В ПОЕЗІЇ ІВАНА СВІТЛИЧНОГО . . . . . 76**Володимир Демченко**

ПЕРСПЕКТИВИ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ: ВИМІР РЕАЛЬНОСТІ . . . . . 80

<b>Лариса Марчило, Ірина Дудко</b> ПЕРЕНОСНЕ ВЖИВАННЯ ЧАСОВИХ ФОРМ ДІЕСЛОВА В УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ . . . . .	84
<b>Олександр Межов</b> КОМУНІКАТИВНО-СИНТАКСИЧНА ПАРАДИГМА РЕЧЕНЬ-ЗАГОЛОВКІВ У СУЧАСНИХ МЕДІАТЕКСТАХ . . . . .	87
<b>Олена Олексенко</b> СТИЛІСТИЧНІ ФУНКЦІЇ ДІЄПРИСЛІВНИКА В РОМАНІ ЛІНИ КОСТЕНКО «БЕРЕСТЕЧКО» . . . . .	92
<b>Олена Палатовська</b> РОЗВИТОК ТЕОРІЇ БЕЗСПОЛУЧНИКОВИХ СКЛАДНИХ РЕЧЕНЬ У СИНТАКСИЧНИХ ПРАЦЯХ С. І. ДОРОШЕНКА . . . . .	95
<b>Олена Полозова</b> ПРОЯВИ АСИМЕТРІЇ НА РІВНІ ПРИСЛІВНИХ СКЛАДНОПІДРЯДНИХ РЕЧЕНЬ . . . . .	97
<b>Олена Скоробогатова</b> ПРО СИНТАКСИЧНУ ПРИРОДУ ПАРЦЕЛЯЦІЇ І ПРИЄДНАННЯ В РОБОТІ С. І. ДОРОШЕНКА «ДО ПРОБЛЕМИ РОЗРІЗНЕННЯ ПОНЬЯТЬ ПРИЄДНАННЯ І ПАРЦЕЛЯЦІЯ» ТА ЇХ ВИКОРИСТАННЯ ЯК ПРИЙОМІВ ЕКСПРЕСИВНОГО СИНТАКСИСУ . . . . .	103
<b>Оксана Халіман</b> ІМПЛІЦИТНІ ЗАСОБИ ВИРАЖЕННЯ ЗАПЕРЕЧЕННЯ В АСПЕКТІ ЛІНГВОАКСІОЛОГІЇ . . . . .	106
<b>Тетяна Яковлева</b> МОДАЛЬНІ СЛОВА ЯК ЗАСОБИ ВИРАЖЕННЯ СУБ'ЄКТИВНОЇ МОДАЛЬНОСТІ Й ОЦІНКИ . . . . .	109
<b>Олена Половинко</b> ЧАСТИНОМОВНИЙ СТАТУС ФОРМ ОРУДНОГО ПОРІВНЯЛЬНОГО . . . . .	112
<b>СЕКЦІЯ III</b>	
<b>СЕМАНТИКА, ПРАГМАТИКА, СТИЛІСТИКА</b>	
<b>РІЗНИХ ТИПІВ ДИСКУРСІВ. КУЛЬТУРА МОВИ . . . . .</b>	<b>117</b>
<b>Наталія Бабко</b> УКРАЇНСЬКА ІДЕНТИЧНІСТЬ У ТВОРЧОСТІ МИКОЛИ АДАМЕНКА . . . . .	118
<b>Beata Adamek</b> THE IMPORTANCE OF EFFICIENT COMMUNICATION IN BUSINESS ENGLISH: A STUDY OF ACRONYMS . . . . .	122
<b>Юлія Браїлко, Наталія Кисла</b> АТРИБУТИВНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ ВОРОГА В СУЧАСНОМУ УКРАЇНСЬКОМУ ПОЕТИЧНОМУ ДИСКУРСІ . . . . .	124

<b>Наталія Варич</b> ПІДНЕСЕННЯ МОВЛЕННЕВОЇ КУЛЬТУРИ В НАУКОВОМУ ВИСВІТЛЕННІ ПРОФЕСОРА СЕРГІЯ ДОРОШЕНКА . . . . .	128
<b>Богдан Дурнів</b> СТИЛІСТИЧНІ ЗАСОБИ МОДЕЛЮВАННЯ ІНФОРМАЦІЙНОГО МОВЛЕННЯ ВОЄННОГО ЧАСУ . . . . .	131
<b>Ольга Гнатишева</b> ОЦІННІ ЗАСОБИ ОПИСУ МІСЦЬ БОЙОВИХ ДІЙ У СУЧАСНІЙ ПОЕЗІЇ ВОЄННОГО ЧАСУ (НА МАТЕРІАЛІ ВІРШІВ, ПРИСВЯЧЕНИХ МІСТУ БАХМУТ) . . . . .	134
<b>Костянтин Голобородько</b> СЛОВО, СЛОВЕСНА ОБРАЗНІСТЬ, ІДІОСТИЛЬ В АСПЕКТІ ВИВЧЕННЯ ХУДОЖНЬОЇ МОВИ . . . . .	139
<b>Olena Gonchar</b> BUSINESS ENGLISH CHALLENGES IN INTERNATIONAL COLLABORATION WITHIN TECHNICAL PROJECTS . . . . .	142
<b>Катерина Дюкар</b> <i>РОСОСІЯНИ VS УСРАЇНЦІ:</i> АЛОЕТНОНІМИ НА ЛІНІЇ НАРАТИВНОГО ВОГНЮ . . . . .	146
<b>Діна Жалко</b> ІДЕНТИФІКАЦІЯ ЕКТРАЛІНГВІСТИЧНИХ МАРКЕРІВ У ХУДОЖНІХ ТЕКСТАХ: МЕТОДОЛОГІЧНІ ПІДХОДИ ТА ПРОЦЕДУРИ . . . . .	152
<b>Magdalena Iwachow</b> LINGUISTIC DIMENSION OF CROSS-CULTURAL BUSINESS DISCOURSE: A COMPARATIVE ANALYSIS OF BUSINESS ENGLISH COMMUNICATION BETWEEN POLAND AND THE UNITED STATES . . . . .	155
<b>Олена Кадочнікова</b> СУГЕСТИВНІСТЬ ОНІМНОЇ СТРУКТУРИ МЕДІАТЕКСТУ . . . . .	159
<b>Олена Кон, Анна Міхова</b> МОВНІ ЗАСОБИ МАНІПУЛЯЦІЇ В СОЦІАЛЬНИХ МЕРЕЖАХ . . . . .	164
<b>Наталія Костусяк</b> ВЛАСНІ НАЗВИ ЯК ЗАСОБИ ВИРАЖЕННЯ НЕОЗНАЧЕНО-ОЗНАЧЕНОЇ СЕМАНТИКИ В УКРАЇНСЬКИХ МЕДІЙНИХ ДЖЕРЕЛАХ . . . . .	167
<b>Сергій Кривенко</b> МОВЛЕННЕВИЙ СНОБІЗМ ЯК ВАДА ПРОФЕСІЙНОЇ КОМУНІКАЦІЇ . . . . .	171
<b>Валентина Кривенчук</b> ПОРІВНЯЛЬНИЙ КОГНІТИВНИЙ АНАЛІЗ ФОНІКИ ТА СТРОФІКИ ЛІРИЧНИХ ВІРШІВ С. ШУМИЦЬКОГО «ГОЛУБІНЬ», «ФЕЄРІЯ» . . . . .	174
<b>Лариса Лисак</b> НОВОТВОРИ ЯК МОВНЕ ВІДДЗЕРКАЛЕННЯ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ . . . . .	177

<b>Peter Michał</b> BRIDGING CULTURES IN BUSINESS THROUGH NATIONALITY ASPECTS AND SPIRITUAL ANIMAL ROLES IN SHAPING HUMAN ATTITUDES . . . . .	182
<b>Світлана Нікіфорова</b> ІНДИВІДУАЛЬНО-АВТОРСЬКИЙ КОД ВОЛОДИМИРА ВИННИЧЕНКА . . . . .	184
<b>Віра Осипенко</b> ІСТОРИЧНИЙ РАКУРС ДОСЛІДЖЕННЯ ДИСКУРСУ В ЗАХІДНОЄВРОПЕЙСЬКІЙ ЛІНГВІСТИЦІ II ПОЛОВИНИ ХХ СТ. . . . .	187
<b>Лілія Петрова Озель</b> ЛІНГВОСТИЛІСТИЧНІ ІНТЕРПРЕТАЦІЇ ЛЕКСЕМИ <i>КРАЙ</i> У ЛІТЕРАТУРНО-ХУДОЖНІХ ТЕКСТАХ . . . . .	189
<b>Богдан Поліщук</b> КОМУНІКАТИВНІ МАКРОСТРАТЕГІЇ СУЧАСНОГО ВОЄННОГО ПУБЛІЦИСТИЧНОГО ДИСКУРСУ . . . . .	194
<b>Юлія Радченко</b> МЕТАЛОГІЯ ЯК ФОРМА ХУДОЖНЬОЇ (ПОЕТИЧНОЇ) ЛІНГВОСВІДОМОСТІ: ПОСТАНОВКА ДОСЛІДНИЦЬКОЇ ПРОБЛЕМИ . . . . .	197
<b>Руслан Сердега</b> ТИПОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ СЛОВНИКА МОВИ УСНОЇ НАРОДНОЇ СЛОВЕСНОСТІ ТА СЛОВНИКА МОВИ ПИСЬМЕННИКА . . . . .	199
<b>Людмила Сінна</b> НАРАТИВ БІЛОЇ КНИГИ НАЦГВАРДІЇ УКРАЇНИ ЯК ІНСТРУМЕНТ СУСПІЛЬНОЇ ІМІДЖЕЛОГІЇ: ОБРАЗ ЗАХИСНИКА . . . . .	203
<b>Марина Скидан</b> ПІДХОДИ ДО КОНЦЕПТУАЛЬНОГО АНАЛІЗУ МОВИ В УКРАЇНСЬКІЙ ЛІНГВІСТИЦІ . . . . .	206
<b>Ярослав Скидан</b> ОНТОЛОГІЧНА МЕТАФОРА ЯК ВЕРБАЛІЗАТОР КОНЦЕПТУ <i>СЛОВО</i> . . . . .	209
<b>Zuzanna Soluch</b> COGNITIVE-PRAGMATIC FEATURES OF INFORMATION REPRESENTATION IN ENGLISH-LANGUAGE BUSINESS CORRESPONDENCE DISCOURSE . . . . .	213
<b>Rafał Swatek</b> METHODOLOGICAL CHALLENGES IN INVESTIGATING CORPORATE JARGON FEATURES IN THE INTERCULTURALWORLD OF COPYWRITING . . . . .	216
<b>Оксана Черноус</b> ЛОЯЛЬНІСТЬ ДО ЗМІНИ ПРИЗВИЩЕВИХ НАЗВ . . . . .	219

**СЕКЦІЯ IV****СУЧАСНІ ВИКЛИКИ****В ДІАЛЕКТОЛОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕННЯХ. . . . . 221****Катерина Каруник**

ДІАЛЕКТОЛОГІЧНИЙ КЛЮЧ РОЗУМІННЯ:

ФЕДОТ ЖИЛКО ТА ЮРІЙ ШЕВЕЛЬОВ ПРО ДІАЛЕКТНУ

ОСНОВУ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРНОЇ МОВИ . . . . . 222

**Дмитро Костусяк**

АТРИБУТИВНІ СИНТАКСИЧНІ ОДИНИЦІ

З ПОСЕСИВНИМ ЗНАЧЕННЯМ

У ВОЛИНСЬКО-ПОЛІСЬКИХ ГОВІРКАХ. . . . . 227

**СЕКЦІЯ V****ПРОБЛЕМИ ЛІНГВОДИДАКТИКИ****І СУЧАСНИЙ СТАН ДОСЛІДЖЕНЬ У ЦІЙ ГАЛУЗІ . . . . . 232****Жанна Горіна, Ніна Босак, Аліна Діхтяр**

БУКТРЕЙЛЕР ДО БАЛАДИ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА «ТОПОЛЯ»

ЯК ІНСТРУМЕНТ СТИМУЛЮВАННЯ

ЧИТАЦЬКОЇ АКТИВНОСТІ УЧНІВ . . . . . 234

**Анна Жукова**

ЛІНГВОДИДАКТИЧНІ ЗАСАДИ НАВЧАННЯ ІНОЗЕМНИХ МОВ

ДЛЯ ВІЙСЬКОВИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ . . . . . 240

**Оксана Калиновська**

СОЦІОЛІНГВІСТИЧНИЙ АСПЕКТ

МОВНОКОМУНІКАТИВНОЇ ПІДГОТОВКИ

СТУДЕНТІВ-НЕФІЛОЛОГІВ . . . . . 243

**Олена Маленко**

ЗМІСТ ШКІЛЬНОЇ МОВНОЇ ОСВІТИ:

ЛІНГВІСТИЧНА ТЕОРІЯ VS ПРАКТИЧНЕ ЗАСВОЄННЯ

УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ (НА МАТЕРІАЛІ ОПАНУВАННЯ

ТЕМИ «ФОНЕТИКА» В 5 КЛАСІ НУШ). . . . . 247

**Наталя Нестеренко**

ПИТАННЯ МОВНИХ НОРМ У ФАХОВІЙ ПІДГОТОВЦІ

СТУДЕНТІВ-ФІЛОЛОГІВ РЕДАКТОРСЬКО-ЖУРНАЛІСТСЬКОГО

СПРЯМУВАННЯ . . . . . 251

**Тетяна Рудюк**

ДО ПИТАННЯ ІМПЛЕМЕНТАЦІЇ ПРИНЦИПІВ

АКАДЕМІЧНОЇ ДОБРОЧЕСНОСТІ

В ОСВІТНЬОМУ СЕРЕДОВИЩІ УКРАЇНИ. . . . . 254

**Любов Стасюк**

ФОРМУВАННЯ ТА РОЗВИТОК АНГЛІЙСЬКОМОВНОЇ КОМУНІКАТИВНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ: ПРОЕКТУВАННЯ КУРСУ «СУЧАСНА АНГЛІЙСЬКА МОВА» ТА ФОРМУЛЮВАННЯ НАВЧАЛЬНИХ РЕЗУЛЬТАТІВ . . . . .	256
---	-----

**СЕРГІЙ ІВАНОВИЧ ДОРОШЕНКО.**

<b>ЖИТТЯ В СПОГАДАХ СУЧАСНИКІВ . . . . .</b>	<b>259</b>
--	------------

**Лариса Лисак**

СЕРГІЙ ІВАНОВИЧ ДОРОШЕНКО. ШАНОВАНИЙ НАУКОВЕЦЬ, УЧИТЕЛЬ ВІД БОГА, ЛЮДИНА З ВЕЛИКОЇ ЛІТЕРИ . . . . .	260
---	-----

**Марія Заоборна**

«БЛАГОСЛОВЕННА КОЖНА МИТЬ ЖИТТЯ ...» ПАМ'ЯТІ СЕРГІЯ ІВАНОВИЧА ДОРОШЕНКА . . . . .	261
--	-----

**Світлана Марцин**

УЧИТЕЛЬ, ЯКИЙ НАДИХАЄ . . . . .	265
---------------------------------	-----

**Анатолій Новиков**

СЛОВО ПРО ВЧИТЕЛЯ І КОЛЕГУ . . . . .	266
--------------------------------------	-----

**Алла Козлова**

ПРО ДОРОГИХ ЛЮДЕЙ . . . . .	270
-----------------------------	-----

**Лідія Ткаченко**

ЛЮДИНА СВІТЛИХ НАДІЙ . . . . .	272
--------------------------------	-----

**Надія Карпенко**

НЕЗРИМІ КРИЛА МОГО ВЧИТЕЛЯ . . . . .	273
--------------------------------------	-----

**Ольга Волкова**

ЗА ЗНАННЯ ТА ОСОБИСТИЙ ПРИКЛАД БЕЗМЕЖНО ВДЯЧНА . . . . .	275
---	-----

<b>ІНФОРМАЦІЯ ПРО ЗБІРНИК . . . . .</b>	<b>278</b>
---	------------





НАУКОВЕ ВИДАННЯ

**УКРАЇНСЬКИЙ СВІТ У НАУКОВИХ ПАРАДИГМАХ**  
**Випуск 11**

Збірник наукових праць  
Харківського національного педагогічного університету  
імені Г. С. Сковороди

Коректура авторська  
Загальне редагування *Маленко Олена*  
Відповідальна за випуск *Маленко Олена*  
Макет, дизайн *Лисиченко Тетяна*

Підписано до друку 29.03.2024. Формат 70x100/16.  
Папір офсетний. Друк офсетний. Гарнітура «STIX Two Text».  
Ум. друк. арк. 16,5. Наклад 100 прим. Зам. № 12-20

Друк: Видавництво МОНОГРАФ  
ФОП Іванченко І. С.  
пр. Тракторобудівників, 89-а/62, м. Харків, 61135  
телефон: +38 (050/093) 40-243-50  
Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи  
до Державного реєстру видавців, виготівників  
і розповсюджувачів видавничої продукції  
ДК №4388 від 15.08.2012.

[www.monograf.com.ua](http://www.monograf.com.ua)